

ק ש ת

ק ש ת

העורך:
אהרן אמיר

מזכירות המערכת:
דליה למדני

קשת מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עִם־הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל־אביב. דמי חתימה לשנה: 10 ל"י; בחוץ־לארץ, \$7.00. הוברת בוודת: 3 ל"י; בחוץ־לארץ, \$2.00. כתבי־יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת: עליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי־יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עִם־הספר בע"מ.

שנה שלישית, הוברת יב, קיץ 1961

נדפס בדפוס „עופר“, תל־אביב

התוכן:

עליזה עמיר: אילו	5
רוזיה זילבר לקונט: מזבח ומטבח לאהבה (שירים)	15
יוסף בר יוסף: המונית	20
אבי עתניאל: כלב גאמן	36
אשר רייך: שירים	42
תלמי גבעון: הפעם הבאה	44
דינו קמפאנה: בת ג'נואה (שיר)	49
עליזה לבנברג: יומן קרית שמונה	50
שלמה לאופר: הנזירות (שיר)	64
זולימלה פאל: פרשת דרכים	66
ורדה דואר: בבית הקפה (שיר)	74
אליעז: מאה לאיחוד איטליה	76
סלואטורה קואזימודו: חורף עתיק (שיר)	81
פנחס לפיד: מגף גאה על כף-רגל חולה	82
פנינה בת-שלה: סופרי איטליה המודרניים	92
ג'וזפה אונגארטי: משמרת (שירים)	102
שמואל נ. אייזנשטדט: סיבות התפוררות ונפילתן של קיסריות	104
נסים רז'ואן: בעקבות המודרניזם באסלאם (א)	122
אריה לויא: כאן קאהיר	131
במת קוראים:	143
י. אורן: השפעות	
בקרות קצרות	145
המשתתפים בחוברת	172

תמונות ורישומים: יוסף זריצקי (27) / לאה ניקל (35) / דוד עוזו (39) / יצחק דנציגר
(75, 63) / דה־קיריקו (91) / מאריני (97)

עליזה עמיר : אילו

זה היה סתיו אמיתי, לא כמו אצלנו. הרבה זהב של שלכת מרשרשת בשדרות. רוח קלילה משתעשעת בצעיפי הנשים ודימדומים ארוכים-ארוכים ללא סוף. ישבתי על מעקה הגשר, התמתחתי ואספתי לי שמש בהנאה גדולה. במדרגה שמעלי ישבה נערה ועשתה צפרניה ובמדרגה שמתחתי ניגש צעיר שחוס-עור אל נערה בעלת שער פלטינה מצוחצח וניסה את מזלו. קבעתי בלבי שסיפוייו אינם גרועים כלל. למטה, באמצע הנהר, עברה ספינת-תיור גדושה פרצופים תמהים ונלהבים. נהגיתי מהמחשבה שהגרמניה השמנה הזו (בטח גרמניה, אפשר לראות!) רושמת ברגע זה את רשמיה המקוריים לגמרי מן הרומנטיקה שביושבי הגשרים המפורסמים. רק כאשר חשתי שאני מתנדנד בקצב מהפנט ובעיניים עצומות, שמעתי את המנגינה שבאה מן המדרכה שלמעלה. מנגינה שפולה מיקצב מיתרי גיטרה עמומים העולים כפעימות-לב מתוך נשימתה רווית-הגעגועים של החצוצרה. בינתיים ראיתי שהצעיר שחוס-העור הצליח למעלה מהמשוער והם טיפסו ועלו במדרגות. ידו חובקת את ערפה בבעלות גמורה והם מתנדנדים בקצב שאין ממנו מפלט. אני מאושר הייתי, או אולי מוטב — מרוצה, מרוצה לגמרי, ללא סיבה, ללא התרגשות, ללא מחשבה. ככה סתם, מבודח ונהנה ומרוצה.

בעצם היתה זו שעת שקיעה. אצלנו אין אדם יכול לחוש כך בשעת שקיעה, שהיא השעה המעוררת את עצבות כל הפרידות שהיו ותהיינה. אלא שכאן אין רואים שום שקיעות. הדראמה היומית שמציגה השמש ערב-ערב לפני היפרדה מן העולם מתחוללת הרחק מעבר לרחובות ולבתים הגבוהים. כאן שוקע היום בנחת וללא התרגשות, מנהל בפתח שיחת-חולין קטנה עם הערב ואחר-כך הם נפנים איש לדרכו. אין אפקים לוהטים ועננים מתרוצצים ושמיים נדלקים בתשוקה נצחית וכבים פתאום בחוסר-אונים.

הכל אחר. מובן שגם אני.

התחלתי ללכת ברגל. אהבתי ללכת ברחובות האלה. אפילו שהיתה שעה כזו, לא היתה ברחוב בהלת הגורמת לך שתרגיש עצמך מיותר מאד ועוזב ובלתי-נחוץ, דבר הנוסך בך עצבות וממאיס עליך את החיים. ולא שהיה שקט ברחוב. שקט! איזה שטות. שקט בכרך ענק שנשימתו דיה להחריש אזניים. אלא שהיו די הולכים שאינם ממהרים ואינם בהולים לשום מקום. מהלכים להנאתם וללא מטרה כלשהי, או נראים כמהלכים כך.

נערה אחת בשמלה ירוקה ושער ארוך וחלק ודליל עמדה בדרכי, ובדקה בראש מוטה ובעיניים מהוררות את רגלה הארוכה, שבלטה יפה בעד הבד הדק. היא

מצאה הן בעיני והחלקתי בידי לאורך ירכה. כי רציתי לומר לה שאין כל מקום לדאגה, היא בסדר. לא יכלתי לומר, אבל היא הבינה היטב וכך נשארנו ידידים. כשאבדתי את דרכי נלוותה אלי מורת־דרך נדיבה מאד, שהיתה מאושרת להפגין את ידיעותיה המופלגות באנגלית. לאט אך בעקשנות חיברה לי ביוגרפיה קטנה ונחמדה, שאני אישרתייה ללא כל הסתייגות בהמהומי „יס־יס” חוזרים. וכך הפכתי בלי שום קושי סטודנט אנגלי ללשונות עתיקות, מקום־מגורי — לונדון, הורי חיים על פנסיה צנועה ומכובדת ואחותי נשואה ללורד. לא יודע למה, אבל כך רצתה. ובינתיים החלו החנוונים סוגרים את חנויותיהם והפנסים נדלקו ונמאסו עלי הרחובות החביבים עלי והביוגרפיה החדשה. היה זה הרגע הנכון לוותר על עקרונות ולהשתמש באמצעי התעבורה המקובלים.

כתמיד לא מצאתי את השער הנכון. כה דומים הם זה לזה, כל השערים הגדולים והאטומים האלה. עברתי פעמיים עד שזיהיתיו, ברגע שיצאה ממנו השוערת, זו שבגללה פרצה כל המהומה. היא חייכה אלי כרגיל ואני הנעתי שפתי כאומר בונז'ור מאדאם, אך נזהרתי שלא יישמע קולי. כי אז — כי אז מה? כי אז לא־כלום, אומר אני. היא אמנם תיכחח ששפתה זרה לי אך תמשיך לנקות בנחת את ידיה הפליז המפוארות של השער העתיק. אבל חזקה עלי מצוותה של זו המארכת אותי בביתה. והיא לא כך היא חושבת: שאז סוף העולם בא וכל שבעת הרקיעים מתמוטטים בעטיו של הגה אחד. בכל־אופן, עברתי והחלקתי בשקט פנימה. חצר אחת, חצר שניה — מרוצפות, צרות ואטומות, והצעדים מהדהדים בהן כמו בסרטי רובין הוד. שקט שורר, אך לא דממה. כי שומעים ילד מפטפט ומים זורמים ושתיים משוחחות ומישהו שורק אולי בשעת גילוח. כלומר, אנשים חיים שיש להם ריחות וקולות חיים. נעימים או לא, אבל רגילים ומובנים ופשוטים כריחו של אוויר וכטעמים של מים.

כך אני חושב. היא לא כך חושבת. שצריך לחיות על קצות האצבעות, שאסור להוריד מים בבית־השימוש בערב כי זה עושה המון רעש, שברגע שנכנסים הביתה צריך למהר ולהגיף את התריסים בחדר הצר והדחוס עד־למחנק בין כה וכה, פן ישמע קול, פן יסתנן חלילה משהו החוצה. אל החוץ העיון, הנורא, האורב, הדורש רע. אל החוץ שהוא הבתולה הזקנה והצמוקה אכולת הקנאה, מהקומה הראשונה, והוא הנערה הצעירה והעניה, והאכולה קנאה לא פחות, שבעליית־הגג, והתגלמותו המושלמת היא השוערת השולחת את לשונה לרעה כדיירים המופקרים ללשון זו לשבט ולחסד. כי זה החוץ — מולך בעל מאה ראשים ואלף פיות תבעניים שיש לעבור על־ידו בשקט, בעיניים מושפלות, בלי לעשות דבר בצורה שונה מן האחרים, בלי סימנים יוצאי־דופן, ובעיקר — בלי לעורר קנאה. כי הקנאה נוראה היא ורצחנית ותמיד סופה לפרוץ ולנקום על שנים של שתיקה.

אני סבור הייתי שאלה הבלים. אני, שגדלתי בבתים בהירים, שבהם התרוצצו ילדים תמיד בחדרי־המדרגות ושכנות קראו זו אל זו לשאול קצת קמח ושהם ידע כל

אחד הכל על כל זולתו, בבתים בעלי הרבה מרפסות וללא שערים — אני סבור הייתי שאלה הבלים. שגם באוויר שאתה נושם אפשר לקנא, ובאדמה שאתה מהלך עליה, ובחיוך, ובשריקה של הנאה.

חשבתי, אך נזהרתי מלומר. כי עכשיו כבר זכרתי. אבל כשראיתיה כאן שוב לראשונה, אחרי שבע שנים שלא זכרתיה — עוד לא זכרתי גם את הקשור בה. אף לא עוד בשעה ששמעתי את קולה בטלפון, במבטאה העילג הנוגר מוזרות את שפתה המליצית. אף לא עוד כאשר נפגשנו ושמחנו וזכרנו זכרונות־משפחה חמימים ועליזים.

רק אחר־כך, אותו בוקר חד־קוויים וחריף, בשביל המתפתל ויורד אל עיירת־הצעצועים שלמטה, רק אז זכרתי, ופתאום ובבת־אחת, וכבר היה מאוחר מדי. אותו בוקר שלחה את בעלה בקרון הנוה, ויצאה אתי בשביל היורד ביער. בתוך הירוק המסנוור, הדשן, החושני והטהור מכל הגונים שבעולם, הירוק המעורר אושר ועצבות ושמחה ורפוח ואיוויים. זאת היתה חוצלארץ של התמונות, של החלומות, של האגדות, ואני הייתי שמח ומרוצה מאד. היא דיברה, אבל דבריה לא הפריעו לי, לא הקשבתי. ורק שמעתייה מסבירה משהו מסובך והיא נרגשת ותובעת בתוקף שאבין. לבסוף, כשהבינתי, חשתי שלא בנוח ונרגזתי וכבר לא הייתי שקט ולא מרוצה. כי היא באה אתי כדי להכינני ולא־לפני כראוי לקראת ההתארחות בביתה שבעיר הגדולה. היא הלכה ומנתה מצוות לא־תעשה, סכנות וזאורבות בדמותם של נהג מונית ומוכר לחמניות, ובעיקר, כמובן — השוערת, אם כל סכנה ופגע. היא אסרה עלי לדבר בשפתי, כלומר לדבר בכלל, וללבוש מכנסיים קצרות ולשרוק. היא אסרה עלי לשאול שאלות מיותרות ולראות דברים שצריך לא לראותם. היא ביקשה לעשותני חרש ואילם ועיור וציותה לחייך באדיבות אל השוערת.

כשהקשבתי ידעתי כבר מהו שהדריך את מנוחתה. הצורך בניסוח, ההכרח לקרוא לדברים בשמם, גרם לה עצמה שתיבהל. היא סידרה לה את חייה בדרך שבחרה בה, עם הפחדים הקטנים והשקרים הקטנים, עם הידידים שאינם ידידים, עם שכנים שיש לחשוך בהם תמיד, עם עולם שלם של העמדות־פנים. ההכרח למנותם אחד־לאחר גרם להם שיגדלו וילבשו ממדים מבהילים. והיא נבהלה. אז היתה תוקפנית וקיצונית ובלתי־נסבלת.

ואני, אני ברוב סכלותי התחלתי להוכיחה בחום, בהתרגשות, מתוך אמונה רבה בצדקתי. כי הרי אמרתי כבר ששכחתי, שלא זכרתי אותה, לא זכרתי את היותה, את איך היותה.

מולנו עלו וטיפסו טיילים בנעליים גבוהות ותרמילי־שק, שפאן לא נראו מגוחכים כל־כך כפי שהם נראים אצלנו, שאנחנו רגילים לתרמילים מרובעים ומסוימים ומדובקים אל השכם וכאן הם רפויים ולא כל־כך מאורגנים, כמו הטול פה שהוא אטי ומהנה ואינו מאמץ עקשני וער ולא מיבצע ארגוני גדול ומסורבל והמוני שהנשאר ממנו הם עקביו המאובקים של ההולך לפניך. הם עלו וטיפסו, יחידים וזוגות וקבוצות קטנות, צעירים וזקנות וזקנים. כולם עלו וטיפסו אל ההר שמעלינו.

רק אנחנו ירדנו. ירדנו לבושים בגדים קלים ובלתי־מתאימים ומדברים בשפה זרה ונגרשת בקולות שהתנגשו בחריף בקולות הופים, הטהורים, השלווים והדוממים של עולם־הבוקר ההוא. הזקנות הנידו ראשיהן לברכה והנערות חייכו אלינו בעליזות והזקנים הרימו את כובעי־הלבד שלהם ובירכונו בברכת־אלוהים. הם היו סמוקי־לחי ותכולי־עין כמו באגדת־פיות. והם לא ידעו שאין אלוהיהם אלוהינו, שסמקן של לחיינו הוא סומק של כעס, שהברק בעינינו הוא ברק של שנאה, שדברינו מכוערים, מכאיבים, חשפניים ומגרדים בגסות פצעים מוזהמים. ואיך יכלו לדעת? הם ראו איש צעיר וחסון ואשה קטנה ופזיזה, צרת־מתניים וקלת־רגל, ואיך יכלו לדעת שאף מלה ממלותינו אין לה ולא־כלום עם שלוות־הנצחים של הירוק הלח ושל פסגות־השלג הצוננות, עם הבוקר הזה והטיילים המטפסים בו אל־על. לא יכלו לדעת.

אני הערתי את הוויכוח כהעיר חיה רעה מרבעה. עד שזכרתי — ואז היה מאוחר מדי. אלא שאז נתתי לו לווֹיכוח ליהפך לחד־שיח, שאת תכנו ידעתי היטב ומראש. לא הרבה השתנה בו מאז שמעתיה לראשונה.

הם החלו להופיע כולם סמוך לגמר המלחמה. באו ונקבצו קודם־כל אל המרכז המשפחתי הגדול שבלבו הדוד, האחד היחיד שנותר להיות להם לאב. הם הופיעו זרים ומשונים: האחד זר ומשונה מחברו וכולם יחד — מאַתנו. כמה מהם חלפו ונעלמו אל פרוור או כפר או עיר אחרת. נשאו נשים ועסקו בעסקי פרנסה והולידו ילדים וחיו את חייהם. שוב לא שמעתי על־אודותם וגם את שמם לא אזכור. והיו גם אחרים. כאלה ששמם הלך לפניהם והיו שזורים שנים רבות בסיפורי הילדות ובאגדות המשפחה. אך לא היה בהם כלום מזהר האגדה כשבאו נדפאים ועלובים בלבושם הזר, בנימוסיהם ובסיפוריהם המחרידים. בתחילה עטרתי להם את כל עטרות־הקדושה ששזרנו בערבי־קן עצובים. גם אלו לא הלמו אותם. לבסוף היו עלי לטורח, חלק מעסקי המשפחה הגדולה שתמיד אינם אלא טירחה ושיעמום. אמרתי יפה שלום והסתלקתי לענייני.

היא, היא היתה שונה גם מהם. עמדה לה יהידה ומיוחדת, אין להכלילה ולסווגה. עלובה ומרושלת ומגמגמת, התעקשה ולא ניאותה לקבל שום עזרה. לא פרוסת־לחם ולא גרוש, ובעצם גם לא מלה טובה. כולה קוצים ודרבנות ולשון חדה ומרירה, זוכרון. הזכרון, האיום והמפחיד בתכונותיה. זכרון שכולו פעיל ומשפיע, זכרון שאינו מסתפק בזכרונות אלא הופכם לדברים קשים, בוטים, תבעניים. זכרון תקפני ונקמני וסרבני, שאינו ניתן לאילוף, לגניזה ולריפוף. מין זכרון הגיוני, מסקני, מתימטי ודייקני.

עד היום לא אדע מה חשה כלפי. אבל אני.. ובכן, לא שנאתיה. וכי על מה אשנאנה? כפי הנראה פחדתי מפניה. עקפתי אותה, ברחתי ממנה. אולי מפני שלא רציתי כבר לדעת עוד. לא הייתי אטום, ושעה שסיפרה את סיפורי חייה המחרידים — והיא סיפרה אותם תמיד — נחרדתי, כאבתי, נדכאתי ורציתי לזעוק אתה. ואולי הגרוע

מכל, אחרי ששמעתי אותה תמיד חשתי עצמי מחדש אפס רכרוכי, עלוב ומיותר. וכטובים וגדולים ממני העדפתי פשוט לא לשמוע, לא לדעת, לא לשאת בנטל. אני ברחתי מפניה והיא רדפה אותי. רדפה וקינאה — אותי, לי, בי. לא אמרה, אבל חשתי ששנאה בי את נעוריה האבודים וקינאה בנעורי החצופים. היא ראתה את שראו בי כולם — קומה וכתפיים ורגליים ארוכות ושזופות ובלורית ופה גדול וחולצה פעורה עד־טבור וראש נאה וזקוף. אבל הוא היה זקוף שלא באשמתי. כך פשוט היה. ואילו אני שרוי הייתי אז בעיצומו של הגילוי שאני שום־דבר חסר־ערך, שאין טעם לחיים ומוטב היה לולא נולדתי כלל, שאיני מסוגל להבין משפט בגיאר־מטריה ושאני מתמזמוז עם הספרות מפני שזאת כל טפש יכול להבין. ובעיקר ידעתי שרוני לעולם לא תאהב אותי ולעולם לא אהיה יפה, חכם, אמיץ ומבין כמו אביתר ולעולם לא תחייך אלי כמו שהיא מחייכת אליו. הייתי צעיר, בין סיום להתחלה, מאוהב ולא־אוהב ולכן מסכן מאד בעיני עצמי, מלא העמדת־פנים ועסוק בחיטוט עד־זוב.

היא, כאמור, ראתה רק את השזוף והחייכני וקינאה מרה בכל שהיה זקוף, בכל שקומתו לא נשברה באכזר, בכל שחיו לא מתו כחיה.

עכשיו, אחרי שבע שנים שלא זכרתי את היותה, היא מארחת אותי בביתה, הרחוק כל־כך מביתי. וכמו תמיד אחרי קצת שעות שלא ראיתה, לא יכולתי לדעת מה קבלת־פנים מוכנה לי, ומנוחתי נדרכה.

היא היתה לבושה מכנסיים וחולצת־גבר בהירה ורחבת־שרוולים ושערה סרוק לאחור ופניה נינוחים וכל־כולה נערתית עד־להתמיה. וכבר ראיתי ששעת־רצון והיא שלווה, אפילו רפה ומסבירת־פנים. השולחן היה ערוך כראוי — יין ולחם וסלט — ואפלולית כבשה אט־אט את חללו הצר של החדר.

כך היא מקבלת את אישה העומד לחזור מעבודתו. האיש הזן והמפרנס והמצווה והמחליט. האיש שהוא חיה וסיבתם ותכליתם ומקורם. זה האיש שעדין היא קוצים וסרבנות ולשון מרה ועקשנות של אבן וממנו והלאה כולה רוח וצייתנות מנומסת וכנה, כנה — לא מצוות־אנשים. והרי זו תמיהה נוספת על התמיהות שהיא מתמיהה. חשבתי שאולי כך הוא משום שאינו ראוי לקנאה. כי גם הוא כתפיו שחוחות ומבטו כבוי וראשו כפוף וזכרונותיהם הולכים אל אותם נופים קודרים. אולי, אולי לכן הלכה מהארץ בה העליזות מתהלכת בראש־חוצות וצוחקת בלי הפסק אל תוך פרצופה את השיכחה, את השיכחה או אולי פשוט את אי־הידיעה. ואולי לא. אולי הלכה אחריו אך ורק מתוך צייתנות וקבלת־עול ומתוך אהבה רבה שאותה יכלה לרחוש רק אל הראוי לרחמים, רק אל הזקוק לאהבה זו כמוה, כמוה בדיוק.

אותה שעה זכרתי את אגדות המשפחה שסיפרו איך הופיע פתאום האיש שהיה חשוב כמת. איך לא נח ולא שקט וחיפש שנים ארוכות אחר זכרון נעוריו בעולם של חרבות. איך חזר והופיע אחרי שהפרידם פרק־חיים שלא אגדה היה אלא גדרות ותיל ופרוסה אחת עבשה וחילול וחילול. חזר והופיע והם אינם וכבר שוב לא

יהיו לעולם נער ונערה ואהבתם הראשונה, ורק יהיו תמיד איש ואשה עלובים ובורחים ומתגוננים מעולם צבעוני מדי, רעשני מדי, ובעצם מפחיד ושנוא ועיין. ולנוכח החוץ המפחיד הקימו להם את הבית הזה למפלט.

רוח לא נשבה עכשיו ושלוח רבה היתה בבית פנימה ודאגה לא היתה בלבי. היא חיכתה לו. דיברה אלי ועיניה בשואות מבעד לחלון אל השער הגדול. עדיין היתה שקטה ונדפה ממנה רעננות של רחצה ובגדים מגוהצים. זה ריחן הנצחי של המחכות לבואנו. ואני התגעגעתי לי עגועים טובים ושקטים אל הריחות והקולות והמגעים הקטנים והצחוקים של היושבת בביתי הרחוק ומחכה לבואי. לכן קרבתי אליה ללטפה, ללטף את ריחה. לכן, ומשום ששרוי הייתי בחלום. הרחובות האחרים והגשרים וקצבה העמום של הגיטרה והשלכת הלוהטת והנערה בשמלה הירוקה. עולם חלומי ומרחף, ללא תפניות וזוויות ומלים ברורות. ללא שורש וחיבור. הייתי כאחד מעל־הזהב שנשרו. כל זה וריחה הקריר של הציפיה הרחוצה. ורק ליטפתיה על ערפה ונשמתי את ריחה.

אבל פתאום היתה כבר דרוכה כחתול וריחה נמר, וכבר נדף ריחה האחר של תשוקה נשיית חמה, וערפה התלהט בלטיפתי. וקץ החלום.

היא אמרה שעכשיו מאוחר מדי. עכשיו לגמרי מאוחר. ולמה באים כל הדברים היפים מאוחר מדי? ועיניה היו מרות והקמט שבוזיות־פיה נמלא חמיצות מקהת־שנים. וכבר לא נדף ממנה ריח כלל. וכבר היתה שוב וכתמיד כולה זכרון.

מדוע אז לא? מדוע לא באתי אז? מדוע לא אז. כאשר גבר לא הפנה ראש אחריה ומעבידה לא ניסה מעולם לפתותה. מדוע לא אז כשדלקה ואופלה תשוקה לוהטת ונוראית למישהו. סתם מישהו שיראה אותה, יראה אותה ולא יביט מבעד לה, ואז אולי תדע שלא הכל בה מת, מת ויבש. אבל היום מאוחר מדי. אז העויות אני את פני בהעוויה קטנה, רק העוויה קטנה של פני הנחמדים והצעירים, העוויה שגורה עליה דין מוות נוסף על אלף מיתותיה. הזוכר אני את ההעוויה הזו? וכי למה אזכור. אבל היא החזיקה את התער סמוך לעורקיה שעה ארוכה אותו לילה. אך, לא. איננה מלודרמטית. אבל, אמור אתה, אמור — בשביל מה, לכל־הרוחות, היה עלי לסחוב הלאה את חבילת־חיי הארורה? חבילה צואה כחבילת כבסים מלוכלכים, סחבתיה כשאני קפואה ומופה וזקנה כימות־עולם. אבל לשם מה הלאה? לשם מה, למען מי ולמה? — כן, באמת. אילו היה איש אחד, איש אחד בעולם שהיה חי למענה — ודאי היה בכך כדי תשובה על כל למה ומדוע. אבל אני העויות את פני, והיא ידעה אז שלעולם לא תעורר אהבה, לא תזכה באהבה ולא תעניק אהבה. לעולם לא תחפה לאיש ואיש לא יצפה לבואה. היא ידעה אז שאני־כפול־עשרת־אלפים לעולם נברח מפניה, לעולם נירא מזכרונה, מלשונה, מהמרידות הנוראה הנושבת ממנה. לעולם תעורר בכל תחושת־אשם נוראה. והיא הרי לא באה לדפוק על מצפונו של עולם. היא רצתה רק קצת חמימות.

ועדיין ליטפתי את ערפה כי לא ידעתי איך אחדל. ולא ידעתי מה אומר לה. כלום יכולתי לומר לה שאין לה להצטער, שכלום לא בא מאוחר מדי, שפשוט שום־כלום

לא בא? — הרי לא יכולתי להגיד לה כך. מוטב היה לשחוק את אחד השקרים הקטנים המקילים במשהו על חיי האנשים.

במעומעם זכרתי במה היא סחה. היה אז ערב שקוף, חמים וקיצי. היא הציעה, אמנם בחיוך שרצה להיות שובב והצליח להיות רק מעוקם מרוב חרדה, הציעה שאקחנה לתיאטרון והיתה מאושרת וגאה מאד שהיא מסוגלת כבר להבין תיאטרון עברי. אבל אני, אני חפיתי לאותו ערב כנדון לתקוותו האחת. כי אותו ערב עתיד הייתי אני להיות התרנגול היחיד בלול. אביתר נסע ואני עתיד לאזור את כל מעט העוז שאולי יש בי ולהציע לרוני ללוותה הביתה. ואז.. אז.. הלאה איני מעז לחשוב. וזו כאן, הרי לעולם לא היתה מבינה שאני אהבתי את רוני. אהבתי כפי שאוהבים רק פעם, בתשוקה נוראית וביישנית, בעיניים לוחטות ובפה חסום, שאהבתי את אצבעותיה המלוכלכות בדין ואת תשובותיה העליונות למורה למתימטיקה. אהבתי בדמיונות נעוצים וסיפורים שנגמרו תמיד ליד הפלומה הזוהבהבה שסביב רקתה. כל חיי אז לא היו אלא אהבה גדולה זו.

אותו ערב כבד היה בריחות הפריחה ורווי לחשים וצחוקים של כל העולם שיצא לנשום את הלילה, ערב של קטיפה המלטף את העור ואת הלב הפועם סמוך מתחתיו. ובערב כזה באה היא, לבושה ברישול ותסרקתה מעידה עליה ממרחק קילומטר שהיא „מעפילה“, ולמי יש עכשיו סבלנות אליה, אל נאומיה התדירים, אל תורותיה הקודרות, אל זכרונותיה ואל גילוי-הלב המבחיל שלה? — אולי פעם אחרת הייתי אפילו נענה לה. אבל הערב, הערב הזה מכל הערבים היה זה בלתי-אפשרי. אלא שלא יכולתי להסביר לה מדוע. לא היתה מבינה. היתה מלגלגת מתוך עלבון, היתה מגחכת אותי כדרכה, היתה מוכיחה לי שוב שאיני אלא ילד-טיפוחים קשור אל סינר אמו. לא יכולתי לספר לה, ותחת זאת העויתי את פני.

זכרתי זאת עכשיו. וכנראה היפני אז לבי על כי סירבתי לה. אבל, ריבונר-של-עולם, לתבוע עלבונה של העוויה אחרי שבע שנים, תחת שמיים אחרים ועל אדמה אחרת. לתבוע עלבונה של העוויה ולא להרפות, ולחפור ולקדוח ולחקור ולחטט. איזה זכרון עצום ונורא.

מיד הסתר שניחנה לא רק בזכרון אלא גם ברגישות של בעל-חיים, של בעל-חיים נרדף. באצבעות עיוורות ודייקניות גיששה אחר החולף בתוכי. וכבר ידעה, הנה, חזרת אל קליפתך כצב. כבר אתה נרתע. כבר איני יכולה לשמש חברה נעימה ועליוזה להתעלסות קטנה ובלתי-מזיקה. כבר אני מכבידה, לא נעימה. אני וזכרונותי המרירים, אני וטענותי הנצחיות. אני הרי יודעת, אתה זקוק למשהו אחר לגמרי. אתה רגיל לנערות הקטנות הללו שלכם, פרועות ובלתי-מופרעות. לזרועות אמיצות ומתניים מוצקות המתמסרות לכם בהתלהבות קדושה של אהבת-מולדת. אתה, אתם, ופולחן הגסות שלכם. ילדי אבא-אמא מטופחים כהוגן בעזרת גימנסיות נחמדות ומורים-לפסנתר, משחקים את משחק ההקרבה, החולצה בחוץ ולא-איכפת-לי-משמלות, את משחק הגיבורים שראשם בשמיים והם רחוקים מהבלי העולם-הזהה. משחקים ומחכים לעולם שיפול אפיים ארצה וישתחו. והעולם-גולם ממלא את

מבוקשם בהתמוגגות ובהערצה. אבל לא אני. אני ראיתי גיבורים כמוכם. ראיתם, את כולם, כשעטיפתם הדקה נרמסה כקליפת־שבלול ותוכם הרכרוכי נשפך מתוכם ללא בוש. ושוב אינני מעריצה גבורים. איני רוצה אלא בחיי הקטנים לשלל. עכשיו שהנס התרחש, שהנמנע קם והיה, עכשיו שיש מי הזקוק לארוחה שאני מכינה, שוב איני רוצה אלא בחיי הקטנים. אני אין לי אומה ואין לי לשון ולא דת. אינני אלא אני, סהם אני. אשתו של אישי ולא עוד. ואין דבר בעולם השווה את המעט הזה. מעט. מי אמר שמעט? מי אמר שיש למעלה מזה? מיהו שהמציא את הרעיונות והמטרות והדרכים וחזיונות־העתיד? כולם שם האושר האנושי מרומם בפייהם, וכולם רומסים ורומסים בדרך אל האושר כפי שהם מבינים אותו. כך היה וכך יהיה ואין חדש. והרי הכל שקר, האינך רואה ששקר? האינך רואה שאין אמת אלא בארבע־אמותי שלי, ואין אהבה אלא זו שהיא בוקר עמוס דאגה וצהריים מאובקים וערב עייף והיא האחת שהיא אמת ואורה אמת ואין בה שקר. ואין אמונה ואין בטחון אלא באיש האחד שלצדך, באיש ואהבתו.

אני יודעת, יודעת שאתה בוחל בדיבורי, נפש קטנה ונקיה שפמוך. גיבור אמיץ ונאמן. ודאי שאני יודעת את כל הרשימה, את כל רשימת הוויתורים עטורי־הגבורה שוויתרת למען, אבל, שטויות. שטויות ושקרים. האינך מרגיש? אפילו אתם רומסים, דורכים ורומסים. הקראת פעם עתון? לא, אני מתכוונת לומר אם הבינות מה אתה קורא? מה פירושה של כותרת קטנה החוזרת ימים ושנים. אחד נהרג. שנים נהרגו כאן וכך. — אתה מבין? לא, אינך מבין. כי גם אתה גדוש וממולא בעיות ופתרונות ודרכים ועתיד ועולם חדש. גדוש ואטום ואינך יודע, שוב אינך חש מה הם חיים של איש אחד. אחד. מעולם לא הרגשת אותם את החיים אזלים מקרבך טיפה טיפה. מעולם לא גררת עצמך בחזרה אל ארץ־החיים בראש קרוח ועיניים מתות. היכן הוא הקדוש מכל קדוש הראוי לכך? מהו ה"למען" ששוויו חיים של איש אחד? לא, אני אינני רוצה בפתרונות שלכם, בדרכים שלכם ובעולם־העתיד שלכם. אינני רוצה, וחסל. השאלתם את פי קודם לכתכם לפתור את בעיותי שלי? השאלתם את פי כל האחרים שאתם מביאים אליכם? הו, לא. באצילות, בשתיקה נורא גאה אתם עושים את המלאכה הקדושה במו־ידיכם. ורק מסתכלים אחר־כך הרחק־הרחק למטה אלינו, ברחמים גדולים, באהבה טהורה וחסידה. אני שונאת אותך. אני שונאת את כולכם. איני רוצה בעתיד שאתם מכינים לי. תנו לי לחיות במנוחה, בלי שלטים, בלי כתובת, בלי תיוק וסיווג. כלום אי־אפשר להיות סתם בן־אדם? היכן כתוב שעלי להיות גאה בעמי או בארצי? מה כל אלה אם לא מלים, מלים סתם. ריקות, צפצפניות, חסרות־משמעות. ובשביל מלים, בשביל מלים לשלם במחיר ההווה הקטן שלי, במחיר מעט החיים שנותרו לי? — לא, אני אומרת, לא ולא. ואתה, מי אתה? מי שמך שופט לראשי? מי נתן לך זכות לשפוט את חיי?

אני? לא שיחקתי במשפטים כלל. לא באתי לדון, וחריצת משפט שנואה עלי מטיבני. אני לא ביקשתיה לחזור. לא שלחתיה להפריח שממות בנגב, גם לא למכור גזון בתל־אביב. אני לא אמרתי כלום. לא אני אמרתי, היא שמעה.

אולי שמעה את רתיעתי שעה שסיפרה בארצה החדשה, הנפלאה, העשירה, היפה, הטובה (טובה!) בארצות. סיפרה במאמץ נואש להאמין, להצדיק, להוכיח — והרי איש לא אמר את ההפך.

אני לא אמרתי, אך ודאי שמעה את דעתי על הארץ הטובה בה פורחות אגדות כאלו על נושא השוערת; זו שחיים ומוות בידיה, שיש לאפוף אותה אדיבות רפה וחמימה כדי להקהות את עקצה, יען כי ניחנה בחוש שביעי והכל גלוי וידוע לפניה. (הכל, או אולי די בפרט ביוגרפי אחד קטן? הירהרתי לי בשקט).

ואולי שמעה גם אותן רגע בו העבירני הכעס על דעתי והירהרתי שנאה אליה ואל שכמותה שאני חייב לנשא את שמם ולפארו ולעטרו אגדות ולהוכיח בשערים שאכן שם גאה הוא, של אנשים אמיצים, נועזים, נפלאים מכל אומה ולשון, בעוד שלאמיתו של דבר לא היו אלא עלובים, מובסים ומתבזים לתיאבון. ודאי שמעה אותו רגע, כי הוא צילצל בראשי כפעמון־הזעקה.

לא אני אמרתי. מצפונה הרגיש, הרודף אמת והנאמן, מצפונה המריר לא נתן לה מנוח. לא בינינו היה הריב. בינה לבינו נטוש היה, בינה לבינה. וכמה קל לראות זאת היום. לא כן אז. אז רצייתי לקום ולצעוק בפניה די. רצייתי לצעוק אליה בסדר, בסדר נתראה שוב אחרי המהדורה הבאה. רצייתי להפנותה, רצייתי לעשות שלא תהיה. שתפסיק להיות ולהזכיר עד סוף כל הדורות. להזכיר ולקטרג ולתבוע ממני — מה, בעצם? כלום יכולתי להחזיר לה את נעוריה? האם יכול אני לעשותה שוב נערה מבודדת־שער, לבושה חצאית פרחונית? האם יכול אני להשיב אל קרבה אהבה ראשונה ומלבלבת? הרגשתי את עצבי מציצים מנקבוביות עורי וצווחים די והיא שורטת על גבם בצפרני קולה המריר.

רצייתי, אך כשהבטתי בה שוב ראיתה, עיניה תקועות בשער ללא נייע ושפתיה ממלמלות הוא לא יחזור, הוא כבר לא יחזור, לא יחזור. כבר לא היתה המעפילה העניה בעלת העקבים העקומים והתסרוקת המגוחכת. כבר היתה נאה ומטופחת ושפתה החדשה התגלגלה בפיה ברהיטות ובמבטא נקי. היא נהגה בבטחון במכונית הנוחה וערכה את קניותיה בשדרה הגדולה. אבל עכשיו איתר אישה לחזור הביתה. ובשבתה כך, ממלמלת ללא נייע, ידעתי ששום דבר לא השתנה. אוד שאין בו כוח לחזור ולהתלקח באשם של חיים אך עדיין הוא מהבהב, כבה והולך בהיבהוביו.

כשהיהדודו צעדינו בחצר האבן הריקה נייעורה באחת והחיים באו אל תוך עיניה המתות. לא יכולתי נשוא את הדחיסות שבחדר האפל ויצאתי. הסמטות האפלות הוליכוני אל השדרות המוארות והריקות. חלונות־הראווה, הדורים מאד, מוארים ומקושטים במיטב המצאות הקישוט החדישות, עוררו רק עצבות בבדידותם. או אולי הייתי אני העצוב ובחלונות לא היה כל דופי. הצינה נשבה בראשי הערמונים והשירה את עליהם המאוצבעים. דישדשתי עד־קסול בעלוזה המתה שחיה חיים מסעירים משלה, וניסיתי לחשוב שעכשיו לא איכפת לי ולא־ כלום, ואני הולך לי לשוטט. כפי שנהוג ומסופר, אולי היה עלי להיפנס למסבאה

ולסבוא עד שתבוא העליונות מאליה. אלא שאני אינני יודע איך נכנסים למסבאה ואיך סובאים ומה, ואיך באה העליונות מאליה. והלכתי לי הלאה ברחובות לחפש את העליונות ולכבשה לי.

ואחרי־כך היה בוקר יום־ראשון והרגשת־בית חמימה ובהירה באה ונשבה בלבי. כי הבוקר היה דומה כל־כך לכל בקרי־השבת שהיו מעולם. רחוף ומצוחצח ושקט וקצת מנומנם וקולן של צפרים נשמע כפי שהוא נשמע רק בבקרים של שבת והשמיים צבועים בצבע חדש ומבהיק וילדים נותנים יד לאבות בחליפה ומגבעת, ונערות בשמלות־שבת וראשים מסורקים עדיין מאד. והבתים, לא חשוב שכל־כך אחרים הם כאן, אבל הארשת — אחת. חייכנית וחגיגית וכבדה ושומרת סודן של הרבה ארבע־אמות. יכול אתה לעבור ברחוב פעמים רבות, עד שלא תעבור בו בבוקר של־שבת לא תדע את מראהו ממש, שאז נעלם כל התפל ונשאר העיקר ונפתרות החידות.

מלבד החידה האחת, שהבוקר ידעתי שלעולם לא אפתרנה. כי היא היתה שוב קלה ונערתית בשרוולים קצרים ורגליים יחפות בסנדליהן. השמש הציתה אור רך בשערה והיא נשמה בהנאה את אוויר הבוקר. לרגע נדמה לי שהיא בולעת אל תוכה את האוויר הבשום וזוהרת מלפטו. אך לא. נשימתה היתה קלה וברורה ורק עיניה הן שבלעו את עולם הבוקר והטמינוהו עמוק אי־בוה. וכל זה לא הפריעה מלקרוא ברהיטות בשמותיהם של הפיפרות והרחובות והבתים וללוותם בהסברים קטנים ומאלפים על קשרי המשפחה ועל־יד־המשפחה של מלכים ויועצים ופלגשים ומצביאים, שניהלו את קנוניותיהם המפולפלות ממש כאן, בגנים ובשדרות ובארמורנות ובפיפרות שמסביב.

ולרגע מוזר היה להלך כך בתוך השמות האלה שצלילם לקוח מעולם שכולו דמיון. וכמו שקורה שוב ושוב משעה שרגליך אינן פוסעות בשבילים שהן יודעות מאליהן, בא רגע של חלום והדברים שמסביב מאבדים את עצמם ורגליך מאבדות את מגען המרגיע עם האדמה. — אבל השמש זרחה, בהירה וחייכנית. והיא דרכה להביא קץ על החלומות ואורה אינו מתיר לדברים להיראות מוזרים. כאשר ישבנו לנוח על מעקה הגשר, עצמה עיניה והושיטה פנים רגועים אל מול השמש. היא אמרה בשקט שלו נראה העולם תמיד כפי שהוא הבוקר ודאי היה לה ילד. אילו.

ואני חשבתיו שבעצם, עם כל חמימותה, זורחת השמש הזו באדישות קלה ואטומה על הזועק בייסוריו ועל המיסרו גם יחד, ועל המתעלטים באהבים ועל העובד בשדותיו ועל פרחים הפורחים מן הדם שנספג באדמה. באותה חמימות זוהרת וחסרת־לב. רק חשבתיו לי, לא אמרתי כלום.

רוז'ה זײלבר לקונט : מזבח ומטבח לאהבה

I

בְּקֶדֶם חוֹרְגִין בּוֹ הָאֵתֶר גּוֹנֵעַ
בְּמַעֲרַב לַיְלוֹת מַיִם רַבִּים
בְּשָׁמַי צְפוֹן שְׂבִילַת וְסוּפָה
בְּדָרוֹם בְּרוּךְ-אֶפְרַת-מַתִּים

מֵאַרְבַּע רוּחוֹת חַיֹּת-הַשָּׁמַיִם
אֶל מוֹל שְׁנֵי הַשּׁוֹר
אֶל מוֹל שְׁנֵי הָאֲרִיָּה
אֶל מוֹל שְׁנֵי הַנָּשָׂר
אֶל מוֹל שְׁנֵי אֲדָם שְׁלֵא נִשְׁלַם
נְלוֹש לֵלֵא הָרֶף בְּכָאֵב חַסִּי
בְּלִבֵּךְ חַיּוֹנָה
בְּטַבְעַת הַנְּחֹשׁ

מִסָּוֶן-יְצֻרַת-רְקִיעַ עַד מְלַח-יַמִּים
עֲדוֹת אֵינן-בְּלִתָּה סִיָּה לְחַלֵּל הַנִּקְבִי
גּוֹ אֲשֶׁה בְּכּוֹקֵב
חֲרָף וְדַמוֹת-צִלְמֵ-עוֹלָמוֹת
גּוֹ-תְּכַלֵּת וְדַמוֹת-רְקִיעַ

II

אֲרָצֵי-רְפָאִים לְיַלְדֵי-הַלַּיִל
נִחְלַת-חֲדָלוֹן לְרַמְמָה וְצִלְלִים
כֹּל הַחֲלָל וְאֲשֶׁר בּוֹ נְעוּל
נִקְבֵּ אֶפֶל בְּמִלּוֹא הַלְּבָן

כְּמַאוּרַת-עוֹלָמִים
גּוֹ הַנְּאֻשָּׁה רִיק לְמִלְאוּ

III

השחר הקר
 של אפלה חנרת
 נשסף על קטבי
 הקריצ ומקשר
 זרמי-נבכים של בשר וכוכבים
 במצבי-גוי-אדמה
 רצידות-האדמה
 והקיצים בהם גצשי-הטרוף
 ירעימו
 הקרף על תצבה
 זו הנוהמת
 בפה אכול
 מורות
 בלתי ור-תהלה
 קאף
 רגז-ימים
 האשה ברצמת-
 הספנה
 צינים מאורות בכים
 ידי כוכבים קורנים
 בקשר-משא-תוגה מצלף-משי-צמרמרות
 בקלסתר חטוב בשיש-הבצתה
 למרגלות ירם ושמש
 בפצמי אוקינוס
 במקננים זעות געז המשקרים
 גדישה ומפרפרת
 גנה הוא גו הליל
 להבה שחורה ומסתורין בפול

של מהותה הקפוקה הנוגעת
 על ראוי המים הגדולים

IV

חזיון-פסגה במדבר-האנקה
 נביאה צורת מבטת גדלח
 אשר אונגי לבך
 שומעות את נהמת האריות
 בתחמיות הלב
 המסך הגדול של צרפל אדם נהמולת
 הדם הצרוב בארס-הקסמים
 ומצתו-התשוקה
 המעוררים בפתולי-גרון-הגלגל
 המדנת-צרפדים
 מחול צנק לכבד-המשיכה שלכלולות
 בפרכוסו עולמות ונימים
 במקצב שמשות-הלב-והדמעות
 אל המקדש האובד בתהום-הנשיה
 אל המאורה המפליצה אשר ילדה
 את אל-הבקה בליל-בראשית
 הנה הקריאה הנחשול ומעוף הנרצים
 הקריאה בעמק כל אשר מתחת
 מחוללת לזווג הגלגל והמים-האם
 צמיחה מונגת אדמה ודמי הקריצה

V

כמו אנתיאוס מתעורר לחיים במגע האדמה
 תהוו מתעורר לחיים כי יגע בכשר
 אני בא בחיבור לשלים את הפלחן
 השיבה הקצובה אל מולדת-מקדם-לידה
 אות-הסיה של אתצרות צתיקה

אני בא בחינהך להקריב מנחה
 של צרי וארס
 צור נצמת במרתפי התונה

VI

אף מיהו אשר יקצע המסכה מצל פניך
 ואת גבולם האטום של העורים
 להגיע אל נקבת האין של עצמיות רוטטת
 בחוף נקדה מטה ומלידת הצמרמרות
 המכות באינסוף אדוות מצגליות
 דומם כלו בתחיתות הלב הכוכב המחלט
 הנקדה הריקה משענת הסיים והדמויות
 אשר יהיו לפי מצגל-היסורים
 לסוד הגלגולים העורים
 מהם מוצא התקנה הנואשת
 של אהבה שנצמחה בחדלון כפול
 בשיאו המדהים של הטרוף
 פעל-אנדרוגינוס של חוד
 אותו שבח האדם לעולמים
 בטרים היות עולם
 בטרים זרף הדם
 בטרים הגלגלת

VII

דבר מטיבט
 לפנים נאמר
 אשר נע ונד גבוף בהיולי
 תוצה בתשקה
 צלו הדל בלא מס של המת
 פיו מלא צפר
 בתשקה ללא-זכרון מתחולל קרה

החלל אינו יודע אלא את גלישתו הקרחונית של הגלם
לפתע

פרפר-ליל נמשך אל נצנוץ רחוק

הוא מגלה את המצרה הקסומה

הצדן המואר בנגהות-פטדה המות

מלכות יפצה ואשר-עולמים

בקגור תשוקת-תמצית

אשר-לא-תדע-שבצה לצד משתפכת

אל הקריאה המפתה של ניהוחות ססרקרים

אשר שם יגנס

צל מת

ומרומה נופלת צליו

כדי להתעבר כבול לעולמים

דבוק אל שרשי הרחם

צבר נתצב נוצד לעוד חיים

ליאוש-דורות.

מגלגל בגלגל-אימת-החיי

מהצבר הנושן הישיש

עד אמנו המצחינה

הרקבובית הישישה

קשלמה זוהרת

המלקה המטרפת

המחוללת ומבוללת

את הגורלות והצורות

ומהגו הכוכבי

של אשת-התמיד

מסגרת את העצמות לתהלת-האפר

כופה על גאות-מצבת-הבשרים

את אפקיותם המבציתה של המים

(מצרפתית: עמוס קינן)

יוסף בר יוסף : המונית

אברהם פלא. אפלבאום לשעבר, מורה לספרות ולגיאוגרפיה, אמירה שלו מחייבת וחיוכו הצר והנדיר משמה. בן ששים־ואחת, נמוך וזקוף, פניו חרוצים קמטים בזוויות ישרות כמעט, יושב על כורסת העור, שאינה במקומה, לבדו בדירתו שברחביה, שכולה מהפכת שמלות ולבנים ותמרוקים ותרופות ומכתבי הבת ומחברותיה, שמוטלים על כל הרהיטים וגם על הרצפה. בת־זקוניו האהובה, המתחנת היום, יוצאת עוד בשלש למספרה ואשתו יוצאת בארבע אל אולם־החתונות לפקח על המלצרים המאומנים. יש ערפל בעיניו. פתאום הוא ישן. הוא מתעורר רבע שעה לפני שש, מועד החופה, ולמזלו הוא לבוש מכבר בחליפה הפכה.

מונית נכנסת מיד אל הרחוב הקטן. הוא מנופף בידו ונכנס. הנהג מתניע ונהג היטב, לא מהר ולא לאט, אל מרכז העיר, אף שהנוסע אינו אומר לו לאן יסע. עד שהוא מאַט ועוצר, מסב פניו לאחור, ושואל :

„סליחה, אדוני, לאיפה?”

אברהם פלא אינו משיב. הוא מסתכל בגבות־עיניו של הנהג. הפנים מרובעים וקטנים, ישרי־קווים, והגבות — אלו שחורות בברק כחלחל, שעירות מאד ובמפתיע גם חתוכות בקשתות חדות והן נפגשות, לא בצפיפות סתם אלא בהצטופפות תוקפנית, מעל שורש האף, מסתככות שם כמין חורש. יש יאוש של גאווה קטנה וחריפה בהתחבטות של שתי הקשתות זו בזו. הן זעות רגע. הוא חש שהוא מאחר לענות, מצליף בעצמו כמו שמצליף עגלון מנומנם בסוס זקן, מתנער ואומר :

„לאן? הו, סליחה. שכחתי. כן, כמובן, לחתונה.”

„הו, מזל טוב, אדוני”, אומר הנהג ועל פניו הארה של איזה חשבון, ואולי ברגע זה בו הוא מגלה שלקוחו מבלבל נרקמת בו המזימה. „אצלך? הבן? הו, הבת. נעים מאד. אבל יסלח לי, איפה?”

פלא משיב מבויש. כשהם מגיעים הוא שואל כמה לשלם ומבקש להסתלק מכאן. „שתים ועשרה”, אומר הנהג.

למה, למה לא שילם ונפטר מן הכל? ככה הוא שואל את עצמו בימים הבאים. למה? הוא יודע שהמחיר הנכון הוא לירה־ועשרה. שתים מעוגלות, זאת אולי היה נותן לכבוד החתונה. התוספת של עשרת הגרשים, הדייק — לא. זה לא.

„לירה ועשרה, המחיר!” הוא פוסק בבטחון, מעלה מארנקו את הסכום המדויק, מניח על המסעד הרחב של מושב הנהג. אין לו פנאי, והוא יוצא אל חופת בתו. רגע, אדוני, בבקשה”, קורא אחריו קולו של הנהג כתופס בכתפו, ומיד יוצא כל

הנהג מן המונית וסוגר דלת בלא טריקה ואומר בתנועה אטית. שמגבירה מהירות וקול מכמונית מואצת: „תסלח לי, מה זה כך לגמור ולברוח? אי־אפשר. איפה אני? ביקשתי מחיר שמגיע לי. הה? קודם הוא. אדוני, לא אומר לי לאיפה ואני נוסע ומבזבז בנזין על ריק. אחר־כך אני שואל לאיפה והוא לא עונה ומעכב ומפסיד זמן שלי, ובסוף, כן, בסוף הוא, אתה אדוני, אתה שמחתן את הבת שלך, מקמץ על גרוש, חותך את המחיר שלי לחצי, עושה ממני צחוק. לא, אני לא ליצן ולא גנב, סליחה, לעזאזל! תשלם מה שביקשתי, שומע?”

פלא שואל את עצמו: איך הגיע לזה? ומה קרה פה? והאם ירושלים היא ג'ונגל? לא יהיה כדבר הזה. אין צורך להוסיף דבר. הוא פונה הצדה ללכת. „היי, מה זה? לא, אתה תסלח לי, אתה לא תברח ככה, אתה לא תזוו מכאן עד שתשלם!” אומר הנהג, וכף־ידו הפרושה תופסת בזרועו של פלא ונהיית אגרוף מחזיק עצם.

פיו נפער וראשו מוגבה בתמהון. רוח ריחנית של סוף חורף נעה בתוך אור אפור־אדמדם של שקיעה רווי אדי בנזין ואבק. מעבר לכל זה, בחלון צר וגבוה של בית־מלון ישן, שפרפובו עשוי אבן מפותחת ציצים וצפרים והוא מעושן, משום מה, עומד זוג. הגבר מסתכל אל הרחוב ואוכל כנף עוף קטנה, קטנה כלי־כך, אולי היא של יונה, והאשה מחבקתו מאחור. אף פעם לא חש עדיין קודם שהאוויר מזוהם ופצוע ככה, זוהמתו עשירה כמו משקע על רשת מסננת, לוחש תחינה להוסיף ולזרום ולחיות. הוא עוצם את עיניו מפחד הגילוי ויודע, בשמחה של אוהב־דעת, שלא חי ולא־כלום עד עכשיו. עכשיו מחזיק האגרוף בזרועו. אנשים סובבים אותם בנשימות כבדות של אחרי יום־עבודה, של כלבים אחרי ריצה. הוא מבוהל. לרגע יש בו תחושה של ילד שתעה. יש בו דמיון מענג וקטוע, שהיד המחזיקה בו היא של קרוב־משפחה ואוהב, לו רק יכלו להסתלק מכאן שניהם יחד הביתה. מיד חוזר אליו כוחו, כוח מאומץ, והוא אומר בצרירות:

„היד, הנח ליד! אם לאו, אם לא, איאלץ, כן, להזעיק משטרה.”

„משטרה?” אומר ההוא ועיניו מלוחלחות. „אני שונא שמפחידים אותי, תסלח לי, קרא לבן־גוריון! אני לא מרביץ, לא פושע, רק מחזיק ורוצה מה שמגיע לי.” והוא נושם עמוק וצועק בין פחד לזעם: „משטרה? מה אנחנו חיות פה? ג'ונגל פה? מה קרה פה? אי־אפשר לגמור לבד בשקט?”

הזוג מסתלק מהחלון. לא איכפת להם. מתחת לחלון על המדרכה פוסע שוטר. קורא לו, לא בצעקה אלא בהיגוי מלא של כל אות, עד שהדברים נשמעים למרחוק גם בשקט. השוטר חוצה מיד את הכביש. הכל נע מהר ופשוט. מדוע נדמה לו קודם שהדברים מסובכים, מסתורין? אגרופו של הנהג מתכווץ על זרועו בקצב צעדיו של השוטר, מתכווץ ומרפה חליפות, איום ותחינה נאחזים זה בזה. פלא מדבר אל השוטר כמתוך הרווחה: „נתבקשתי לשלם מחיר מופרז, בבקשה, וכששילמתי את

המגיע ויצאתי — יצא זה אחרי, כשאני ממהר אל חתונת בתי, ותפס וכלא, אני מבקש להתיר מיד, להתיר, ורק בימים הבאים חש פלא שהיו אלה סתם דבריי מלשינות של פחדן.

„כולא?“ מצטעק הנהג, ומיד חוזר ופותח את דבריו בשקט והוא מגביר קולו לאט-לאט ורק בסוף הוא מצטעק: „סליחה, אני יצחק כהן, מספר מונית שלי... אני לא שוטר ולא פושע שפולא. אני רוצה כסף שמגיע לי, וכשהוא, האדון, רוצה לברוח אני תופס אותו. ומה אעשה, הה? וכאן לא צריך בכלל שוטר, כאן צריך צדק, מה שמגיע. לא אני ביקשתי אותו שיסע אתי, הוא עצר אותי, ואחריכך הוא מביא לי משטרה, ואחריכך...“

„סלק את היד שלך קודם!“ פוסק השוטר ושם את כף-ידו שלו על זרועו של יצחק כהן הנהג, שלופתת את זרועו של אברהם פלא.

„לא זה! בלי יד, בלי כוח של משטרה, לא!“ לוחש במאומץ יצחק כהן, שפניו מאדימים וגבותיו נאספות זו אל זו בכוח של חוסר-ישע גורא עד שפתם סבוך של שער כחלחל רועד ביסוד מצחו. „לא יכול לסבול את זה, תוריד, שוטר, את היד שלך ואני אוריד את שלי, ולא ככה!“

„פרימאדונה אתה פה? מכירים אתכם. לסלק אז לסלק. על הרגע, בלי חכמות. יללה!“ השוטר ממלא כראוי את חובתו ומושך בכוח בזרועו של הנהג.

אחריכך זה קצר ופראי. השוטר מושך את זרועו של יצחק כהן, שמושכת בלפיתתה את זרועו של אברהם פלא, ומישהו דוחף ומישהו עונה ויש טלטלה אלימה עם נשימות גבוהות ורגל אחת מאבדת קרקע ורגל אחרת כורעת ושלשתם נופלים, לא עמוק אלא קרוב-קרוב ארצה, אל המדרכה. אין פרטים בזכרונו של פלא. יש סרחון של אדי בנזין, הנפלטים מן המכונית שמנועה עודו דולק, וריחות סוליות-נעליים של המון אנשים סביב ואספלט ואבק ויריקות כל היום כולו. מתאבקים ומתהפכים, ועל גופו, המרוחק כמה שנים גם מגופה של אשתו, לחיצה ושחיקה של צלעות וקדקדים וקיברות-זרוע ועצמות-ברכיים של גופים זרים, חמים ומתעוותים, במחנק, בצפיפות, בכאב כמעט ובתאוה. האגרוף המחזיק בזרועו נהדר בלפיתתו העקשנית. שני שוטרים גוספים נזעקים. האגרוף ניתק מזרועו. אשה צורחת בתוך אזנו. אינו יכול לקום ושני שוטרים מרימים אותו שיעמוד. יצחק כהן קם ועומד לבדו והוא גבוה מכולם. שני השוטרים, שמרימים אותו קודם, מרפים ממנו ותופסים מעברים בשתי ידיו של יצחק כהן, שקם לבדו. מבעד לאבק הטבול דמעות שבעיניו הוא רואה איך זולגות דמעות מעיניו של יצחק כהן שהוא כלוא. אינו מאמין וחושב שאלו הדמעות שלו עצמו. הוא מנגב את שלו במטפתת ורואה כי זה כהן. כהן משמיע קול רך של יבבה. מישהו בקהל צוחק. כהן מבקש להרים ידיו אל עיניו להסתירן, והשוטרים מחזיקים. השוטרים אולי אינם רוצים להוסיף ולהציג את אסירם בבשתו לעיני הקהל, והם מוליכים אותו חיש אל מכונית ירוקה. הוא נותר לבדו בקהל, שבודק אותו באלף עיניים מלמעלה למטה. הוא מסתלק לירכתי חצר

אחת ושם הוא חובט את מצחו כפותל כדי להתנער. אחר־כך הוא מנער את חליפתו מן האבק באור הבא מחלון אחורי של חדר־אמבטיה. רק אחרי מאמץ הוא זוכר שעליו ללכת אל חופת בתו. כשהוא יוצא לרחוב מן החצר, אז הרחוב רגיל, החלון ההוא במלון גם ריק וגם חשוך, צבעי־האדום של השקיעה כבר אינם, והפנסים מאירים באור דל, שמסתיר מעט את האבק שבאוויר.

*

שבוע אחרי כן, ביום של גשם, ביקרו שני שוטרים, אקדחים על ירכיהם, בביתו של אברהם פלא והזמינוהו לבוא ולמסור עדות במשטרה. כל הלילה ההוא שאלה אותו אשתו: „איך זה לא סיפרת לי מיד דבר כזה שקורה לך? איך?” עד שנרדמה. למחרת סיפרה את המעשה בהתרגשות רבה לשכנים מכל החלונות ובכל הזוויות כאילו בה עצמה אירע מעשה. אחרי שעזבה הבת את הבית לירח־הדבש הגבירה אשתו את קולה ואת קול הראדיו והיתה מדברת, כמי שנמלא פחד וגושם כדי לשמוע קול אנוש, לא רק עם השכנים אלא גם עם הסירים, שהקדיחו תבשילם, ועם מטלית הרצפה, שנקרעה. הוא, שנשתתק משום־מה, שמע את כל הקולות, כולל שאון טיפות הגשם במרזבים, כשהם מלווים צליל נוסף, מין זימוזום, כאיש שטיפות בכי נכנסו לאזניו. עד שקראו לו לבוא ולהעיד במשפט.

יום המשפט חל ביום השלישי לחופשת־הפסח בבתי־הספר. יום קודם ירד גשם, וכשהתעורר משנתו לפנות־בוקר, במוקדם מן הרגיל, כיסו עננים את השמיים בגובה רב. בשעה שש יצא מהבית, במעיל ומטריה ובלא תיק, וטייל ברחובות כדי לא להקדים. סופו שהקדים ודלתות בית־המשפט, שבבנין הכבד והישן במגרש הרוסים סמוך לכנסיה, עדיין היו נעולות. חומת העננים הגבוהה נבקעה בקעים־בקעים, שמש האירה וענן אחד ירד והיה מרחף על המגרש ליד בנין בית־המשפט כמו כלה ליד חתן זקן. פקידים התחילו להלך במגרש אל משרדי־הממשלה הסמוכים. בתוך הענן הלכו, כולם נושאים תיקים, כולם חייבים להגיע אל המשרדים בשעה אחת, כולם יגיעו בשעה אחת, אבל כמה מהם היו ממהרים כמאחרים וכמה מהם היו זוחלים כמקדימים. כמה אהב פלא את הטיוול הבטלני הזה של ציפיה וחרדה, בלי תיק ביד ורק במטריה מיותרת במגרש, שפולם הולכים בו לעבודה. הוא, שתמיד לא ידע מה יעשה בעצמו בימי החופש, שמחתו הפתיעה אותו כל־כך עד שפחד מעצמו. הענן עלה והסתלק, דלתות בית־המשפט נפתחו, והוא נכנס בהן ברצון, שהרי הנה בכל־זאת הלך לעבודה כלשהי.

הדבר שמשך את תשומת־לבו בבנין בית־המשפט, שביקר בו בפעם הראשונה ושהיה דומה לו, במסדרונותיו הארוכים ורצפות האבנים שלו והדלתות הניצבות זו אצל זו בשורות ארוכות, לבנין מיושן של בית־ספר — הדבר הזה היה החצר הקטנה שבתווך, החצר הזעירה נבנתה פתוחה אל השמיים בתוך הבנין הענק של

בית-המשפט, שצלעותיו הקיפוח מעברים כהקיף הפרי את הגלעין, כדי שתעניק אור-שמש לצלעות המשפט גם מבפנים. למעשה, חשב, נכנסת בה שמש רק בעצם הצהריים, במלוא החום, במאונך, כמו סכין. והמסדרונות מלאו אדם, עורכי-דין בגלימות, עדים, סקרנים, שוטרים, אסירים בלא אזיקים ובאזיקים, אסיר אחד, קטן ואפור כלטאה, הלך כבול באזיקים אל ידי השוטר המלווה אותו ועיניו עצומות. התנער ופגש שמש ושאל אותו איפה. ההוא עיין בפתק-ההזמנה, שפלא לא יכול להבינו בעצמו, והצביע לעבר דלת אחת, דומה לאחרות, בשיפולי המסדרון.

באולם הקטן ישבו על רקע של חלונות מסורגים אנשים צפופים על ספסלים ארוכים ושחוקים בצבע חום ופניהם אל המזרח, ובמזרח ישב השופט על דוכן גבוה, עילעל בדפי נייר ומדי פעם הרים עיניו אל האנשים במערב, זכר בית-כנסת ישן, שם מסתכלים האנשים אל המזרח ושפתיהם ממלמלות, ואין במזרח איש, ונדמה שהמקום ארוך ושהכותל וילון. נדחק וישב בקצה ספסל אחד על ירך אחת בלבד. איש אחר, הנאשם, עמד בתווך, וזה לא היה יצחק כהן. אולי שכח איך הוא נראה. קריאת כתב-האשמה כבר נסתיימה. השופט פסק מעילעולו, הרים פנים ארוכים ומעונים-למראה כשל חולה כיב-קיבה, הביט אל החלון המאיר ולא אל הנאשם ואמר:

„ובכן, שמעת את כתב-האשמה. אתה נאשם בהריגה. מודה או לא מודה?”
 „מודה”, הפטיר זה סתם.

פלא נבהל, שאולי זה בכל-זאת יצחק כהן, שהוסיף והסתבך בהריגה. שאל שכן מי הוא זה. „לא מכיר, אינו חקירה מוקדמת של הריגה”, אמר השכן. „אני מחכה למשפט השני, מעילה, הרבה כסף. חצי של האנשים פה מחכים למעילה, והחצי השני מחכים לשלישי, אונס, הה”. שמש ניגש אליהם וגער בהם על ההפרעה. פלא, סמוק-פנים מבושה, הראה לו את כתב-ההזמנה-לעדות שבידו. אמר לו שזה לא כאן, אלא בחדר הסמוך. היתה זו טעות קלה, והיא השאירה בפלא משקע של שני פחדים, שאולי אינו מכיר את יצחק כהן, ושאולי הסתבך הלז בהריגה או בפשעים חמורים אחרים. הדברים החלו להיעשות מסופקים.

כתב-האשמה במשפט הנכון באולם הסמוך כלל שלושה סעיפים: תקיפתו של אברהם פלא, הפרעה לשוטר במילוי תפקידו, תקיפת שוטר ביום זה-הווה בשעה שבע-עשרה וחמישים-וחמש. יצחק כהן, שהופיע ללא סניגור, נשאל אם הוא מודה או לא. פלא הכיר מיד. הוא עמד בתווך, חיור, מרוכז וגבותיו מכווצות. היה רחוק מאד, נדמה שאפשר לראות על צווארו שיירי קצף סבון לבן, לבוש מקטורן כחול מעל לחולצה לבנה ענובת עניבה, כמו בשבת. הוא השיב בשקט ובנימוס של הכנעה כמעט, כזו של חתול שמניח שילטפו אותו עד גבול שאינו ידוע מראש.

„סליחה, אדוני השופט. השאלה הזאת, מודה או לא, זה לא פשוט, לא, ככה אי-אפשר לענות, ככה...”

„אני חוזר ושואל, מודה או לא?”

„כן, לא, ככה, בבקשה, אדוני השופט ישמע, נכון שהחזקתי ביד של ההוא, של

האדון, כמו שאמרו בכתב־האשמה, אבל זה מפני שרציתי שכר שלי. אולי לא הגיע לי שתים־ועשרה, לא יודע איך ביקשתי פתאום מחיר חזק כל־כך. יש לי חובות הרבה על המכונה ופתאום נכנס לי שד, אבל הגיע לי יותר מלירה־ועשרה שהוא נתן, ואיך נתן! שם על הכיסא וברח, בלי מלה, בלי נימוס, והרי אפשר היה להגיע להסכם. אז בורחים שאהיה מוכרח להחזיק בכוח? — אז מביאים שוטר?

„זה לא לענין, מר יצחק כהן“, אמר בנגינה השופט, „אתה רק תשיב, מודה או לא?“ „עוד רגע אחד, אדוני השופט. זה חשוב, ההתאבקות ומה שקוראים פה התקיפה, זה היה בסוף, התוצאה.. אבל טוב, על התקיפה.. השוטר תפס אותי תכף ביד. ביקשתי, תוריד אתה יד שלך ממני ואוריד יד שלי ממנו, כי אני לא פושע ולא רגיל עם שוטרים. ולא סובל כוח. והוא משך, זה התפקיד שלו, נכון, כל הכבוד, ואחר־כך אני־לא־יודע־מה, אני לא עושה כלום, היד מתעקשת לבד ומושכת, כאילו מסובבת את ההגה של המכונה בסיבוב לבד באופן אוטומטי, והכל ככה מתעקש, והכל ככה נופל, לא יודע איך נהרס הכל פתאום, איך? אני שואל אותך, אדוני השופט, איך?“

„א ת ה חייב להשיב, מודה או לא?“

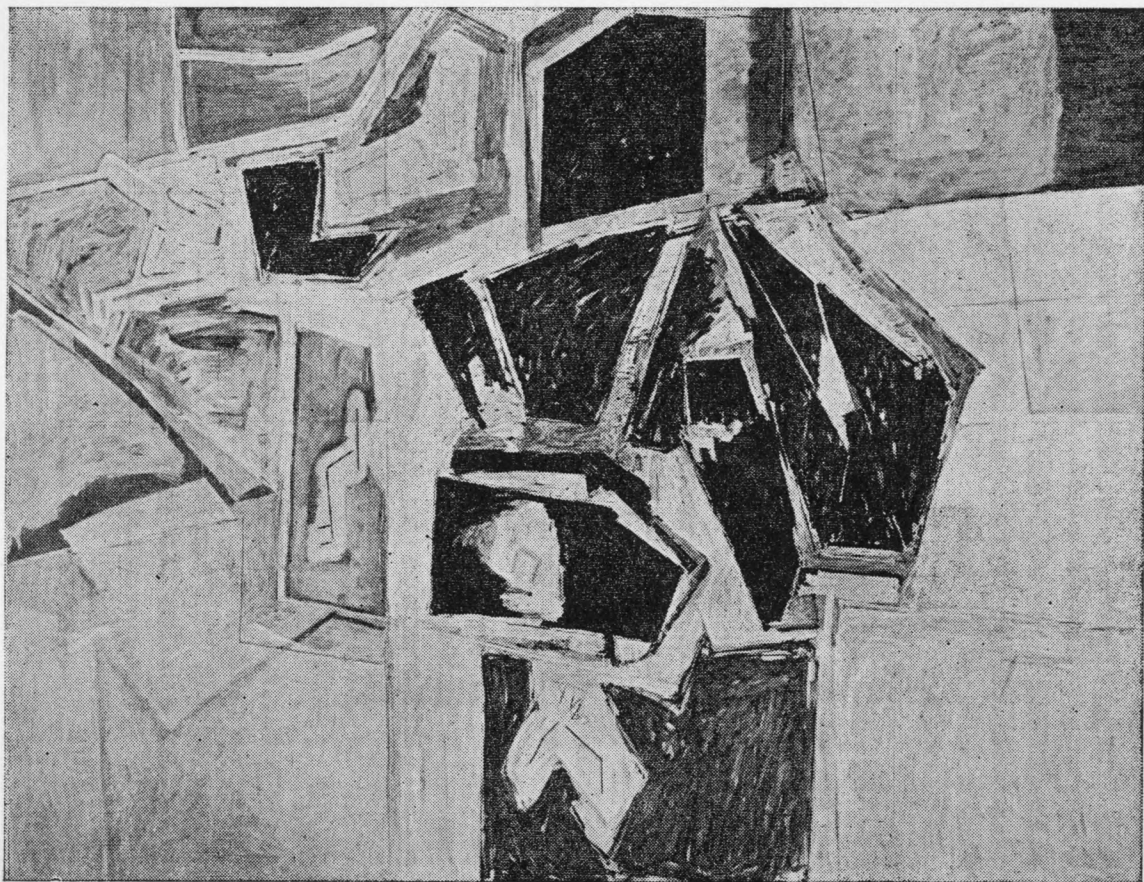
„הלא הסברתי לך, אדוני השופט, שאי־אפשר לענות על שאלה כזו, זאת שאלה כמו סכין, חי או מת, ויש גם חולה סתם, לא?“ הפעם הרים קולו בחוסר־ישע צרחני, כמו שהיה עושה תמיד בסופי דבריו, כאילו היה כל דיבור שלו מעגל של חיי אדם ומותו, והוא הביט סביב־סביב ומשלא היה מענה השפיל ראשו ביאוש ואמר: „כן, מודה, לא, לא, לא מודה.“

העדים נקראו לדוכן, השוטר העיד, ופלא העיד וסיפר הכל ביבש ובמפורט. כמתאר דמות גיאוגרפית של ארץ רחוקה בשיעור לא מוצלח, אחרון ביום, ביום שרב עייף. כשסיים היה בפיו טעם תפל והיה בו רצון סתום לומר דברים אחרים. השופט קרא את פסק הדין המנומק. לא היו לנאשם הרשעות קודמות. התקיפה נעשתה שלא בכוונה תחילה. הנאשם מצטער על עוונו. על כן יוקל בדינו. גזר הדין, הנוח ביותר שהוא יכול לתת על עוונות חמורים אלה ובעיקר על עוון תקיפת שוטר, הוא שבועיים מאסר, והוא מוסיף על זה חודש מאסר על־תנאי, על־מנת שלהבא ייזהר הנאשם וישמר. יצחק כהן פנה בתפנית חדה לאחוריו והביט באברהם פלא בעיניים כהות, יבשות ושרופות כפחמים. הגבות שמעל העיניים נתכווצו מאד וקצותיהן הונפו לצדדים. הן נראו ככנפי ציפור שנורתה באוויר ועכשיו היא נופלת ארצה פרושת־אברות. שני שוטרים הוציאו את יצחק כהן. אחריו יצאו שלושה גברים ואשה אחת, גבוהה ותפוחית וזועמת־למראה, אולי אשתו. פלא יצא אחרון, לבדו. בחוץ היה חם ובלי שום רוח. דומה היה לפלא שעכשיו נושבת עליו רוח חדשה, לא מצפון ולא מדרום ולא ממזרח ולא ממערב.

בסוף השבוע הוא, בליל־שבת, נכנס אברהם פלא למיטתו יחד עם אשתו, כיבה את החשמל ולא נרדם. שעות ארוכות עברו עליו בשלווה. רוח קלה עם שקיפות של מפרש רטוב נשבה בחלון הפתוח ממערב וריחות־עצי־אורן־ופלפל של אביב רענן התעופפו עליה. נשמות של צפרים, חשב. אף פעם לא שם לב לכך שהריחות גוברים עם לילה פ־שבועה. ויותר מהכל משך באפו ריח חריף, גס וגאה של שיח־יסמין רחוק, שניקר באוויר בלי הרף ובכל־זאת במין נייע של פתאומיות. כמו זונה בלב שקט, בעיר הגונה, כמו הזונה הספרדיה היא שפגש לפני שלש שנים בסויר הלימודי שערך באירופה. היא היתה בגידתו היחידה באשתו, האשה האחרונה שאת גופה אהב טרם זיקנתו. זכר ביבושת של רוח־רפאים את סערת־הנפש של הפגישה ההיא, הפתאומיות והכוח וחוסר היכולת להיעצר, והעונג, הבושה, הזעם שאחר־כך, ובעיקר זכר את השאלה המביכה, למה דווקא בפעם האחרונה, בסיום? פתאום, זה היה בשתיים או בשלש אחר חצות, ידע שגבות־עיניה של הספרדיה היו מקושטות ואפלות, גבות של יאוש גא, עם ריח בשר אפל כסימטה בין בתים ישנים, כמו אלה של יצחק כהן הנהג, היושב עכשיו בכלא. ואז צעקה אשתו מתוך שנתה ההההה, ההההה, ההההה, שלש פעמים, בקול שהחל בלחישת ועלה בנגינה מוזרה ומפותלת לקריאה עבה וכבדה, כהד מתוך מערה עמוקה. לבו התדפק פרא. מה פתאום? פנה אליה בחרדה, ופניה היו חוזרים מעוית אל מנוחה עד שנשמה שוב חרש־חרש, כאילו לא אירע דבר. למה צעקה? היא, שאומרת הכל ויותר מהכל, שמתנועעת כל הזמן, שרועשת בלי מסתור, שאינה יודעת לנוח רגע, מה עוד מסתתר בה שצועק בחד נורא כזה מעומק השינה? אל מי היא קוראת? מה לא אמרה עוד? ואולי צעקה כך כל הלילות והוא ישן ולא שמע? ואולי אם היה שומע היה יודע אותה אחרת ואוהב אחרת והיא מחזירה לו אחרת והכל אחרת? הוא שכב ער עד עלות השחר. פחד היה מנקר בו מפני הקשר שבין גילויי הלילה. נמלא ציפיה של חשש. בדימוי טרם־בוקר חש גירוד בידיו, הביט בהן בעיניים מצומצמות ודומה היה לו שאצבעותיו הן גבעולים, שנפתחו לפתע.

*

השבועיים שאחרי המשפט, ימי מאסרו של יצחק כהן, עברו על אברהם פלא במהירות. בשבועיים ההם נכנס הקיץ ודחק סופית את החורף החוצה, והאוויר נמלא התרגשות לוחטת. פלא החל לטייל ברחובות של המכוניות והאבק וההמונים שבמרכז העיר, דבר שקודם לא עשהו אלא לעתים רחוקות. היה הולך לשם בשעות אחר־צהריים והערב לטייל סתם או לשם איזה סידורים כביכול. בוקר אחד גילה עם צאתו מהבית שהקדים בשעה שלמה משום ששעונו עמד מלכת, ומה יעשה עד תחילת הלימודים בבית־הספר? טייל וזכר סיפורים על נער חוזר מאהובתו, שאצלה ישן בנגיבה. בטיוליו היה פוסע בחפזה, זקוף ומישיר מבט כמי שמבקש להימנע מפגישה כלשהי. דומה היה לו כל הזמן שהנה נחה יד על כתפו. לפעמים חיכה במפורש לפגישה עם יצחק כהן, שצריך לבוא ולטעון נגדו ולנקום בו אי־כה

יוסף זריצקי : קומפוזיציה (שמן, 1958)

באיזה מעשה פראי כמו בערב ההוא. על הרוב היה מצפה סתם. כשדפקו בדלת ביתו דפק בו לבו וכשנכנס אורח מוכר חש שיש כאן טעות. היתה בו תחושה קבועה, כמו טעם חריף שנותר בפה אחרי בליעת מים, שחסר משהו ומשום־מה לא נכון משהו. לפעמים גימגם בדברו. בשיעור אחד לגיאוגרפיה אמר מה גבוה של הר ומיד לא היה בטוח שפיון לאמת וחיפה באימה, שהנה־הנה יקום מי מתלמידיו ויאמר: „אתה לא יודע אדוני המורה, שיסלח לי“. בפיתה הירבה להביט אל החלון. הכל היה לא חשוב ולא מעניין ורק ברחוק היתה מצפה לו פירצה סתומה ואפלה, כמו בור שניבעה מרעידת־אדמה או מפיצוץ, המשנה את כל הסדרים ואת כיווני זרמי הנחלים.

והנה יום אחד עלתה על העיר רוח חמה וכבדה טעונה גרגרי־חול מן המזרח, שרב כבד של ראשית־קיץ, והלימודים בבית־הספר הופסקו בשעה שתיים־עשרה, בטרם עת. למה יפתיע את אשתו מוקדם? הלך בכיוון הנגדי, אל מרכז העיר, בתוך אור־שמש מאונך, שהפיל את כל צלו תחת כפות־רגליו. כלבים היו מושיטים לשונותיהם החוצה, אנשים היו נושמים בכבדות ובאוויר שאון חרישי של רוח מלח־תכל בלהבה שקופה. ראשו קדח והוא חיפש צל. סימטה צרה היתה יוצאת מרחוב ראשי, משני עבריה בניינים אפורים וגבוהים בני הרבה שנים, ודומה היה שבה קריר יותר, שבה אחרת. טור של מכוניות עמד בסימטה. יצחק כהן, הנהג, עמד בתוך הטור, בין אחוריה של מכונית אחת לחרטומה של שניה, עמד ולא עשה כלום. זה היה הוא ולא הוא בעת־זובעונה־אחת. אותו גוף גבוה, קווי־פנים ישרים, גבות כבדות, לבוש בבגדים המגוחצים גם ביום נורא־החום, אבל העמידה היתה אחרת, בוויית אחרת, שמהפכת הכל, כמו שקורה למגדל־פיזה. נראה היה כמי שאינו עושה כלום וגם קודח, לא־איכפתי ומתוח כאחד, נופל ומתרומם בכל כוחו בעת־זובעונה־אחת. פלא אמר בלבו, הנה יעוט עלי ויכה בי. הוא קרב אליו, עבר בתוך מבטי־עיניו, וכהן לא זע. חזר ועמד בדיוק מולו, התיק בידו, בתוך גלי־חום לוהטים שנפלטים מגופי־הברזל של המכוניות. הנה עכשיו יקרה הדבר, ובאמת גילה אותו יצחק כהן ואמר עיף: „אתה? מה יש לך ממני עוד?“ והדליק סיגריה בלהבה, שלא נראתה מעצמת צהבותו של האוויר.

לא ראהו מעשן קודם, ועכשיו יצא העשן מפיו בלא נשיפה כמו אין רוח בתוכו. השתהה עד שהשיב בגמגום: „כלום, סליחה, עברתי, בבקשה, סתם, וראיתי אותך, אז“.

„אתה יודע מה זה שבועיים בית־סוהר?“ סינן כהן לאטו, בלי לחכות לתשובה. פלא רצה לומר לו משהו. זה היה כמעט כמו בפגישתם הראשונה, עם רעש המכוניות וריח הבנזין והאבק, ועכשיו היה אור גדול מאד, חום ויובש והרגשה של אחרי־אבדן ואין־תקוה. הפגישה ביניהם נהיתה לו כפגישה של שתי לטאות, ששרדו בתוך שדה שהיה ירוק ונשרף והצהיב, והן לבדן בעולם, איש לא רצה דבר מאיש, ואם רצה פלא משהו לא ידע מהו. פתאום התגעגע לשעה החיה והפצועה של לפנות־

ערב מאז. רצה שהלזה ילפות בורועו. חש בדידות כמו שלא חש קודם מעודו. איך יאמר לו? והאם יסכים? הם שתקו. עד שקראו ליצחק כהן בקול רם לצאת לנסיעה. לא אמר כלום, אף לא שלח מבט אל פלא, רק הלך והותיר אותו לבדו, כשפתף ימינו מתכופפת מפובד התיק.

יצחק כהן נסע ופתאום יצאו נהגים מן המוניות שבטור וממונית שעתה־זה הגיעה ומן המשרד הקטן, מכל מקום יצאו והקיפו את פלא מכל עבר כמו לבחון איך הוא נראה גם מפנים גם מאחור.

„שלום“, אמר להם. ואחרי רגע: „חם, הה? חם היום, לא?“

הם גיחכו. אותם שלא עישנו סיגריות קודם הדליקו עכשיו ונשפו לעברו.

„סלח לי, זה אתה המספר שסיבנת אותו, הה? חה, חה, חה“, קרא אחד שמן בעל ראש קטן ועליו.

„בבקשה, מה?“ ענה וגיחך, ולא ידע אם זה לועג לו או לכהן.

„אתה, אדוני, דחפת לו טוב־טוב מאחורנית את השיפוד, הה“, אמר אחד פחוסי־אף בלא שום חיוך, „אחרי־כך שמת אותו על האש, הה, בשביל מה? הה. שווה לירה, הה.“

„תס... תסלח לי, אני לא, אינני מביין, בבקשה...“ גימגם, וכבר החל לפחד מן העליונות הפרוצה הזו.

„דופק ולא מביין, שמעתם?“ צעק אחד.

„מה? מה?“ לחש, וכולם צחקו והיו מקללים כבר בגלוי, מנבלים פה בחום יבש, והוא הבין רק עכשיו שאותו הם תוקפים ונבהל נורא ופנה לאחור ובכל־זאת אמר עוד, „סליחה, אני ממהר“, ופנה להסתלק.

„רגע אחד, אדוני“, עצר אותו נהג אחד במרחק־מה משם, עוד בתוך הסימטה. „הם כולם נבלות, זה אתה צודק. אולי רוצה טקסי? רק לירה ועשרה...“

נפנה מעליו ברעדה ופסע במהירות, כמעט רץ, להסתלק משם. אבל בפינת הרחוב הראשי הדביק אותו נהג אחד, ששתק כל הזמן ושהיה ארוך וכהה, עיניו בוערות בשקט ושפתיו עבות, והוא אמר לו על אזנו בקול חרישי ורך:

„סליחה אדוני, רציתי רק לספר לך, הוא, יצחק כהן, אני אוהב אותו, הוא, מאז בית־הסוהר, כבר לא בן־אדם. נסדק, נהיה משונה, שותק. זה הכבוד שלו נשבר, וגם־כן, החובות על האוטו עוד מעט מפוצצים לגמרי את הצמיגים שלו.“

„זה לא ענייני, אדוני, לא ענייני, לא!“ צעק פלא בכל כוחו וברח.

כשידע היכן התחנה של כהן נהיו רחובות ירושלים לא סתם רחובות אלא קרובים ורחוקים משם. העיר נתחדשה, גם מופרת וגם זרה יותר, רגושה כורוית לפל חריף ויבש. ומה יעשה בה עכשיו? לשם לא חזר. לא. וגעועיו אל כהן לא פסקו כי אם נעשו מפורשים יותר. הוא היה שונה מן הנהגים, שקט — איך אמר אותבו? — סדוק. איך יפגוש אותו? ואם יפגוש — מה? היה מקיף את התחנה במעגלים, רק

מסביב, כמו שמקיפים מיטת אהוב חולה, שאסור לייגעו בפגישות. ידיעת המקום איפשרה לו להתקרב בלי געת. יכול היה לשבת עכשיו על כורסת העור שעות ארוכות ולחזות ולראות איך הוא נכנס בסימטה הצרה ההיא ואיך מתארעות שם פגישות. כל-מיני, בינו לבין כהן. ההזיה הנעימה ביותר היתה שלבש מסיכה ודיבר עם כהן סתם, לא על המשפט, וזה לא הכירו. בטיווליו היו המון מוניות עוברות על פניו. אף פעם לא ידע שיש מוניות כה רבות בעיר. לא זכר את פרצופיהם של נהגי התחנה מן הצהריים ההם, והנהגים בעיר נעשו חשודים. משום כך אהב לטייל בעיר בשעות בין-ערביים, פנסים ראשונים גדלקים ועדיין אינם מאירים, שמש שוקעת ועדיין אין חשיכה, והאור האפור-הכחלחל מפרפר מפואר פחד מתוק של פקפוקים. שבועות אחדים עברו והוא השלים, אפילו אהב את המצב הזה של רצון לפגוש מישהו, רצון שאינו מתמלא. לו יימשך האור המעורב של הפשרה המתוקה, של הנימנום, עד סוף, עד תרדמה אט-אט. לא ניתן לו. איפה יש מנוחה חלקית במורד תלול, שמתחילים להתגלגל בו?

יום אחד בשעת בין-ערביים ירד ברחוב המלך ג'ורג' מבנייני הסוכנות לטרה-סנטה. היתה שקיעה מזורה, תכלת בהירה וצחה במערב, מקום שירדה השמש מאחרי בנייני רחביה, ובמזרח, רחוק מן השמש ומעל חומות העיר העתיקה שמעבר לעצים הכבדים של בריכת-ממילא, בער אודם בתוך אוויר מאובק וקרעי עננים אפורים כעשן נושן. והוא היה פוסע לאטו וחושב על יצחק כהן. מניין הוא? יש בו משהו מורכב, אפל ובהיר, מתפרץ וכלוא כאחד, נופל וקם, פותח בשקט ומסיים בצעקה. אולי הוא מן הבלקנים, בין מזרח למערב. אולי אביו אשכנזי ואמו ספרדיה. מי אביו? ונכדים יש לאביו? כלומר, האם יש לכהן בנים? אותו רגע נעצרה מונית על-ידו. מן החלון הציצו פניו של הנהג הרזה והשקט, שפתיו העבות, שהיו כחולות באור עמום, נפתחו והוא לחש ואמר:

„תסלח לי, אדוני. מר פלא. נכון? אז לספר לך. הוא, יצחק כהן, ירק על נוסע, הביאו למשטרה ויש לו עוד משפט.“ ומיד התניע מכוניתו.
 „מתי המשפט? מתי?“ צעק אחריו פלא בלא דעת.
 „בשמיני“, השיב לו והתגלגל במורד בין עצי-החרוב.

המשפט התנהל בקצרה. דומה, ככל שהמאסר ארוך יותר — ההכנות לקראתו קצרות. גם מכונית מואצת עוברת מדי רגע יותר שטח בפחות זמן. זה היה כבר בחופש הגדול, שהחל באחד בחודש, ופלא החליט שלא ללכת למשפט. בלילה החם והלח עקצוהו המון יתושים והוא רגז והתעורר והשכם בבוקר קם והלך לשם. לאולם נכנס ראשון כדי שיוכל לתפוס מקום בשורה האחרונה, בפניה. השופט היה זה ממשפט ההריגה, בעל הפנים המעונים. בינתיים גשזף ופרצופו נראה מגוחך קצת בתערובת של חריצי ייסורים מכוסים שכבה של בריות שחומה. גם הפעם הירבה להביט בחלון, שהאור שלו עשוי מלבנים והסורגים ביניהם כטיח וכולו ככותל של

אור, ואולי משם בא לו שיון-פניו, מן הקרניים המרחפות גם בצל. הוא עצמו קרא את כתב-האשמה:

„אתה, יצחק בן יעקב כהן, נאשם בזה שביום... בשעה שבע-עשרה וחמישים-וחמש תקפת את... בזה שירקת בפניו שלא בהסכמתו ובניגוד לרצונו...“ והוא המשיך ופירט יבש ולא עד ששאל: „מודה או לא מודה?“

„מודה“, הפטיר יצחק כהן באדישות כמעט. משום שהודה לא העידו עדים. איש לא שאל את כהן למה ירק. המותקף לא קם מן הקהל ופלא ניסה לשווא לשער מיהו. את פסק הדין קראו במהרה: חודש מאסר על-תנאי שהפר מפסק-הדין הקודם, ועוד חודש מאסר על העון הנוכחי, וביחד שני חדשים בפלא, וכן חדשיים נוספים מאסר על-תנאי. השופט לא הוסיף מאומה על המלים המעשיות של פסק-הדין, לא דברי מוסר, לא אזהרה, כלום. השוטרים קרבו אל הגדון לקחתו. דומה היה שהכל נסתיים. והנה זקף יצחק כהן ראשו ואמר באינפוף, חנוק:

„הודיתי אדוני השופט, רק רגע אחד, והמאסר, טוב, שיהיה, גמור. אבל המאסר על תנאי, אבקש, זה לא! אם אני עושה משהו לא-בסדר יענישו די, אבל לא סכין על הצוואר כל הזמן, שיאריך מאסר רגיל אבל לא על-תנאי, לא יכול לסבול, זה מאיימים עלי, בגלל זה אולי אני ירקתי לא-יודע-איך, זה שובר, אדוני, בבקשה, אני שובר, שיסלח לי.“

„פסק-הדין ניתן ותוכל לערער עליו רק בפני בית דין גבוה יותר“, פסק השופט, שהיה מעלעל כבר בניירות של הדיון הבא, ותכף לזה התרכך משום-מה ואמר: „תנאי תלוי על כל אחד מאתנו, אלה חיינו וזה המשפט. אנו יושבים ושותים קפה בשלום על מרפסת גג על-מנת שלא נקפוץ ממנו פתאום, ואנו חפשים מפשע על תנאי שלא נדקור פתאום משהו ברחוב. התנאי הוא חמור ומפורש על מי שחטא פעם, כי התנאי צומח כמו עץ והחטא הוא לו מים. גם זה מדרך הטבע. מי שאוכל אכילה לא טובה נענש במחלת-קיבה ואם יוסיף ויאכל על מחלתו אכילה גסה יתנגע במחלה חמורה פייכמה. כמו כן, שנה אחת של חיים מזקינה את הזקן הרבה יותר משהיא מזקינה את הילד על אף שהיא אותה תקופת-זמן עצמה, ומכאן שאין ברירה.“ סיים בבת-אחת, חזר להביט בניירותיו והפטיר בדרך משעשעת תנועה קלה בזרת של ימינו לאות שזהרזה.

שוב, דומה היה שהכל נסתיים. ולא כך. ואז, בזינוק של פתאום, בלא שום הכנה, בראש מושפל, בקול של מי שנכווה, צווח יצחק כהן:

„דיבורים! דיבורים!“

השמש צעק שישתוק, והשוטרים החלו לגררו. היה שאון והיתה תנועה של פרצופים לכאן ולכאן. חושי של פלא נתלעלעו, הוא קפץ בשיפרון מכסאו שבשורה האחרונה בפניה וצווח גם הוא, כאילו נדבק:

„אבל, אדוני השופט, אני אבקש, כך אי-אפשר, נאמר משהו, יש בקשה של אדם, אולי...“

המלים נעתקו מפיו והכל הסבו ראשיהם לאחור והביטו בו ושאלו, מי זה ומי זה ומי זה, והכל זימזם בחרדה, והוא המשיך: „אינני זר כאן, אני מהמשפט הקודם, פלא אברהם המאשים, ובכל־זאת אומר, אולי באמת, קול אדם נשמע מבקש, הנאשם, ובכל־זאת צריך לעשות משהו, לשקול, נקודה זאת...“

„אזרח נכבד!“ ניסר קולו של השופט לתוך דבריו בשקט יבש, „אם לא תשקוט תואשם בבזיון־בית־הדין ותובא למשפט“.

נמלא בושה בבת־אחת, בושה שאחר־כך התבייש בה כל־כך.

„סליחה.. המ..“ גימגם ויצא בהכנעה מלאה, כזו שלא ציפה לה, שהביאה בו עכשיו שקט של אחרי־מחלה ואילו בימים הבאים עוררה בו זעם על עצמו.

גם זה לא היה הסיום. בפנית המסדרון ראה את יצחק כהן ואת אשתו, שהשוטרים הניחו להם הסתודדות של הרגע האחרון, עומדים זה כנגד זה. היא נשענה אל הקיר והוא עמד מולה בריחוק פסיעה רחבה, מתוח, ידיו לצדי גופו, ושוטרים ועורכי דין ונאשמים ואסירים עוברים על גבו כמים על אבן גבוהה. פלא ראה רק את פני האשה. היא היתה גבוהה, גבוהה עד עיניו ועיניה הביטו אל פיו, מטומטמות ופשוקות, לחות ועמוקות־למראָה, שכבות־שכבות זו מתחת לזו, וקווים ירקרקים־חדים כשערות סביב לאישונים שבעומק. היו שותקים ונשימותיהם מגביהות. ואז ראה פלא איך תפס כהן בימין אשתו ושמע שלחש לה:

„אם תהיי מוכרחה, מוכרחה, אז לבד תעשי, לבד!“ ואחר נשק את כף־היד.

היא התנשמה הרבה יותר מקודם ובמקוטע. פלא לא הבין ממש ובכל־זאת נרעד כי ידע שזה מעשה אהבה ושלפית סכין ותחינה גם יחד, שאחר־כך יבוא אסון.

„כן, לבד, לבד“, לחשה אשתו במאוחר, ונראתה כתינוקת שמקבלת הדרכה במסירות נלהבת אבל מי יודע מה תעשה בעוד רגע.

ושוב ידע פלא שהיא לא תקיים שום הבטחה, שאינה יכולה, שהיא חסרת־ישע כגבותיו של בעלה. וכשהפרידו השוטרים ביניהם הסב כהן פניו לאחור, ראה את פלא ואמר:

„אתה?“ ואז גררו אותו משם.

*

בשני חדשי החופש הגדול בבתי־הספר, שבהם ישב כהן בכלא, לא עשה פלא ולא־כלום. הוא ביטל את השתתפותו כמרצה בקורסים, ואת ההזמנה ששלח לבית־הבראה שעלי־יד הים. טייל בעיר, ורביץ בבית, והזה. הוא הזה שלא השתתק כשגער בו השופט אז כשהתפרץ בתום משפטו של כהן, אלא שהוסיף וצעק ותבע חסד והביארו אותו למשפט על בזיון־בית־הדין והושיבו אותו בבית־הסוהר בתא סמוך לזה של כהן, ובלילות דיברו זה עם זה בנקישות של שפת־ס־תרים על הכותל, יום אחד ראה את בתו וחתנו, שהתארחו אצלו, מתנשקים במסדרון ביתו וצוחקים. טילפן לתחנת־המוניות ושאל לכתבתו של יצחק כהן. אמרו לו, במקור־ברוך הישנה. מן הרחוב

ראה את אשתו של כהן עומדת בחלון, לחייה הכהות לזהבות באור אחר־צהריים בשל וצהוב, רוויה וצמאה יחד, עיניה מסתכלות בלא שום מחשבה אל האוויר, והאוויר שהיא רואה דומה לבשר. ראשו של ילד קטן הציץ על אדן־החלון והתרפק על ירכה. הניחה כף־יד גדולה פשוט־אצבעות על ראשו. הזרת שלה משורבבת ותקועה בתוך אזנו, והוסיפה והביטה לה ככה. פלא הסמיק והסתלק. כך עבר עליו החופש. ימים ארוכים חלפו כדקה ולא היו, והיו שעות קצרות שנתארכו מאד. בתוך זמן מיוחד זה, שלבש דמות של חוסר־דמות ושל אֵין ושנשם אוויר של פריצות, חש פלא עצמו בטוש.

אחר־כך התחדשו הלימודים. פלא הורה בהתאמצות. כהן כבר יצא לחפשי, על פי המשוער. פלא חיפש אותו אבל לא חזר אל התחנה. ערב אחד ראה אותו נוהג במהירות במכוניתו הריקה בפיתולי הכביש שבעמק־המצלבה. נופף לו בידו ולא נעצר. ראה במרחק עוד איש שמנופף לו יד, ושוב לא נעצר. כעבור עשר דקות חזרה המכונית, שוב ריקה ושוב לא עמדה. כעבור שלושה ימים הלך לביתו ומצא את הדירה נעולה. שכן אחד גיחך, אחת הסתירה את בתה מאחוריה ושכנה אחרת סיפרה לו, שכאשר חזר מהכלא נשמעו צעקות מן הדירה, ואז עקרה האשה עם הילדים לאיזה מקום ואילו הוא עצמו חוזר מאוחר בלילות ומשכים לצאת. פגש את הנהג הרזה והשקט. הפעם היה פלא צריך לעצור אותו וכששאל לכהן אמר לו שחצי המכונית כבר אינה שלו, שהוא עובד עשרים שעות ביממה, נוסע כל הזמן ומביא מעט כסף כי אינו עוצר לכל הנוסעים המנופפים לו יד.

לילה אחד יצא מביתו באחת־עשרה. הלילה היה ליל־סתיו של ירח מלא, כתום כתפוז קרוב לרקבוננו, ובתוך אורו החיור והבשל נשבו רוחות־מערב עם ניחוחות ניצני־תפוזים של השנה הבאה מן השפלה. העיר היתה מלאת חידות של צללים דקים, ובתיה ועציה סלעים ואזובים תחת מים נעים אנה ואנה. ראה אותו מעבר לחלון של בית־קפה של נהגים במרכז העיר, נכנס. כהן לא הכירו. הציג עצמו לפניו ואמר לו שהוא רוצה לעזור לו, אם יוכל. גימגם מאד. כהן קד לו קידה קלה, חייך אליו, חיבק אותו בכתפיו, הציג אותו בפני חבריו, הנהגים, כאדון נכבד וחשוב, הזמין לו כוסית, שתה אתו, "לחיים" ולפתע תפס בצווארון חולצתו מתחת לצווארו בכוח וצווח:

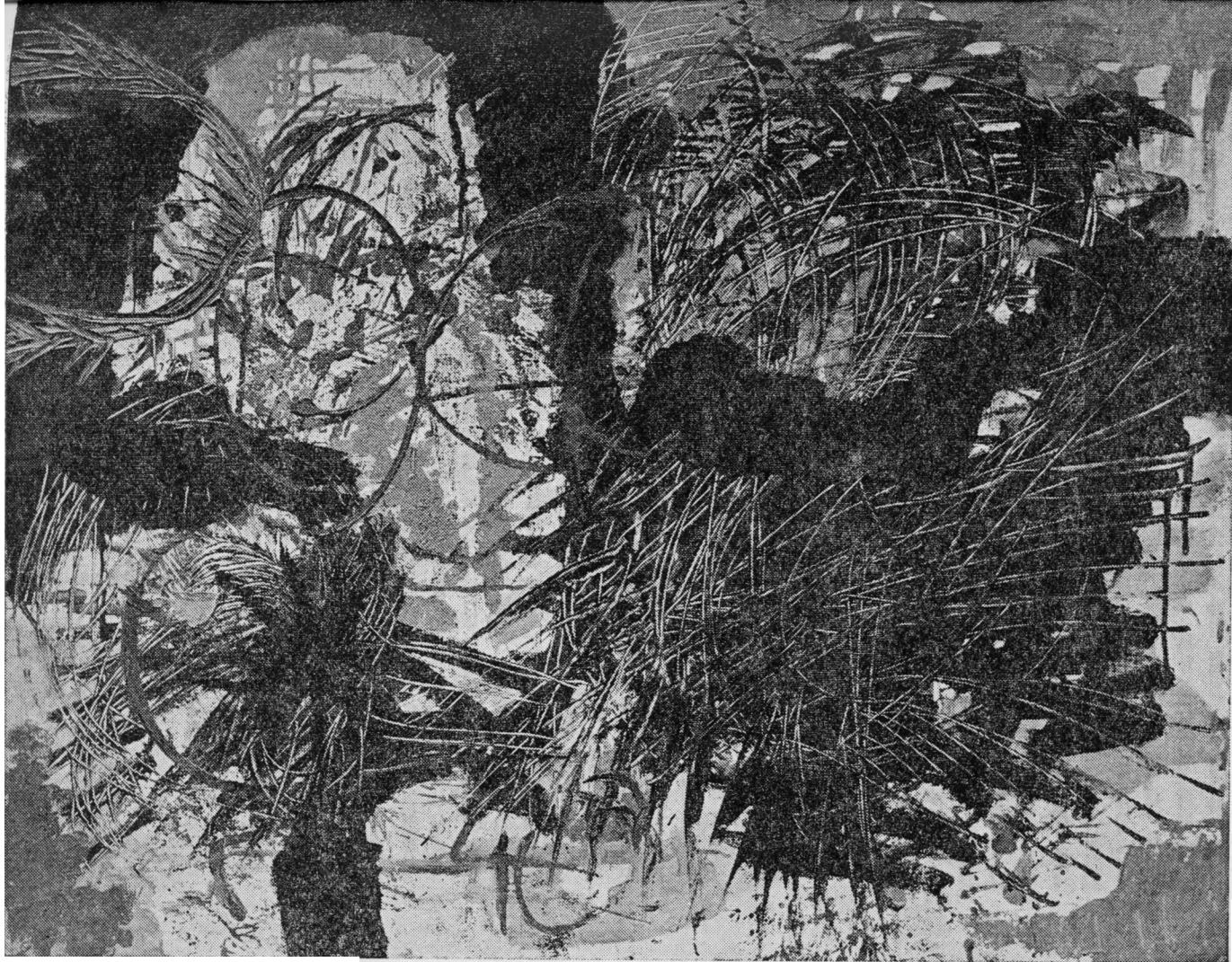
"שיסלח לי. אתה הרסת אותי, אדון פלא!"

בחור צעיר, שישב בפינה עם נערתו, שחרחר ויפה ובעל־בלורית, קם להגן על הזקן שהותקף לפתע. היתה היאבקות. כהן שבר בקבוקים בתוך המהומה. שוטרים הוזעקו.

פלא הלך אחר־כך לתחנת־המשטרה ואמר שהוא מוחל על עלבוננו והוא מבקש שלא יעמידו את פלא לדין. אמרו לו שלא הוא אלא החוק מעמיד לדין. אמר שהוא עצמו

פתח בתיגרה. אמרו לו שיש עדויות אחרות ושהוא משקר ועשויים לתבוע אותו לדין על עדות־שקר אם יוסיף על זה. ביקש סליחה והלך. קראו לו להעיד במשפט. לא הלך. לא היה איכפת לו כמה חדשי מאסר יפסקו לכהן הפעם.

למחרת יום המשפט יצא בשעת אחר־צהריים מאוחרת לטייל והיה פוסע לאטו במורד רחוב המלך ג'ורג' מטרה־סנטה למטה אל עמק־הזיתים ואל תחנת־הרכבת, מזרחה. סוף היום היה נע מעל ראשו בכיוון נגדי, מערבה, כמו שיירה אטית שראשיתה אור וסופה חושך ובתווך קרונות צהובים ואדמדמים וכחלחלים ואפורים. היה ריח של מסע, נוסעים, נוסעים והוא אינו משתתף. הכל החל מיטשטש כמו בשעה שרואים מהירות, גזעי עצי־הזית נתאפלו ונכנסו לתוך האדמה הכהה להתכסות, השמיים במזרח נתמסמסו בהר־ציון. בא בו אושר של סקרנות שלווה של אבן־דרכים, שהשיירות העוברות מכסות אותה אבק. אף פעם לא ראה כמו עכשיו את חילופי הצבעים בשמיים, את חיתוך ענפי העצים, את קצה אפו מתנועע כמקור מעלה ומטה עם פסיעותיו, חד וחריף, אבוד ויפה כל־כך. עמד מלכת ופער פה של תינוק. אותו רגע עברה מונית על פניו ונסעה ונעלמה בסיבוב שלפני תחנת־הרכבת בלב העמק. מיד נשמעה צפירת קטר ורכבת יצאה מהתחנה בשיקשוק.

לאה ניקל : קומפוזיציה (שמו, 1956).

אבי עתניאל : כלב נאמן

בצהריים טילפנו הזוג פ. הם ביקשו לגשת בשעה חמש לשתות כוס קפה. הקפה של שעה חמש היה אצלם פולחן כמעט. לא הכרתי אותם. אחותי סיפרה לי עליהם וביקשה ממני שעם הגיעי ארצה אתקשר אליהם ואמסור דרישת-שלום ממנה. מובן שאבדה לי כתבתם, אבל הם הזדרזו והתקשרו אלי. הם היו חשובי ילדים, כך סיפרה לי אחותי, ולא הכירו איש בארץ. לפני כמה שנים נתנה להם אחותי את כלבתה רגינה, פוקס־טריאַר לבנה שחורת־אזניים, שרצתה להיפטר ממנה כאשר נולד לה בנה הראשון. מאז היו הללו אסירי־תודה ולפני צאתה את הארץ שלחו לה זר גדול של סייפנים עם פתק: „דרך צלחה ממשפחת פ. ובמיוחד מרגינה“. אלא שהם התעקשו לדבר אל רגינה בלשון־זכר ועמדו על כך שזהו כלב ולא כלבה, למרות מחאותיה הנמרצות של אחותי והסימנים המובהקים בגוף החיה. אחותי סיפרה לי שהיא לא הוסיפה לעמוד על הדבר והם מצדם הוסיפו לדבר אל הכלבה בלשון־זכר, בלי שבכך ישנו במשהו את מנהגיה הטבעיים של רגינה.

אחרי־הצהריים ירד גשם. החלפתי את השמלה ולבשתי את המעיל הדק המיועד לימי־הגשמים של הקיץ. קניתי אותו בחוץ־לארץ והוא היה חדש לגמרי. נסעתי באוטובוס עד לתחנה הסמוכה לרחובם וכשיצאתי ממנו כבר חדל הגשם אך השמיים היו עכורים. הם גרו בבית משותף, בקומה החמישית וללא מעלית. הדרך היתה מייגעת למדי. כשצילצלתי קיבלו אותי שניהם בפניסה בחיוכי מבוכה ואדיבות. היא היתה אפורת־שער גבוהת־קומה והוא נמוך מעט ממנה, בעל שיני־זהב וקרחת בינונית. הכניסוני לחדר־האוכל והראדיו השמיע מוזיקה קלה.

„פרידה הרבתה כל־כך לספר לנו עליך“, אמרה גברת פ. (פרידה זו אחותי). „איך היתה הנסיעה?“

סיפרתי בקצרה על הנסיעה והבעתי את שמחתי על שחורתי סוף־סוף ארצה. אדון פ. הביט בי כל הזמן כאדם המכין הפתעה והחליף רמזים עם אשתו. הם ביקשו ממני ללכת אתם לחדר־השינה. החדר היה אטום וחשוך לגמרי. כשהגענו לפינה ראיתי את הכלבה רובצת על מצעה ולצדה שני גורי־כלבים קטנים. אדון פ. אמר: „רגינה שלנו הוליד לנו שני כלבלבים. את זוכרת את רגינה. הוא היה של אחותך והיא מסרה לנו אותו כשעמדה לעזוב את הארץ. עכשיו הוא הביא לנו שני כלבלבים קטנים וחמודים. הוא הביא שמחה לבית. כל היום אנחנו מתרוצצים סביבם. זה גורם המון עבודה אבל אנחנו מקבלים את זה באהבה. אילו פרידה היתה רואה אותם היא היתה מאושרת. הרי רגינה היה שלה ונולד ממש אצלה בבית.“

„ומי האב?“ שאלתי.

„מה פירוש?״ שאל אדון פ., „הרי אלה הם הכלבלבים של רגינה. תראי כמה הם דומים לו. אותן האזניים השחורות והשערות המתולתלות, ממש שתי טיפות מים״. גברת פ. התכופפה והתחילה ללטף את הקטנים ורגינה השמיעה נהמות של אי־שביעות־רצון. גברת פ. אמרה: „עכשיו נהיינו סבא וסבתא ואנחנו מתחילים להרגיש את עצמנו זקנים נורא. רגינה חלש עדיין. הוא עוד לא התאושש מן המאמץ, ואנחנו עוזרים לו לטפל בקטנים עד שישוב לאיתנו״.

חזרנו לחדר־האוכל. גברת פ. הלכה להכין את הקפה ואני נשארתי עם אדון פ. בחדר. הוא התישב ליד הראדיו ושיפל ברפיו. בשעת שתיית הקפה סיפר לי על מנהג ערבי עתיק לפיו אדם הקונה או מקבל בעל־חיים אהוב מידידו נותן לו את הראשון שבגוריו במתנה. הוא אמר שהם קשרו סרט על רגלו של הגור הבכור של רגינה ומפיון שאחותי אינה בארץ הוא נותן לי במתנה את הכלבלב. גברת פ. אמרה: „תכתבי לפרידה על כך. היא תשמח מאד. אם לא תדעי לטפל בו, נשמח להדריך אותך. באיזה שם את רוצה לקרוא לו?״ אמרתי שבענין השם עוד אשוב. לפי־שעה הייתי במבוכה כי מעולם לא טיפלתי בכלבים ולא היה לי כל יחס לבעלי־חיים. עלה אף בדעתי רעיון שטני, לארוז את הכלב בחבילה ולשלוח אותו אל אחותי לחוץ־לארץ. אחר־כך הגעתי למסקנה שאינני מסכנת כלום והחלטתי לקבל אותו. בראדיו הודיעו את תחזית מזג־האוויר ואדון פ. השתיק את כולנו והתיחד עם המקלט עד סופה של ההודעה.

„מחר יהיה בהיר״, אמר אדון פ. בחיוך, „אף כי אין ליחס חשיבות מוגזמת לתחזיות מזג־האוויר של הראדיו״.

„טמפרטורה כזאת באמצע הקיץ״, אמרה גברת פ. בתמהון, „כבר לא היתה מזה עשרים־חמש שנה. שערי בנפשך, שבע־עשרה מעלות צלזיוס בצל באמצע הקיץ. יש לנו בארומטר בחוץ על המרפסת ואנחנו מודדים בכל יום ומשווים עם הטמפרטורה שבראדיו״.

הם הובילו אותי למרפסת והראו לי את הבארומטר המחובר אל הקיר ולידו על שולחן נמוך מחברת עם יומן־הטמפרטורות שאדון פ. מנהל בקפדנות מזה זמן רב. „זה מעניין״, אמר אדון פ., „להשוות את הטמפרטורות של השנה עם שנים עברו. אנחנו ממעטים מאד לצאת החוצה וכך אנו יודעים את הנעשה בחוץ. הרבה אנשים הולכים ברחוב מבלי לשים לב אף פעם למידת החום. הרי הם כמו עיוורים המגששים באפלה. הודות לאינפורמציה שלנו אנו יכולים לדעת כמעט בדיוק, לפי תהליך פשוט של הסתברות מבוסס על סטטיסטיקה של שנים עברו ועל הטמפרטורה באזורים האקלימיים השכנים, מתי ירד גשם ומתי יהיה חמסין, מתי צריך ללבוש בגד קל ומתי צריך לקחת מטריה״.

חזרנו מן המרפסת לחדר. גברת פ. שאלה אם אני רוצה עוד כוס קפה. אמרתי „תודה״. „תודה כן או תודה לא?״ שאל אדון פ. בהומור. „תודה כן״, אמרתי בחיוך. גברת פ. הלכה למטבח להביא עוד כוס קפה. הם היו חביבים אתי מאד. כשנפרדתי מהם נמצאתי עומדת בחדר־המדרגות וגור־כלבים בזרועותי. בטרם

ימסרוהו בידי נשקו אותו ואמרו לו מילות־חיבה בגרמנית וגברת פ. מחתה דמעה בממחטתה. הבטחתי להם שאטפל בו כראוי לגור של רגינה.
 „הוא לא יבייש את אביו“, אמר אדון פ. „אני מבטיח לך!“
 כשיצאתי את הבנין עמדה ליד השער ילדה קטנה והסתכלה בכלב. „איך קוראים לו?“ שאלה. „עוד אין לו שם“, אמרתי. מדוע הבריות מזדרזים כל־כך לקרוא בשם לכל דבר? כדי להימלט מקיומו? הרי משעה שמצמידים שם לאדם או לחפץ הוא חדל להתקיים. קיים רק השם והמושג שאנחנו מיחסים לו וזה מאפיל על קיומו האמיתי, האלמוני. זכרתי את שירו של פרוור:

“...Est-ce qu'on sait ce que c'est un pinson
 D'ailleurs il ne s'appelle pas réellement comme ça
 C'est l'homme qui a appelé cet oiseau comme ça
 Pinson, Pinson, Pinson.
 Comme c'est curieux avec les noms...”

החלטתי לא לקרוא לכלבלב שלי בשם.

*

חינו עכשיו שניים בבית. הוא היה שקט וחולמני אך מבטו הרטוב הישיר אל עיני וגלגלי. אם הייתי בהפרתו המעומעמת אך צל או ריח מסוים או רעש אפייני, מכל־מקום ידעתי שהמעגל מן ההכרח שייפרץ והזמן יביא עמו גלים חדשים ורוחות חדשות. הייתי יוצאת אתו לרחוב כדי שיעשה את צרכיו וכל האנשים הזרים שרצו מסביבנו היו כאבנים בצד הדרך, כעצים בסתיו. בשבתות היינו מבלים את שעות אחר־הצהריים בגן ציבורי קטן לא רחוק מביתי. הוא היה יושב לידי, רצועתו קשורה אל רגל הספסל, ואני הייתי קוראת בספר או בעתוני השבת. מיעטנו לדבר. הכל היה פשוט ומובן יותר ללא דיבורים והתועלת שבכך היתה כפולה. הוא לא הבין את שפתנו ולא ענה על קריאות הילדים שהיו מתאספים סביבו בגן כי לא הבין את קריאותיהם. הללו היו מתיאשים ממנו ומסתלקים. כך היינו נשארים שנינו לבדנו, שייכים כל אחד לעצמו ולזולתו.

את הזוג פ. לא ראיתי מאז קיבלתי מהם את הכלב. לא סבלתי אותם. ידעתי שהם מתעניינים בהתפתחות הכלב שלי ולכן נמנעתי מלהתקשר אליהם והם גם הם לא צילצלו אלי, לשמחתי. יום אחד עמדתי על כך שהוא גדל. מחוגי השעון נעים באטיות כה רבה עד שאין אנו מסוגלים להבחין בתנועתם. מדי פעם אנו מעיפים מבט ורואים את הדרך אשר עשו בפרק־זמן נתון, אבל אז הזמן הוא כבר נחלת העבר והדרך אחורה חסומה. צא ולמד עד כמה חושינו מוגבלים. מכל סולם־הצלילים האינסופי אנו קולטים רק מיקטע זעיר. משלל הריחות המקיפים אותנו קולטים אנו את אלה המעוררים בנו חוויה אורגאנית, ולעולם לא נדע מה נמצא מעבר לקר־האופק. הכלבים חיים בעולם רחב הרבה יותר. הם שומעים את הדממה, הם מריחים

Am. סא. סא. סא.
790 5158 790

דוד עזרזר : רישום

את צעדינו ועיניהם מביטות הישר לתוך עינינו בלי גלות דבר. הפלבים שייכים לגזע אחד, גזע הכלבים. רק אנחנו אין לנו גזע. כל אחד מאתנו הוא גזע לעצמו. ללא המשכיות, ללא עבר, ללא עתיד. הסערה הטילתנו אחד כאן ואחד שם ובטרם נספיק לברר לעצמנו היכן אנו נמצאים ולאן פנינו מועדות כבר עשו מחוגי-השעון את הדרך בלא שנבחין בקיומם. לפיכך כשאדם אומר לך „הודקנתי“ אל תאמין לו. מאז ומתמיד היה זקן או צעיר, בהיר-שער או נמוך-קומה. העבר והעתיד הם רק אשליות שאנו מנסים להיאחז בהן כדי למצוא את משמעותו של ההווה. הצעיר נאחז בתקוות העתיד והזקן נתפס לזכרונות העבר. ואני שצעירה אינני כבר ולוקנה עדיין לא הגעתי, יודעת אני שאין זמן ואין טעם לברר מאיין באתי ולאן פני מועדות. אני צריכה ללכת באשר תשאנה אותי רגלי. אני הולכת עם הכלב פעמיים ביום, בבוקר ובערב, כדי שיעשה את צרכיו, ובשבת אני הולכת אתו לגן ציבורי ואני הולכת תוך כדי ישיבה על הספסל תוך כדי קריאת עתוני השבת. מסתכלת בפלב הקשור לרגלי, אדיש, ללא ענין בעולם הסובב אותו. ללא הכרה כמעט.

בחורף מיעטנו לצאת בגלל הגשמים והכלב החל לגלות סימני עצבנות על ששינינו מן ההרגל. עם ימי האביב הראשונים הזדרזנו והלכנו לגן. עדיין היה קריר ועצי הגן היו לחים. הזוג פ. ודאי היו עסוקים במדידת הטמפרטורות בתקופה חשובה זו של חילוף העונות. אנחנו ישבנו על הספסל שלנו בגן והגן היה מלא אנשים וילדים. הכלב החל להיאבק ברצועה וניסה להשתחרר. הבטתי בו והנחתי לו לעשות כרצונו. הוא נשך את הרצועה בשניו והחל להתפלש במרץ רב בקרקע. רוח סקרנות תקפתני. התרתי את הרצועה מן הספסל ועקבתי אחרי התנהגותו של הכלב. הוא עמד שיפור מחירותו הפתאומית והביט חליפות בי וברצועה המותרת. הוא הפנה את ראשו וריחרח במרץ. החל להתקדם לאטו, אחר נשא רגליו ורץ לכיוון הדשא. הלכתי בעקבותיו. הוא חצה את הדשא ונעצר בשדרה, ליד אחד הספסלים. עמדה שם כלבה קטנה מתולתלת-שער מגזע שאינני מכירה. ריחרח בה הכלב שלי ועשה בה מעשה. אני עמדתי במרחק-מה כמאובנת ולא ראיתי דבר. כל הגן על יושביו הפך בעיני קיר לבן. צליל דק מאד, מתדירות שלא שמעתי מעודי, צווח באזני עד-להחריש. פתאום חשתי מכה ברגלי והתעוררתי. היה זה כדור-גומי קטן שזרק ילד לבוש בגדי מלח לחברו ופגע בי. הילד ביקש את סליחתי ונטל את הכדור. הכלב שלי רץ לעברי בעליות ולא הכרתיו. הוא היה חלק מן הנוף שסביבי, הוא רץ וקפץ כמי שהשתחרר מעצמו. הרצועה התנופפה מסביבו ורוח עזה נשבה בעצי הגן. הוא נעמד לידי ואני לא הבטתי בו. לקחתי את הרצועה ויצאנו את הגן. כל הדרך לא הבטתי לעברו כאילו לא היה קיים. לחצתי בידי בחזקה את רצועת-העור וזו הפכה להיות חלק מבשר ידי כאילו זרם דמי בעורקיה.

כשהגענו הביתה הגפתי את החלונות ונסגרתי אתו בחדר. כמה שנאתי אותו, את שנינו. מבטו הלח לא הישיר מעולם אל עיני. הוא חלם את הכלבה הקטנה והמזוהמת בגן הציבורי. אני הייתי בשבילו המצע הרך, המזון היומיומי, חום הבית. עכשיו הבטתי בו היטב-היטב. ככל שהוספתי להביט בו ידעתי שאינו אלא

טעות, אחיזת־עיניים, אבסורד. ידעתי שהוא חלום רע שצריך להקיץ ממנו כדי להירדם מחדש בשלווה אל תוך לילה ללא סיוטים, ארוך, צונן ובודד. לקחתי את המטאטא ותלשתי ממנו את המקל. חבטתי בכלב בכל כוחי. הוא השמיע יללה מבוהלת ונמלט אל קצה החדר. רצתי אחריו, תפסתי את הרצועה ודרכתי ברגלי על הלולאה כדי שלא יוכל לזוז. חבטתי בו במקל וכוח עצום שלא ידעתי מעולם התקומם בכל גופי וזרם עם דמי עד כפות ידי, זו האוחזת וזו החובטת. לא שמעתי את יללות הכלב והצליל הדק הצטווה באזני והחריש הכל. אף אחד לא שלח לי אייל־בסבך כדי להמתיק את המבחן. הרגשתי שכוחותי כלים והולכים. חבטתי בו והוא שכב בלי נוע וכתמי דם עטרו את הרצפה סביבו. בלילה עטפתי אותו בסמרטוט והשלכתיו לתוך פח־אשפה רחוק מביתי. שטפתי את הרצפה וכתמי־הדם נעלמו על־גקלה כי עדיין לא היו יבשים לגמרי. אילו יבשים היו היה הדבר קשה יותר ובכל־זאת היו נעלמים, בניגוד למה שמסופר באגדות ובמחזות הרומנטיים. דם הוא דבר הנשטף בקלות, וכמוֹהו הזכרונות. מאז אני הולכת לבדי אל הגן בימי השבת (מחוץ לעונת־הגשמים), יושבת על ספסל לקרוא את עתוני השבת. אלא שהמאמרים בעתוני השבת משעממים יותר ויותר. לעומת זאת, בעיות הטמפרטורה מעניינות אותי יותר ויותר. שערו בנפשכם, על פי הסטטיסטיקה של מידות־החום ביום מסוים בארבעים השנים האחרונות אפשר לקבוע מראש, כמעט בוודאות, מה תהיה מידת החום היום או מחר, או מתרתיים או ביום מסוים בעתיד. אם תוסיפו לזה את מצב המשקעים באזורים הסמוכים אלינו ואת כיוון הרוחות הנושאות אותם מאיזור לאיזור, התוצאה היא נכונה כמעט תמיד. אין בזה משום התנבאות או ראיית־הנולד אלא פשוט שיטה מדעית.

אשר רייד : שירים

*

קשנולרתי, הנה אבי צמוס אסונות נחשקה גדולה הביצה בי.
פקחתי ציני הירקות
מכה תמהון נהלום מלחמה
פנימית נואשת. לחזור או לא לחזור —
ברחם הורתי הפתום, כל אותו לילה דלק האור,
אכל ציני נתקשו נאני גדלתי כאילן השתול בשממה
קשאמי מבססת את סיי גדמה השפוף
ולבו הקרוף של אבי מפרפר בידי. הדממה
קבחה בתנורי גופי
ותהם נעוני נפצר מולי —
אכל תמיד אנוכר
איך בצדקרי יום שלו אחד.
בקורני עליו מבית הספר
נשמעו צפירות השמש.
זרועות הר הושטו לצבר צנארי
נצל פני השותקות צלה הים קמתאבד.
גושים חמים של אדמה מכתובכת
נעצרו מתסת לנגלי הבוצרות
יבתי האבן אשר בשכונתי החלו פתאם לרוץ
במורד הרחוב הצר —

ועד היום הנה
 אין איש יודע בדיוק
 מה קרה בעצם.

*

התבן אוהב את פיות הסוסים,
 הנאב את עורקי —
 בקרקס הציר, לולגני חיי מתבוֹססים
 בצרמות הלב קשאדי צחוק עולים בפי קרובי ורחוקי,
 אכל בלילות מכסים אותי ההסוסים
 ואני נודד סקרור מפתח חלום אחד למשנהו.
 לבי אינו ברוך, אינו ארוך, שמעו
 את קולות השקט הנצנפים בגרוני, אני קם
 בבקרים, חש בדם החורק שוב בעורקי, רואה
 איך בשליליות ציני מתחפר הערפל
 ואחי הנציר משגר לי פתקים על-ידי העונרת:
 האם אתה חפץ בגזיד-צדשים?

מדוע נולדתי במזל-תאומים
 קשגופי חצוי לשנים
 ואני עבד לעצמי וארון — —

תלמי גבעון : הפעם הבאה

„אני אינני יכול יותר“, אמר האיש הצעיר לעצמו, „לסבול את מה שעכשיו ואת מה שעוד יבוא“ ואחר־כך ניענע בראשו נענוע של הדגשה, פִּיחַכַּח בגרונו וירק יריקה חלושה. „ולו גם מן הסיבה הפשוטה ביותר“, אמר האיש הצעיר לעצמו, „שאני עומד למות מרעב פשוט ורגיל“. הספסל היה עומד מול הים ומשמאל השתרע גן־השעשועים, ריק וחשוף על עמודיו ומוכן לחורף, שהוא עונה אבודה בשביל גני־שעשועים. האיש הצעיר ישב על הספסל חציו שרוע, לבוש חולצה לבנה מוכתמת כתמי עובש ומכנסיים כחולות קרועות ונעלי־הליכה גסות. „ובעצם איני מרגיש שום רعب“, אמר האיש הצעיר לעצמו, „אני רק יודע“, ונשתתק ונינוח מעט. „הם כולם רעים“, אמר אחר־כך האיש הצעיר לעצמו במרירות. „רעים וקרים...“, חזר וכמו התעורר מכוּח הדברים, וקולו הצרוד, המגמגם קמעה, נתמלא חיוניות ערה. „רעים וקרים ורעים ו...“ ואז הרים את ידו והחל לחבוט בה במצחו קצובות באגרוף קמוץ, „רעים וקרים ורעים וקרים...“ וכך עברה דקה־זמשהו ואז צנחה ידו בנקישה יבשה אל הספסל. האיש הצעיר נשאר יושב וראשו שמוט על צוהו והיה מהמהם לעצמו בלחישה צרודה.

שלושה שחפים עמדו על החוף ופזלו ברגל אחת אל האיש הצעיר על הספסל. להקה של יונים אפורות ירדה במחיאת כנפיים כמטחוווי הושטי־ד מן הספסל והיתה הולכת אחר המזון ביעילות זריזה ורעשנית. האיש הצעיר הרים את ראשו ומיצמץ בריסים מואדמים. „תלכו מכאן“, אמר האיש הצעיר ליונים, „אתן מרגיזות אותי“. היונים הסתלקו לכיוון הטיילת בלהקה סנובית, זקופת־זנב, בלי הביט אחורה. ילדה קטנה באה אל הספסל ועמדה ממול. האיש הצעיר הרים ראשו. „מה אתה עושה כאן, אדון?“ שאלה הילדה הקטנה. „יושב“, אמר האיש הצעיר וליחלה גרובו. „של מי אתה, אדון?“ שאלה הילדה הקטנה. „של אף אחד“, אמר האיש הצעיר, „או של כל העולם. כאילו יש הבדל...“ הוסיף לנפשו. „איפה האמא שלך, אדון?“ שאלה הילדה הקטנה. „אולי תפסיקי לחקור אותי“, אמר האיש הצעיר בקול עייף. הילדה הקטנה סקרה את האיש הצעיר במבט מבוה. „אדוני, אתה רזה ומכוער“, אמרה בעיקום־פה, „ואמא שלך לא רחצה אותך אתמול“. „תסתלקי לך“, אמר האיש הצעיר לילדה והניף את ידו בתנועת איום חלושה. הילדה ניתרה בקפיצה לאחור. „שלא תעיו, מטופש שכמוך“, אמרה והלכה. האיש הצעיר הביט בילדה המתרחקת וראה זוג אחוריים שמנמנים מתחת לשמלה קצרה. „הילדים הם הגרועים שבהם, כמו חיות קטנות“, אמר. אשה זקנה חצתה את המגרש ונתנה בו מבט עקום. „בעצם גם הגדולים ככה“, אמר האיש הצעיר לנפשו. „ישכו אותך עד שתפול ואז ילקקו את השפתיים וילכו להם לעסקיהם בתמימות של מלאכים“.

„ובעצם הם לא אשמים“, אמר האיש הצעיר לנפשו. שערך הצהבהב, הדליל, היה מודבק בקווצות מלוכלכות ומשוך ממרכז פדחתו אל מצחו, מצח שטוח ומגומם. „אחרי הכל, אין זה עסקם לדאוג לי“, אמר, „ומה עוד שבסופו של דבר אפילו אני אינני רוצה לדאוג לעצמי...“ האיש הצעיר טילטל את ראשו הלךך ושוב בשלילה שקטה. עיניו היו כחולות־אפורות ושקועות עמוק מתחת למצחו, אפו היה קטן ונשי מעט ופניו הרזים, משולשים, היו מכוסים זיפי זקן צהבהבים בני שבע.

„בשבוע שעבר, בערב“, אמר האיש הצעיר לנפשו, „שמעתי צעקה של אשה מבחוץ... מהצד השני של הרחוב... הייתי אז אצל ג'ו, לפני שהוא התחיל להתנהג כאילו לא הייתי ולהביט הצדה, שאז הלכתי ממנו לשבת על החוף... קפצתי החוצה ורצתי לראות מה זה... איש אחד היה מכה את אשתו בחוף, לפני הדלת, והיא היתה צורחת וילד וילדה מבוהלים היו לוחצים את האף אל הרשת מבפנים... מה אתה עושה? אמרתי לאיש. מה זה עניינך בכלל? חשף עלי את שניו, זו אשתי... איש צנום ונמוך היה ופניו פני נביא ידוע סבל ואכזריות... ידוע־סבל היה, ואף־על־פירכן היה מכה אותה...“ האיש הצעיר התנשם בכבדות ואחר פנה לאחור ושלח ידיו אל מסעד הספסל ונאחזו ונוקף ועמד, רזה ומתנודד. „סומים ובורים“, אמר בקול לוחש, נרגז, „סומים ובורים וסומים!..“ והתנשם ומיצמץ בעיניו ואחר עצמן בכניעה ורכן לאטו וצנח בחזרה אל הספסל ונינוח.

השמש עמדה גבוה בקר־הצהריים והיתה מלטפת בקרירות את גבו של האיש. „אתה עוד כאן?“ אמר קול אשה מאחור. האיש הצעיר נודעזע ונודקף על הספסל. „אהמם...“ גימגם. „אנחנו לא רוצים אותך כאן בשכונה“, אמרה לו אשה שמנה מצדו השני של הכביש. „תלך למקום אחר. יש לנו ילדים כאן“. האיש הצעיר שתק. „אתה שמעת?“ אמרה האשה השמנה. „לך מכאן... אנחנו נקרא למשטרה“, הוסיפה האשה השמנה כמאיימת והסתלקה לה לתוך החצר.

„אמא שלי הכניסה אותי לבית־המשוגעים... פעמיים...“ אמר האיש הצעיר, הרעיונות שלי היו קצת יותר מדי בשבילה... וחוף מזה היא לא הצליחה להבין למה אני לא רוצה לעבוד כמו כל אחד ולמה כל דבר שלא נוגע לי איכפת לי... בפעם השניה כבר לא חזרתי הביתה... הייתי נטל כבד מדי... יותר פשוט לשלם לבית־המשוגעים ולהיפטר מן האחריות... שלש פעמים הידד לאינסטיטוט האמהי! בה!...“ אמר האיש הצעיר בבוז עמוק. „זאבות טורפות“, אמר האיש הצעיר, „כמו כל השאר“.

חבורת נערים ונערות מגילה־„עשרה“ הצתה את המגרש וירדה אל הים. הנערים היו מצעקים בקולות רמים, צרחניים, והנערות היו מעפסות לפנייהם בירכיים דקות וחזה שטוח ומצחקות. „בני־הנעורים שלך, אמריקה...“ נחר האיש הצעיר בשאט־נפש, „בני־הנעורים שלך צועדים קדימה בצעד עז, היישר אל דוכן־הגלידה!...! תם־תרם־תרם־תם־תם...“ אחד הנערים פזל לאחור ואמר „קוקו“ והשאר צחקו בקולות גבוהים והנערות עיפסו מלפנים. „נערותיך, אמריקה“, אמר האיש הצעיר לעצמו בקול עצוב, „מעפסות שטוחות־חזה בבגדיים צרים“.

השמש היתה תלויה נמוך מעל לים. „אני ודאי רעב“, אמר האיש הצעיר, „אבל אני

לא מרגיש את זה... ואולי יותר טוב ככה"..." ואני עייף", אמר האיש הצעיר, "עייף עד כדי שינה סופית וארוכה"..." שלושה זקנים היו צועדים על הטיילת לכיוון המלון. הולכים היו לאטם. כפופים ומהוהי-בגד וגרומי-פנים ושותקים. אחד היה מעשן מקטרת והשני היה נשען על מקל חום, כפוף, והשלישי היה מושך אחריו כלב אפור, רזה ועגום ומדובלל-שער. "זקניך, אמריקה, צולעים בצעד סינקופי למשוך את הצ'ק האחרון מן הביטוח הלאומי", אמר האיש הצעיר לנפשו בקול חלוש. הזקנים נעלמו מאחרי הפינה, עם המקטרת והמקל והכלב האפור. היה לילה והרבה כוכבים קרים היו תלויים ממעל והאיש הצעיר נרעד על הספסל ואחר גרר את עצמו וקם ועמד עמידה צמרמורית, שבירה והיה מתנודד על רגליים דקות. "אלוהים, חסל את העסק ונלך לישון", אמר לנפשו בלחש, ואחר-כך משך ידיו אל מצחו ושף את עיניו. ואחר-כך חצה בצעד כושל את הפכיש ומשך את דלת המוסך וחל פנימה ושכב על הרצפה. "לילה טוב", אמר, "ולהתראות". "וקר לי", אמר ונשתתק.

•

"תמשיכי בבקשה, גבירתי", אמר השופט-החוקר. "מאיפה?" שאלה האשה השמנה. "מהרגע שפתחת את הדלת", אמר השופט-החוקר. "הא, כן", אמרה האשה השמנה. "פתחתי את הדלת של המוסך בשביל להוציא את מכונת-הכביסה מפני שיום שני זה יום כביסה אצלנו, והוא שכב שם. הכרתי אותו תכף מפני שהסתובב כל השבוע בשכונה. רוב הזמן היה יושב על הספסל בקצה מגרש-החניה. או צעקתי עליו שיסתלק אבל הוא לא זז. אז קראתי לקרל..." "קרל?" אמר השופט-החוקר ודיפדף בניירותיו. "השם קרל אינו נזכר כאן, משום מה", אמר. "אולי תואילי להסביר את עצמך, גברתי?" "קרל זה בעלי", אמרה האשה השמנה, "עוזר לסגן-המנהל בחנות הצבעים שעל הרחוב השני ומיין". "הא", אמר השופט-החוקר, "תמשיכי, גברתי". "אז קראתי לקרל", אמרה האשה השמנה, "וקרל בא ונתן לו בעיטה אבל ההוא לא זז ואז קרל אמר שהוא מת ואני אמרתי מה-פתאום אצלנו דווקא ורק זה עוד חסר לנו וקרל אמר שצריך לקרוא למשטרה ואני אמרתי קרל תחזיק אותי כי אני הולכת להתעלף ו..." "זה מספיק, גבירתי", אמר השופט-החוקר. "את יכולה לרדת..." "ואז קרל הכניס אותי הביתה ושכבתי כל היום..." "זה בסדר, גבירתי", אמר השופט-החוקר: "את יכולה ללכת עכשיו".

"מאיפה הכרת אותו?" שאל השופט-החוקר. "היה מסתובב אצלנו", אמר איש צעיר וגוף ובעל שער חלק, משומן וסרוק לאחור. "לעתים היה ישן לילה או שנים... אוכל משהו... אף אחד לא ידע בדיוק למי הוא שייך... אמרו שבא מאיפשהו מהמערב התיכון, איזו עיר קטנה..." "זה ידוע לנו", אמר השופט-החוקר. "מתי ראית אותו לאחרונה?" "נחשוב רגע", אמר האיש הצעיר והגוף בעל השער החלק. "חמישה ימים, אני חושב. ביום הרביעי נעלם אחרי ארוחת-הערב. התאספו אצלנו חבורה קטנה ומישהו בלתי-זהיר נכנס אתו לוויכוח פוליטי... היה משוגע לוויכוחים

פוליטיים...” „וויכוחים פוליטיים, הא? זקף השופט־החוקר את אוניו בהתעניינות מחודשת. „מאיזה סוג?” „הו, תמים מאד”, אמר האיש הצעיר והגוץ חלק השער, „ולא שייך לאף אחת מן הקטגוריות המוכרות. אורח־ההיים כאן ומטוסי־סילון... בלתי־מזיק לגמרי”. „אהמ...”, אמר השופט־החוקר מתוך חוסר־ענין. „נקצר בפרוצדורה, מייק”, אמר השופט־החוקר. „אתה מצאת אותו במוסך?” „הו”, אמר השוטר במדים, „האשה הזאת, או, יותר נכון, בעלה, קרא לי. הצצה אחת קטנה הספיקה בשביל לראות שהוא מת לגמרי. חלק־וברור”. „מה העלתה החקירה־שלאחר־המוות?” שאל השופט־החוקר. „מקרה טיפוסי של מיתה מרעב”, אמר השוטר במדים. „לא היה אפילו מה לבדוק. הלוואי והיו כל המקרים שלנו ברורים כמו זה. היה מקל מעט על מצב־העניינים, שהוא די...” „ודאי, ודאי”, אמר השופט־החוקר וחתם על הניירות. „תעביר את זה יחד עם שאר המסמכים שלכם”, אמר השופט־החוקר והלך לאכול ארוחת־צהריים.

*

„בוא, בני”, אמר אלוהים לאיש הצעיר. „כמה שאני עייף”, אמר האיש הצעיר וידו גששה אל מצחו להסיר מעינו קווצת שער צהבהב, מדובלל. „שב, בני, תנוח”. אמר אלוהים, „מיד יביאו תה”. „לא בטוח שאוכל לבלוע”, אמר האיש הצעיר, „נגמלתי מן ההרגל...” „כן”, אמר אלוהים וגירד מהורהר בפדחתו. „כן...” חזר ואמר, „כנראה נכשלנו שוב”, והשתתק. „חם אצלך”, אמר האיש הצעיר. יושב היה על הספה, שעון לאחר ועינו עצומות, „חם וטוב” חזר ואמר, כחולם. „חיי שאני שונא לשלוח אותך למטה שוב ושוב, בני”, אמר אלוהים בטון מתנצל, „ומהגם שאינני יודע אם יש תועלת כלשהי בדבר. זוהי הפעם השביעית שהם הורגים אותך שם למטה ולבי זב דם כל פעם שהם עושים לך זאת. עתים דומה עלי שאני מתחיל לאבד את אמונתי בכל הענין כולו. אלא שאז אני אומר לעצמי שמוכרחים לנסות מחדש מדי פעם בפעם, ולו רק כדי להיוכח שעדיין לא הגיע הזמן...” וכאן נדם קולו והוא שקע בהירהורים. „כן”, אמר האיש הצעיר, כמו לנפשו, „לנסות...” „כמה שהייתי רעב שם למטה...” אמר האיש הצעיר אחר־כך. „מסכן שלי”, אמר אלוהים בקול רך, דואג. „אנחנו נבריא אותך כאן, אל תדאג”. „הו, זה לא־כלום”, אמר האיש הצעיר. „אינני רוצה אפילו לאכול”.

„אולי איננו בוחרים את הזמן המתאים”, אמר אלוהים, מהורהר, „אבל עד עכשיו נכשלו כל החישובים שלי, בלי יוצא מן הכלל. זוכר את הפעם ההיא בספרד? אז הייתי בטוח שפיננו את השעה באופן אידיאלי. על כל במה בפנסיות היו נושאים את השם שלי...” והעוויה ספקנית, תמהה חלפה על פניו של אלוהים. „הם שרפו אותי אז”, אמר האיש הצעיר. „זה היה נסיון...” ופניו היו לפתע זקנים, זקנים ואפורים. „או הנה, למשל, הפעם שלפני אחרונה...”, חזר אלוהים ואמר. „גייסו אותי לצבא אז”, אמר האיש הצעיר. „החזקתי מעמד עד הקרב על המארנה, ואז חנקו בגז־חרדל...” „בפעם ההיא בא הספק בלבי”, אמר אלוהים, „ונוסף על כך היה לבי

דואב עליך... ומהיגם שהענין כולו נעשה חסרת־כלית ככל שאנו נכשלים שוב ושוב...” „הו, זה לא נורא עד כדי כך”, אמר האיש הצעיר במחאה עייפה. „וחוץ מזה, אם לא תנסה — איך תדע?”

„איך...” אמר אלוהים ומשך בכתפיו, „לא אוכל לענות לך על כך, בני. אלא שאני הוא היושב כאן ומחכה ואתה הוא שיורד לשם, למטה, כדי להיזבח מחדש מדי פעם.” „אין צורך להגזים”, אמר האיש הצעיר, „וחוץ מזה אני כבר התרגלתי”. „אתה טיפוס מופלא, בני”, אמר אלוהים בחיור אוהב, „ואינני יודע מה היינו עושים כאן בלעדיך”. „הנח”, אמר האיש הצעיר, „אני פשוט ממלא את חובתי, כמו כולם...”

אלוהים ניענע ראשו בספקנות ופניו לבשו ארשת עצובה. „תמיד היית צנוע מדי, בני” אמר, „צנוע ושקט ומסור כל־כך... והוא שמקשה עלי לשלוח אותך שוב ושוב למטה...” „הענין כולו אינו קשה כל־כך כפי שהוא נראה מלמעלה לעתים”, אמר האיש הצעיר, „ורק שאני זקוק מדי פעם לזמן־מה, כדי להתאושש... אבל זה יהיה הרבה יותר פשוט הפעם מאשר אז עם הכבשן...” „הרגשתי את הפוֹויות על בשרי שלי”, אמר אלוהים. „כן”, אמר האיש הצעיר. „זה נמשך אז יותר זמן, אבל בסוף התאוששתי, כמו תמיד...” עיניו היו עצומות וראשו היה שמוט לאחור אל מסעד הספה ומצחו היה שטוח ופניו ארוכים וקמוטים ומשוכים מטה אל זוויות־פיו. פה קטן ותמים היה לו ומגולף בעדינות. „כמה שאני עייף...”, אמר. „הייתי יכול לישון שנתיים...” „התה יגיע מיד, מסכן שלי”, אמר אלוהים בקול עדין, „אני אלך לזרוז אותם שם, במטבח”. „אמממ...”, אמר האיש הצעיר. „תישן, מסכן שלי”, אמר אלוהים וטפף ויצא מן החדר על ראשי בהונותיו.

דינו קמפאנה : בת-גינואה

את הבאת ליִמְצט אצות-יִם
בְּשָׁרְךָ, וְרִים שֶׁל רוּם,
שָׂבָא מִמְרַסָּק וּכְבֹד-לֶמֶט
הַגִּיעַ, הִנֵּה בְּגוֹפְךָ הַשְּׁחוּם:
— הוּי הַפְּשֻׁטוֹת
הָאֵלֶּהיִת שֶׁל אֲבֵרֵי-יֶדְךָ —
לֹא אַהֲבָה לֹא רַצ־פְּתַע, דְּמִיּוֹן רוּסְךָ,
צֶל זֶה הַפֶּרַח הַגּוֹדֵד-עוֹבֵר
בְּנִשְׁמַתְנוּ, שְׁלוֹ וְנִחְרָץ.
וּמַתִּיכָה בְּגִיל, בְּשִׁלְנַת-קָסָם,
לְמִצַּן הַשָּׂרֵב יוּכַל שְׂאֵתָה
בְּתוֹךְ אֵינְסוֹף.
מֵה-קָטָן הָעוֹלָם וּמֵה-קַל בְּיַדְךָ שֶׁלִּי!

עליזה לבנברג : יומן קרית-שמונה

מחר אין לימודים. זה, לפחות, בטוח. הבנין אינו גמור עדיין. היו צריכים להכינו עד ל-1 בספטמבר? טוב, מה לעשות, אי־אפשר לקיים את כל התאריכים. זה רק ענין של כמה ימים... באמת לא כדאי להתרגש בגלל פרט קטן כזה. יש דברים חשובים יותר. האמנם?

אני פוגשתם במרכז המסחרי, את הנערים והנערות שבגיל החינוך התיכון בקרית־שמונה, עומדים בכה־ובכוח, מחכים לפתיחת בית־ספרם. המבוגרים יש להם יותר סבלנות. אחרי הכל, זהו בית־הספר התיכון הראשון במקום, ועכשיו יהיו הילדים „שלנו” דומים „להם”. מיהם „הם”?

בקרית־שמונה, בגליל העליון זרוע הקיבוצים, „הם” הריהם אנשי הקיבוצים הוותיקים, המפרנסים, לבני־העור, שחיהם בטוחים מדלות ומסיפוגיה של עבודת־דחק, שילדיהם אוכלים לשובע, יש להם בגדים הגונים, מרחב־מחיה, ועל הכל — „סטאטוס”.

„לולא היתה לנו עבודה שכירה”, סח לי איש־קיבוץ אחד, כשאנו יושבים בבית־הקפה האחד־והיחיד וגומעים קפה, „כי אז היה הכל אחרת. אז היינו סתם שכנים. אך למעשה כפו עלינו תפקיד של מפרנסים. בעיניהם אנו מסמלים את הקאפיטליזם, אם נרצה ואם לא נרצה”. אגב, הרי זה מקרה בלתי־רגיל לשמוע איש־קיבוץ מספם את המצב בלשון זו. כרגיל ההסבר הוא אחר לגמרי.

„יש לנו צרות משלנו. אין כוח־אדם. אנו עושים מה שאנו יכולים. לא יכולים להחזיק בתי־ספר משותפים. זה יהיה רע בשביל הילדים של העולים החדשים. הם ירגישו את עצמם אבודים. הם יכולים לעלות אלינו, אם הם רוצים”...

מה בדבר „פלישה” לבית־הספר שעדיין לא הושלם? ההצעה נדחת מיד. שלטונות־הבריאות מתנגדים. אין בתי־שימוש, אין ברוזים, אין מים, אין חשמל. ה„בית” שלי עודנו במצב „חלוצי” למדי. שני שרפרפים רעועים, ארון, שולחן שרגלו הרביעית צולעת, שתי מיטות־סוכנות, שהקש נושר ממזוניהן כל־אימת שרק תעבירי יד עליהם. תלו אפילו נורה אחת חלושה, ערומה, המתדלדלת מאמצעית של התקרה המסוידת.

הוספתי קומקום־תה וכמה ספלים וצלחות פלסטיים שחורים. קניתי אותם בקיוסק שמחזיק רומני אחד, שעטף לי אותם במורת־רוח לאחר שסירבתי לקנות את הספלים האדומים־הזהובים שהציע לפני; בעלי ידיות מפותלות, אלגנטיות, זולות ביומ־נותן, בדומה לרוב סחורותיו.

דפיקה בדלת. העוזרת המובטחת. פרסיה שענייה אפלות, חדלות־חיוך כאצל רוב בני עדתה. הרה, ובעקבותיה ילד קטן כבן ארבע, לוטש עיניו אלי, פיו פעור, חטמו

זב. ודאי איננה בת יותר משלושים. יש לח ששה ילדים, היא אומרת לי בהיסוס כשאני שואלת, כתממה מה זה ענייני. שנים מתים. אני שואלת את עצמי אם בסך-הכל היו לה שמונה או ששגי אלה כלולים כבר במספר.

הבעל עובד „קצת“. כבר נמצאתי למדה שדבר זה פירושו עבודת-דחק, 2—3 ימים בשבוע, הכנסה כוללת של 120 ל"י לכל היותר. אינו חזק ביותר, היא אומרת. על-כל-פנים לא בשביל לעבוד, מהרהרת אני בעל-כרחי.

האם רוצה היא בעוד ילדים? האשה נושאת עיניה וזעף על פניה, שחומה וגרומה. נראה בעליל שהיא מתאמצת להבין. „הילדים זה מאלוהים“, היא אומרת לבסוף. ובזאת מסתיימת שיחתנו.

אני מחליטה ללכת „העירה“. למרכז, למקום החנויות. יש דרך-עפר במורד ההר. אנשים עוברים, יחידים ובקבוצות. קולות גרוניים נישאים עם הרוח של אחר-חצהריים. מונוטוניים, חדים, כאילו לא היו בעליהם שולטים בהם שליטה גמורה. פה ושם אני קולטת משפט בעברית. אם קוראת לילדה. המבוגרים מדברים בלשונותיהם, פרסית, ערבית, ספניולית. שני זקנים עוברים על פני. הם אומרים שלום, מבלי הביט בי. הם עטויים בד שק מלוא קומתם. פיסת חבל למתניהם. הם נראים אומרי-כבוד ללא נשוא בהילוכם האטי, המתנודד, כפסילי-עבר — נעים. עד שאני רואה את רגליהם בסנדלים בלים, מצופים קרום של זוהמה. הם נשענים זה אל זה כעלותם במעלה ההר, מקלות בידיהם. זקנים לבנים ומסולסלים, מאובקים באבק הדביק, השחמחם של הגליל.

הווי

יש רק מקום אחד שבו אפשר לשבת, קפה „מרכז“. הבעלים הונגרי, כבעליו של בית-המלון היחיד. אין אף מסעדה מזרחית בעיירה החדשה הזאת על 15,000 תושביה, שכולם חדשים בארץ ורובם ממוצא מזרחי. אין שום מוזיקה מזרחית, חוץ מזו הבוקעת פה-ושם מאחד החלונות, מילילה, עקשנית.

כל מי שאני מכירה נמצא כאן. בקרן-זווית של המרפסת הרחבה, הפתוחה-למחצה, שזה מכבר לא ראתה צורת מטאטא, נמצאת קבוצה של עסקנים. עושים רושם קונספירטיבי. מתלחשים, מתכופפים על השולחנות, כדי שלא ישמע זר את דבריהם. ליד שולחן אחר נמצא אורי, החנווני יליד-הארץ, כבן שלושים. איש-פלמ"ח לשעבר, כפי שהוא שוקד לומר דרך-אגב לכל מי שפוגש בו. שמנמן ומגודל-גוף, פנים סגלגלים, ילדותיים, עיניים בוהות, ממצמות, משוקעות בשכבות של שומן רפוי. קולו המרעים, המעושה, דיבורו החוגג, הליכותיו — כל אלה הם כמין קריקטורה של הגיבור הישראלי המהולל. הוא נגש אל עוד מישור. „מחפש לו קרבן שישלם בעד הקפה של היום“, לואט מישור חרש. מבודח כפי הנראה. אבל בפניו של הדובר אני מבחינה בסבר של מורת-רוח עזה, ואולי יותר מכך.

אורי הוא „צבר“ במקום, מספרים לי, ויש בכך כעין עקיצה לישראלית מתל-אביב. מובן, אינני יכולה לומר להם כי אם נקלע לכאן, לעיירת-הפיתוח, הרי זה מפני שזאת

ודאי הדרך הקלה ביותר בשביל איש־קיבוץ לשעבר. אינני יכולה לומר שהוא קרבן המאורעות, שנסחף בורם ולאחר־מכן נפלט אל חוץ. בדישדוש של חשיבות גורר אורי את רגליו השטוחות על פני המרפסת. הוא עבר לשולחן שלישי. עכשיו הוא מדבר עם בחורה שחרחרת, דהויה כלשהו. „מסכנה“, ממלמל העסקן עלידי, „שוב מחפשת אותו. זה לא תענוג להחזיק את החנות בשביל הבעל העצל הזה. ובבית יש ארבעה ילדים...“

לאחר שעה קלה הם קמים, האיש והאשה, ויוצאים. אורי נראה נפוח הרבה פחות. יציאה שקטה למדי. אבל הבחורה ראשה זקוף מעט יותר משהיה, כאומרת תגר. אני חוזרת לדירתני. הדירה ריקה וכל פסיעה מכה הד. על המרפסת קריר. החושך בלע את הליכלוך ואת המרחק. הקולות מן הבתים הסמוכים כבושים משום־מה. העמק שינה את מראהו ועתה הוא נקוד אורות, משמאל לאור האדום של תחנת המשטרה. ההרים אינם נראים והנוף נראה רחבי־דיים. יש ציבורים של בתים שאורותיהם בהירים יותר, מחוץ לעיר. אלה הם הקיבוצים.

עדיין לא הלכתי לבקר בהם. אף שהם קרובים מאד, בעצם, נראים הם רחוקים ביותר בכל המובנים. לפעמים אני נתקלת באיש־קיבוץ ברחוב, עובר בצעדי־גאון, חשוב, יוצא־דופן מעט, נבון, מוצק. הם יורדים העירה לקנות בחנויות או לחכות לאוטובוס. אנשים אומרים „שלום“, אך לא יותר. אלא אם כן הם פקידים או עובדי־ציבור.

בבוקר המחרת אני מסתכלת בפועלים המחכים לאוטובוסים שיסיעום לקיבוצים. לנאות־מרדכי ולבית־החרושת לנעליים אשר בה, שלדברי אנשי הקיבוץ אינו מכניס רווחים; לכפר־גלעדי הגאה גאוה אצילית על תולדותיה; לדן ודפנה. האנשים עומדים בכה־ובככה, כמעט אינם מסובים, נראים סבילים ואדישים לכל אשר סביבם. עיניהם נסוכות תרדמה. אפילו עתה, בהשכמת הבוקר, נודף מהם הריח המעופש והדוחה שהוא, כמדומה, בן־לוויתא של עניות. וזכור לי שרובם יש להם ששה ילדים ויותר ביחידות־הדיור הפעוטות. חדר־רחצה אחד עם בית־שימוש לכולם.

בלי חפזון הם נדחקים לתוך האוטובוסים. „הולכים בחושך ובחושך חוזרים“, אומר מישהו בידיש, פאתטי מעט וביודעים. איש זקן, חסר אצבע אחת בידו הימנית. „לשם מה?“

אני הולכת למרכז. מהלך דקות אחדות. חנויות על חנויות. אטליוזים וחנויות־מכולת. רובם של אירופים, ותיקים שהתגלגלו לכאן מפני שלא יכלו להצליח במקום אחר, או חדשים מקרוב־באו, זקנים, לא נקיים ביותר, מהם עוינים ומהם נוהגים אדיבות חנפנית אך לא ישרה ביותר.

נשים עומדות ליד הדלפק, ממשמשות את נתחי הבשר המוטלים שם. מלטפות אותם כמעט בטרם תבחרנה, מביטות כמתחרטות בנתחים שפסלו. בחוץ יושב זקן וכיפה לראשו, בחיבוך־דיים, או שהוא עומד בתוך החנות, אינו עושה מאומה. מיהו זה, אני שואלת. הרבי, עונים לי, בפתיעת־מה, כאילו זאת לפחות אני צריכה לדעת.

יש חנות־רהיטים המוכרת גם תקליטים ומקלטי ראדיו, ומשמיעה בלי הפסק מוזיקה

אמריקאית זולה. הארונות והפורסות בחלון-הראוה נראים כשרידים מראשית המאה, במידה מופגנת כמעט של כיעור וחוסר-טעם. בפינה — גולת-הכותרת, ספת-פלוש אדומה. חלומו של כל בורגני זעיר ברחבי העולם כולו.

החנות הסמוכה מוכרת מכשירי-כתיבה וספרים, גם ספרי-לימוד. היא שייכת לזותיק אחד ומשפחתו. בא הנה בשעתו לעבוד באחד המוסדות. קיבל רשיון בנקל, מהיותו עובד-ציבור. והוא עושה כסף ושולח את בנותיו לכפר-בלום להתחנך עם ילדי הוותיקים. הדלפק שלו טעון רומנים זולים. עטיפות אדומות וירוקות. צעקניות, נשים ערומות-למחצה פושטות זרועותיהן תאוותנית ולוטשות עיניים מכושפות, קרועות לרווחה. אל בני הטיפש-עשרה והגברים והנשים שבין 20 ל-30, המדפדים ברומנים ותמהים מי מהם עשוי ביותר להוליכם אל ארץ-הבחירה של נעורים חסרי-עתיד.

דומה שהכל כבר מכירים אותי. לא בכל יום עוקר מישהו מתל-אביב לכאן. מה אני רוצה פה? אני שומעת שמישהו חושב שאני מרגלת שכירה. מטעם מי? אין זה חשוב, בינתיים. אבל יש איזה יסוד הגיוני להאשמה משונה זו. בדבר אחד שיחק המזל לאלופיה של קרית-שמונה: בריחוקה מן המרכז. ה"גדולים" מופיעים בעת מערכת הבחירות, ופקידים בכירים מופיעים לפעמים ומדגישים כמה התפתח המקום, מזכירים את ח'לסה שהיתה כאן לשעבר, כפר ערבי קטן ש"עשה לנו המון צרות", וחוזרים ומסתלקים מהר, אם אפשר — במטוס. אין שואלים שאלות — כי אין שום הזדמנות — ואין משיבים תשובות. רוב הדברים נחתכים במרכז. כתוצאה מכך חייבים ראשי המוסדות להימצא רוב הזמן בתל-אביב. כן גם יודעים הם שבחירתם מחדש תלויה בשנים או שלשה אנשים בתל-אביב או בירושלים, שאולי היו בקרית-שמונה ואולי לא היו. אין טעם שתשתדל להפיק רצון מן האוכלוסים על חשבון עתידך הפוליטי על-ידי שתיאבק יותר מדי על מקומך. אם כך תעשה אפשר שתעוף מהר, ובכן למה לעשות צרות? האדונים המקומיים מכסים בהדרה מנופחת את העובדה שלמעשה אין כל תוקף ממשי בידם.

עילית

סוף-סוף נפתח בית-הספר. הבנין נראה גלמי ובלתי-גמור, תקוע בין "בנייני התעשייה", מוסך, מכבסה ומאפיה. צחנה שאין להגדירה חודרת לתוך הכיתות, מתערבבת בניחוח המגרה של לחם טרי, וקולות הפטישים והאזמלים בתוך הבנין מתמזגים עם שאון המכונות, חריקת האופנים ושיקשוק העגלות העוברות בכביש. אין גן, אין חצר, אין מגרש-ספורט.

נכבדי קרית-שמונה התאספו יחד עם חבר המורים לטכס-הפתיחה. הנערים עומדים בארבע שורות. 120 למספר, עיניהם סקרניות, אומרות ציפיה או זהירות, ואפילו חששניות. רובם נראים גאים. דומה שהם מאמינים כי עוברים הם בשער אל "ישראל הראשונה", שבה צריך ללמוד. שומעת אני נער אחד אומר לחברו: "טוב, זה-זה. עכשיו נתחיל בחיים חדשים..."

הבנין תוכנן בהתאם לצרכיהן של ארצות-הצפון. חלונות זכוכית רחבים פתוחים לשמש המסמאת עיניים בקרניה. לפיכך צריך יהיה לספק וילונות, או תריסים. כדי שלא יאבד בית-הספר אף משהו משפע האור, פתחו צוהר גם בתקרה להשפיע עלינו משנה-אורה. „לא באתי להישזף בשמש“, אומרת נערה אחת. חנינית ודקת-גיורה, שזופה ובוטחת-בעצמה.

הרי זה דיבור יוצא-דופן למדי בשביל תלמידה בקרית-שמונה. התלמידים כולם מאופקים וזהירים ואינם ממהרים לפצות פה. יש שלש כיתות, עוד אחת מקצועית, וחמישית שהוכנסה לבית-ספר יסודי עד לפתיחתו של התיכון. המנהל הקודם, שנושא עיניו לעסקנות, אמר להם ש„תלמידים בתל-אביב או בחיפה אינם יכולים להשתוות אליכם“. עוד מעשים טובים יש לזכותו. הוא הגה את הרעיון של יצירת כיתה אחת בבית-הספר היסודי לתלמידים טובים (קרי: ילדים ממוצא אירופי) ועוד אחת ל„אחרים“ (קרי: ילדיהם של עולים חדשים). זריוותו באה על גמולה. עכשיו הוא עושה בדרום-אפריקה, בשליחות.

תלמידינו מרגישים שהם עילית. על כל פנים, צריכים הם ללמוד הרבה. בתי-ספר יסודיים שבהם לומדים 55 תלמיד בכיתה ומוריהם מתחלפים לעתים קרובות, ותכופות הם חסרי הכשרה, מפגרים בהכרח אחרי „ישראל הראשונה“ והידיעות הן מקוטעות ופגומות. כמו כן יש תמיד בנים של עולים חדשים, הבאים לפעמים בחבורות קטנות ולפעמים בחטיבות גדולות.

כמי שבאה מסביבה שכמעט כלי-כולה ותיקים, תמהה אני ביותר למראה הריסון-העצמי של התלמידים. הילדים אינם נותנים ביטוי להרגשותיהם ולדעותיהם. אחרי הכל יש להם רקע שבו רק הגיל מסמל את החכמה וערכה של עצה נמדד על-פי הנסיון שנרכש בתקופת-חיים שלמה. כשמבקשים אותם לומר את „דעתם שלהם“, נראית על פני רבים מהם השאלה „וכי מה זה יכול להיות חשוב לך?“

הילדים האירופיים הם, בעצם, בגדר בעיה הרבה יותר. דומה כי הוריהם שטופים בריצה עיוורת ופרועה אחר הכסף, לא כאמצעי-קיום דווקא אלא כסמל נוסף על סמלי ה„סטאטוס“ השולטים לכאורה בעיירה הזאת שבישראל. כל מהשבתם נתונה לגרוש, לנכסים, וילדיהם תמיד נעזבים לנפשם ובשובם הביתה הם מוצאים דירה ריקה. משהו מזה נשקף מעיניהם אפילו בבית-הספר, מין בדידות, הבעה של אומללות. הם עניים יותר מן הילדים המזרחיים העניים, שלעתים קרובות הם יודעים רעב ואינם מוגנים די-הצורך מפני צינת החורף הגלילי אלא שהם נכנסים לבית הומה חיים.

אייכמן

ביקורי הראשון „בחוף“ הוא בבית-הספר לילדים מפגרים. 120. המספר יציב. אילו היו פחות כי אז היו קשיים בהשגת תקציב. הנה כי כן יש 120. למעשה מצויים כאן בערבוביה אחת ילדים מפגרים וילדים מופרעים מבחינה רגשית. אחדים מהם אטומים, כבדי-תפיסה, מגומגמים בדיבורם, סבר בוהה בפניהם.

אחרים נמרצים, תוקפניים, מופרעים. כ־40 מן הילדים האלה מעולם לא נבדקו על־ידי פסיכולוג או פסיכיאטר. איזה מורה „המליץ“ עליהם. אולי לא היו מרוצים מן הכיתות הגדולות, המלאות מפה־לפה. אולי ממוריהם לא היו מרוצים. או אולי פשוט רצו לעשות משהו כדי לתת ביטוי להרגשת הכשל שלהם ולרצון־העשייה שלהם.

מכל־מקום, בדיקה וטיפול אינם יודעים בבית־הספר הזה. גם אין סידורים להכשרה מקצועית ולא לשום פעילות גופנית מאורגנת מסוג אחר. אין עבודת־גן, הטיולים נדירים ונחשבים „ביובו־זמן“. המורים חסרי הכשרה או שבאו לתקופה קצרה. אלה מהם שהיו רוצים לקנות להם הכשרה אינם זוכים לכך.

ההורים? יש להם דאגות משלהם. הילד אינו „טוב“? מוטב, כך רצה אלוהים. אם נשאר אוכל מן האחרים, יוכל לקבלו. הילדים האלה מקבלים את הסמרטוטים שאין בהם חפץ. צריפי העץ שבהם משופן בית־הספר פגנו על־ידי בית־ספר לילדים „נורמליים“. לא היו טובים למדי בשבילם. הכניסו אפוא את המפגרים.

בצאתך מצריף־העץ המשמש חדר־אוכל — חשוך, כמעט בלי שום קישוט, להוציא את הכתובת הבולטת „אין משיחין בשעת סעודה“ — מפה השמש היישר לתוך פרצופך, לאחר חשכתו המעופשת של הצריף. ילדה קטנה עומדת בחוץ, שתי אצבעות בפיה. ניגשת אלינו, אל המנהל, מתרפקת עליו. עיניה בוהות, פניה מטונפים, שערה פרוע. השמלה שלגופה נטולת־צורה, תלויה כשק, מדגישה את מיעוט קומתה הרעבה. לפתע היא פורצת בצחוק, בלי טעם, צורם, וגופה מרעיד. היא קרבה במרוצה אל קבוצת ילדים. ואז היא נותנת קולה בבכי, רם, פרא, בלי מעצור.

אחת המורות בבית־הספר למפגרים היא דורית. אין לה הכשרה, אין לה אפילו השכלה כללית מספקת. אבל היא אוהבת ילדים, אפילו את אלה שבבית־הספר שלה. מרץ שופע. והיא הראשונה הנענית לכל דרישה, נכונה לעזור.

„המנהל אומר שהילדים צריכים ללמוד על אייכמן“, היא מכריזה.

על אייכמן? להסביר את המשפט? לילדים האלה, שבדוחק הם יודעים קרוא־וכתוב? לספר להם אותו סיפור של אלימות ואכזריות? מפליא. איך יגיבו הם על סיפורי הזוועות?

שוב אני רואה לפני אתו נער גבוה ורוזה, המדבר במורד־לב אך מתאמץ מאד לומר את אשר על לבו. את ידיו אני מיטיבה לזכור יותר מכל. פשוטות אלי, גדולות, חזקות, מגידות:

„אני רוצה לעשות בהן משהו. אני לא טוב בפיתה. לא יכול לשבת וללמוד. אבל תראי מה שאני יכול לעשות בהן!“
בגאווה.

אין כל הכשרה מקצועית. האם סיפורים על אייכמן יעזרו לו להשתמש בידיו? ענת, „כמעט“ מורה, צברית, אומרת לאחר־מכן, בערב, בשבתנו בבית ידידים, כמעט בגאווה: „אני אתן את ההרצאה“.

אחר־כך, כמין הרהור־לוואי: „מה אספר להם? יש כל־כך הרבה...“
המסובים בחדר החמים שותקים. מביטים בי, כמצפים לתשובה מפני.

„קשה לומר“, אני אומרת לבסוף. „יש המון דברים שהייתי בוחרת שלא לספר להם.“

„למשל...“, אומרת ענת. מתגוננת עכשיו מעט.

אני מרגישה שהיא כעושה קצת.

„שום זוועות“, אני אומרת.

„מדוע לא לספר את כל זה כמו מעשה-פורים? זאת אולי יבינו“, אומר בעל-הבית, המנסה לעזור לי.

„לא טוב“, אומרת דורית. „המון נהרג לפני שירצח את היהודים. את אייכמן שופטים אחרי שרצח אותם.“

„על-כּל-פנים“, אומרת בעלת-הבית, אחות מדופלמת, מוכשרת ונבונה, „בלי סבון, בלי מעשי אכזריות. זה ברור.“

ענת נראית מדוכדכת. נעלבת כמעט.

„זה דווקא היה מעניין אותם כל-כך“, היא ממלמלת.

ועד התלמידים

„הוא אינו מצטרף ליתר הילדים בכיתה“, סח לי ילד מאחת ארצות האסלאם. „אנו עושים מה שאנו יכולים, אבל איננו יכולים להגיע אליו. אני חושב שהוא אוהב אותנו, אבל אינו יודע איך להיפגש אתנו.“

אני מדברת עם ועד-התלמידים שלי, שנבחר בבחירות ישראל וחשאיות, באחת מן האסיפות השבועיות בביתי. האסיפות מוקדשות דרך-כלל לסידור בעיות אישיות, ומפתיע הדבר באיזו אובייקטיביות הנערות והנערים האלה, בני ה-14 וה-15, מטפלים בעניינים. כאן יש גם חולה והמורים מוכרחים להבין ש„יוסף לא קל לו להכין את השיעורים. יש חמישה ילדים קטנים...“, שם „האב בבית-חולים. זה קצת קשה...“ בקשה נוספת היא להושיב ילדה כבדת-שמיעה על הספסל הראשון. „אבל אל תגידי שאמרנו לך. היא לא רוצה שמישהו יידע.“

וחוץ מזה, ענין ההכנות למסיבות. תנועת-הנוער עדיין אינה מותאמת לקבוצת-גיל זו בכלל, ולתלמידי תיכון בעיר-תפיתוח בפרט. המדריכים הם „עובדים בשכר“, כלומר בוגרי קורס-על-רגל-אחת בבית-ברל. רובם פחותי השפלה שבחרו בעבודה זו מפני שאינם יכולים להשיג טובה ממנה, אי שהם מעדיפים אותה בזכות קלותה. תלמידינו נוטים להדגיש יותר מדי את החינוך הפּוֹרְמָלִי וההשכלה העיונית. אין פלא שהם דוחים את המדריכים האלה, שלכל המוטב הם מצלחים בריקודי-עם ובשירה-בציבור. מצד שני מורגש צורך אמיתי בתנועת-נוער. כשמסתכלים מקרית-שמונה דומה כי העולם שמסביב בנוי על התנועה. ה„ערכים“ חוזרים כנושא קבוע בנאומים ובספרות. ועוד, אם יש תוקף לאידיאלים הללו של „שוויון“ ו„כבוד העבודה“, הרי פירוש הדבר שיכול אתה להיות „כמו האחרים“, וזהו רצונם האמיתי של הרבה מתלמידינו. אין הם יודעים כי השכלה ו„ערכים“ שוב אינם באופנה אצל

הצברים האגדיים האלה שלהם וכי קני־המידה נשתנו. אילו ידעו זאת כי אז אולי חשו עצמם בטוחים עוד פחות...

תלמידי שלי, מסובים סביב השולחן בביתי וגומעים את הקפה שהם אוהבים להכינו בעצמם. מגיבים על פי דרכם גם על ענין אייכמן. יגאל, המעוניין בכל דבר של חוק, מצהיר שבעיניו חשוב רק צד החוקיות שבמשפט. „מצד שני“, הוא מוסיף לאחר שתיקה. „כל זה מראה שבחיים התנאים הם הכל. אתה עושה מה שסביבתך דורשת ממך לעשות“...

מישהו דופק בדלת.

„מירה איחרה כרגיל“, מעיר מישהו.

„לא נכון“, אומר יגאל. „ראיתי אותה עומדת בחוץ. עבר זמן־מה עד שמצאה את האומץ להיכנס“...

מירה כובשת פניה בספר של תצלומים על סין. נערה אחרת מעבירה אליה ספל קפה.

„אייכמן הוא לא האשם האמיתי“, ממשיך יגאל. „וכי מה היה יכול לעשות בתנאים הנתונים? כמעט כל אדם היה פועל באותה צורה“...

בכל־זאת אין הוא בטוח כל־כך. הוא מביט בי כאילו רוצה היה שאוכיח את טעותו. אבל יהודית קפצה על רגליה מהתרגשות.

„אתה רוצה לומר שהיית רוצח ומענה בני־אדם כמוהו אילו היית גרמני?“ היא שואלת בקול דק וצורם.

לפני זמן לא רב כל־כך באה יהודית מפולין. בת יחירה. אינני יודעת הרבה על תולדות משפחתה, אבל תקופת המחנות ידועה לה הרבה יותר מאשר ליגאל. זה ברור.

יגאל עונה לה: „אינני יודע. אינני יודע די על גרמניה“.

משה רק הקשיב עד עכשיו. עכשיו הוא אומר:

„אבל דבר אחד בטוח — אייכמן מוכיח שרק השכלה בלבד זה לא מספיק... הם כל־כך יעילים, הגרמנים האלה, לא?“

הוא נער רציני, לומד בקנאות כמעט. הוריו לא הצליחו להסתדר מבחינה כלכלית. אבא מתפרנס מעבודות זמניות. בקיבוצים. פועל פשוט. שבעה ילדים בבית. הוא מאמין שרק השכלה יכולה לשים קץ לחיים כאלה של גרודים וחוסר־בטחון.

„אני פשוט אינני רוצה לקום בכל בוקר ולפחד מקול הגשם“, אמר אלי פעם, „ולחשוש שלא תהיה עבודה. ולא תהיה משכורת להביא הביתה“.

אנו ושכנינו

תלמידינו צריכים לדגור פחות או יותר לבדם על הבעיות האלו. בתוך בית־הספר למדו להשמיע את קולם ואפילו לחשוב בקול. אבל אין לנו הרבה פנאי לוויכוחים ושיחות מעין אלה. אף־על־פי־כן אומרים כי זה הדבר המועיל יותר מכל.

הקיבוצים יש להם בתי־ספר משלהם. כמה מילדי החנוונים למדו שם, עד שנפתח

התיכון שלנו. עכשיו רבים יותר ויותר מעדיפים את בית-הספר התיכון בעיר. ראשית, ברור שהוא מכין לבחינות-בגרות. חוץ מזה, אתה עומד על קרקע מוצקה משלך. לא אורת. לא מצייץ לתוך עולם אחר שאתה מרגיש כי אינך שייך אליו באמת. אולי זאת הרגשה נכונה ואולי לא. מכל-מקום, כך הרגשתם של תלמידינו. לעומת זאת, הקיבוץ יש לו בניינים טובים יותר, יותר ציוד, ספריות, מעבדות. אנשי הקיבוצים אינם רוצים לשלוח את ילדיהם לעבודה ואפילו לא להקים בית-ספר אזורי. אף כי עכשיו, לאחר שהוכחנו כמה הילדים כאן למטה נוחים להוראה, הם מוכנים ומזומנים לקבלם לבית-הספר שלהם. אצלם הכיתות אינן מלאות. קטנות מדי אפילו בשביל הוראה טובה. ואין צריך לומר, מבחינה תקציבית. בכמה כיתות יסודיות בקיבוצים יש חמישה-ששה ילדים לעומת 55 ילדים בכיתה בעיירה. רוב אנשי התנועה הקיבוצית מסרבים להסכים לבתי-ספר אזוריים מפני שהם רוצים לשמור על כוחם, לגדל את ילדיהם ברוחם שלהם. הרוח הזאת קשה להגדירה כיום בחברה שבה הקיבוץ, על ההכרה הפועלית שלו, מסמל בכל-זאת עושר ובטחון בעיני שכניו. שהם מצדם חולמים להיות לחנוונים. ומעבידים. יש הבדלים גדולים בגישה לחיים, וגם בדיעות. הקיבוץ מספק את מירב התנאים, העיירה את המיזער. כמו כן ילדי הקיבוצים טובים בצופיות, בעלי בטחון-עצמי, לפחות כל זמן שהם בצורים-לבטח בעדתם, בעלי כושר גופני ואפילו חזקים וקשוחים. משום כך אין הם יכולים להתערב בנקל בילדי העיירה מבלי שיעוררו בהללו הרגשה של חוסר-בטחון ואבדן-דרך. אף-על-פי-כן שני הצדדים רוצים, וצריכים, להיפגש.

נסים, וכל השאר

באחד הימים האלה הסיעני טנדר מכפר-גלעדי לבית-הספר. אנשי-הקיבוץ „הטובים” מעדיפים טיסה ב„ארקיע” על נסיעה שאין-לה-סוף באוטובוס. הנה כי כן מוצאים תמיד מכונית, או לפחות ג'יפ או טנדר, בשדה-התעופה במחננים. נחיתתנו התאחרה מעט מפני שהיה עלינו לחכות לפרה אחת שנקלעה לשדה-התעופה, עד ששידלו אותה לעבור לשדות הסמוכים.

אסירת-תודה קפצתי לטנדר מאחור. עוד חברי-קיבוץ אחד נכנס גם הוא. בראשונה ישבנו בשתיקה. אבל אחר-כך כמעט הוטלנו זה אל זה. הטנדר היה אץ בפביש השומם כמעט במהירות מטורפת.

„שוב נוהג כמו משוגע”, רטן שכני.

הסתכלתי בו. איש בגיל-העמידה, חסון, דומה לתמונות רבות כל-כך בלוחות הקרן-הקיימת. בריא, פשוט, ניכר בו שאינו גזבר. למדתי להכיר את הטיפוס, יעיל ונוח לבריות. אלה יש להם טיסות שמורות כמעט בסופי-שבוע.

„ואם הטנדר מתהפך ומתרוסק כמעט לרסיסים”, הוא ממשיך, לאחר שבקושי הצלחנו להיאחז במשהו ואנו מופתעים למצוא שעברנו בשלום את הסיבוב האחרון, „אין דבר! מוכרים אותו. קונים חדש. למי זה איכפת?”

אנו ממשיכים בדרךנו בתיקה. מחכים לטלטלה העזה הבאה. משהחלפתי רוח דיר הצורך, אני שואלת: „ומה ביחס אלינו? ואליהם?“

„למי זה איכפת?“ הוא חוזר ואומר.

אני מחייכת. הוא מגחך פתאום ומניע בראשו. „סתם מצב־רוח, את יודעת“, הוא אומר, ספק כמתנצל.

אך עתה נשבר הקרח. אנו ממשיכים בשיחה. כשהוא שומע שאני מלמדת בתיכון בקרית־שמונה, מתעורר בו ענין.

„איך הם, הנערים הללו?“ הוא שואל.

אני מרגישה שהוא רוצה בכנות לדעת. אני מספרת לו אפוא. ראשון עולה על דעתי נסים הקטן. הוא תלמיד בפיתה המקצועית. משפחתו מפרס והוא נראה חלוש. עיניים חומות גדולות, האישונים מכסים כמעט את הלובן. ריסים קמורים וחיוך ביישני. אבא נטש את המשפחה. לקח לו אשה אחרת. ומאז לא שמענו עליו. „ממילא לא היתה אמא מסכימה לקחת ממנו כסף“, הוא אומר.

47 שיעורים בשבוע יש בכיתה זו. מוכרחים למלא מה שהחסירו. בוגרי העממי הם בוגרים רק להלכה. לעולם אינם גומרים את החומר. נכשלים בסקר בגלל התנאים. הואיל וימי־ששי הם קצרים, הרי נשארים 10—9 שיעורים ליום לשאר ימות השבוע. ונוסף על כך — הכנת שיעורים, הרצאות, חוגים וכו' וכו'.

נסים קם בערך בארבע בבוקר. „אני יודע איך לנקות בית“, הוא אומר, לא בלי גאווה.

„אין לך אחיות, נסים?“ שואלת אחת התלמידות.

„ומה יש אם יש לי“, אומר נער אחד, למרבה הפתיעה. „מה יש אם ילד עושה קצת עבודות בבית?“

ובכן, נסים מוסיף ומספר איך הוא מנקה את הבית, הולך להביא לחם, מכין ארוחת־בוקר לכולם. כשהוא בא לבית־הספר כבר יש מאחריו כמה שעות של עבודה. דרך־אגב, אין בו שום חמלה־עצמית. ככה זה, ודי. בשובו הביתה הוא מדבר עם אמו, השוכבת במיטה לאחר ניתוח והעתידה לשפכ עוד חדשים, הוא מאכיל את הילדים הקטנים יותר, ואחר־כך שוב לבית־הספר — מהלך חצי שעה — להכין שם את השיעורים. „יותר קל, יותר שקט, וגם — יש כמה ספרי־עזר“. לפעמים יש גם הרצאות.

נסים, וכמוהו כן האחרים, אני מספרת לחברי־לדרך, אינו מקבל משקה חם בחורף ולא משקה קר בקיץ. אין מטבח מצורף לבית־הספר. הבנין עלה למדינה 50,000 ל"י, ועוד 35,000 ל"י הושקעו בציוד. בהדגשה מספרים לנו את הדברים האלה, כמו גם את העובדה שאין שום חוק המחייב את השלטונות. פשוט אין כסף בשביל מטבח, כך מבטיחים לנו. ובכל זאת, חבל. הנערות רוצות ללמוד כלכלת־בית. הן מקבלות כביכול איזו הכשרה לפקידות, בלי מכוונת־חישוב, מכוונת־כתיבה ושאר סוגי ציוד הכרחיים. לאן תגענה בהכשרה הזאת, אינני יודעת. בכל־אופן, לא לעבודה משרדית, בזאת אני בטוחה...

בימי־גדנ"ע באים אחדים מילדינו כשהם כבר עייפים. אגב, הם אוהבים את הגדנ"ע. עצובים היו מאד כשלא יכלו לצאת לטיול של כמה ימים. לא היה לנו כסף מספיק לבדיקה רפואית. אין רופא לבית־הספר ומעולם לא בדקו אותם כהלכה. מסיבות דומות, יהיה עלינו לסיים את השנה בלי טיול שנתי. וגם משום שאין יום של הילדים משגת לשלם בעד האוכל.

סיימתי. חברי נראה שקוע במחשבות.

„מוזר“, הוא אומר, „זה מזכיר לי משהו שקרה בימים אלה. מעניין אם תביני מדוע אני מספר לך. אולי תביני... בכל אופן, אֵלִי, הבכור שלי, הוא רק בן ארבע עשרה. צבר טפוסי, פרי הקיבוץ“.

דיבורו עצור, חמור, אבל החיוך הגאה מכחיש את נעימת הדיבור.

„חיה קטנה, בריאה וחזקה, זה הטיפוס. שום דבר לא איכפת לו. מביט מגבוה על כל דבר ועל כל אחד. הוא והג'מאעה שלו — חוץ מזה אין כלום. אנחנו, נו, מרשים לנו לחיות. אבל בני־הדוד שלו מתל־אביב... הוא לא מוכן אפילו להואיל לדבר אליהם“.

אני מתפלאה. אחדים מבני „הגזע העליון“ הצעירים האלה הם נבוכים ומבולבלים למדי מרגע שהם יוצאים מן החוג המצומצם שלהם. ילדי־קיבוץ בעיר רחוקים מלהיות בטוחים בעצמם. מכל־מקום, אינני מוכרחה לומר זאת עכשיו.

„ובכן, באחד הימים האלה שכח אֵלִי את האפודה שלו במחצבה. שיחק שם עם הג'מאעה. מהלך של עשר דקות. זה הכל. את חושבת שהיה מוכן ללכת בחזרה ולהביאו? הוא רק קיבל אותו מן המחסן בשבוע ההוא. אז הוא פשוט הלך ולקח לו אחר“.

הבתים הראשונים של קרית־שמונה נראים כבר לעין.

„ככה זה בכל דבר. ספרים, חפצים“...

אחרי־כן הוא משנה את נעימת־דיבורו ושואל:

„מדוע לא נסדר שיענקלה יקבל את הילדים שלכם פה אצלנו? או שיבואו שלכם לבקר אותנו? גם אנחנו פועלים, לא?“

האמנם? — אני מהרהרת אחרי רדתי מן הטנדר, בעלותי אל בית־הספר.

„במה אנו אחרים?“

עולם הפוך, באמת. אנשי־הקיבוץ התחילו להתגונן בכך שהם פועלים, אחרי הכל, הרי הם מקור התעסוקה העיקרי כאן. בארצות אחרות העיר מושכת בני־אדם והיא עשירה ומציעה להם כל מה שהכפר אינו יכול לתת. כאן אין הילדים שלנו יכולים לראות סרט טוב אלא במקרים נדירים, כשבית־הקולנוע מוכן להפסיד כסף. הצגות־תיאטרון מתקיימות בעמיר, קיבוץ שכן. מי שרוצה לראות או לשמוע משהו בעל ערך צריך לעזוב את העיר. זה רעיון, לדבר אל יענקלה. הוא ראש המועצה האזורית. עליו, טוב־מוג, אבל מוכשר וממולח, רחב־כתפיים, בעל חוש־הומור מפותח, אדם ששלום לו עם עצמו ועם העולם.

עולה בזכרוני פגישתנו האחרונה בתל־אביב. נתקלנו זה בזה באחד המוסדות.
 „בואי, תשתי אתי כוס יין חם“, אמר.
 „בסדר“, הסכמתי. „אבל בחוץ מבול...“
 „אין דבר. נגיע בשלום“.

בחוץ מחכה מכוניתו ובה הנהג מקרית־שמונה. מסיע אותנו לבית־קפה ברחוב בן־יהודה. עשינו דרכנו באולם הדחוס עד שגילה יענקלה שולחן נוח. מכר משותף מן הגליל מצטרף אלינו. יענקלה נוטל את המושכות בידיו. מזמין פונץ'. סיגר בשבילו. מתמודד לאחור, נינוח. שיחתו מדלגת מענין לענין. מדבר בלי זדון־לב אך גם בלי רחמים. אחר־כך על נסיעתו הבאה לאירופה. על חליפתו. החייט.
 מדוע לא לדבר אל יענקלה?

למעשה כבר נעשתה התחלה. הדרה, חברת־קיבוץ צעירה, צברית בת־עיר, סוציו־לוגית, בוגרת האוניברסיטה העברית, היא מחנכת בחמישית של הקיבוץ. במקבילה לשלי. החלטנו לסדר את הפגישה.

היא הזמינה אותי לבוא בוקר אחד לכיתה שלה. בראשונה היה הענין קשה. נדמה היה לי שהילדים האלה יודעים ודאי על קרית־שמונה יותר ממני, החדשה באיזור. אבל עד־מהרה נתברר לי שפל מה ששמעו הוא שהיתה פעם ח'לסה, כפר ערבי, במקום שנמצאת כיום קרית־שמונה. זה הכל. הם לא פגשו מעולם באנשים שהם כיום שכניהם.

אני מספרת להם. בפשטות, בלי פירפוסים, גם בלי מסקנות. לא רק מפני שאין הם זקוקים למסקנות, בשלב זה. בעיקר מפני שאני עצמי אין לי שום מסקנות. בעודי מדברת אני תופסת פתאום שאנו מסובבים את השעון אחורנית. יוצרים בעיה שהעולם נאבק קשה לחיסולה. מקימים חומות במקום להרסן. אולי אין איש חפץ בהן. אך משום־מה קמו והן מגביהות והולכות. בכל יום.

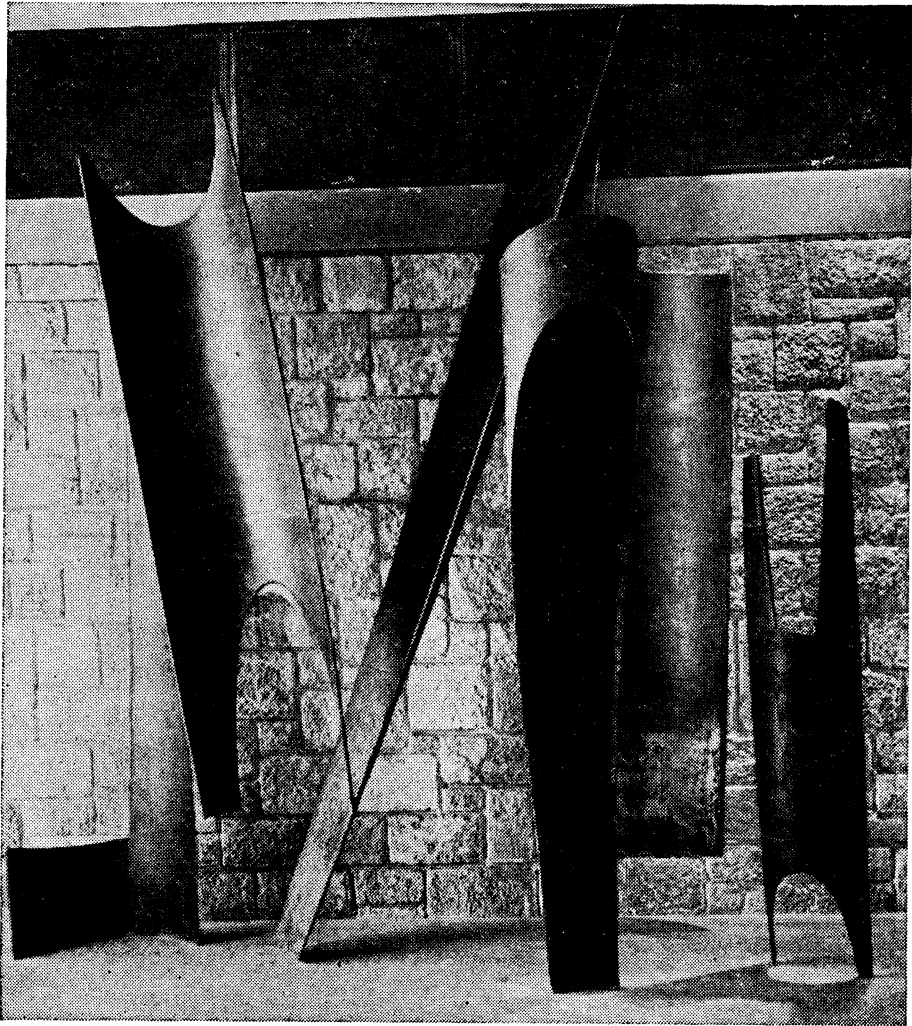
תודה לאל, הילדים מקשיבים. שקט רב בכיתה. קודם, כשעליתי ועברתי על פני חדר־האוכל של הקיבוץ, פיקפתי דווקא במידת החכמה שבנסיון הזה. פגשתי אנשים בדרך, משולים כאבן נטועה בקרקע הקשה של הגליל, מעוגנים לבטח. האם היה זה מעשה דון־קישוטי לבוא הנה? לנסות ולגשר על פני התהום? הם היו ספונים היטב במקטרוניהם, עוטים מעילים חמים, ורגליהם בוססו איתנות בקרקע, במגפיים כבדים. פרצופיהם היו כחיתוכי־עץ, כמו הדמויות הסלאביות של בארלך. הם דמו לאיפריים בכל מקום בעולם. חזקים, שקטים, כבדים ואטיים מעט. בתיים משולים כמבצרים, חבוטי־רוחות ומוצקים. המעונות מרווחים, אני יודעת. בכפר־גלעדי הילדים ישנים עם הוריהם. ליד אחד הבתים, בגן, ראיתי גערה במכנסיים ארוכות קוטפת סיגליות. צרורות־צרורות, ריחניות ורעננות. גם הילדים בכיתה נראו שאננים. ושבעים.

כאשר סיימתי את דברי בכיתה ושאלתי אם יש שאלות, נשמעה הראשונה מיד.

„במה אנו אחרים?“

במה אתם אחרים?

„בפל“, ענית, אולי מהר מדי; כמעט לא הספקתי לחשוב. „בואו ותראו“...
 לאחר שהסברתי מעט, בזהירות, נשמעה השאלה הבאה.
 „ומה בדבר חינוך תנועתי?“ שאלה נערה. שמשקפיים כהות שיוו לה מראה רציני
 ומאוזן יותר מכפי שנותיה.
 שוב החלטתי שלא להשתמט מן הבעיה.
 „מדריכי תנועות הנוער אינם יכולים לתת להם שם למעשה כל חינוך תנועתי. אין
 להם ידיעות מספיקות. גם אין הם מגשימים את מה שאתם קוראים, אידיאלים
 תנועתיים. הם עצמם לעתים קרובות אינם מוצאים את מקומם. הם מרוגזים, מפני
 שאינם יכולים להמשיך בלימודים. אין קורסים. אין הרבה מה לעשות. והם צעירים
 ובעצמם אינם מחונכים ביותר.“
 הפיתה היתה שוקלת את הדברים. נדמה היה לי כי לפחות מניחים לי ליהנות מן
 הספק.
 „מדוע לא תבואו לספר להם וללמד אותם?“
 „אנחנו?“ השאלה נשמעה כצעקה. „אנחנו? מה אנו יודעים בזה?“ — — —

יצחק דנציגר : אנדרטה לזכר הנופלים (יד לבנים, חולון)

שלמה לאופר : הנזירות

אדם העובר את הבקר
יראן לבנות
שקונות כנגי שחר
והזלום צבין שגר על שקמיהן
כמיהה מונרה.

אדם העובר את העקרבים
יראן אדמות
אדמות כפרחים שחוטטים
שקאלהים פוער בקן את
פצציו —
לכצו מהן את לחם
הקדש.

אדם העובר את הערב
יראן שחורות
אפלות כגלימות מותן
שקאלהים מתפשט בתוכן אל
מטת הענויים —
עד הבקר הבא.

•
צרכל מתפזר בצניניהן עם
שיבת ההודיה.
בין אצבעותיהן אחוזה דממה
דקה
בה הן רוקמות את
שירתן.

בָּהֵן תּוֹפְרוֹת
 אֱלֹהִים אֶרְךְ-גְּלִימָה
 הַמְשִׁתְּרֵצַע עָלֵיהֶן כְּמוֹ מִדְּבָר.
 אֱלֹהִים גְּבוּהַ-שָּׁמַשׁ
 הַמְתַּבְרֵךְ עָלֵיהֶן בְּחַיּוּף.

*

עֲרַפֵּל יוֹרֵד עָלֵיהֶן בְּגִלְמָה
 שֶׁל עָרֵב.
 הֵן אוֹרְגוֹת תְּפִלָּה בְּנוֹלֵי
 צֶעֶר
 עַל סִפְסָלֵי-צֶעַץ פְּשׁוּטִים.
 לְמוֹל הַבְּתוּלָה הַקְּדוּשָׁה
 הַעֲרוּמָה בְּנֶשֶׁם קָרָה,
 הֵן עוֹסְפוֹת צִינִיָּהֵן בְּשָׁנִים
 מְעַבּוֹת-הַרְגֵל
 וְכוֹרְכוֹת אֱלֹהִים אֶרְךְ-גְּלִימָה
 עַל צִנְאָרָן.

*

וְעוֹדֵן שׁוֹמְקוֹת.
 נִפְלְאָתָה שְׁתִּיקָתָן בְּצִינֵי
 כָּל הַיָּמִים.
 וְרֵאִיתִי אוֹתָן בְּאַהֲבָתָן.
 וְזוֹ דְמָתָה בְּפָרְחִים
 שֶׁהִגְשָׁם לֹא יָבוֹאָם.
 אֵלּוּ פָּרְחִים, שְׁאֵלְתִי,
 פּוֹרְחִים בְּצַרְבָּה?

זולימלה פאל : פרשת־דרכים

כמו שטווס מתהדר בזנבו כך הייתי אני מתהדרת בעלומי, בלובן שני, זוך עיני, כציפור בימים הראשונים למעופה, כילד אחרי עשותו את פסיעותיו הראשונות, כך קפצתי לתוך החיים, שוקקת, ראשי קל עלי ולבי עובר על גדותיו. רעבתנית ינקתי את חלבם זה של החיים, שפה טרי הוא בגיל שמונה־עשרה ואשר עם השנים הוא נקרש ומחמיץ.

הרחק על כל סביבי לא דימיתי לראות כי אם הבטחות של אושר. מט־מטם אל נשף־מחולות הייתי מהלכת ומציגה עצמי לראווה, גֵּאָה בשמונה־עשרה שנותי ובמבטי הקנאה והחמדה אשר חשתי על בשרי.

צוחקת הייתי ועיני היו צוחקות ולבי היה צוחק ורגלי שועטות. צוחקת הייתי פשוט משום היותי בת שמונה־עשרה. צוחקת הייתי מכל דבר ומלא־כלום, מקמטים על פנים כמושים, מבלי חשוב כלל כי באחד הימים יבוא תורי־אני לשמוע בפרוץ הצחוק הזה מגרונה של אחרת.

הה! אותו ט־ט־טם ראשון, זכרון מתוק ללבבי, רעד החולפני, סחרחורת אשר לשווא אנסה להעירה מדי יגיעו אל אזני ממרחקים ריטוטיו הלוהטים של ט־ט־טם רחוק. מה היה על העיניים הללו אשר טרפוני? ועל לחישות ההתפעלות הללו? האמנם עברו עלי הרגעים הללו המתוקים, או אולי בדתה אותם רוחי אחוזת־הקדחת? לנוכח הכיפודים האלה דימיתי כי שונה אני מאחיותי האפריקאיות ובשום פנים לא יכולתי לשוב עמן למעשי משפבר־הימים.

בימים הראשונים לחזירתי הקיפוני, להוטות לראות את ההבדל, ואחר הרפו ממני באשר מצאוני מתימרת יותר מדי וקצת יותר מדי „טובאב“*. רק טאטו התעקשה לבוא לקחתני מדי יום כצאתן כבימים־עברו, חבורות־חבורות צוהלות, לקנות דגים על חוף־הים.

„האם תחליטי סוף־סוף להילוות אלינו? חברותי מחפות לי בחוץ, אין הן רוצות עוד להשפיל את עצמן ולבקשך לריק להתלוות אלינו“.

„שמעי, טאטו! וכי מה זה את מעלה על דעתך? אינני יכולה עוד להרשות לעצמי ללכת ככה אֶתְכֵן אל חוף־הים“...

„ומדוע לא?... צאי וחשבי שגדלנו יחד, בעצה אחת גמלו אותנו אמותינו מחלבן ומאז כל הזמן דרך אחת היתה דרכנו, והיום את מתפחשת לי. מברכת אני את אמי על שלא שלחתני כלל לבית־הספר, אם זהו כל אשר למדת שם... הישארי עם ספריך,

* כינוי ללבן באפריקה השחורה. (המלביח"ד).

עם מחשבותיך השאלות מן הלבנים והמנוגדות כל-כך לעורך ולעברך... השתעשענו בתקוה שעיניך תעזורנה לנו לראות, והנה עיורת הנך יותר מאתנו*.

ומבלי חנון אותי במבט-עין הלכה לה, זקופה ואומרת-גאון, בלי כל תנועה שאולה.

שעה ארוכה עקבתי אחריה במבטי. היא נעלמה, ובעיני נשתמר עדיין הילוכה החינני כל-כך, הטבעי כל-כך, ואני השויתיו אל הילוכי שלי, הלמוד ומעושה כל-כך.

ראשי היה מלא רומנים וסרטים של אהבה, כל אחת ממחוותי, הקטנה במלותי, היו חיקוי לשחקנית או לאיזו גיבורה של „אנחנו שנים“. לפתע תפסתי עד-כמה אני מגוחכת, מן-הסתם.

החיוכים שראיתם מרחפים על שפתי רואי, כלום התפעלות היו מפיקים או ליגלוג? ראשי היה עלי סחרחר, כי על השאלה הזאת לא יכולתי למצוא מענה.

הנה כי כן גמרתי אומר... עוד מחר אשוב ללבוש את בגדי האפריקאים, אשוב ואמצא את שיווי-משקלי האפריקאי... ולמה-זה אחפה עד מחר?

מיהרתי לחדרי, בחפזן גדול נטשתי את השמלה הצרה והקצרה וחישממהר ניסיתי להדביק את אחיותי — חשתי עצמי בנוח יותר בעורי האמיתי.

יושבות היו על החוף ומחכות לשוב הדוגיות.

דברי הלצון החלו מרגע שהופעת.

„ראו את ה„טובאב‘ שלנו, שוב אינה יודעת אפילו לעטות את כריכתה.“* באמת לא יפירך עוד מקומך בתוכנו“.

„מדוע לא? האם אינני אפריקאית?“

„אפריקאית! אתן אפריקאיות, אתן שאינכן מתפללות עוד, אתן השותות? נותקתן מעל קדמוניכן משעה שעברו רגליכן את ספו של בית-ספר. אינך סבורה שהיית מיטיבה לעשות אילו נשארתי בביתך, אילו עזרת לאמך ולמדת לבשל, לכבס לבנים?“

„מניין לך שאינני יודעת לעשות כל זאת?“

„אני מסופקת, ואת גם לא תעשי זאת, הרי הדבר מזהם את הידיים, ואת מקפידה שתהיינה נקיות תמיד. וחוזי מזה, מרגע שאתן נועלות נעלי-עקב הרי אתן נעלות בעיניכן מן האחרות“.

„אלו שנוהגות כך, עאידה, לא למדו דבר, ומוטב הוא שלא לפתוח ספר מעולם מאשר לפרש שלא-כהלכה מה שכתוב בו“.

הדוגיות הופיעו ברחוק. מיהרנו לקראתן. אבל עם כל השיפורן בו טבלתי את רגלי היחפות בים, לא שכחתי כלל את דבריה של עאידה שניסרו וניסרו בראשי.

ביום ההוא גמרתי אומר ללכת ולבלות שעות אחדות אצל טאטו. היא התגוררה בבית גדול. משפחתה קבעה משפנה בחלק הנשקף אל הרחוב ואת החצר הפנימית

* יריעת הכותן שפמה מן האפריקאים עוטים אותה מן המותן עד לברפיים. (המלביה"ד).

השפירה למשפחת אחרות: פורטוגליות הלוברות חצאיות-קפלים ארוכות, שופעות; טוקולריות* כבדות בטבעות-זהב ששתי שפתותיהן מקועקעות, כובסות עסקניות, הטורפות בקצה-הסבון בעוד עולליהן, צפיעים מדובללי-שער, היו מתקוטטים, מצווחים, מהפכים סירים וצלחות שעודם טעונים שאריות צהריים.

כאן תרנגולים, שם כבש, וסביב-סביב ברווזות וברווזונים. כל אלה היו יוצאים ובאים, מגעגעים ומכעכעים וקוראים בקול. ולכל אורך החצר, על חוט ברזל, תלויים היו כריכות-כותן ססגוניות, כותנות מעומלנות, חיתולים.

שתי נשים היו מגדפות זו את זו, צרות אשה לרעותה, מגלות לשומעיהן סודות אשר הגידו בשפבר הימים זו לזו, אוכלות קורצה, טופלות אשה על רעותה עון נשפים.

„אני בת של מאראבו“,** אמרה הראשונה, „כל כמה שתרצי לקלקל לי, לא תועילי. שמרי את הקמיע שלך לאחרת, השבעותי שלי כוחן גדול משלך“.

„בת של מאראבו!“ החזירה השניה, „מוטב שתאמרי בת של מכשפים. שמך הטוב ליוה אותך עד כאן“.

חסר-אונים היה הבעל מתבונן בהן ולא העז להתערב, מחשש פן יעלה עליו את חמתה של אחת מהן.

ילדיהן, קטנים מפדי שיתערבו במריבה, היו מביטים זה בזה, נותנים במבטיהם את מלוא השנאה והאיבה שיכלו כבר לבותיהם הקטנים להכיל.

השפלתי ראשי, כי בעיני רוחי שבתי וראיתי את פניה הכחושים, הנפולים של אמי כאשר לקח לו אבי אשה שניה על פניה, איך רחבו עיניה בלבי-חוק וכמו הפילו תחנתן לשמיים שימצאו לה איזו סגולת-קסמים אשר תשיב אליה את אדון-ביתה. שבתי וחוויתי את יוגנה האילם, את מרידתי על גורלה, גורל אשה אפריקאית, כלשונה, את מאמציה להסוות בבת-צחוק את הקנאה המכוססת את לבבה.

טאטו הבחינה בי ויצאה לקראתי.

„אל נישאר כאן, ניפנס אל חדרי... האם תבואי לחתונתה של עאידה, האם תשתתפי בטס-טם ביום ראשון?“

„ודאי שכן!“

„האם לפחות כיסך מלא וגדוש?“

„מלא וגדוש? וכי למה?“

„האם תאטמי אזניך משמוע שבח והלל? האם בתוך כל העם הרב תוכלי לקפוץ ירך כאשר יהדהד הטס-טם והגרין*** ייצא לקלס את עלילות אבותיך?“

„טאטו! גופי נרעד לקול הטס-טם, לבי נרעש, אלף רחוששים חולפים את כל ישותי,

* ה־ toucouleurs הם גזע סנגאלי שהוא הצלבה של הפולבה (אפריקאים בני גזע לבן, ברברים או אתיופים) עם שהורים או מאורים. (המלביה"ד).

** מוסלמי חסיד. שיבוש המלה הערבית „ראביט“ או „מוראבט“. (המלביה"ד).

*** כעין קוסם בסנגאל, סודאן, דאהומיי, גיניאה וכו', שהוא גם פייטן, מספר-קורות ומנגן ולפעמים יועץ למלך ולראש-השבט. (המלביה"ד).

אבל מניין רוצה את שאטול את הכסף לנדבו? עתה־זה עזבתי את בית־הספר. כבת בכירה למשפחה רבת־נפשות אין ידי משגת לבזבוז.

„לבזבוז? לזאת את קוראת ביוזבוז? שמא מתביישת את עכשיו באבותיך?”
 „מתביישת באבותי! גאָה אני בהם ובטס־טם שלהם. אני תמיד יערב לי חופן אורז יותר מפף מרק.”

„ולוא הכבדת לבך כל־כך ולולא סירבת לקבל פניהם של מחזורים לעת ערב ולראותם מתחרים זה עם זה בנדיבות־הלב, כי אז מלאו ארגוניך ומעולם לא ידעת חסרון־כיס!”

„וכי מדוע־זה תרצי שאקבל כסף מבחור אשר אוהב, ומה־גם מקהל בחורים שכלפיהם איני הוגה אלא שוויון־נפש? יהיה זה אי־יושר מצדיי.”

„אמותיננו ואמות־אמותיננו כך נהגו. מדוע לא נעשה גם אנחנו כמוהן?”
 „מן הדין הוא שלא רדיפת־הבצע תדריך את רגשותיננו.”

„האם את יודעת כמה הוציא בעלה של עאידה? חמישים־אלף פראנק, תיבת תכשיטי־זהב, ארגז חפצים מכל המינים, ועוד ועוד. באמת, עאידה תוכל לצעוד בראש זקוף בין חברותיה. אני בתפילותי אינני שוכחת לבקש מן האלהים בעל רחבי־יד עוד יותר.”

„טאטו, יכול אדם להרשות לעצמו לקנות פרה, איזה חפץ שהוא, אבל אשה אסור לה להסכים להיות כסחורה. גאווה־האשה אשר בה חייבת להתקומם על כך.”

„בלמי פיך. בטוחה אני שלא תסרבי לקשור גורלך בגורלו של איש עשיר. בעצם, אלו שהיו בבית־הספר הן תובעניות עוד יותר. הן דורשות מקרר חשמלי, מכונת־תפירה, מקלט־ראדיו וכו’.” והיא פרצה בצחוק.

„טועות הן וראויות לגנאי.”

לבי נצבט בקרבי ושקעתי בהירהורים. איך אסביר לטאטו כי ברצון אשתף בחיי איש נכה ואפילו עני אם אדע בוודאות כי אמצא בו גבר, לא סתם מפני שהוא לובש מכנסיים אלא מפני היותו איש החש בחובותיו כנבר. איש שיראה בי את רעותו־לחיים, רעיה לעצב ולשמחה. ידיד אשר תקוותיו ואכזבותיו תהיינה גם תקוותי ואכזבותי שלי ואשר יושיט לי את ידו האיתנה כדי לסייעני לעלות לעולם־פלאים שבו ייעשו הכל אחים, שבו ישקוד כל אחד לתת מן המיטב אשר בו — לעולם שבו תהיינה כל הנשים כרביד אבני־יקר ולא חיקויי־שוק. לא באדון אני חפצה...

אך האם יעמוד בי הכוח. האם יעמוד בי הכוח שלא להיסחף בזרם — הזהב מפתה כל־כך ובלב כל אשה תשכון קנאה.

כקופסת־עדיים היה בעיני ביתה של עאידה כאשר עברתי את מפתנו. המשרת בא לקראתי, הכל נעצו בי עיניהם. רעד עברני, המחווה המסורתית כמו נתבקשה מאליה. משלתי ברוחי. לא ראיתי עוד, אבל באזני נשמעו לחישות הדופי עזות פייכמה. הסבותי פני מן הגרין — נצחון מתיש, מר ולא־מושלם — דחיית עבר אשר אזיקו אמיצים והם כובלים אותך.

חברותי מנוער, מתנוצצות בעדי־עדיים, ישובות על הארץ, סיפרו זו לזו את הרפתקותיהן, מאושרות למוד את שיעור קסמן לפי מספר מחזריהן. „אתמול בערב“, אמרה סאלי, „קיבלתי פני בנו של בור“, והמורה היה צריך להיעלם — תמיד הגדי בורח מפני האריה. אין מקום לנחושת ליד הזהב.“

חברותי־לכיתה, ישובות על כסאות נוקשים, חשות עצמן שלא־בנוח בשמלותיהן ההדוקות מדי ובנעליהן הגבוהות מדי, היו מסיחות ביניהן על נשף, על מקרר חשמלי, על מכונת־תפירה וכיוצא באלה, מוכנות להתחרות בנדיבותן עם אחיותיהן. „אנחנו נתן יותר מהן, אנחנו מרוויחות כסף“.

קול נועם נאק בתוכי: להרוויח כסף! לשבת על כסאות! לשים עצמנו לצחוק במלבושים שאינם הולמים את גופינו, לדבר על מקרר חשמלי! כלום זוהי כל התפתחותנו?

הוי לפה, לפה ארורה של תרבות, תבשיל לא־עופל אשר כל האוכלו יקיאהו. הוי כתב לא־הובן אשר כל מליו מסתכסכות ויוצאות במחול־תעועים. הזריקה שלא עלתה יפה משתקת את הרגל.

הסעודה קיבצתנו בלי שתאחד אותנו. אי־אפשר לאחוז במולג ולהשיט יד. אילו ירדנו מעל מושבותינו, אילו שיקענו את ידינו בקערה אחת עם אחיותינו, כי אז ביתר־אמונה ודאי היו באות לשבת אל שולחנותינו. חשפתי את שני, אך לא צחקתי כלל ללהגן. מר היה בי לבבי, תפל האורז אשר לא טעמתי ממנו.

הלכתי לי זועפת, נרגות על שלא העזתי להפוך את הכסאות ולהשליך מלפני את המזלגות האלה, את כל הדברים הללו הפורים תהום המתרחבת והולכת. סבתא חיכתה לי ליד הבית.

„דודותיך ודודיך בבית, דבר להם אליך. וכשתדברי אליהם אל תפגעי בכבודם. די יהיה לך אם תקשיבי להם“.

„סוף־סוף! הנה באת! ומתי תורך שלך? הרי את מנחשת מה הביאנו הלום. האם מנית את מספר סירוביך מאז צאתך? וכלום יודעת את כל מה שמספרים? — שלעולם לא תינשאי לאיש מפני שאת בזה לבחורים בני־גזעך. שדרוש לך, טובאב! שצר לך על היותך אחת מאתנו. שתהיי לבת אובדת, וגרוע מכך — חסרת־אלהים. שטעינו כאשר שלחנוך לבית־הספר“.

לבי נמס בקרבי. הכל הפכו לי עורף מפני שבגאוותי סירבתי ללכת בעקבות עדר הבהמות שבהן נתנו הגברים חותמיהם.

אפריקאית! אפריקאית טובה הייתי יותר מלשונות־הצפעונים האלה. יותר מהם חשתי באצילותי כנערה אפריקאית.

„בן־זוג אחרון אנו מציעים לך. מרצון או שלא מרצון, תקבלי את רצוננו. הוא עשיר“.

„מה ערך לעשרו! אינני מכירה אותו“.

„אין בזה הכרח, ואינך צריכה להגביה קולך במעמדנו. את יכולה לצאת“.

אני, שעדיין לא ריטבתי שפתי בגביע עלומי, כלום שומה עלי להריקו במחי אחד?

לעזוב חיים חסרי־דאגה של נערה צעירה ולצאת לקראת חיים קשים מאד של אשה?

לא! לא! לא! לא! לא! לא! לא!

הימים עברו וכבדו עתה על כתפי, הדברים הלכו מדחי אל דחי. שוב לא יכולתי לסמוך אפילו על סבתי, כי גם אם לא שונו רגשותיה כלפי, מכל־מקום לא הבינה לרוחי, היא שקיבלה את הבעל שפפו עליה הוריה, היא שחלקה בדירתה עם שתי נשים אחרות, היא שבחום־רגש שפזה גידלה ילדיהן של נשי בעלה האחרות. היא לא יכלה להבין לרוחי. בנדון זה לא היתה כל הסכמה בינה, אשת־האחמול, לביני, אשת היום הזה.

„קבלי“ היתה אומרת לי, „קבלי, קטנתי, השלימי וישתתקו, קבלי את הבעל הזה, ראי ביקשתיך“.

„שמעי, שמעי“, היתה חוזרת ואומרת. „חייבת נערה לציית להוריה. אשה אין לה רצונות מלבד רצונותיו של בעלה. הביטי בי! האם אני אומללה? ובכל־זאת נישאתי, צעירה מאד, לבן־דוד שבחרו בני־משפחתי. הוא לקחני למרחקים, לסביבה לא־נודעת, אל בין אנשים שמנהגיהם שונים משלנו. בקפידה מילאתי כלפיו את חובותי כאשה. נתתי לו שתי בנות, ואחר־כך שני בנים. דבר זה לא מנעו מקחת לו עוד אשה, ואחר־כך אשה שלישית, ומעולם, מעולם, שומעת את, לא היו זרים צריכים להתערב כדי להפריד בינינו... הייתי אחות בכירה על עוד שתיים. ראי את ילדיהן, הם חיים על־ידי, אביהם מת. הם אוהבים אותי ומבכרים אותי על פני אמותיהם. זהו גורלנו, אנחנו, הנשים השחורות. אַל לך לסטות מדרכך. תפסי את מקומך בגן־העדן וזכי באושר לילדיך. שמעי לאבותיך ואחר־יכן לבעלך. אַל תקשי את חיין וְאֵל תבקשי לך דברים אחרים מלבד מה שהועידו לך החיים. לעולם אל תשפחי זאת: אשה, אפילו במכנסיים, לעולם לא תהיה כי אם אשה“.

„הביטי על סביבך, סבתא! הכל השתנה. שובי לראות את נעוריך. השווי את העבר להווה. מה שהיה אמת אתמול אינו יכול עוד להיות אמת כיום הזה. האשה האפריקאית ישנה דייה, תרדמתה אַרְכָּה דייה. חייבת היא לקום ולהשליך מעליה כל אותן שנים של כניעה. הנוער של המחר מזעק בקרביה. חייבת היא להתחזק כדי לברוא אותו“.

„איזו לשון מזורה, בתי! אמך ואני לא ידענו את הדרך המוליכה לבית־הספר, ואף־על־פי־כן אהבנו אותך וחינכנוך כראוי“.

„אין לי ספק בכך, סבתי. אבל העולם נע. מי שאינו משפיל את רוחו, מי שאינו מחשל את נשמתו, הריהו כמי שמבקש להידרס“.

„אשה צריכה ללדת ולשמוע בקול בעלה. זה כל מה שהאלוהים דורש ממנה“.

„עליה לבלבל בכל פריחתה, סבתי, כדי לעזור לאישה ולאַחֲזוּ לבנות את אפריקה של המחר“.

„כלום טעיתי בהניחי לך ללכת לבית־הספר? הרבה סבל, הנה זאת אני רואה מתוך דבריך. יבוא אללה לעזורך, בתי!“

אשה יקרה...

היא הלכה לארץ שממנה אין חוזרים לעולם. ואולם אותן יום יקדה השמש בשמיים, האנשים עסקו איש במלאכתו והיא, על מיטתה נאבקה עם המוות. פניה אורו כאשר ניצבה צלליתי בפתח חדרה. היא נתנה בי מבט ממושך. קרבתי לגשת אליה. מבטה ליוה אותי. שפתיה נתעוו בחיוך; חיוך שפמו ביקש לומר: „רואָה את, יהיה עליך להמשיך בדרכך בלעדיי“. דמעה כבדה התגלגלה על לחיה. דמעת־פרידה מזו שהיתה נכדתה היקרה כל־כך, ידידתה הגדולה. אחר נפלה עליה תרדמת־עולם.

מאז מחפשת אני לשווא, בכל פנים צמוקים, את צל מבטה. תנוח בשלום, הנפש הזאת היקרה כל־כך לנפשי. תהיינה מחשבותי עמה לחברה במשפך־הנצחים אשר לוקחה אליו.

מדי שנה יגוני שב ונעור, בחזור יום הששה־עשר בדצמבר לתקופת המועדים. מרדי שכך, משלימה אני עם סבלי, הקשר היחיד המוסיף עוד לקשרני אליה. לאָה אני, לאָה מקוות, לאָה מהיזון באשליות. רוח התקוה סרה מלבבי. שחורים יהיו הימים הבאים. אפלים חיי. לבי מלא מהכיל, עיני היבשות סוקרות את האופק ומחפשות לריק זיק־אור.

רוח התקוה סרה מלבבי. שחורים יהיו הימים הבאים. אפלים חיי. סבתי, אַת אשר ניחשת את הקלה בדאגותי, הפמוסה במעמקי ישותי, לבל תדריך את מנוחתך — הלא תשמעי את שוועות ענותי? למה־זה תאטמי אזניך משמוע למר־יִיאושי? הייבצר ממך להשיב רוח תוחלת אל לבבי הנכמר? אַת, אשר בלכתך מזה ציוית לי ירושת סבל־אנוש! אַת אשר נתת בקרבי לב רגש, אַת אשר קולך היה לי למעיין־חיים, הלא תוכלי להרחיק מנתיבי סוף־סוף את אבני־החלקות האלו?

הנה אני נשואה לבעל אשר בחרתי ואם למשפחה. שנים לא מעטות חלפו. מודדת אני בשעלי את הדרך אשר עברתי. אהה! קצרה היא עד מאד.

חלומותי רדופים סיטים, קולות יציקוני. הקשיבו, מכל עבר הם עולים. „את עתותי אני מחלקת בין הילדים, הבית והעבודה — מזמן לא פתחתי ספר“. „אלו המחונכות־כביכול הולכות ביתר־רצון לנשף מאשר להרצאות“. „שאלו אותן מה יהיה באופנה השנה, ולא יהיה מעצור ללשונן. נסו לשוחח אתן, והן נאלמות דום“.

„מגודל בורותן הן נזהרות היטב שלא לפצות פה בחברה. אין הן עושות מאומה למלא את חוסר־התרבות שלהן“.

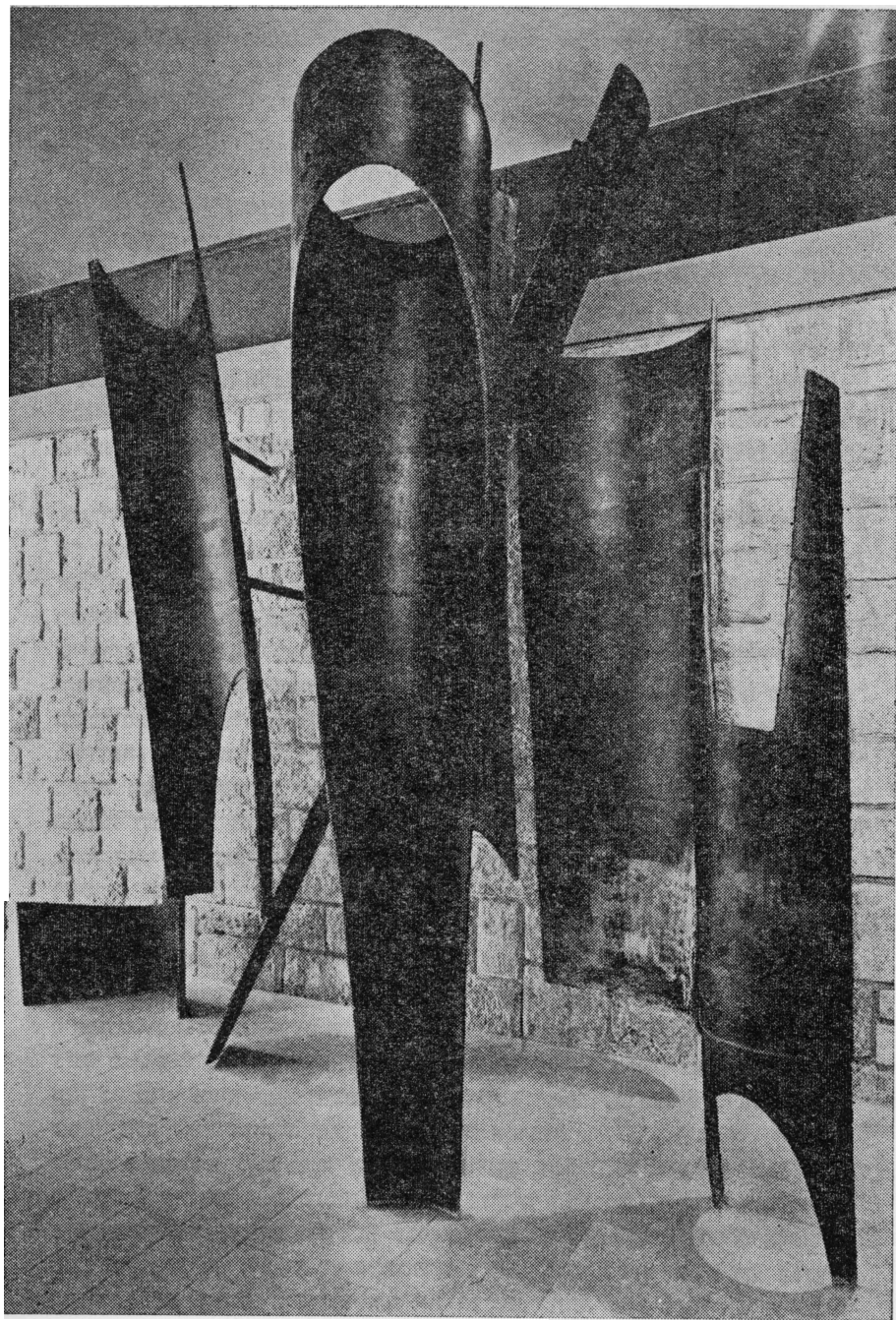
„מי שאינו עולה, יורד! מי שאינו עולה, יורד!“
כמו כסף אשר נרכש שלא ביושר כך מעיקות עלי שנות לימודי בבית־הספר. מצפוני זועק, אני מפחדת, מפחדת למעוד.

לפידי אינו עוד כי אם שביב אדום בחשיכה. היצלח בידי להדליקו שוב? הזריקה כלום לא תחטיא וכלום לא תשתק את הרגל?!
הוי, לפה! לפה ארורה של הרבות, תבשיל לא-עופל, זיהוברמייה הנושר עם השנים — כתב לא-מובן אשר מלותיו מסתכסכות ויוצאות במחול-תצתועים!

רעבה אני, צמאה אני.
מדוע לא אשבור את צמאי מיד מן המעיין אשר אבחר לי ואת רעבי בתבשיל אשר אבחר — אבל המעיין מורעל, אל תבשילי אין לגשת, הוא נשמט מבין ידי הכבודות. העבר מת ואיננו, ורק העתיד לבדו ייחשב עוד. המחיר, המחיר המתחדש, המחיר על שמשו ועל אמונתו ועל שלהבתו, אשר גם סופת-סער לא תכבה אותה.

ורדה דואר : בבית־הקפה

הצפרים האפורות
נמרו מתחת לשלחנות,
וכאלו מקשיבות היו
לצלילים האפורים, ששהו
שצה ארבה, על הגלים הקצרים
שבקעו מתוך המקלט בצרצורים.
הוא התנשב ליד השלסן הרבוע,
כאלו מאז היה זה מקומו הקבוע,
והשחיל בי מבטים חומים,
כדי שאנסה לתפר את הרנחים
הקרועים בין שני הכסאות
שנצבו על האריחים, קפואות.
לפתע הבחין שהצפרים המנתרות
אינן כה אפורות
שיש משהו כחל וצמק
בזיר הנציר הזה, המתוק,
ואז, כשהייתי תרה את השיר,
תפרו לנו הצפרים את הקרע באויר.
והכסאות חרקו,
ונשמנו לרוחה.

יצחק דנציגר : אנדרטה לזכר הנופלים (יד לבנים, חולון)

אליעז : נואה לאיחוד איטליה

שתי מלכות אנגליות כיבדו את עצמאותה של איטליה. הראשונה היתה ויקטוריה, שבקבלה את פניהם של מלך איטליה הראשון, ויקטור-עמנואל ב', וגאריבלדי, קיבלה רשמית את האומה הלטינית החדשה בקהל המעצמות האירופיות; כעבור מאה שנה, לפני שבועות אחדים בלבד, ביקרה אליזבת ב' ברומא, בחגיגות יובל-המאה לאיחודה של איטליה, ובכך חזרה והטביעה גושפנקה על ידידות אשר הפאשיזם ומלחמת-העולם השנייה שברוה לשעה.

אנגליה של 1961 ודאי ששוב איננה מה שהיתה לפני מאה שנה, ואיטליה של ימינו אף היא שוב אינה מה שהיתה. אם נמתח קו של הקבלה בין שתי התקופות, בין שתי הארצות, ספק אם נמצא הרבה צדדים של דמיון (להוציא את מינון של שתי המלכות האנגליות). שכן מאה שנה לאחר איחודה הרשמי לבשה איטליה צביון שיוצריה בשום פנים לא יוכלו להכירו. המלכות הפכה רפובליקה, ארץ החקלאים והרועים הפכה להיות אחת המעצמות התעשייתיות של אירופה; האומה מדולדלת-האוכלוסים בשפכר-הימים הפכה להיות אחת העתודות האחרונות לידיים עובדות באירופה; המדינה שהורתה בתפיסה הליברלית, החילונית והלאומנית, היא ודאי כיום היותר קלריקאלית, הפחות ליברלית, ובלי ספק — הפחות לאומנית, שבמדינות היבשת העתיקה. הצד הדומה היחיד הוא הגיאוגרפיה המדינית, שלאחר שפרצה מחוץ לגבולות הטבעיים והקיפה קיסרות קולוניאלית שהשתרעה מלוב ועד חבש, וקיסרות יבשתית אשר משך שנתיים-שלש הקיפה את אלבניה, חלק מן הבלקנים ואת דרום-מזרחה של צרפת, חזרה והתכנסה לתוך הגבולות הישנים שמלפני שמונים שנה ובתוכם שבה-מצאה אוצרות מרובים מפל שהעלה איש בחלומו אי-פעם.

ארץ משונה, איטליה זו, שבתוך מאה שנה עברה מנוקשותה של אדמיניסטרציה פיאמונטזית חילונית, פרוסית כמעט, לשחיתות הרומאית אשר, החיים המתוקים אינם משמשים לה אלא תיאור חיוור ואם גם ממשי מאד. ארץ משונה, שבמילאנו היא מתמזגת עם אירופה היבשתית ובנאפולי עם אפריקה הצפונית. ארץ משונה, שמאה שנה לאחר איחודה עודה מחפשת את אחדותה.

באיטליה שמלפני מאה שנה היו שבע מדינות. הנחלות האוסטריות בעמק הפּוֹ, הדוכסיות של טוסקאנה הקטנה והגדולה, מדינות-האפיפיור, והמלכות הגדולה של שתי הסיציליות, כל אלו היה להן עבר גדול, היתה להן תרבות גדולה, אך דווקא ה"ברברית" ביותר שבהן, פיאמונטה ההררית, זרה כמעט לאיטליה בלשונה, באצולתה, בשיטותיה, היא שאיחדה את חצי-האי תחת שרביט-שלטונו של בית סאווייה. ההגיון היה מחייב שתהיה זו נאפולי שתאחד את איטליה, נאפולי שקנתה לה נסיון-דורות של מסורת מנהלית וממלכתית. אבל נאפולי לא היתה מסוגלת

לכך, מתוך שהחמיצה את תקופת מסילת-הברזל, הקיטור, בתי-החרושת, שבכוחם השכילה פיאמונטה להגיע לרווחה ולקידמה. למען תהיה האומה האיטלקית למדינה, הכרח היה שתיכבש על-ידי הצפון. הארץ שעוצבה כתוצאה מכך הלמה יפה, מן הבחינה הגיאוגרפית, את משאלות-לבם של הלאומיים. אך מעיקרה נראה כי נדונה לכשלוך, שכן מאה שנה לאחר יצירתה הרשמית של איטליה עדיין האיטלקים רחוקים מהיות עם, והארץ מפולגת יותר משהיתה מעולם.

מהן סיבות הדבר ומה תוצאותיו?

קודם-כל, כלכליות. הצפון התעשייתי מפותח, מתרחק יותר ויותר מן הדרום העני והסובל מעודף-אוכלוסים. אף כיום, לאחר ההשקעות העצומות שהשקיע האוצר הצפוני בדרומה של איטליה ובאיים, ההפרש בהכנסה השנתית לגולגולת בין איפרי קאטאניה לאיפרי לומבארדיה גדול משהיה לפני מאה שנה.

שנית, חברתיות. ה"ריסורג'ימנטו" היה חלומה של עילית, אבל לא איחד את כל העילית של איטליה. היתה עילית רומאית, שמבלי היות ריאקציונית משוכנעת היתה באוניברסליותה של הפנסייה מפדי שתאמין בלאומיותו של הכתר. היתה עילית נאפוליטאנית, פיאודלית מפדי שתצייר לעצמה עולם מהפכני מעין זה שאליו התאוו אי-לית-התעשייה של הצפון. האצולה והבורגנות של פיאמונטה היו בריאות ומוצקות, אך בתוך כך מוגבלות במושגיהן האזוריים וזעומות בהקפן המספרי. משעה שקמה המדינה על כנה שוב לא יכלה העילית הזאת, מבחינה פיזית פשוטה, להעמיד את הקאדרים הנחוצים לאיחודה של האומה. אף כי הגנרלים, הדיפלומטים, התעשיינים והמיניסטרים נשארו פיאמונטזים, הנה השוטרים והפקידים הנמוכים היו יותר ויותר בני הדרום. נוצר איפוא ניתוק בתמסורת הרעיונות ובעיצוב הפעולה, שהיה למכשול בגישום חלומותיו החברתיים של הריסורג'ימנטו. ההצלחות הפוליטיות לא חפפו את ההצלחות בשטח הכלכלי והחברתי. אבל איטליה המאוחדת, מתוך שתפסה עמדת-מפתח באירופה ובים התיכון, נאלצה עד-מהרה — בדומה, אגב, למצרים של ימינו — לחרוג מן המסגרות הלאומיות, שעדיין לא הצליחה למלאן תוכן.

הגורמים המדיניים העיקר אפוא במוגזם על המדינה, שעדיין לא הגיעה לכלל בגרות אף לא פיתחה עצמה כלכלית וחברתית מספקת להתנגד לשגינותיהם של הלאומנים בעליה-החלומות. גם לא קל היה הדבר, משום שמלכתחילה נשתבש משחק-הכוחות הפוליטי באיטליה מחמת הפולמוס בין הכנסיה למדינה. המונארכיה היתה נוצרית, אך בורגנית וחילונית. היא נצמדה אל האומה בחינת משען למדינה, שאותה רצתה לחזק למען תוכל להתמודד בקומה זקופה עם שאר מדינות היבשת. התקופה היתה תקופת הראציונליזם, הפוזיטיביזם, הדיאלקטיקה ההגליאנית. כל אלה היו שיקוף משומם בעיני הכנסיה, שמושבה ברומא וקרינתה מלוא תבל. האפיפיור, שהיה אסיר בוותיקן עד 1929, לאמיתו של דבר החזיק במאסר את המלך, שהיה בן-חרוין. המשפנתה הקתולית הכבידה על המדינה לא בגלל נאמנותם הדתית של האזרחים אלא משום שהריסורג'ימנטו איבד את תכנו הרוחני משעה שנתגשם, בר-בזמן שהפנסייה, שפוחה הארצי נוצת, הוסיפה על תכנה הרוחני שלה.

בין המדינה והפנסיה לא היה שלום מעולם. לכל היותר היתה שביבת־נשק. ב־1945, כאשר פנתה המונארכיה, שנחלשה עקב המפלה במלחמת־העולם השניה, אל העם על־מנת שתוסיף ותחזיק בשלטון, יצאה הפנסיה משתיקתה ופרעה את החשבונות שנפתחו 76 שנים קודם־לכן, עם לכידתה של רומא. בית־סאבויה כרע־נפל לפני ביתו של פטרוס־הקדוש.

נפילת המונארכיה שחוללה את אחדותה של איטליה לא היתה, בסיכומו של דבר, אלא אפיוודה קלת־ערך בקורותיו של חצי־האי. בעצם, הרי מילאה את תפקידה, עם כל שהחטיאה את מטרותיה. היא יצרה את איטליה אך לא יצרה את האיטלקים, ובראשה שלה שילמה את מחירו של מעבר שלא הושלם מדרגת מדינה לדרגת אומה. שפן הבעיה האיטלקית ביסודה היא הדילמה של המדינה לעומת האומה, קוצר־יכלתה של זו הראשונה להצמיח את המוסדות הנחוצים לעיצובה של השניה בקצב שמחייבת ההיסטוריה. כל מדיניות־הפנים של איטליה מאז איחודה מעיקרה לא היתה אלא נסיון למצוא קפיצת־דרך בהיסטוריה, ומדיניות־החוץ שלה נוהלה כפונקציה של אותה מטרה עצמה.

בתחילה ניסו האיטלקים לבנות את המדינה בדרך של אחדות אדמיניסטרטיבית הקשורה ברומנטיקה. זאת היתה התקופה הגיבורית של הריסורגימנטו, שנסתיימה באפופיאה הגדולה של גאריבלדי בסיציליה. „אלף האיש” של גאריבלדי היו גיבורים, אבל מהפכנים לא היו. הם כבשו ממלכה בדרום ואחר־כך שברנתנוה בידיו של מלך מן הצפון. לאחר זמן נעשה נסיון ליצור את האחדות על־ידי הכלכלה. זאת היתה תקופת לידתו של הקאפיטליזם האיטלקי, שגם הוא החמיץ את „רכבת האחדות”, שפן בניגוד לקאפיטליזם הגרמני חסר היה את ההון ואת חמרי־הגלם הראשוניים להגשמת מטרותיו. הקאפיטליזם האיטלקי, אף שנמצאו בשורותיו אישים חזקים מאד, נשאר מוגבל בתחומי הצפון, נתמך ומוגן על־ידי המדינה בכל עצמתה. גם כיבושיו הקולוניאליים הראשונים היו ענין ממלכתי שאין לו שום צידוק כלכלי או אף חברתי, כי מפל המושבות האפריקאיות היו אריתריאה ולוב הפחות כראיות והיותר תובעניות. לפני מלחמת 1914 אפשר היה להאמין לרגע קל באפשרות להשלים את איחודם של האיטלקים בדרך המהפכה החברתית. ואולם התנועה הסינדיקאליסטית חלשה היתה הרבה מפדי שתעמד בפני הגל הלאומני, שעתיד היה לסבך את איטליה במלחמת־העולם הראשונה, ואילו המון האיפרים באיטליה התיכונה והדרומית מפגר היה מפדי שיענה לקריאותיה. כדי להשלים את אחדותה הגיאוגרפית, ולא, כפי ששר ד'אנונציו, לגאול את הכרת־ערכה ואת רוחה בת־האלמוות, נכנסה איטליה למלחמת־העולם הראשונה, ללא הכנה של ממש, ושותתת־דם יצאה ממנה. בכלל שש־מאות אלף החללים היו שני־שלישים מן האינטליגנציה של הארץ. 80% מתוך מיליון ומאתיים־אלף הפצועים ושני מיליוני החיילים המשוחררים היו אנשים קשייום, אובדי־דרך, מריג־נפש.

הפ'אישום בראשיתו לא היה אלא המשכו של הריסורגימנטו. מבקש היה לבצר את המדינה, כנגד היחיד. מבקש היה ליצור את איטליה, כנגד הכנסיה. מבקש היה

למלא את הזמן האבוד בהמריצו את האזרחים למאמץ משותף, הנשען בעת-רובעונה אחת על משטר רודני ועל החייאת זכרו של עבר רומי-קיסרי גדול. כיום הזה, לאחר הפורענות של מלחמת-העולם השניה, נראה לנו הפ'אשיזם בחינת מערכה אחרונה בקומדיה-דל'ארטה האיטלקית, שהוצגה לנוכח אומה שלמה במסכה לאומית חדשה שהיתה מסכתו של הדוצ'ה. בפרספקטיבה היסטורית עדיין מצטייר הפ'אשיזם, בכל זאת, כנסיון אחרון למצוא משען בהיסטוריה לצורך הפיכת המדינה לאומה מודרנית. הנסיון פשט את הרגל כי הזמן שוב לא היה יפה לשפמותו, על-כל-פנים לא באירופה. הוא פשט את הרגל מפני שמוסוליני סיבך את המדינה הפ'אשיסטית במבחנים מדיניים וצבאיים שלמעלה מפני כוחותיה הממשיים של הארץ. אבל מה שעשה היה, ביסודו, פרי התפתחותו הטבעית של מצב שפיוס אנו רואים אותו מתחדש בצורה דומה מאד במצרים ובהרבה מן המדינות החדשות. איטליה היתה הארץ הראשונה שניסתה ליצור את האומה מתוך המדינה בלא שתרצה לשלם את המחיר בטרוספורמציה של המעמדות החברתיים. במפלתה גררה עמה לא רק את המשטר המוסולינאי ואת המונארכיה אלא גם את רעיון המדינה הלאומית.

איטליה שיצאה ממלחמת-העולם השניה היא כיום אולי האירופית ביותר מפל האומות של היבשת הישנה, שכן שוב אין היא מאמינה ברעיונות הריסורג'ימנטו, היא לועגת למדינה הלאומית, במידה שהיא חפצה לקחת חלק בהתפתחות המדינית המודרנית, ורצונה למצוא לחולשותיה ולבעיותיה הלאומיות סובלמאציה בהקשר רחב יותר דוגמת זה של הברית האטלנטית, או של אירופה מאוחדת.

האוניברסליות של הפנסיה, שמעולם לא השלימה עם רעיון ריבונותה הגמורה של המדינה, אף היא מקדמת את ההתפתחות הפסיכולוגית של האומה האיטלקית באותו כיוון. לא מקרה הוא שהמפלגה הדמוקרטית-הנוצרית, שכל-כולה כפופה ונשמעת לוואתיקן, היא התנועה האירופית המובהקת ביותר בשעה זו. אירופה של דה-גאספרי, של שומאן ואדנאור היה בה צד משותף במובן זה ששלושת המדינאים הנוצריים נולדו איש-איש בגלילה הצפונית של ארצו, ושנים מהם — שומאן ודה-גאספרי — היו קודם-לכן צירים בפרלמנטים של האויב.

איטליה של ימינו שוב איננה לאומנית אף לא פטריוטית. גולת-הכותרת של החגיגות לציון יובל-המאה של האחדות היתה ביקורה של מלכה זרה ולא הפגנות הגאווה והעצמה הלאומיות. 14 מיליוני תיירים בשנה מסייעים לשוות לאיטליה אווירה חדשה זו של בינלאומיות, ההופכתה נעימה ומסבירת-פנים כל-כך. מגיניה האחרונים של המדינה במובן שבו נצטיירה לקאבור וויקטור-עמנואל לפני מאה שנה הם — הה, אירוניה של הגורל! — הקומוניסטים, שבחרו להם כסמל למלחמת-הבחירות את גאריבלדי, מתוך הכרה שלמה שהם בניו-ברוח.

אבל איטליה זו של שנת 1961, שיש לה ממשלה אך לא מדינה, שיש לה צבא אך לא עצמה צבאית, שיש לה חמישים מיליון תושבים בלב הים התיכון אך לא מדיניות יס'ת-יכונית, היא גם איטליה חדשה, שכן זו פעם ראשונה בתולדותיה היא עשירה. היא, שמעולם לא היו לה עתודות זהב, כיום היא עולה במובן זה על צרפת ועל

אנגליה, היא שמעולם לא היתה לה תעשייה בעלת כושר־תחרות, הפכה להיות אחת היצואניות הגדולות ביותר בעולם, וייצורה התעשייתי עלה ב־1960 ב־16%, בשיעור העולה על זה של גרמניה, אף על זה של רוסיה.

סודה של הצלחה זו טמון בשני גורמים: מצד אחד השתחררה איטליה מן התסביך של מעצמה גדולה, דבר המאפשר לה להתרכז בבעיותיה הפנימיות תחת שתכלה את חילה בהרפתקות מעבר לגבולותיה; ומצד שני מצוי בידה האוצר הכלכלי הגדול ביותר של הזמן החדש, עודף ידיים עובדות. במספר השנים הבאות עדיין עתידות ידים עובדות אלו לנוד בשוליה של אירופה, ואפילו אל מעבר לאוקיינוסים. אך ככל שהן מתמחות, ככל שהן עוברות מן הכפר אל העיר, מן השדה אל בית־החרושת, ודאי תספקנה לארץ אותה אנרגיה אנושית שפיום דומה שהיא תנאי־ולא־יעבור לעצמה לאומית אמיתית.

סלואטורה קואזימודו : חורף עתיק

תְּשׁוּקַת לְבַיִת הַצְּחוֹת
בְּדַמְדוּמֵי הַלְהָבָה:
בְּדַרְפוֹת קֵיץ רֵיחוֹת אֵלוֹן וְנָרְד;
וּמְנוֹת. חֶרֶף צֵתִיק.

גְּרָגְרִיטָהּ חֶשֶׁשׁ הַצִּפְרִים
וְהֵי לְפֶתַע שֶׁלֵּג;
וְכֵן מַמְלִים;
שֶׁמֶשׁ מְצַט, הַדְרַת-מִלְאָף.
וְאַסְר־כֶּף הַעֲרָפֵל; וְהַעֲצִים,
וְאֵנִי אֲנִירִים בְּבִקְרִי.

פנחס לפיד : מגף גאה על כף-רגל חולה

השיגשוג הגדול

השינוי היחיד הגדול ביותר שהבחינו בו התיירים באיטליה מאז סוף המלחמה הוא הופעתו של כלב שחור, נושף-להבה, בעל שש רגליים, על רקע כעין החרדל: הסימן המסחרי של אג'י'פ, המתנוסס לגאווה על 9,400 תחנות-דלק.

משך שנים לפני מלחמת-העולם השניה היו זרים מחפשים גז טבעי באיטליה בלי שום הצלחה של ממש; אבל בסוף המלחמה גילתה אג'י'פ, חברה ממשלתית קטנה שהוקמה בשנות ה-20, שדה עצום של גז מתאן ליד מילאנו. מובן שבעלי-העסקים זוכו לכשלון חרוץ כל-כך בחיפושי הגז שלהם תבעו לעצמם את הרשות לנצל שדה זה; אך הם נתקלו בהתנגדות מנהלה של אג'י'פ, אנריקו מאטאי, שהצליח לשכנע את הממשלה שרק חברה ממשלתית תוכל לטפל בעסק כולו. הממשלה הקימה את חברת „אנטה נאציונאלה אידרוקארבורי — אנ'י“, כפי שהיא קרויה ברגיל, ותכופות בכעס — שתאגד את כל האינטרסים הממשלתיים השונים בתחום הדלק ב.חברת-החזקה דינאמית אחת. התברר כי אנ'י נעשתה חברה כזאת בדיוק.

משעה שהוקמה אנ'י סירבה להכיר במגבלות שנקבעו לה מראש, לפי הרגשתה היוזמה הפרטית. גבולותיה לא הותוו בבירור; לעת-צורך יכלה להתפשט לתוך ענפי-תעשייה „נובעים“ ממוצריה או „מנצלים“ אותם; וזאת החל מאטאי לעשות, בעיקר עם כניסתו לשוק-הנפט הבינלאומי, כולל איראן ומארוקו. למגינת-לפן הגדולה של קיסרות-הנפט הבינלאומיות הוותיקות — בייחוד משעה שהפחיתה אג'י'פ את מחיר הדלק לערך בארבעה סנטיים לגאלון ואילצה את יתר חברות-הנפט להנמיך אף הן את מחיריהן.

מאטאי עומד על כך שבידי היצרן חייבים להימצא האמצעים לשיווק סחורתו, שאם לא כן לא תוכל הארץ להנמיך את יציאות הייצור שלה. אבל יריביו — ובפרט התאחדות בעלי-התעשייה — טוענים כי מאטאי אינו מסתפק בפורקן הנראה-לעין לאנרגיה שלו ולאותה אנרגיה ששיחררה אג'י'פ בתגליות הנפט והגז שלה בבטן האדמה. כמעט כל ענף-תעשייה אפשר לתארו כ„נובע“ מאנרגיה; מתוך כך הרחיבה אנ'י את פעולתה לייצור צינורות נפט. מיכליות וגומי סינתטי — ואפילו מוטלים.

דובריהם של בעלי-התעשייה האיטלקים מתלוננים שמפעלים מעין אלה — המיתקן החדש בג'לה יזקק לא רק את הנפט המקומי אלא גם משלוחים מן המזרח התיכון ומאפריקה — הם בטיוי לשגעון-הגדלות של אנ'י. אבל לא אנ'י מדאיגה אותם באמת כי אם מאטאי עצמו. התעשייה סבורה פשוט שמאטאי כוחו גדול עד כדי סכנה, ואיטליה שוב אינה אוהבת אנשים שכוחם גדול יותר מדי.

ההסתייגויות ביחס לאנ'י נובעות יותר מן האבהנות שלה שופעת-המרץ — כמו גם מזו של פיאט. פיאט נעשתה לגבי איטליה מה שהקוניאק הוא לגבי צרפת. מעין

סמל לאומי; ועד לזמן שפרצה חברת אוליבטי לשוק העולמי ודאי היינו ברובנו מתקשים לנקוב, כלאחר-פה, בשמה של איזו פירמה איטלקית אחרת. פיאט אולי שוב אינה מושלת בכיפה בתעשייה האיטלקית כבימים-עברו, אך חדירתה מעמיקה עוד יותר; מפעלי פיאט מוציאים כמעט ארבע-חמישיות מפלי-הרכב המיוצרים בארץ, ולא חוון בלתי-נפרץ הוא מראה רחוב מלא מכוניות — חונות או מצטרפות — שפולן תוצרת פיאט. תכנית חלוקת-הרווחים של החברה חוללה מהפכה זוטה בקרב התעשיינים, הפיאודליים עדיין, של איטליה — והרחיבה פישלושה את מגרש-החניה לפועלים לפני בית-החרושת הענקי שלה בטורינו.

בתי-הספר ומרכזי ההכשרה המקצועית של אנ"י ופיאט יעילים עד מאד, אבל יש בהם מידה מכאיבה של אנטיספטיות ואבהנות; כפר-הפועלים של אנ"י ליד מילאנו אפשר שהוא מופת בסוגו. אבל דומה הוא לכורת במידה ששוב אינה מניחה מקום הרבה להרגשה נוחה. לא נעים גם לראות באיזו צורה העתונות מוחזקת על-ידי העסקים הגדולים: „לה סטאמפה“ על-ידי פיאט, „איל ג'ורנו“ על-ידי מאטאי, וכן הלאה. מאטאי טוען כי אנ"י היתה זקוקה לעתון כדי להגן על עצמה מפני התקפות יריביה; הוא טוען כי סופרי „איל ג'ורנו“ יש להם מידה גדולה יותר של חופש-ביטוי מאשר לעתונאים ברוב העתונים האחרים. אולי כך הוא; אבל אין זה הרבה.

אבל מחוץ להתאחדות בעלי-התעשייה קשה למצוא מי שימתח בקורת על אנ"י. לאמיתו של דבר נשמעת הבקורת הנוקבת ביותר לא על קיסרותו של מאטאי כפי שהיא כיום אלא על אפשרות התמוטטותה משעה ששוב לא יעמוד הוא בראשה. מאטאי עצמו מודה שהיה זה סיכון לפני שנים אחדות, בטרם תתבסס החברה היטב — אך כיום שוב אין זו סכנה. אולם האם תמצא הממשלה עוד איש שיהיה מסוגל לנהל את, חברת-ההחזקה הדינאמית הזאת ולהשיב אחור את התקפותיהם של כל השונאים שקנה לו מאטאי?

אם יש לתת את השבח על כך לשתי הקיסריות של אנ"י ופיאט המאכלסות את כבישיה המצוינים של איטליה ואם לא, מכל-מקום אין שום ספק כי בשנים האחרונות חל שינוי מן הקצה אל הקצה בקלסטר-פניה של איטליה — החברה הנחשלת מלשעבר, החקלאית בעיקרה, הפכה להיות קהילה תעשייתית אדירה ופורחת. זרים שימים כה רבים היו משוכנעים בכך שהאיטלקים הם גזע של בטלנים חדלי-מעש קשה להם לתפוס מה-עצומה היא התמורה; להעריך מה פירוש הדבר שארץ מכפילה את הכנסתה הלאומית בתוך עשור אחד, כמו שהכפילתה איטליה בשנות ה-50 — וזאת על אף הדרום המפגר ואוכלוסיה העולה עתה על 50 מיליון.

אמת הדבר, במידה ידועה הרי זה נובע מן המזל הטוב שבמצאית עתודות של גז טבעי — ובמידה ידועה מקיום עתודות עצומות של עובדים מובטלים. אבל הרבה מן השבח יש לזקוף לזכותם של האנשים שהנחו את התפתחותה הכלכלית של הארץ: גידו קארלי, מנהל הבנק-של-איטליה, ג'וזפה פלה, שר-הכספים, ואמינטורה פ'אנפאני, בכהונת ראש-הממשלה, אם נסתפק בהזכרת שלושה מהם בלבד. כל אלה שותפים הם בתכונה אחת חיובית מאד; פרגמטיות נעימה בענייני משק ומדיניות.

ישוע פרולטרי

חזרתי למילאנו באביב 1956, לאחר שנעדרתי ממנה כעשר שנים. עשר שנים של „נס כלכלי“ שינו את פני העיר שינוי גמור, גדול יותר ממה שחוללה בה אי-פעם המלחמה. רק הדואומו הישן עדיין נראה אומר-מלכות ושווה-נפש כבשנת 1946. והקומוניסטים היו עסקניים כתמיד.

„תגרה נאה תהיה מחר“, אמר ויטורני, הסופר מסיציליה.

„אבל האם אינך איש-כנסיה?“ שאלתי.

„הכנסיה בארץ הזאת זקוקה לרפורמה מרחיקת-לכת“, הטיף ואמר. „יש לנו יותר מדי קדושים ולא די קדושה, יותר מדי פולחנים ולא די קאטכיזם, יותר מדי עיטורים ולא די רפואה. יש לנו שלושה מיליונים מובטלים ושלושה מיליונים נשים חיות על זנות.“

„היכן תהיה התגרה?“ שאלתי.

„בפיאצה דואומו, מקום שמתקוטטים תמיד“, חייך. „זה מתחיל בתשע-וחצי בדיוק. אל תחמיץ.“

יום המחרת היה האחד במאי, יום הפגנת-הכוח המסורתית של מילאנו האדומה. לפני מוסוליני ולאחריו היתה הפיפר הענקית שלפני הכנסיה השניה-בגדלה של העולם הנוצרי הופכת להיות ים של ראשי פועלים ודגליהם, שגלים קצובים של מזמורים וסיסמות מרטיטים בו. זאת הפעם לא כך היה הדבר.

החל מן השעה שמונה הגיעו למקום שיירות של אוטובוסים עדויי-דגלים, נעצרו ופלטו קבוצות של פועלים לבני-חולצות וממושמים היטב שבאו ממרחקים, מהם אפילו מג'ינוואה ופיאצ'נצה. על פי קווים שהותוו בגיר על המדרכות, וכן לפי הוראות של גודד הסדרנים, ידעה כל קבוצה היכן לעמוד ומה לעשות. בשעה תשע-ורבע מילאו יותר מ-150,000 איש את הפיאצה מפה-לפה. בשעה תשע-וחצי, עם צילצול פעמוני הכנסיה, הופיע הוד-רוממותו הארכיבישוף מונטיני על מדרגות הקתדרלה וערך את המיסה. עם שקם ההמון מפריעתו ירד אט-אט הליקופטר הנושא, בחבלי-כסף, צלם בגודל טבעי של ישוע המשיח, שבזרועותיו הפרושות פטיש ומגל.

„אנו מקדשים את היום הזה כיום החג הקדוש של ישוע הפועל“, הנעים הארכיבישוף. „מעתה והלאה תאחד החגיגה הזאת את הפועלים הקתוליים בכל רחבי תבל.“

„אמן“, ענה ההמון כהד.

קולו של האפיפיור, שהועבר בששה-עשר רמקולים, הכריז עתה על יום-הפועל כחלק רשמי מלוח-השנה הנוצרי. אחד הבישופים הציע ברמקול שלאות הכרת-טובה יבנו פועלי מילאנו ברומא קאפלה המוקדשת לישוע הפועל.

„מונצה תתרום 100,000 לירה“, השמיע אחד מראשי המריעים.

„אפיאטה תתן 120,000“, הוסיף עוד אחד. בתוך רבע-שעה הובטחו למעלה מ-12 מיליון לירות איטלקיות. הארכיבישוף בירך את העדה, הושר מזמורת-פילה וצבא

צלמים צילמו את ההמון, שנהר וחזר אל צי האוטובוסים הממתין, השקט ומהרה כלעומת שבא.

לעת הצהריים היתה הפיאצה שוממה מאדם, ומפל של עטיפות־כריכים וקליפות־פרי העיד על ההתלהבות שבערה כאן לפני שעה קלה. כשהגיעו קרוב ל-100,000 קומוניסטים לחגיגה שלהם בשעה שלש אחר־הצהריים היתה העיר ריקה־למחצה, העתונאים כבר הסתלקו, ובכל היתה אווירה של „הבוקר שלאחר הנשף”. הם הריעו בעוז־נפש ושרו את כל השירים הישנים, אך משום־מה עשה כל זה רושם נבוב מעט.

כך החלה הרפורמה הנגדית החדשה והמחופמת של אמא־כנסיה במכורתה שלה וכך הועלה מוֹנטיני לדרגת חשמן, דבר שוויטורניני ידידי בטוח כי יצעידהו לכהונת האפיפיור שלא־אחר־הבא. מוֹנטיני הוא טיפוס אמיתי של אחד משליטי הכנסיה, גמיש בעסקי־הפוליטיקה שלו אך נוקשה בכפיית המוסר הצבורי שבאמצעותו מושלת הכנסיה בעם סעור־מזג וסורר. מעולם אין היא מהססת להיאחו בחוק האזרחי כאישור לעשרת הדברות — ושום כוח על־אדמות לא יוכל לשבור בנקל אותה הגמוניה בת־שנות־אלף.

שתי הכנסיות יחדיו, הקתולית והקומוניסטית, ניהנות מנאמנותם של רוב הבוחרים באיטליה, אף כי הרוב הגדול של הנשים מצביעות בעד ישוע ואילו בין הגברים דומה כי רבים יותר מעדיפים את קרל מארקס. מחוץ לשני המתחרים האלה יש רק קומץ של מלוכנים, ליברלים וניאור־פאשיסטים, שאין בכוחם להשפיע השפעה של ממש על שום קאבינט מאז ממשלת־המעבר של המרשל באדוליו ב־1943. דומה כי על רוב האיטלקים המעבר מכנסיה אחת אל צרתה קל יותר מהינתקות גמורה מכל דוגמאיתיות נוקשה. הקתולי הממוצע, שנתגדל על קאטכיזם המספק תשובות חותכות וברורות על כל השאלות, קל לו יותר להמיר ספר אחד במשנהו מאשר לגמול כליל את מוחו הלטיני מקאנונים. וחוץ מזה, עם מובס אינו יודע רגשי־נאמנות מהם ואנשים שבגדו בהם והכזיבוּם מבקשים להם ודאות והרווחה בדוגמה שאין בה טעות דופי. מנהיגיהם הכזיבוּם. בניהם נפלו בענין אבוד. אין הם מאמינים באיש — אפילו לא בעצמם. כשבאו המנצחים ורוממות הדמוקרטיה והחופש בפיהם, לא האמינו גם להם. הם הסתכלו רק בפחיות השימורים שבידיהם והישבו בקור־רוח מה מחיר יידרשו לשלם בעדם. אנשים רעבים מאמינים רק בבטן מלאה; כל ה„איזמים” באים הרחק אחר־כך.

אכן, מי שעוקב אחר התמרונים המסובכים של שתי ההיירארכיות הרוחניות מגיע לעתים קרובות לכלל דעה שהקומוניזם מזקין ומתאבן — ואילו הכנסיה, מקץ אלף ושש־מאות שנים של שלטון, באה לה עדנה אחרי בלזתה, בפרט תחת מנהיגותו של הוד־קדושתו יוחנן הכ”ג.

הוותיקן: פוליטיקה ועסקים

הוותיקן מטבעו היהו נזהג חשאיות יוצאת־מגדר־הרגיל. אך אין זה אלא הסבר

חלקי לעובדה שהוא גם המקום שעליו ממעטים ביותר לכתוב כיום בעולם המערבי. כתבים מערביים דרך-כלל נתמלאו אימה כל-כך מפני קבוצות קתוליות בארצותיהם עד שהמרמוז כיום בדפוס כי הוותיקן יש לו אינטרסים מחוץ לתיאולוגיה הטהורה, או שהאפיפיור אינו מבלה את כל עתותיו בתפילה בלבד, מסתכן בכך שיאשימוהו בניאוף וכן גם, גרוע מכך, שיחרימוהו בסופו של דבר. למרבה התמיהה, העתונות היחידה בעולם המערבי המעוזה לעתים קרובות לחוות את הדעה שהוותיקן יש לו אי-אלה אינטרסים ארציים, ושאנשי הוותיקן בשר-רדם הם, היא זו של איטליה. נראה כי רק האיטלקים מבינים שהאפיפיור יכול להיות בן-אל-דופי רק בענייני אמונה ומוסר, ועל-כל-פנים אין תכונה זו חלה על מעשיהם של הנמוכים ממנו בדרגה. שום כתב אינו יכול להיפנס לו לאיזה משרד של הכסא-הקדוש ולהתחיל לשאול שאלות, ואפילו הפתב התוקפני ביותר ברומא לא יעלה בחלומו להרים את שופרת הטלפון ולנסות להשיג איזה פקיד אחראי בוותיקן. לאמיתו של דבר המשרדים של סוכנויות-ידיעות ועתונים שונים ברומא מוכרחים לשלם לפקידי הוותיקן על-מנת שיאספו בשבילים ידיעות ודברי פרשנות שהם, בעצמם, תעמולתו של הוותיקן עצמו. אחד הקשיים העיקריים בהתחקות אחר המאורעות בוותיקן הוא בזה שהכל מתנהל בהילוך חלוני שכזה. העמדה השוררת היא שהפנסיה קיימת כבר הרבה מאות-שנים, ובלי ספק תתקיים עוד מאות-שנים, ולפיכך ממש אין זה מהוגן לדרוש החלטות מהירות באיזה ענין שהוא. קושי נוסף בהבנת הוותיקן הוא העדינות המחושבת שהוא נוהג בכל צעדי. אין מקום להפגנה המונית גסה של מרות. ראיון אפיפיורי הנמשך חמש דקות למעלה מן הזמן הקצוב, מינוי בלתי-צפוי למשרה פחותת-ערך, אי-משלוח ברכות ליום-הולדתו של איש זה או אחר — בדרכים עדינות אלו מודיע הוותיקן על מדיניותו. לפני שנים אחדות, למשל, היה משפט-אגב שפלט האפיפיור בנאום על בעיות ילודה האמצעי שנבחר לרמוז לד"ר ויטוריו וירונָוֶה, מי שהיה אז ראש „הפעולה הקתולית“, שעליו להתפטר ולהניח לד"ר לואיג'י ג'דה הדינמי יותר ליטול את הרסן מידי.

רק באיטליה אדם מרגיש כי יש לוותיקן ענין של קבע במשחק הפוליטיקה. בארצות אחרות ההשפעה מופעלת על-ידי מנופי-פיקוח מרוחקים למדי — ומתוך כך בלתי-יעילים במידה רבה. לעומת זאת, באיטליה יכול הפיקוח להיות בלתי-אמצעי ביותר, גלוי ויעיל עד מאד. דבר זה אפשרי מפני שבסופו של חשבון הוותיקן הוא, בעצם, מוסד איטלקי. לא די שהשפה היא איטלקית, לא די שמרכזה של הפנסיה הוא מבחינה גיאוגרפית באיטליה; הכנסיה היא איטלקית גם מפוח ההרגל, מפוח שיטת פעולתה, מפוח מחשבתה, וכן — חשוב מכל — איטלקים הם העומדים בראש הכנסיה. עובדה זו לבדה נותנת לאנשי הוותיקן כעין הרשאה להתערבות פעילה בענייני איטליה, התערבות שאילו הופעלה באיזה מקום אחר היתה מתנקמת בה מיד.

להטוטיו המדיניים של הוותיקן הם סוד גלוי. האיטלקי המתפלל מצביע בעד ה־Preti (הכונהים), כפי שהוא קורא דרך-קירבה למפלגה הנוצרית-הדמוקרטית, בעניינים

פקוחות, כאלטרנטיבה הממשית היחידה לשלטון קומוניסטי. אבל יש בפעילות הוותיקן באיטליה עוד צד הרחוק מהיות כספר הפתוח, וזהו הצד הממוני. בשנים האחרונות התגבש בקרב האיטלקים החשד כי מה שידו של הוותיקן קצרה מלהשיג בדרכים מדיניות גלויות, פחות או יותר, הוא מתכוון להשיג על-ידי „הסתננות ממונית השאית“.

ובאמת, שורה שלמה של עובדות יש בה כדי לסמוך חשד זה. למשל, יש לו עתה לוותיקן חלק-ארי בכמה וכמה בנקים חשובים, בבנקו־דירומא, בבנקו־די־סנטור ספיריטו, בקרדיטו־צ'נטראלה־דל־לאציו, ועוד. הוא השקיע סכומים עצומים בקניית מניות של מספר חברות שירותים ומקרקעים, בכללן אחדות מן הגדולות ביותר שבאיטליה. יש לו מניות בכל מיני חברות מים וגז, בשתים או שלש חברות־חשמל ובכמה מסילות־ברזל. הבנק הבינלאומי הגדול של הוותיקן קרוי בלשון נקיה „איסטיטוטו אופרה די רליג'ונה“ (מוסד־לפעולות־דת). תייר ברומא המצליח לפרוט המחאה בדולרים או בסטרלינגים קרוב לוודאי שיתברר לו כי המסלקה היתה כאן הקונצרן הממוני הזה של הוותיקן, המפורסם בכך שהוא גותן את שיעורי הריבית הטובים ביותר. בתוך צללי הוותיקן מרחפים כמה אישים מעולם־הפיננסים הגדול, ובכללם נציגים של בתי־עסק כגון ג'. פ. מורגן ושות' ו„קרדי סוויס“, המשקיעים באוצרו הגדול של הוותיקן ומכלכלים אותו. אוצר זה בנוי בעיקרו על קרנות צבורות שקיבל הוותיקן מן הממשלה האיטלקית בעת הקונקורדט האטראני. הסכום עמד אז לערך על כשווה 750 מיליון לירות איטלקיות, אך לדעת המומחים השונים שבדקו את השאלה בקצה המזלג גדל סכום זה, הודות למדיניות־השקעות גבוהה, כדי 4 ביליונים דולר. תמיד היו לה לכנסיה, כמובן, מקרקעים ברומא ומסביבה. על-ידי פירצול ופיתוח מחוכמים עלה ערכם של נכסיה פלאים. מפות שהופיעו לא מפבר בכמה עתונים שמאליים ברומא מראות שהכנסיה מחזיקה למעשה בשני עבריהם של כמה וכמה כבישים הנמתחים מן הבירה ועד לים, כמו גם בעוד הרבה מגרשים עצומים. אך לעולם אין לראות שום מאזן; מדינת־הוותיקן עודנה המדינה הריבונית היחידה שלעולם אינה טורחת להודיע לציבור על הכנסותיה והוצאותיה. באשר לכספים לא די ששלטונות הוותיקן מסרבים להשיב על שאלות אלא שגם נוהגים הם בשואל כאילו העליב אישית את הכסא הקדוש.

אך משק־הכספים של הוותיקן דומה שהוא השריד האחרון למדינאות המיושנת. בכל שאר שטחי הפעילות המדינית מנשבת רוח חזקה של גמישות ודינאמיות במסדרונות־השיש של קרית הוותיקן. אפילו התיאולוגיה, לשעבר מפלט ומחבוא לאלופי הפילפול, נתונה עכשיו לשינויים. בשתי השנים הראשונות לכהונתו הרוממה טיאטא האפיפיור הנוכחי קורי־עכביש של מאת־שנים מן הליטורגיה הקתולית.

כף־הרגל החולה

טול סרגל ומתח קן לרוחב מפת איטליה, מהרי בארי ועד לנמל נאפולי — וחילקת את הצי־האי האפניני לשתי ארצות השונות זו מזו כאילו היה גבול מדיני מפריד

ביניהן. בצפון נמצאות רומא עיר־הנצח, פִּירנצה שבה היתה ראשיתו של הרנסנס, מילאנו קרית החרושת, וונציה ערש האמנויות; הקצרה, איטליה של ההיסטוריה ובתי־הנכות, של הגאלריות ומדריכי־התיירים. כאן נגבים למעלה משמונים אחוזי מכל המסים באיטליה, כאן מעצבים את המדיניות, ותשעה מכל עשרה ספרים איטלקיים כאן הם נכתבים, נדפסים ונקראים.

לעומת זאת, הדרום הוא יותר מהגדרה גיאוגרפית. באיטליה הרי זה למעשה עלבון. מי שקורא לאיטלקי „דרומי“ הרי כאילו רימו שהוא עצלן, טיפש, מזוהם ומפגר — אם לא גרוע מכך. גליל־הארץ המקולל הזה מקיף את כל העקב של ה„מגף“ האיטלקי עד לקרסול, וסיציליה כמו יעודה כאן לבעוט בכדור־רגל. משעה שאתה עובר את „קו מייסון־דיקסי“ האיטלקי — והרבה מבני מילאנו היו נוטים להעתיקו צפונה עד פרווריה של רומא ממש — עד־מהרה יתגלה לך כי יש יסוד של אמת בכל הטענות האלה, וככל שתדרים עתיד אתה לראות שמתמעטים הנזקקים לסבון ודרגת הבערות עולה.

שלושת־אלפי שנים היה איזור זה שרוי בספק־טרדמה של בהמת־משא, שלא השפיתוה הצבאות הכובשים של היוונים גם לא הלגינות השועטים של הרומאים, שסללו את ויאָה אפיה שלהם בקו ישר, כמו לו תרו להם את הדרך המהירה ביותר לצאת מן הארץ הזאת המשמימה. הנוף קדורני, צפון־אפריקאי יותר מאשר אירופי, ואדמת הטרשים מניבה בדוחק לחם וזיתים די כלכלתה של אוכלוסייה שופעת, צאצאי יוונים, צידונים, ערבים־לבנטינים וצרפתים אֶנזוונים.

מאות בשנים התגוררו הדרומיים בבתים שכמוהם כדירי־בהמות. יש בהם שעודם שוכנים במערות־סלעים שקירותיהן מעלים עובש. אין להם גז אף לא חשמל, לא תעלות־ביוב ולא אספקת־מים מובטחת. ילדיהם מתים בקדחת ובנגע השחפת; נשיהם כלות והולכות מתזונה ירודה ומקדחת־לידה — ועם זאת ריבויים השנתי עולה על שיעור הילודה של הודו. רוב כפריהם הקטנים דומים זה לזה. רחוב ראשי אחד, פיאצה פעוטה נוכח כנסיה, מבוך סמטות צרות וכבסים תלויים על חבלים בין הפתלים, נחלי סחי על אבני־המרצפת וילדים לבושי בלזאים משתופפים באשפתות. ושפעת צלבים, פסילי קדושים וספסלי־תפילה. אבל באיטליה של ה„צהריים“ פולחנים נולדים ומתים חי־שמהר והאמונה מצופה שכבת ירוקת עבה של אמונות תפלות. העניים מעדיפים ביטוח כפול ואינם נתנים אמן גמור במשיח של העשירים, שנעצר לו אי־שם ליד אבולי. האיכרים מתווים באותה יד את אות־הצלב ואת האות הנושן יותר שכנגד עין־הרע. תמונת הבמבינו תלויה מעל ראשיהם, אך הקרניים העפו־מיות עודן קבועות מעל לפתחו של כל אָסם.

כך היה פרצופו המאוס של הדרום מאז פסחה עליו ההיסטוריה האנושית. דומה כי רק בתחילת שנות ה־50 למאה הזאת היו כאן רחשים ראשונים של יקיצה. לאחר התבוסה באה לאיטליה לאומיות חדשה, ואליה נתלווה מצפון לאומי. הצפון העשיר, שמשך אלפי שנים לא שש להיות שומר אֶחיו העני, סוף־סוף החל לגלות ענין

במצוקה „שם למטה“. איך יוכל המגף לצעוד ולעשות חיל, החלו אנשים ברומא לתהות, אם כף-הרגל נגועה כלי-כך?

מכל תכניותיה של ממשלת איטליה לאחר המלחמה זכו לפרסומת הגדולה ביותר עבודות הסעד בדרום, שנועדו להפחית את האבטלה וליישב משפחות על אדמה חקלאית שחולקה מחדש. אך עם כל הפירסום שזכה לו, הרי הארגון המתאם את העבודות האלו, הקרוי Cassa per il Mezzogiorno, כמעט אינו ידוע מחוץ לאיטליה; אולי מפני שחסר היה לו מנהיג שיטביע עליו את חותמו. בתרגום חפשי פירוש השם הוא „קרן לארץ שבה צהרית-מיד“, והשם מרמז על אחד הקשיים הגדולים ביותר שעל המוסד להיאבק עמהם: העובדה שבדרום אין הבריות אוהבים לעבוד בחום היום — ובעצם גם לא בכל שעה אחרת.

בסיציליה שמעתי הרבה תלונות מפי הטכנאים שהובאו מן הצפון התעשייתי כמנהלים ומדריכים: שהסיציליאנים הם חסרי-תרבות קשי-עורף — שוכני-מערות וחובקי-ידיים שאינם רוצים להיטיב את דרכיהם. מפלי ראשון עמדתי על הרבה תופעות שפמו הצדיקו למראית-עין את ביטויי תרעומתם של אותם גולים וזעפים ממילאנו. כשאתה נוסע ועובר בין כפרי סיציליה רואה אתה בתים על בתים, בנויים זה-מקרוב, העומדים בשממונם מפני שבעליהם — פועלים חקלאיים לשעבר שזכו למשקים קטנים על-פי תכנית החלוקה המחודשת מלאחר המלחמה — מסרבים לדור בהם ומעדיפים להישאר בבקתותיהם שלהם, או בחוריהם בצלע ההר. אך מדוע זה יעקרו ממקומם? שוכן-המערה בסיציליה איננו פרא-סרבן ככל שהוא נראה. מערה — יכול הוא לטעון — עדיפה על הצריף הסיציליאני הרגיל: קרירה יותר בימי-חמה, חמה יותר בימי קרה; היעדר האור איננו חסרון, שפן איטלקים מכל המעמדות נוטים להרחיק את השמש מעליהם בתכנונם את בתיהם; ואם אין צינורות שרברבות במערות, הרי כך הדין גם ברוב המעונות בארץ-הדרום. אשר לכניסה לעבודה בחרושת, הרי השאפתנים כבר ממילא עקרו לצפון או לאמריקה, והשאירו אחריהם אנשים שדי להם בקב-חרובים לסיפוק צרכיהם ואינם ששים לעבודה של שעות מסודרות וארוכות באקלים הזה.

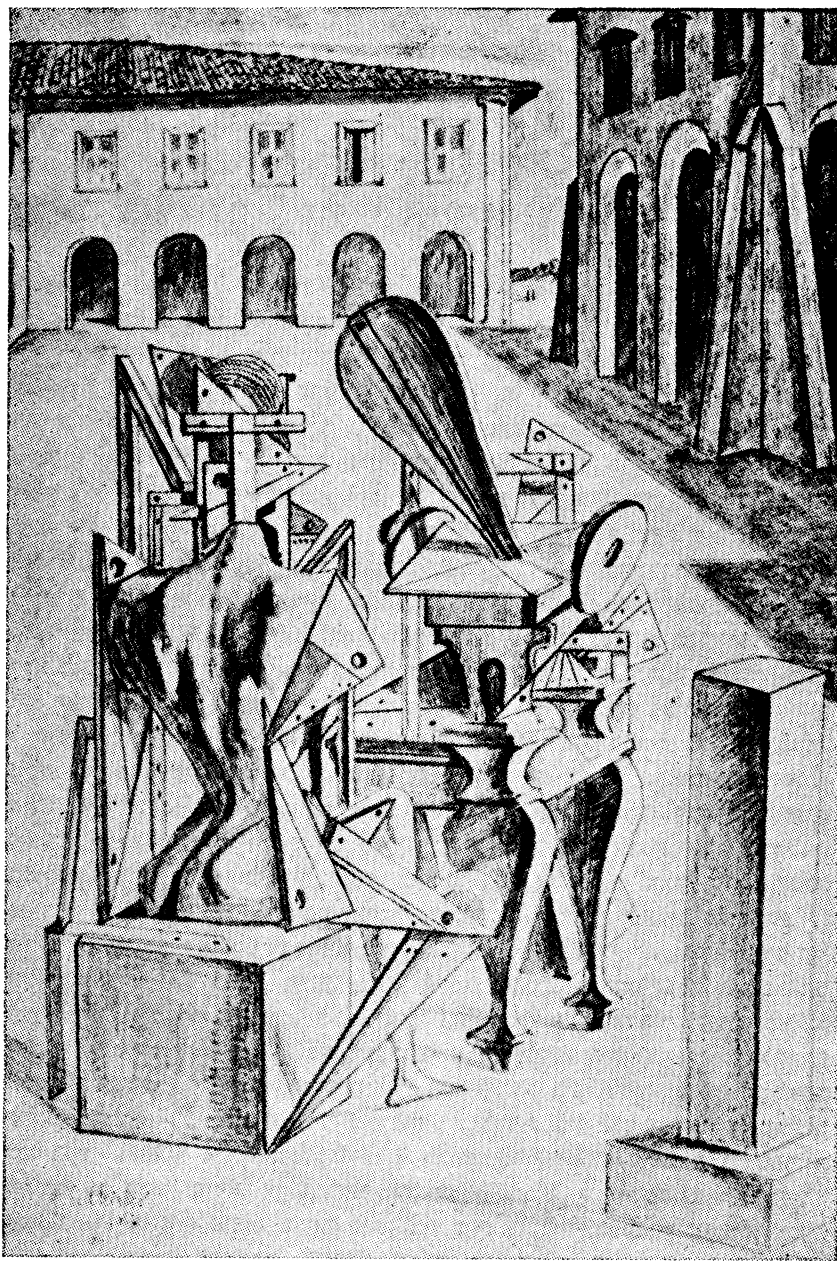
הסיציליאני אינו עצל; הוציאוהו מסביבתו הנרפה, ויעבוד קשה לא פחות מן המארוקאי שלנו. ואם גר הוא בתנאים פרימיטיביים, הרי זה משום שבמקרה הוא חובב חברה מאד ואינו מעריך כלל את רשות-היחיד. לשעבר נוח היה להניחו כמו שהוא. אבל כיום אין הממשלה רוצה במשפנות-עוני כפריים על מצפונה; וחוששת היא פן ינצלו הקומוניסטים את חרפת דלוחו של ה"מצוג'ורנו". הנה כך אנוסים הנוצרים-הדמוקרטים להתחרות בהבטחות, אך גם להצביע על תוצאות. מכאן ה"קאסה פר איל מצוג'ורנו". לעתים קרובות מדברים באיטליה על ה"קאסה" בזילזול, משל כאילו היתה ענין של ראוה בלבד, מין בארוק תעשייתי שנועד לעשות רושם על תיירים. אי-אפשר היה לדרוש מן ה"קאסה" שתחולל נפלאות בתקופת-חיייה הקצרה — עד כאן היתה תכליתה העיקרית ליצור מה שקוראים „אינפרה-סטרוקטורה“.

„אינפרה־סטרוקטורה“ נעשתה מלה שבאופנה באיטליה, ובפרט בקשר ל„קאסה“. הטענה היא, בקיצור, שעל־מנת לפתות את התעשיינים לרדת דרומה לא די בכך שיבטיחו להם זכיונות ומיכות; יש גם לספק להם כבישים, מסילות־ברזל, צינורות מים, רשת ניקון, תיעול וכיוצא בכך. הממשלה נקטה את הכלל של ראשון ראשון ואחרון אחרון, ואת רוב הסכומים שעמדו לרשותה, מן הבנק העולמי ושאר מקורות, הקדישה ליצירת התנאים שבהם תשגשג התעשייה בסופו של דבר, ואשר בלעדיהם לא יעלו התעשיינים כלל על דעתם לרדת דרומה. ואולם המיתקנים החדשים אינם משמשים פרסומת טובה לשעת בחירות, הבניינים החדשים דומה תכופות שרק מאשרים הם את האשמה של יצירת חזית־ראווה; כמה מבתי־החרושת שנבנו ליד סיראקוזה נראים כעין כפרי „פוטיומקין“ שהוצבו כמתוך פיזור־הנפש באותו נוף עתיק, וכה מעטה שייכותם לסיציליה עד שאילו הקיצו התושבים בוקר אחד ומצאו שבן־לילה פורק אחד מבתי־החרושת והועבר אל ה„יבשת“ — לא היו מופתעים הרבה.

עם זאת הרי בהמשך הזמן תעשה כל ה„אינפרה־סטרוקטורה“ הזאת את שלה. לעתים קרובות אין לאמוד מיד את ערכו של כל הנעשה; במקום שה„קאסה“ נותנת מענק לשפץ מערה מושכת־תיירים, אולי אפשר להעריך את ערכו של הדבר על פי הגידול בהכנסות, אבל אין דרך לקבוע באיזו מידה מעודדים את תנועת התיירים על־ידי פתיחת כביש ציורי חדש, למשל. אף־על־פי־כן עובדה רבת־משמעות היא שה„קאסה“ זכתה בברכתה של התאחדות התעשיות האיטלקיות שספק אם היתה סומכת ידיה על הוצאות מעין אלו לולא נשתכנעה בתוצאותיהן החיוביות. ואפשר שערך מכריע יהיה לגילוי עתודות של גז טבעי בדרום.

אבל הפיתוח לא יהיה קל — בפרט לא בסיציליה. בנסעך במכונית מקאטאניה לג'לה ובחזרה לסיראקוזה — לערך שש שעות בכביש — עובר אתה ערים על ערים שבהן הרחוב הראשי או הפיאצה מלאים בני־אדם; עומדים בכה־ובכה, לא עוזינים דווקא אבל בלא כל אהדה לזרים, באותו סבר־פנים איטלקי של אדישות מחושבת; אנשים שעשו להם את התעסוקה הספוראדית לאורח־חיים. נשים אין; אפשר לראותן בפתחים, אך לעתים רחוקות ברחובות. בתי־חרושת, כך הוגד לנו, מתקשים לשכנע את הגברים הסיציליאניים כי יש עבודות שנשים היו צריכות לעשותן. איטליה היא ארץ רעה לנשים שאינן עוסקות בעגבים, בהעמדת־ולדות או במטבח. זאת היא ארץ השמש, תוקפנית בפולחן של תהליכי ההתרבות. היא פרימיטיבית ועזת־יצרים, וסמלים של מין מצויים כאן בכל מקום.

אף כי להלכה הפנסיה רואה בעין יפה את תכניות הפיתוח, הגה כוהנים בודדים מגלים התנגדות לעתים קרובות, מתוך הרגשה שהתמורות תחתורונה תחת מתכונת המוסר המקובל — והוא שקורה, כמובן. עדיין מועטים הסימנים לכך שהנסיון להעתיק לדרום את ברכותיו של השיגשוג הצפוני העמיק שרשים. אך, מכל מקום, נעשתה התחלה. כף־הרגל מתחילה לחוש שהיא שייכת למגף...

דה'קיריקו : המתמטיקאי (1917)

פנינה בת־שלה : סופרי איטליה המודרניים

כאשר ניתן פרס־נובל לספרות 1959 לסאלואטורה קואזימודו האיטלקי, עמדו חובבי ספרות תוהים מי הוא זה ובאיזו זכות קיבל פרס זה, שלפניו הוכתרו בו רק שלושה מבני־ארצו — ג'וזואֶה קארדוצ'י (1909), גראציה דֶ'לֶדָה (1926), ולואיג'י פיראנדלו (1934)? מיד החלו להופיע תרגומים ודברי־הערכה למלא את החלל; וכך נמצאנו למדים שבן־סיציליה זה, שנולד ב־1901, הוא אחד מארבעת החשובים במשוררי איטליה שבדורנו, וגם הזוכרנו שהיה נקודת־המרכז של חוג ההרמטיזם, שהוא בשירת איטליה כעין שלוחה מאוחרת של הסימבוליזם, איזו הסתגרות עד לבלתי־היות־מובן במגדל־שן עשוי מטען עשיר של אסוציאציות; זה החוג שאליו נצטרפו אומרי־הלאו למשטר הפאשיסטי, שנפשם סלדה מכל אותה התרברבות אימפריא־ליסטית על הפסבדו־קלאסיציזם שלה. דיפדפנו בארבעת ספרי־השירה שהוציא קואזימודו בשנים 1930—1942, והם גדושים צליל מתאפק וקצבים כגליים זעירים, ללא חתך חד בין זה לזה, תמונות משתלבות כדי העלאת נוף, ובלתי־אמצעיות כשל יוון העתיקה נודפת מכמה מהם. אך הנה בא עליו כעל רעיו הרגע שלא יכלו עוד להיות „ארמטיצי", נסתרים ובעלי־נסתרות. מציאות־האימים של מלחמת־העולם, משהגיעה עד אדמת איטליה, המחישה למשוררים את הצורך בהזדהות ובחמלה; אונם הקשבת נפקחה ליבבת רעבים ויגעים, לא עוד האזינה לנופים שגיאים ולנעשה בנפשם שלהם, ומעתה יודע קואזימודו לשמש פה לחרפת הארץ הכבושה, המוצפת אנדרלמוסיה, הפקרות ומעל. בשנים 1946 עד 1958 הוציא עוד ארבעה ספרי־שירה ותירגם תרגומי־מופת לאיטלקית, מיוונית, לטינית, אנגלית וצרפתית. הצעיר שבחבורת קשישים הוא קואזימודו. שלושה אחרים לידו הם הקלאסיקנים של השירה האיטלקית במאה ה־20, להבדיל מן הרבים שנולדו בשנות העשרים והשלושים. אלה הם אומברטו סֶבֶא (נולד 1883), ג'וזפה אונגארטי (נולד 1888), אֶגֶ'ניו מונטאלֶה (נולד 1896). רק בשנים האחרונות התחיל שמש לצאת מחוץ לגבולות ארצם, ובוודאי אין זה מקרה שקואזימודו זכה להכרה בינלאומית זמן מועט לאחר שיצאו מבחרים של שירת איטליה בתרגומים לאנגלית, בין שתרגומים אלה נאמנים הם, כגון *The Penguin Book of Italian Verse* (1958), שהם תרגומי־פרוזה כשיטת כל אותה סדרה, או כיצירת אונגרטי *Life of a Man* (במקור: *Vita d'un'uomo*) שיצאה אותה שנה, ובין שיש בהם שיבושים ואי־הבנות הרבה, כגון בלקט משירי ארבעתם, *The Promised Land and other Poems*, (1957). ואל נשכח שמשוררים אלה הם בני ששים עד שמונים! כלומר, הם הקלאסיקנים של המודרנה, ובכתבי־העת שיצאו ביזמתם הקימו דורות של צעירים, לפי האסכולות

שאותן יסדו מדי פעם. נסקור־נא בקצרה את שלושת האחרים, שהיו מצדם מורים־מנחים לקואזימודו.

סבא גדל במיפגש של ארבע תרבויות, כיהודי שנולד בטריאסטטה, בה שררו השפעות גרמניות וסלאביות לצד האיטלקית. העולם שבשיריו וסיפוריו אח הוא רוע לעולמם האינטרוספקטיבי של פרוסט וג'יימס ג'ויס; כמוהם מתיסר אף הוא במגעיו עם מה שקרוי מציאות ואינו מציאותם של התוהים על הנפש. אלא שסבא הניח מאחוריו את שיטת התיאור של „זרם התודעה“, כשם שנטש את הקלאסיציזם השליו של קארדוצ'י, שהיה מופתו הראשון, והגיע לתפיסה ישרה יותר ויומרבית פחות של חיי אנוש. אחרי מלחמת־העולם השניה הוציא את כל שיריו שהופיעו מתחילת המאה ועד 1945, וכן אוסף סיפורים (1946) ושירים ליריים („הים התיכון“, 1947).

אם סבא אינו ידוע כלל אף לאוהבי שירה הנה ידוע גם ידוע אונגארטי, שכתב בשנות מלחמת־העולם הראשונה שירים שעשו רושם בכבודתם ובצימצום מליהם, ומאז לא פסק מפעילות ספרותית; כאחד מאבות ההרמטיזם, בשנות־השלושים, כמבקש עולם פנימי בשנים־עשר קטעי שירה שהופיעו מדי פעם בשנים האחרונות („הארץ היעודה“). שירי המלחמה שלו היו למעשה פרי של תנועת הפזיטוריום, שקמה ב־1910 באיטליה כגט־כריתות לדרכי הביטוי המאוזנות של השירה, והמנהיג שלה היה פ. ט. מארינטי (1876—1944), שקרא תגר ב„מאניפסט“ נגד צורות השירה המסורתיות וביקש ליצור תמונות שיריות הואמות לתקופת המכונה, בצירוף מלים ללא קשר תחבירי, שעל מקומו באו צירופים של חיקוי קולות, באותן דרכים אנארכיות שנתקבלו גם על הדאדאיזם בשווייץ ובגרמניה בשנים 1922—1916. דרך זו מטבעה שתוביל למבוי סתום. ואכן, במקום שנכשל מארינטי הצליח אונגארטי. וזכותו היא יצירת השיר מקוטע השורות הקצרות, ללא סימני־פיסוק. אך אין כאן איזה סממן של אופנה אלא סמל נראה־לעין להרס המלחמה בו נתפס משורר עדין־נפש ושוחר־תרבות. למעשה שירים אלה הם משפטים, כל שיר משפט אחד קצר או ארוך, שציוריותם מודגשת על־ידי החלוקה לטורים בני מלה עד שלש מלים, ותמצית נסיון החיים שבשיר מובאת במשפט קצר נוסף כגון השיר „משמרת“: לילה / תמים / שרוע לצד חבר / שנרצח / ופיו / הגוחך מופנה ללבנה במלואה / וידיו / גדושות / מדם / שלוחות לתוך שתיקתי / כתבתי / מכתבים מלאי אהבה // מימי לא הייתי / כל־כך / קשור לחיים.

או בשיר הקצר:

י י ס ו ר י ג ס י ס ה

למות כעפרונים ציחי־צמא

על תעתועי החום

או כמו השליו

מעבר לימים

בראשוני שיחים

כי עוד לעוף
 אין לו רצון
 אך לא לחיות על נהי
 כזמיר שסומא

יש ובשירי אונגארטי משתלבות תמונות כדי פאנוראמה ממיטב הסימבוליזם האירופי, כגון בשירו המפורסם „הנהרות“, המעלה את מקומות גידולו לסמל של מסע האדם בדרך חייו: הנילוס „שראָני / נולד וגדל / ולוהט בלא־ידיעה / בשפלות השטוחות“, והסינה „בעכירותה / נמהלתי / וידעתי עצמי“, ובבואתם כלולה באיזוןצו בצפון איטליה, מקום של קרבות גדולים בעת המלחמה, אך מצוי בו גם נהר סרקיו „ממנו שאבו / כשנות אלפיים / אנשי הכפר שלי / ואבי ואמי“. גם שמות ספריו מצביעים על מבנה פנימי זה, שהמשמעת שבו אינה פחותה מזו שבסונט קלאסי: „השמחה“ (1932), „תחושת הזמן“ (1933), „המכאוב“ (1947). קטעי „הארץ היעודה“ נתקבלו כמאורע ספרותי חשוב (נדמה לי שעדיין לא הושלמו). אם בעבר הניח אונגארטי את היסוד לאסכולת ההרמטיוז, בדרישתו שהשירה תהיה „פלא שקוף המפעפע מתוך מתסיס לזהט“, יצא גם הוא ממגדל־השן שלו, ושירי המכאוב הם שירת כל האדם, הכתובה בניב האישי הרגיש של אונגארטי, זה הניב המשול לכלי רקוע עד לקושי וגמישות גם יחד, פלדה ללא סיגים, רגש ללא רכרוכיות. זהו סוג השירה העילאית, שלמקראה אינך יודע אם ביוון נולדה או בסין העתיקה, אותה אמנות שהיא רחוקה אותו מרחק עצמו מן המעשיה האישית וממסיבות הזמן המקריות. גם תרגומו של אונגארטי אף הם נחשבים יצירות־מופת (הוא תירגם סונטים של שקספיר, משירי מאלארמה, ומיצירותיו של משורר־הבארוק־הספרדי, גונגורה). מונטאלה ממחיש בשירתו את הקשר אל שירת העבר; תמונותיו מפותחות בנשימה רחבה; כמו סַן־ג'ון פרס, חתן פרס־נובל האחרון, אוהב גם הוא לשיר על הים והרוח ובבתי־שיריו נמצא הד מאוש של עצים וצמחים. האדם עומד מבודד וערירי בטבע הרוחש שמסביבו, וגם בעולם העשייה ותחומי הרוח שיצר אינו מוצא לו עוד מקום־מבטחים:

רוח בעיגול הסהר
 הגשר הגדול אינו מוביל אליך.
 נכון לבוא הייתי, לוא ציוית
 גם כי אשוט בתוך ביבים. אבל
 אפסו כל הפוחות, לאט כלו
 עם שמש על בדולחי המרפסות.
 האיש אשר הטיף בעיגול הסהר
 שאלני „התדע היכן האל?“
 ידעתי ואמרתי, הניד ראשו.

רוח סחפה בתים ובני־אדם
והעלתו למרומי השָׁחֹר.

משום כך רואים בו במונטאלה משורר הממשיך את מסורתו של ליאופארדי הקודר והפסימי, ואף לו קוראים „משורר היאוש“. לא תמיד שקופה כל־כך הסמליות שבשיריו, כי הוא שואב מתוך אסוציאציות למדניות, כגון ת. ס. אליוט ועזרא פאונד. מזה כארבעים שנה פירסם שירה, המלוקטת בעיקרה בשני ספרים שיצאו ב־1939 ו־1956, והם מן המעולה שבשירת אירופה במחצית הראשונה של המאה.

ראיה זו של חני האדם אינה מיוחדת לספרות האיטלקית בלבד: סימן הדור היא, אלא שזווית־הראיה משתנית מארץ לארץ, מסביבה תרבותית וחברתית לרעותה, ממסורת צורנית אחת לשניה. לפרקים נדמה לצופה כאילו באיטליה היו קיימים לבטים חזקים יותר עד למציאת הביטוי ההולם למאה ה־20, כאילו רבים היו כאן יותר כבלי המסורת הקלאסיציסטית. אך אין הדבר כך. כל זרמי התרבות האירופית שבמאה ה־20 נתקבלו באיטליה, מן הדקאדאנס, הנקראת כאן „שירת הדמדומים“, הקרפוסקולארים, ועד לריאליזם, שנקרא וריזם. אלא של אהירבו לתרגם מאיטלקית לאנגלית, ועל כן נעלמו סופרים רבים מעיני המבקר שאינו נזקק למקור (או לגרמנית, בה יש תרגומים רבים). דבר זה נכון אפילו לגבי מספר קלאסי כגון ג'ובאני ורגה (1842—1922), מייסד הווריזם: מכל ספריו נתפרסמה בקנה־מידה בינלאומי למעשה רק העלילה של אחד מסיפוריו, „קנאת בן־כפר“ (קאוואלריה רויטיקאנה). בזכות האופרה שכתב ב־1889 מאסקאני (לפי העיבוד הדראמטי של ורגה עצמו). אך כאן לא נדון בו אלא רק בסופרים שתחום פעולתם נכנס לתקופה החדשה, וכיחוד באלה שיצרו גם אחרי מלחמת־העולם השניה. משום כך אף לא נתעכב על הקוטב הנגדי של ורגה, הוא גבריאלה ד'אנונציו (1863—1938), שהיה סופר מעניין ויוצר מטבעות לשוניות, על אף הראוותנות שבחיו ובכתיבתו ועל אף הכבוד המפוקפק שבהנחת יסוד רעיוני להתרברבות הפאשיסטית ולשאיפותיה האימפריאליסטיות. ואגב, לדנים בענייני ספרות על־פי מניעים פוליטיים ייאמר שמוסוליני התנגד למחזות הרגשניים של ד'אנונציו באותה מידה עצמה שזילול בהצגות המתמיהות של פיראנדלו.

השירה שסקרנו היא בעיקרה גילום של אירועים פנימיים. הגדרה זו הולמת גם את מחזותיו של פיראנדלו, בו נדון בקצרה מפאת חשיבותו הגדולה להתפתחות חדשה לגמרי של המחזה האירופי. כמו ורגה לפניו ולאמפדוזה אחריו, כך גם לואיג'י פיראנדלו (1897—1936) היה בן האי סיציליה, שתושביו כבני דרום איטליה בכללם מתרגלים רק לאט לכך שאמנם איחוד לאומי של ממש קיים ביניהם ובין בני המרכז והצפון (ותופעה זו אינה מיוחדת לאיטליה, אלא מכירים אנו אותה בכמה מארצות אירופה, כגון: שבדיה, בלגיה, האיים הבריטיים, גרמניה, צרפת, וכמובן בארה״ב של אמריקה, שלדרום יש בה מנטאליות משלו; הוא הדין גם בברזיל, בה קיים שוני באורח־החיים ובגישה בין האיזור הטרופי, שמרכזו ריו דה־ז'אניירו, לממוזג,

ססאורפאולו מרכנו התרבותי). פיראנדלו היה איש הולך בדרך שידע להפוך את פסימיותו העמוקה ואת הדראמה שבחייו הפרטיים ליצירה בתקיים. הוא דוגמה ומופת לכך שההומור והמאזים כרוכים יחד, כפי שאמנם כבר כתב במסה משנת 1908. המלה „כבר“ לגבי בן-40 עשויה לעורר תמהון, ואמנם ברוב המקרים סופר שמלאכתו בכך קונה לו שם עד גיל זה. לא כן פיראנדלו, שכמחצית יובל-שנים היה מורה בבית-ספר תיכון, שפתב מדי פעם דברי פרוזה וסירב בעקשנות לעזוב את אשתו שדעתה נטרפה עליה והפכה משך שנים רבות גם את חייו לגיהנום. חווייה מחרידה וממושכת זו היא שהבשילה בו בסופו של דבר את המיוחד שבדרך תיאורו, שפתחה פרק חדש במחזה העולמי. אכן, את הטוב ברומנים שלו, „מתיא פאסקל המנוח“, כתב עוד ב-1904, וכן תיכנן לכתוב „נובלות לשנה אחת“, יום-יום וסיפורו. במלאכה זו התחיל עוד ב-1894 והמשיך בה עד שנתו האחרונה, ואכן הגיע למספר 246 נובלות מתוך 365 המתוכננות. סיפורים אלה זכו להפירה רק באיחור זמן (כך, למשל, יצא לפני עשר שנים מבחר מתוכם בתרגום גרמני בהוצאת מאנסה השווייצית, כך בן 400 עמוד), והם שימשו יסוד לאותם מחזות מרעיש עולם בפאראדוקסליותם.

גם אצלנו הכל מכירים את יצירתו המפורסמת ביותר, „שש נפשות מחפשות מחבר“ — מחזה מוזר זה, בו מועלה על הבימה חומר-הגלם של המחזאי, הנפשות המספרות על עלילת הטרגדיה המשפחתית שלהן ורואות איך האמת, זו בת שש הפנים, איש-איש ואמיתו, איך היא מסתלפת ברברגע שהיא יוצאת מחזקת חומר לחזקת גיבוש אמנותי, עד שסופה אנוסה לסגת מפני הסילוף. מאז הצגת-הבכורה ב-1921, שנה אחרי חיבורו, מקיף המחזה את בימות העולם. אך פיראנדלו התכוון בכך לניסוי בלבד והחשיב הרבה יותר את הדראמה שחיבר ב-1922, „אגרי הרביעי“. כאן הגיעה יצירתו לגולת-הכותרת שלה, משום שהצליח לגלם בה למופת את מיוזג הרשויות בין מסכה ואישיות, בין משחק ומציאות, בין טירוף-הדעת ורצח מתוך נקם (ויש קירבה פנימית בין מחזה זה ובין תמונות הצייר הבלגי ג'יימס אַנסור). מיהו הגיבור? זהו איש שהתחפש בתהלוכת הקרניבל לקיסר אַגרי הרביעי בן המאה ה-17, נפצע בידי מתחרה על אהבת אשה, וכתוצאה מפציעתו נתפס משך שנים רבות לשגיון שאכן הוא הקיסר, ומפיון שעשיר הוא שומרים הסובבים אותו על אשלייתו לכל תגיה (חצרנים, לבוש מימיה-בנינים, וכו'). לאחר שנים מתברר לו שלא זו המציאות; אך הוא ממשיך לשחק בתפקידו עד שהוא רוצח — כביכול, בטרופו — את האיש שפצעו ונטל ממנו את האהובה. מוסר-ההשכל שמבקש פיראנדלו להחדירו בטראגי-קומדיה זו: כאשר האני תודר אל עולם המסכות, סוף המעשה הוא רצח.

במחזותיו אלה לא זו בלבד שפיראנדלו יוצא כנגד הדראמה ההיסטורית כזו התברתית אלא שהוא גם בין מניחי היסוד של האקסיסטנציאליזם הספרותי; קו ישר מוביל ממנו למחזות הסארטריים כגון „בדלתיים סגורות“.

המחזאי החשוב ביותר לצד פיראנדלו הוא אוגו פֵּטִי (1882—1953), שזכה אף הוא להצלחה בינלאומית. עם שנמנה גם הוא על זרם ההרמטיזם, כפי שמתברר משיריו,

מאריני : סוס ורוכבו (1947/8)

ביקש לדבר בכל זאת אל קהל שיבינו — אלא שהציב בפני קהלו תמונה עגומה עוד יותר מזו של פיראנדלו. אין הוא בא לחשוף את האבסורדיות והתמיהה בחיי אדם. אלא כאיש־משפט מציב הוא ללא משוא־פנים את אשמת האדם הנובעת מתוך טבעו השפל מעיקרו. שאין תירוץ לה במסיבות חיי; במחזותיו הוא מאשים ונותן מקום לאותה כפרת־עוונות הקרובה לתביעה היוונית הקדמונית של קאתארסיס. אין הוא שם בפני יצוריו שום דברי־מליצה נאים, ודווקא מידת חסכוניותן של המלים הפשוטות מגלה את געגועיהם להזדככות נפשם האשמה. מחזותיו טבועים אף הם בחותם האקסיסטנציאליזם, ומהם טיפוסי הוא לגישתו „שחיתות בארמון־המשפטים“ (1944). אחרי סקירת השירה והדראמה, נעבור לסיפורת האיטלקית של הדרורות האחרונים. מצד זוויית־הראות של המספר שלטו בתחילת המאה שתי גישות מנוגדות: הריאליזם ואחריו הפיזטוריוזם מזה, והאסכולה הרומנטית־הקלאסיציסטית־ההדוניסטית של ד'אונציו מזה. מן־הסתם יצרו שתי גישות אלו את לשונן שלהן. גיבוש אחיד, בלי כבלי מסורת מן המאה שעברה, ניתן ללשון התיאורית בידי בני הדרום, ורגה הסיצילי ודלדה בת האי סרדיניה, ביחוד בידי ההוגה רב־ההשפעה בנדטו קרוצ'ה, שהשפעתו על דרכי ההתבטאות באיטלקית דומה, למשל, לזו של זיגמונד פרויד על הפרוזה הגרמנית. עד לשנות־העשרים היתה נטיה לפריקת־עול יתירה במבנה הסיפורי כתגובה על הסיפור המסורתי, וגם הנטיה להעמקה פסיכולוגית הביאה, כבספרויות עמים אחרים, לידי רפיון מבני, כבתיאור האירועים מכמה זוויית־ראיה מנוגדות (כגון אצל פיראנדלו). אך התפתח גם הסגנון המצומצם של „התכליתיות החדשה“.

לאיוון בדרכי התיאור תרם הרבה אמיליו צ'קי (נולד 1884) במסותיו; הוא מבקר־ספרות בקי בספרויות אירופה, שחתר אל דרכי ביטוי חדשות על יסוד האסתטיקה של קרוצ'ה וחיבר בצד בקרותיו החשובות גם שירים ותיאורי מסע. בעוד הפיזטוריוזם המרעיש והראוותני מעמיד את „הגדוד הספרותי“ של מוסוליני, הטיפו סופרים רבים לאדישות מדינית שעל שמה נקרא חוגם „האינדיפֶרנטיס“. עם זאת יש לציין את המספר הרב של ספרים טובים שנוצרו באיטליה גם באותם „עשורים שחורים“. כמה מטובי הסופרים המשיכו בתיאור דקדקן ומעמיק־בהבנתו של חיי הפרובינציה, כגון מארינו מורטי (נולד 1885), שאמנם חטא בכתיבה יתירה אך כמה מסיפוריו מעולים הם בשל האירוניה הקובעת את ראייתו (ב־1948 יצא אחד מספריו הידועים, „האש הירוקה“). כמספר מעולה בעל סגנון שקוף יש להזכיר את מאסימו בונטמפלי (נולד 1884), שכתב רומנים ומסות, מהם גם בענייני מוזיקה. את מיטב סיפוריו כתב בזמן המלחמה, כגון „סיבוב השמש“ (1941); „מסעה של אירופה“ (לפי האגדה היוונית הידועה); „דרכו של קולומבוס“; „כנפי ההיפוגריפון“ (הרפתקאות באוקיינוס השקט). רבים מסיפוריו טובלים באור של אגדה, ומתמזגים בהם מיתוס ומציאות; אך בונטמפלי גם עמד על בעיות התקופה. כפי שניכר מתוך לקט כתבים מדיניים, „כבוד האדם“ (1946). ידוע יותר בנכר הוא אלדו פאלאצסקי (נולד 1885), ביחוד בזכות הרומן המעולה

שלו, „האחיות מאטראס“ (1934), שניתרגם לרוב לשונות אירופה. בתחילה היה פאלאצסקי ממיסדי השירה הפוטוריסטית, אולם בשנות השלושים פתח בכתיבת סיפורים ורומנים ספוגי אירוניה מרה. על מיטב יצירתו נמנה לקט הסיפורים „בגד שוטים“ (1937), בו עוברים בסך טיפוסים משונים מתושבי פירנצה, איש-איש ושגעונו.

אולי החשוב לקורא האיטלקי ברביעיית הסופרים הטובים — ליד מורטי, בונטמפלי ופאלאצסקי — הוא ריקארדו באקלי (נולד 1891). סופר זה שייך במובן מסוים לעולם ששקע ב־1914, או אם תרצה לומר — הוא הראשון שהכיר כי גם כיום אי אפשר להמשיך בפיצול העלילה הסיפורית, אלא יש לתת לקורא מערך מובן של הקשרים רצופים. כאיש-העט של „הימים הטובים שהיו“ פנה לכל תחומי הספרות: כתב שירים ומחזות, ספרי ביוגרפיה וגם בקורת. הרבה מספריו ניתרגמו לכמה וכמה לשונות, ואחד מהם אף נחשב מן הרומנים החשובים ביותר שנכתבו באיטליה במאה העשרים. זוהי טרילוגיה בשם „הטחנה על נהר פו“ (1938/40), בה מתוארות תולדותיה של משפחת טוחנים מימי נפוליאון ועד למלחמת-העולם הראשונה, ומשתקפים בה התהוותה של תנועת-השיחרור וצמיחתה של איטליה המאוחדת.

בכעין עולם משל עצמם נעים סיפוריו של דינו בוצאטי (נולד 1906) הסוריאליסטי. אין כאן לא פוליטיקה ואף לא היסטוריה, אלא האדם הולך לו בדרכו היומיומית, שמאחרי מסווה הרגילות שבה מציץ פרצוף החיים האמיתי, זה המבעית ומעורר פחד. כמו א.ת.א. הופמן לפניו ופקא בדורו, ממצה גם בוצאטי את אימת האדם למול הלא-מובן הממצה את חייו, בלשון שהיא כולה יומיומית ועניינית.

לקורא העברי היו רוב השמות שזוכרו עד כה בחינת ארץ לא-נדועת, ועם זאת אלה המספרים והמשוררים הידועים ביותר והטובים ביותר של איטליה, שלא לדבר על המון האחרים שאי-אפשר לכלול גם אותם חרף מעלתם, או אנשים שנשכחו אף בארצם, כגון פיטיגרילי השנון (נולד 1893), שהעטה לבוש ציני על הטפת-המוסר החברתית שלו, במאמריו וסיפוריו שהופיעו בשנים 1921/36 בעיקר בצרפת וניתרגמו לשפות רבות. וכאן יש להזכיר גם את קורציו מאלאפארטה (1898—1957), שהיה הפכפך מבחינה פוליטית, פעם פאשיסט ופעם קתולי מאמין, ורצוף סנסאציוניות בתיאורים ברוטאליים ללא הסייגים המקובלים בספרות; מתוך שפע ספריו יש להזכיר את „קאפוט“ (1944). אצלנו ידועה בעיקר האסכולה הניאוריאליסטית, שקמה באיטליה בשש-עשרה השנים האחרונות, ורבות מיצירותיה נתפרסמו ברחבי תבל, בעיקר מכיון ששימשו חומר לכמה סרטים מעולים. מבחינה ספרותית יש לראות במעולים שבספרים אלה פיתוח האסכולה הרגיונליסטית, כשהמספר אינו מפליג בתיאורו לנוף ולאנשים זרים אלא מתאר את הסביבה המופרת לו היטב, על מראותיה ובנייה-האדם הנמצאים בה, על הדיבור המיוחד להם וגישתם איש לרעהו; וכמו בכל תקופה, כן גם כאן נכתבים ספרים טובים ומושכים בדרך זו, שהיא הבטוחה ביותר לכל סופר שאינו גאון, ואילו הגאון יעלה בידינו לשוות לסיפור פשוט כזה משמעות של סמל כלל-אנושי ועל-זמני.

על אסכולת הרגיונאליזם האיטלקי נמנה המספר-המשורר-הצייר לואיג'י פראטוליני (נולד 1892), שתיאר את פירנצה תחת השלטון הפאשיסטי ברומן "כרוניקה של אוהבים אביונים". דרך כתיבתו היא באמת של כרוניסטן: כל עניינו הוא במסירת המציאות, בלי לחזור לנפשות הדמויות אף בלי להסיק מסקנות חברתיות ממעשיהן. כרוניקה מסוג אחר היא ספרו הנודע של הרופא-הצייר קארלו לוי, "ארץ שכוחת אל" (במקור: "ישו נעצר באפוליו"), המספר על תקופת גלותו לדרום הנחשל והלהט, בו מתנוונים בני-אדם כבהמות-משא עייפות מיום היולדן. ג'וזפה ברטו מספר מתוך נסיונו על חוויותיהם של ארבעה נערים בזמן המלחמה בספרו "שמיים אדומים". "גונבי האופניים" מאת ל. בארטוליני מתאר את רומא בזמן שלאחר המלחמה; "זהב נאפולי" מאת מארוטה מעלה לדרגת גיבורי-עלילה את "עמך" של עיר-הנמל.

צ'זארה פאבונה (נולד 1908 — התאבד 1950) נחשב אחד מטובי הסופרים החדשים, וכתב גם הוא בלשון שאין בה שום יומרה של "ספרותיות". לשלמות אמנותית הגיע בשני סיפורים: "בית-הכלא", המוסב על חייו וניונו המוסרי של איש-רוח שהוגלה מטעמים פוליטיים לעיירה נידחת בדרום-איטליה; ו"בית הגבעה", על לבטיו של מרצה שאינו מסוגל ליטול חלק בתנועת-המחתרת. סמוך למותו יצא "הלבנה והמדורות" — סיפור אנושי וחסר-רגש על מהגר השב מאמריקה אל גוף-נעוריו.

על אסכולת הניאוריאליזם נמנה גם אליו ויטוריני הסיצילי (נולד 1908), שכתב ב-1942 את אחד הטובים בספריו: "שיחה בסיציליה", ובי-1945 הוציא תעודה מעניינת על משבר רוחני, בסיפור על איש-רוח שנפל בתנועת-המחתרת.

עצם ציון הנושאים של ספרים מעולים שזכו לתשומת-לב והצלחה יש בו כדי להתוות את דיוקן התקופה. גלות בימי הפאשיזם; צבאות זרים על אדמת איטליה; רעב בזמן המלחמה ונוער עזוב לאחריה; נסיון לבנות על ההריסות החמריות והכלכליות חיים שיש בהם גם חיוך ותקוה למחר; פריקת עול הדת והתמכרות לשמאל שיושיע לפלפלה המעורערת — אלה וכיוצא בהם הם נושאי הספרות האיטלקית בעשרים השנים האחרונות. כך כתב איטאלו סוֹבוֹ; כך הם ספריו הריאליסטיים של איגנאציו סילוֹנָה (נולד 1900), המתארים את עובדי-החקלאות והאיכרים המדולדלים של מולדתו, בהרי האַברוצים. אמנם עלה לו לסילונָה דבר טראגי: את ספריו כתב מחוץ לאיטליה, אחרי שנמלט ב-1925 מטעם פוליטיים לשווייץ, ונתפרסם בייחוד בארצות הדוברות אנגלית, וכאשר הגיע שמעו לאיטליה גופה כבר פנו שם לדרך כתיבה שונה משלו והקוראים לא מצאו בו אותו ענין מרתק ככני הנכר. כנגד זה נתפרסמו הן באיטליה והן מחוצה לה ספריו דגושי-המין של אלברטו מוראביה, שהם קרובים לדרך כתיבתו של המינגוויי ומשפיעים על חוג נרחב של סופרים בני-דורנו.

קשה לסקור את שפע הספרים הנכתבים והולכים שנה-שנה, ורק נציין אחד מהם בלבד שהופיע ב-1958, והוא "הברדלס" לג'וזפה תומאסי די-לאמפדווה (1896—1957). סיפור זה על בית-אצילים סיצילי, כתוב בידי אציל ונבון, כבש ביעף את

רוב ארצות־המערב משום ריחוקו מרוב הסממנים של שאר סופרי הדור. כאן הכל מאופק ומרומז, מטען האסוציאציות מובן במלואו רק מתוך תרבות רחבה, ותבונת־חיים רבה עולה מתוך התיאורים שעשרם הלשוני הוא בלתי־רגיל בימינו התכליתיים. בין שאר הלקחים של ספר זה גם נמצאנו למדים ממנו שכתובה בת־קיים לא תצמח מתוך אופנה או אידיאולוגיה או פנייה אל סקרנות הקוראים, אלא מתוך נסיון־חיים שנתעכל ויצר משקעי־נפש, והללו עשויים לשרת את הזולת בצמחיה מוזרה זו ששמה ספרות, בה טורחים יוגבי־מלים ומאִלמי־משפטים לא פחות מן המגדלים לחם ויין.

ג'וּזְפָה אוּנְגָארְטִי : מִשְׁמֵרֵת

לְלֵה תָמִים
מִטַּל קְמוּץ
אֶל תְּהַר
טְבוּס
שְׁפִיהוּ
תְּמַנְחֵךְ
מוֹסֵב אֶל מְלוֹא־הַיָּרֵם
וְהַצֹּוֹיֵת
שֶׁל יָדָיו
מִשְׁתַּלְּסֵת
לְתוֹךְ שְׁתִּיקָתִי
כְּתִבְתִּי
מִכְתָּבִים מְלֵאֵי אַהֲבָה
מְעוּדֵי לֹא הֵיִיתִי
דָּבֵק בְּסִיִּים
כָּל־כָּךְ

אבדה לי כליל

אָבְדָה לי קָלִיל נִלְדוּתִי
וּלְעוֹלָם לֹא אוֹכֵל עוֹד
אֶבֶד וְכְרוּנִי בְּנִשְׁקָה.

אֵת נִלְדוּתִי קִבַּרְתִּי
בְּצוֹלַת-לַיְלוֹת
וְעַתָּה, חֲרַב לֹא-נִרְאִיתִי,
מִפְּרִי־נִי מִכָּל.

אֲשֶׁר לי, אֲנֹכֶר כִּי אֶהְבַּתִּיךָ בְּכֹל-מְאֹד,
וְהִנֵּה אֲנִי אוֹבֵד
בְּאֵינְסוֹף הַלַּיְלוֹת.

יֵאוּשׁ גּוֹבְרֵה-הוֹלֵךְ בְּלִי חֲשׂוֹף.
הַסִּיּוֹם, מְקוֹצִים בְּמוֹ-גְרוֹן,
אֵינָם עוֹד לי כִּי אִם
סֹלַע וְשִׁקּוֹת.

שמואל נ. אייזנשטדט :

סיבות התפוררות ונפילתן של קיסריות

ניתוחים סוציולוגיים והיסטוריים

א

העיסוק בסיבות נפילתן של קיסריות גדולות היה מוקד־התעניינות קבוע ושובה־לב להיסטוריונים, פילוסופים־של־ההיסטוריה ואנשי מדעי־החברה. בטפלים בסיבת נפילתן של קיסריות צריכים היו ההיסטוריונים לפחות לרמז על כמה מהנחותיהם הכלליות יותר, ביחס לטבע האדם ולטבע החברה, ביחס לכוחות המוסריים והחברתיים, המקיימים או שוברים סדר חברתי ומדיני. כאן נתפתו אפילו היסטוריונים „יבשים“ ועניינים ביותר לדון בבעיות כלליות מסוג זה ולגלות את עמדתם ביחס לשאלות או להנחות כלליות יותר מעין אלו.

בדיקת נסיונות מסוג זה אפשר אפוא שיהיה בה ענין לצורך ניתוחן של הנחות רחבות כיוצא באלו בשימושן במחקר ההיסטורי, בשל יחסיהן של הנחות אלו לניתוחים סוציולוגיים שיטתיים של משטרים חברתיים ומדיניים.¹ בזמן האחרון הופיעו מספר מאמרים חשובים מאת היסטוריונים גדולים החוזרים ונזקקים לבעיות שקיעתן של קיסריות גדולות, ומאמרים אלה יכולים לשמש גקודת־מוצא נאה לדיון מסוג זה.

אחד מהם הוא זה של א. ה. מ. ג'ונס, על „ירידתה ונפילתה של הקיסרות הרומאית“.² זהו נסיון ראשון בתחום זה, אחרי הרצאתו של ביינס³ ב־1942, והוא עורר את א. א. ר. בוק⁴ להשמיע כמה הערות מעניינות מנקודת־המבט של דיוגנו. מאמר נוסף הוא זה של ב. לואיס על ירידת הקיסרות העותומאנית,⁵ מקום שחוזר לואיס ונוגע במאמרו של ג'ונס.

עבודתו של ג. אוטרוגורסקי,⁶ המקיפה את כל תולדות הקיסרות הביזנטית, גם היא חוזרת ונוגעת בכמה מסיבות־היסוד להתפוררותה הסופית של זו. כמה ניתוחים מעניינים של תהליכי התפוררותה של קיסרות בית־עבאס אפשר למצוא גם בעבודתו החדשה של קל. כאהן על ההיסטוריה החברתית של ימי־הביניים המוסלמיים.⁷

ב

מה אפוא מלמדים אותנו כל אלה על סיבות ירידתן של הקיסריות הללו? בחלקם הגדול מוקדשים המחקרים בהכרח לניתוחם של הרבה פרטים היסטוריים — כגון הפלישות השונות שהשפיעו על נפילת הקיסרות הרומאית, או השינויים בארחות המסחר ובחכמת־המלחמה שהשפיעו מאד על ירידת הקיסרות העותומאנית או השפעת אישיותם של מושלים ושליטים במצבים המדיניים האלה. אך מעבר לכל הפרטים האלה נכנסים כולם לסיבות „עמוקות“ מעט יותר, כלליות

יותר. ג'ונס מדגיש את ירידת הרוח האזרחית, היעדר כל פטריוטיות קיסרית, צמיחתה של אוריינטציה דתית המבטלת את ההתייחסות לעולם הוה ומסיחה כוחות ומרץ מן הבימה המדינית; את ההתרחבות המתמדת של הביורוקרטיה, שהפכה להיות מעמסה כבדה מאד על המשק; ובשטח הכלכלי — את הצטמקות השטח המעובד, המחסור בכוח-אדם, הדילדול הכלכלי והתפתחותו של מעמד „טפילי“ של אוכלי רנטה קרקעית.

הוא מדגיש כי בעוד שהסיבות האלו היו מצויות דרך-כלל הן בקיסרות-רומי-המזרחית הן בקיסרות-רומי-המערבית הרי רק במערב, מקום שהיו מפורשות יותר ומקום שהיתה השפעתן של הפלישות גדולה הרבה יותר, רק שם הביאו לידי התפוררותה הגמורה של הקיסרות.

כשהוא דן בחיבורו של ג'ונס, מטעים בוק כי נוסף על סיבות כגון התרוששות, התמעטות האוכלוסים ופלישה, לעתים קרובות היו עצם ההחלטת שקיבלו הקיסרים, כגון החלטתו של דיאוקליטיאנוס לקבוע את בירתו בניקומדיה, מחמירות תנאים אלה תחת שתשפרנה אותם. בדומה לכך הוא מראה כי עצם טבעה של מערכת המינהל הצבאי שפוננו הקיסרים איפשר למצביעים (תכופות מצביאים ברבריים) להתחרות עם הקיסרים וסייע להתפוררותה של הקיסרות.

לואיס, בדיונו בירידתה של הקיסרות העותומנית, גם הוא מדגיש את חשיבותה של הביורוקרטיה המנופחת, שאין בה יעילות; את הנטל הכבד של מעמד רנטיירים הגדל והולך; את שקיעת המסחר; ההתרחקות בין מעמד הסוחרים בלתי-המוסלמים (יהודים, יוונים) לרוחה של החברה הפוליטית הצבאית, המוסלמית-העותומאנית, התרחקות אשר במסיבות המשתנות של המאות הי"ח—הי"ט חנקה כל אפשרות של יזמה והסתגלות לשינויים.

קל. כאהן מעיר גם על חשיבות ה„פיאודליזציה“ של הביורוקרטיה ועל האפאתיה הפוליטית הגוברת של הקבוצות הדתיות, ועל חלקן של אלו בשקיעתה של הכליפות העבאסית.

עיקר עניינו של אוסטרוגורסקי בניתוח ההיסטוריה הכלכלית והחברתית של ביוזנץ הוא המאבק בין כוחות המסגרת הפוליטית הריכוזית לבין אלה של האצולה, כשהשליטים מנסים להעמיד איפרות בלתי-תלויה שתוכל לספק להם גם כוח-אדם לשירות צבאי וגם הכנסות, וכשהאצולה מנסה בלי-חשך להצר את צעדיה של איפרות זו — וסופה שהיא מצליחה במאמציה.

אם נבחן את רשימת ה„סיבות“ האלו נופתע למצוא כמה קווים של דמיון, כגון הדגשת הנטל הגובר של הביורוקרטיה, הצטמקות המשאבים הכלכליים וכוח-האדם, איבוד הרוח האזרחית.

כמה מ„סיבות“ אלו, כגון חשיבותה של רוח אזרחית, דומה כי, לפחות למעוף-עין ראשון, כוחן יפה לגבי כל המשטרים המדיניים. ואולם רוב יתר הסיבות שמנו ההיסטוריונים יש להן זיקה קרובה יותר לבעיות הספציפיות יותר של המשטרים הפוליטיים אשר לקיסרויות אלו.

בקשר לכך מעניין מאד לציין כי רוב הניתוחים ההיסטוריים האלה מוחלים על טיפוס מיוחד של קיסרות או משטר מדיני ולא על זולתו. הנה כך אין הם עוסקים בקיסרויות פטרימונליות, כגון האחמנידית או הקארולינגית, אף לא בקיסרויות של פטרימונליות וכיבוש כגון המונגולית, ולא במשטרים מדיניים פיאודליים. כולם עוסקים דווקא בקיסרויות שבהן היו שליטים, שהחזיקו בלגיטימציה מסורתית והתימרו בה, מנסים להקים מסגרות מדיניות „ריפוזיות“, להשתחרר מאזיקי שארת־הבשר המסורתית והקבוצות האציליות, כדי שיוכלו לחתור למטרותיהם המדיניות שלהם, ואשר הקימו או טיפחו מינהל ביורוקרטי ריכוזי שאמור היה לעזור להם בגיוס המשאבים הגדולים שהיו נחוצים להם.

הנה כך נראה כי הרבה היסטוריונים נמשכו, אולי שלא־מדעת, אל טיפוס מיוחד של משטר מדיני, טיפוס שניפרים בו כמה קווי־אופי ובעיות משותפים. אפשר שמשׂיכה זו נבעה מן העובדה שהעיון בטיפוס זה של משטר פוליטי היה המאלף ביותר מבחינתו של חקר ירידתם, התפוררותם ונפילתם של משטרים מדיניים. מכל־מקום, ההנחות השונות של ההיסטוריונים באשר לתנאי תיפקודם של משטרים מדיניים וסיבות התפוררותם הוסבו ברובן על טיפוסים אלה של משטרים מדיניים.

ואולם כל ההנחות האלו באשר לסיבות ירידתן של קיסרויות אלו בדרך־כלל לא הוצגו בצורה שיטתית ומפורשת בתכלית, שיהיה בה כדי לאפשר את בדיקתן ולפתח השוואה בין הצורות בהן התפתחו או פעלו בחברות שונות.

כאן אולי יכול הניתוח הסוציולוגי של משטרים מדיניים בכלל, ושל המשטרים הספציפיים של קיסרויות אלו בפרט, להועיל להסברן השיטתי של הנחות אלו ושל תחולתן על הניתוח המשווה.

ג

לפיכך יש לראות תחילה איזה חברות כלולות בסוג זה של משטר מדיני ואחרי־כך לנתח שיטתית את סגולותיו האפייניות העיקריות.

סוג זה של משטר מדיני הקיף הרבה חברות, והחשובות שבהן:
(א) הקיסרויות העתיקות — בפרט של המצרים, הבבלים, ואולי גם של האינקא והאצטקים;

(ב) הקיסרות הסינית, מתקופת האן עד תקופת צ'ינג;

(ג) הקיסרויות האיראניות השונות, בפרט של הסאסאנים, ובמידה מועטה יותר של הפרתים והאחמנידים;

(ד) הקיסרות הרומאית והקיסרויות ההלניסטיות השונות;

(ה) קיסרות ביוז'ן;

(ו) כמה מדינות הודיות עתיקות;

(ז) הכליפות הערבית, במיוחד מתקופת מלכותם של בית־עבאס ובית־הפאטימיים, המדינות המוסלמיות בים התיכון ובאיראן, ולבסוף הקיסרות העותמאנית;

(ח) מדינות אירופה המערבית, התיכונה והמזרחית מאז נפול המשטרים הפיאודליים ועד תום תקופת האבסולוטיזם;
 (ט) קיסריות־כיבוש, ז.א. המשטרים המדיניים השונים שהוקמו בארצות בלתי־אירופיות כתוצאה מהתפשטות, קולוניזציה וכיבוש אירופיים — במיוחד הקיסריות הספרדית־האמריקאית והצרפתית והקיסרות הקולוניאלית הבריטית בהודו.
 רוב הקיסריות הריכוזיות הביורוקרטיות האלו התפתחו מתוך (א) קיסריות פטרימונליות כגון מצרים, או קיסרות הסאסאנים; (ב) קיסריות דואליסטיות נודדיות־ישוביות (שבהכרח יש להן הרבה תכונות משותפות עם קיסריות פטרימור־נליות); (ג) משטרים פיאודליים, כגון המדינות האבסולוטיסטיות האירופיות; ו־(ד) מדינות־ערם (הקיסריות הרומאית וההלניסטיות) — ורובן נתגלגלו שוב באחד הטיפוסים האלה או במשטרים מדיניים מודרניים. הנה כך עומדות הן כביכול בתווך בין משטרים מדיניים מסורתיים למשטרים מודרניים, ומעמדן זה ניכר, כפי שעוד נראה, בתכונות־היסוד שלהן.

ד

תכונת־היסוד של משטרים מדיניים אלה של הקיסריות היתה בכך שבמסגרת אותם מוסדות מדיניים נתקיימו בעת־ובעונה־אחת טיפוסים מסורתיים, בעלי מידה קטנה של דיפרנציאציה, של פעולות, מגמות וארגונים מדיניים, וכן גם פעולות, מגמות וארגונים בעלי רמת דיפרנציאציה גבוהה.
 כדי שנוכל להבין את התכונות האלו, אין טוב לנו מלתאר בקצרה את התהליכים הממשיים של הקמת הקיסריות האלו והתפתחותן.
 על אף השוני הגדול ברקע היסטורי ותרבותי, אפשר למצוא אי־אלו תכונות משותפות בשלבים הראשונים להקמת מסגרות מדיניות מעין אלו. בכל המקרים באה היזמה להקמתן מצד השליטים — קיסרים, מלכים או אנשים הנמנים על עילית פאטריציית שלטת (כגון היסוד הפעיל והדינאמי יותר בעילית הפאטריציית של רומא הרפובליקאית). על הרוב היו שליטים אלה בני משפחות פאטריצייות, פטרימונליות, שבטיות או פיאודליות מבוססות, או שהיו חומסי־שלטון, בני משפחות מן המעמדות הנמוכים יותר, שניסו לכוון שושלות חדשת או לכבוש טריטוריות חדשות. בכמה מקרים היו אלה כובשים שניסו לכבוש טריטוריות שונות ולשפוך ממשלתם עליהן. ברוב המקרים היו שליטים מעין אלה קמים בתקופות של אי־שקט, מהומה, או התפוררות של משטר מדיני קיים — אם מדינות־ערם פאטריצייות, שבטים, קיסר־יות פטרימונליות או משטרים פיאודליים — או בתקופות של מאבק פנימי עז. ברגיל היתה מטרתם להשיב את השלום והסדר לקדמותם. עם זאת לא ניסו להחזיר את הסדר הישן בשלמותו, אף כי מטעמים תעמולתיים ואופרטוניסטיים יש שהיו מעלים על נס רסטוראציה מעין זו כאידיאולוגיה או כסיסמה מדינית. תמיד היה להם איזה חזון של מטרת מדיניות מובהקות, של מסגרת מדינית מאוחדת. הם חתרו לכוון מסגרת מדינית מאוחדת וריכוזית יותר, אשר בה יוכלו להשיג מנופול על

הכרעות מדיניות ולהציב מטרות מדיניות, בלי שיהיו כבולים על-ידי קבוצות, אציליות מסורתיות שונות, שבטיות או פאטריצייות. אפילו כשהיו כובשים — כבמקרה הקיסריות הרומאית, המוסלמיות או הספרדיות-האמריקאיות — גם אז היה להם איזה חזון מעין זה, והם ניסו להאצילו לפחות על חלק מן האוכלוסיה הכבושה.

לעתים קרובות מאד היו מטרות אלו מכוונות נגד קבוצות חברתיות ומדיניות שונות, אף נתקלו בהתנגדות מצדן. עם כל גודל המהומה, אי-השקט והמאבק הפנימי, תמיד היו איזה קבוצות שהפיקו מהם תועלת, או שקיוו להפיק מהם תועלת, או שחתרו לשוב ולכונן את הסדר ה"ישן" שבו היו להם עמדות תוקף והשפעה. קבוצות אלו — שברגיל כללו אי-אלו קבוצות אציליות, פאטריצייות או כפריות-מסורתיות מעט יותר, ועיליות תרבותיות מסורתיות — ברגיל ראו לחשוש מפני המטרות החדשות של השליטים ופעולותיהם. במקרים רבים היו השליטים בעיניהם בוגדים, עבדים שנתמלכו, או ברברים. אבל מחוץ לסיבות ה"חברתיות" הטהורות האלו, נראה היה לעיליות הללו כי המגמה לריכוז פוליטי מעמידה בסכנה את עמדתן והן לא היו מוכנות לסייע בגישומה של זו. לפיכך מנסות היו תכופות למנוע מקורות ותמיכה מן השליטים, לקשור קשר ולפעול נגדם במלחמה מדינית גלויה או בערמה, בהסתננות ובהככים.

השליטים הוצרכו למצוא להם בעלי-ברית, בין סבילים ובין פעילים, כדי שיוכלו להגשים את מטרותיהם כנגד הכוחות האציליים או הפאטריציים השונים האלה. היה עליהם לחשל כל מיני מכשירי שלטון ומדיניות לגיוס המשאבים השונים הנחוצים להם — בין אמצעים כלכליים ובין כוח-אדם או תמיכה מדינית. השליטים ניסו, כמובן, למצוא להם בעלי-ברית בתוך הקבוצות והשכבות שהאינטרסים שלהן היו מנוגדים לאלה של הקבוצות המסורתיות והאציליות יותר ואשר יכלו להפיק תועלת מהחלשתן של הללו ומפינון חברה מדינית מאוחדת יותר. אלו נחלקו ביסודן לשני סוגים. הראשונות היו קבוצות כלכליות, תרבותיות ופרופסיונליות-למחצה, פעילות יותר (עירוניות ברובן), שאם בשל מוצאן ו/או בשל האינטרסים והמגמות החברתיים שלהן היו מנוגדות לקבוצות האציליות-המסורתיות. האחרות היו השכבות הרחבות יותר, הסבילות יותר מבחינה מדינית וחברתית — בפרט איכרים, ובמידה מועטה יותר גם כמה קבוצות עירוניות נחותות יותר, שיכלו להפיק תועלת, ואם גם בעקיפים, מהחלשת הכוחות האציליים ומפינון שלום וסדר על-ידי השליטים.

מתוך הקבוצות והשכבות השונות האלו היו השליטים מקווים לגייס את המקורות השונים שנדרשו להם. למען יוכלו לגייס מקורות אלה ולהגשים את קווי-מדיניותם, הוצרכו השליטים גם לחשל אי-אלה מכשירים של פעולה מדינית ומינהלית, שעליהם יוכלו להסתמך ואשר באמצעותם יוכלו לספק שירותים שונים לשכבות האיכריות, שהיו בעלות-בריתם או תומכותיהם הפוטנציאליות.

ברוב המקרים יכלו השליטים להסתייע בכמה גופים וחוגים מינהליים ומדיניים קיימים. אך אפילו בשעה שהיו חוגים ומוסדות מינהליים כאלה בנמצא, הוצרכו

השליטים לחולל בהם תמורות על-מנת להתאימם לצרכיהם. במידה שהיה הסגל הקיים מקורב לכוחות האציליים, היו השליטים צריכים בהרבה מקרים להחליפו. אבל לא די היה בחילופי-אישים. השליטים היו צריכים לדאוג לכך שהסגל המינהלי-הביורוקרטי החדש ישמור להם אמונים ויהיה תלוי בהם, שלא "ייכבש מחדש" על-ידי הכוחות המתנגדים. יתר על כן, השליטים היו צריכים לדאוג לאירגון הגופים המינהליים האלה בצורה שתאפשר להם לבצע פונקציות שונות, הן בשבילם הן בשביל תומכיהם בשכבות העיקריות שבחברה. לתכלית זו ניסו השליטים לרכוש בידיהם שלהם את המינויים למשרות אלו. ככל האפשר השתדלו למנות אנשים שהיו נאמנים להם ושעם זאת גם היו להם התכונות הנחוצות למילוי התפקידים. השליטים ניסו גם לפקח על תקציבם של הגופים הביורוקרטיים האלה ולהשיג מקורות מספיקים לכסות את הוצאות הדרושות ולשלם את משכרות הפקידים. כן הרגישו השליטים תמיד כי פקידים אלה הם משרתיהם האישיים, או משרתי המדינה שרצו לכוננה, אך לא נציגי איזה קבוצות או שכבות בחברה. דרך-כלל שקדו השליטים לשחרר גופים אלה, ארגונים וקבוצות ביורוקרטיות אלו, במידת האפשר מכל תלות בשכבות ובקבוצות המסורתיות והאציליות יותר, ולהעניק להם מידה של תוקף ופרסטיז'ה נוכח השכבות האלו. כאן היה על השליטים בהכרח להקצות לגופים האלה איזו מידה של אוטונומיה ואי-תלות, ולאפשר להם לבצע אי-אלה שירותים לאוכלוסיה. אמת נכון, תכופות מאד רצו השליטים להשתמש בגופים האלה אך ורק, או בעיקר, לתכלית נצלנית — כדי לדלדל את האוכלוסיה ומשאביה. אבל אפילו בקיסרויות-כיבוש, אם רצו השליטים לעשות את שלטונם קבע, היה עליהם לאפשר לשירותים האלה לספק קצת מן הצרכים של קצת מן הקבוצות החברתיות — ולוא אך כדי להמציא להן שלום, בטחון ואי-אלה שירותים מינימליים.

ה

בהקשר החברתי והמדיני המתואר למעלה פיתחו שליטי הקיסרויות האלו את מטרותיהם הספציפיות ואת מגמותיהם המדיניות, שעיצבו את תכונות-היסוד של המשטרים המדיניים של אותן קיסרויות. היה שוני רב במטרות הקונקרטיות של שליטי החברות הביורוקרטיות ההיסטוריות. עשויות היו לכלול איחוד טריטוריאלי והתפשטות, כיבוש, העשרת החברה המדינית, פיתוח כלכלי, וקיומו או התפשטותו של דגם תרבותי מסוים. אך בלי הבדל מה היו המטרות הממשיות של השליטים, הרי העובדה שברגיל נצטיירו והוגשמו כמטרות מדיניות אוטונומיות של מסגרת מדינית מאוחדת, ריכוזית, היא עצמה השפיעה הן על טבע המגמות המדיניות הכלליות של השליטים הן על המטרות וקווי-המדיניות הממשיים שלהם. עובדה זו הצריכה את פיתוחן של אי-אלו מטרות כל-ליות, שבמסגרתן התפתחו קווי-המדיניות הממשיים יותר של השליטים. המטרה הכללית הראשונה מסוג זה של שליטים אלה היתה עצם פיתוחה וקיומה

של מסגרת פוליטית מאוחדת וריכוזית ושליטתם עליה. שנית, פיתחו שליטה של קיסריות אלו מגמות כלליות מיוחדות באשר לגיוס מתמיד ובלתי־לוי של מקורות מעין אלה משכבות שונות בחברה. עצם עילת־היותם — בקרבותיהם עם יסודות פיאודליים או פטרימונליים — מיוסדת היתה, במידה מרובה, על יכולתם להגשים ברצוף קווי־מדיניות שונים, לקיים מסגרת מאוחדת, ריכוזית ומידה של גמישות בבחירת הקווים המדיניים והמטרות הממשיות. יתר על כן, דרושה היתה להם אספקה רצופה של מקורות להחזקת המנגנון המינהלי, ששימש אחד מיסודות כוחם ואמצעי עיקרי להגשמה הרצופה של קווי־מדיניותם. הנה כך, כפועל־יוצא מן המטרות האלה וממעמד הסטרוקטוראלי בחברה, פיתחו השליטים האלה גם אינטרס יסודי בגיוס הרצוף של מקורות וכוח־אדם, שבמידה גדולה יהיה בלתי־תלוי בזכויות ובחובות השייכות (אסקריפטיביות) הקבועות של הקבוצות והשכבות האלו ובמשאלותיהם של הנמנים עליהן.

האינטרס הזה בא על גילוי בשאיפתם של השליטים לרכז בידיהם את רוב המקורות מסוג זה (כמו, למשל, על־ידי אחסון סחורות וכספים וצבירת רכוש ממלכתי), או לפתח את הטיפוסים השונים של מקורות „חפשיים־שוטפים“ (free floating) ביידים, שלא היו קשורים לשום קבוצות שייכות אך אפשר היה לצברם ולהחליפם בלי הגבלה, מקורות שלאחר־מכן יוכלו לפקח עליהם ולהשתמש בהם. כדי להבטיח את קיומם הרצוף של מקורות שוטפים מסוגים שונים ואת יכולתם להשתמש בהם לצרכיהם שלהם (הבזבזניים עד מאד, בדרך־כלל), כמו גם את פיקוחם הרצוף עליהם, מנסים היו השליטים והבירוקרטיה (במידה שלא היתה התנגשות בין האינטרסים שלהם) למנוע כל קבוצה או שכבה אחת בתוך החברה מלפקח על השימוש במשאבים שפאלה (בין עושר, פרסטיז'ה, או כוח ותמיכה מדיניים) במידה שתספיק לה לקרוא תגר על פיקוחם של השליטים עליהם. משום כך היו השליטים והבירוקרטיה נוטים תמיד, בקיסריות אלו, לווסת את כל שאר מרכזי הכוח, לכוף אותם אליהם או לדכאם, כדי להפחית ככל יכולתם את האפשרות שיעשו אוטונומיים לגמרי. מטעם זה ניסו השליטים לבצר לעצמם עמדות אסטרטגיות שאיפשרו להם לפקח על רוב המשאבים המצויים בעין ועל רוב הקבוצות החברתיות.

בשל המגמה הזאת השתדלו תמיד שליטי הקיסריות האלו להחליש את הקבוצות ה„מסורתיות“, האוטרכיות, בפרט את הקבוצות האציליות השונות, ולקדם, ולוא גם בהקף מוגבל, קצת מן הקבוצות הבינוניות והנמוכות בעלות רמת דיפרנציאציה מסוימת, במיוחד את האיכרים החפשיים או את הקבוצות העירוניות, אך בתוך כך חתרו גם לפקח עליהם.

ואולם עצם מגמותיהם המדיניות של שליטי קיסריות אלו והתנאים החברתיים שבהם פעלו נטו לפגוע בכשרם. הללו תמיד ראו עצמם בחינת נושאי ערכים וסמלים מסורתיים, והלגיטימציה שלהם עצמם מנוסחת היתה במונחים של ערכים

מעין אלה ובהכרח היתה מגבילה במובנים שונים — שבאחדים מהם עוד נדון — את החתירה אחר מטרותיהם המובהקות, המדיניות האוטונומיות. יתר על כן, גם המבנה החברתי והכלכלי של חברות אלו נוטה היה לשים סייגים לכשרם של השליטים להגשמת מטרותיהם הגדולות ומגמותיהם המדיניות. ברוב הקיסריות האלו עלו כמה וכמה טיפוסים מפותחים-ביחס של פעילות כלכלית — נוטות היו לפתח איכרות חפשית, מידה של אפשרות לעסקות מסחריות בקרקע, ובמיוחד כל מיני ארגוני-סחר וחרושת נרחבים יותר — וכל אלה פתחו פתח לעלייתן של מערכות-שוק מסובכות-ביחס. פעולות אלו הן שסיפקו את המקורות השוטפים-החפשיים השונים שנדרשו לשליטים, ואולם כמעט כל הקיסריות האלו בסיסן הכלכלי היה חקלאי בעיקרו. משטריהן הכלכליים היו מוגבלים מבחינת רמת הייצור הטכנולוגית, הקף זרימתם של המקורות הכלכליים השונים מהלאה ליחידות שלמות-לעצמן, או מבחינת הקפן של פעולות כלכליות-שוקיות טהורות. בדומה לכך עדיין היו חלקים גדולים של המבנה החברתי של קיסריות אלו נתונים בתוך יחידות סגורות, מסורתיות, בעלות רמה נמוכה של דיפרנציאציה. רק בשטחים המרכזיים יותר של תחומיהן המוסדיים השונים — בפוליטיקה, בחיי התרבות ובארגוניהן החברתיים — נוטים היו פעולות וארגונים בלתי-מסורתיים, בעלי רמת דיפרנציאציה גבוהה, להתפתח בהקף רחב מעט יותר.

1

מתוך משחק-הגומלים בין הכוחות השונים שתוארו למעלה נתעצבו תכונות-היסוד של המשטר המדיני של הקיסריות האלו: — קיום-צוות של פעולות וארגונים מדיניים מסורתיים בעלי דיפרנציאציה נמוכה-ביחס והתפתחות נטיה מוגבלת לאוטונומיה במוסדות מדיניים.

נטיה מוגבלת זו נתגלתה קודם-כל כנטיה לריכוז מדיני; שנית, בפיתוח מטרות מדיניות אוטונומיות על-ידי השליטים; ושלישית, בהקף הרחב-ביחס של האוטונומיה הארגונית של פעולות מיבצעיות ומינהליות.

אבל שיעור הדיפרנציאציה של הפעולות, הארגונים והמטרות המדיניים במשטרים מדיניים אלה עדיין היה מוגבל על-ידי מספר גורמים חשובים.

ראשית, הלגיטימציה של השליטים מנוסחת היתה כאן במונחים מסורתיים-דתיים ביסודם, אף אם נטו להדגיש שבסופו של דבר בידיהם המונופול על ערכים מסורתיים מעין אלה, ומנסים היו להכחיש ששאר קבוצות (מסורתיות) יכולות אף הן להיות שותפות במונופול הזה.

שנית, התפקיד המדיני היסודי של הנתין לא הובדל אל-נכון משאר תפקידים יסודיים בחברה — כמו, למשל, השתייכות לקהילות מקומיות; תכופות היה משוקע בקבוצות מעין אלו, ולאזרח או לנתין לא היו זכויות מדיניות ישרות שהיה משתמש בהן בדרך הצבעה או בחירה.

שלישית, הרבה יחידות שיוכיות מסורתיות, דוגמת בתי-אב אציליים או קהילור

טריטוריאליות, מילאו בחברות אלו הרבה תפקידים מדיניים מכריעים ושימשו יחידות של ייצוג מדיני. כתוצאה מכך היה הקף הפעילות וההשתתפות המדינית מצומצם יותר מאשר ברוב המשטרים המדיניים המודרניים בני-זמננו. עקב קיומם של מגמות, פעולות וארגונים מדיניים, הן מסורתיות והן בעלי רמה גבוהה-ביחס של דיפרנציאציה, נוצרה במסגרת הקיסריות האלו זיקת-גומלים מורכבת בין המוסדות המדיניים לשאר חלקים של המבנה החברתי. השליטים היו זקוקים הן לתמיכה „מסורתית“ הן לתמיכה מדינית מורכבת יותר, והיו תלויים בשתי אלו כאחת. התלות ה„מסורתית“ של השליטים בשאר חלקים של המבנה החברתי באה על גילוייה בצורך להרים על נס את הלגיטימציה המסורתית שלהם ואת העמדות וההזדהויות המדיניות המסורתיות, הנתונות להם בלי כל תנאי. של קבוצות רבות. ואולם מצד שני, עקב נטייתם של השליטים לעצמאות ולאוטו־נומיה מדיניות, נעשו תלויים במשאבים מסוגים שלא עמדו לרשותם באמצעות התחייבויות ויחסים מסורתיים שונים. כפי שהראינו למעלה, זקוקים היו כאן השליטים לתמיכה ולמשאבים גמישים יותר שלא היו משוקעים בקבוצות שיוכיות מסורתיות, ולא היו קשורים למטרות קבועות פחות או יותר, שיכולות היו לשמשם לצורך הגשמת מטרותיהם השונות בהתאם לשיקול המדיני שלהם. הטיפוסים השונים והמשונים של פעולות ומגמות מדיניות לא היה להן קיום-צוות בחברות אלו ב„תאיים“ נפרדים, המקושרים ביניהם רק באיזו צורה רופפת ובלתי-יציבה. מקושרים היו כאן יחדיו במסגרת אותם מוסדות, ורציפותו של כל טיפוס של פעילות מדינית תלויה היתה כאן בקיום שני הטיפוסים של מגמה מדינית. בגלל כך היו אפוא פעולותיהם של השליטים מכוונות, באורח פאראדוקסלי, לקיים לגיטימציה מסורתית יסודית — לא רק על-ידי ניצולה של תמיכה לא-מסורתית אלא אף על-ידי ניצולה של תמיכה בלתי-מסורתית, וכן גם לגייס משאבים „מסורתיים“ למטרות אוטונומיות מבחינה מדינית ובאפיקים בלתי-מסורתיים.

ז

מתוך כך יכלו המשטרים המדיניים של קיסריות אלו להתקיים רק במידה שאפשר היה לקיים, בעת-ובעונה-אחת וברציפות, במסגרת אותם מוסדות מדיניים, הן את המישורים המסורתיים הן את הצורות המורכבות יותר של לגיטימציה, תמיכה וארגון מדיני. רציפותם של משטרים אלה היתה מותנית בהמשך קיומו של שיווי-משקל מסוים בין פעילות מדינית מצד חלקים מסוימים שבאוכלוסיה לבין פאסיביות או אפאתיה מדיניות, לגבי בעיות מדיניות מרכזיות, מצד חלקיה הגדולים של האוכלוסיה. הפעילות המדינית המוגבלת יכלה להבטיח חלק מן התמיכה המדינית הגמישה יותר, ואילו האפאתיה מצדה דרושה היתה לקיום הלגיטימציה המסורתית של השליטים.

בהקשר זה היו השליטים מנסים בתמידות לטפח מידה מוגבלת של מוביליות ופעילות מדינית, שתכנסנה את היסודות הפעילים ביותר שבקבוצות העיקריות

למעגל המוסדות המדיניים המרכזיים, תבטחנה את נאמנותם ותעשינה אותם צינורות-תמסורת שבהם אפשר יהיה להעביר את הסמלים המדיניים המרכזיים לשכבות ה"סבילות" יותר. ואולם בתוך כך היו השליטים משתדלים תמיד להגביל את הקפה של ניידות מעין זו כדי שלא לחתור תחת הלגיטימציה המסורתית שלהם ותחת המונופול שלהם על עיצוב ההכרעות המדיניות.

קיומם של תנאים כאלה היה תלוי גם בפעולות ובקווים המדיניים של השליטים וגם בפעולות ובמגמות המדיניות של הקבוצות הראשיות.

ואולם במסגרת קווי-המדיניות של השליטים, כמו גם בפעולות המדיניות של הקבוצות העיקריות, התפתחו כמה וכמה סתירות. שרשי הסתירות בקווי-המדיניות של השליטים היו נעוצים בעצם קיומן והתפתחותן של קיסריות אלו ובתכונות-היסוד של משטרן המדיני.

הניתוח הקודם הראה כי שליטי הקיסריות האלו נטו לפתח שלושה טיפוסים עיקריים של מגמות-יסוד מדיניות. קודם-כל, מעוניינים היו בטיפוח המוגבל של מקורות חפשיים ובשיחרורם מהתחייבויות לקבוצות מסורתיות-אציליות. שנית, היו השליטים מעוניינים לפקח על מקורות אלה, לחייבם כביכול לשימושם שלהם. שלישית, נטו השליטים גם לחתור למטרות שונות — כגון מסעי-התפשטות צבאיים — שהן כשלעצמן היה בהן כדי לכלות הרבה מן המקורות החפשיים שבעין. בין הנטיות השונות האלו של השליטים יכלו סתירות רציניות להתפתח בנקל.

ח

הסתירות בין המגמות המדיניות השונות האלו של השליטים, אף כי לא תמיד עמדו עליהן השליטים מדעת, מובלעות היו בכליזאת במעמדם הסטרוקטוראלי, בבעיות ובצרכים אשר בהם טיפלו, ובקווי-המדיניות הממשיים שנקטו לפתרון הבעיות האלו.

התחום הראשון-במעלה בו היו סתירות אלו באות על גילויין היה זה של הלגיטימציה והריבוד. כפי שראינו, היו השליטים מנסים תכופות להגביל את תקפה של האצולה וליצור קבוצות-סטאטוס חדשות. אבל נסיונות אלה נתקלו בכמה וכמה מכשולים. בלי התחשב בהקף פעולותיהם העצמיות של המונארכים בשטח זה, במספר תארי-האצולה החדשים שנוצרו, בשיעור העידוד שניתן לשכבות חדשות, הרי ברגיל היו סמלי הסטאטוס שבהם השתמשו השליטים דומים מאד לאלה שאותם נשאו בני האצולה הקרקעית, והפטריומנטלית, או אי-אלו עיליתות דתיות. יצירת טיפוס חדש לגמרי של לגיטימציה, חילוני ו"ראציונלי", שבו יהיו הקבוצות החברתיות או עקרונות אוניברסליסטיים מוקדי הלגיטימציה, היתה מעבר לאופק שלהם ו/או בניגוד לאינטרס המדיני היסודי שלהם. בהכרח היתה זו כרוכה בהרחבת תחום ההשתתפות המדינית, ודבר זה היה מגביר את השפעת השכבות השונות במוסדות המדיניים. לפיכך הרי ברגיל לא היה ביד השליטים להתרומם מעל לסמלי הריבוד

והלגיטימציה, שנישאו ויוצגו על-ידי אותן שכבות עצמן שאת השפעתן ביקשו לצמצם.

משום כך מובן-מאליו שמוגבלת היתה יכלתם של השליטים לפנות אל השכבות הנמוכות יותר שבאוכלוסייה. חשוב עוד יותר מזה, בגלל הדגשת עליונותם ורום-ערכם של סמלים וערכים אציליים, היו הרבה שכבות וקבוצות בינוניות או חדשות נוטות להזדהות עמהם וכתוצאה מכך „להאציל“ את עצמן.

הסתירה בקווי-המדיניות של השליטים ובמטרותיהם יכלה להתפתח גם בכיוון אחר. עם כל שהיו שליטים אלה כבולים למסורת, הנה קווי-המדיניות שלהן הצריכו את יצירתם והפצתם של משאבים „חפשיים“ גמישים יותר בתחומים מוסדיים שונים. הפצתם של מקורות חפשיים מעין אלה הצמיחה הרבה קבוצות דתיות, רוחניות ומשפטיות בעלות מגמות ערכיות גמישות, או שטיפחה קבוצות מעין אלו. זאת ועוד, המגמות והערכים של השכבות הבינוניות הרחבות יותר שבחברה דומים היו לפעמים לאלה שהופצו על-ידי קבוצות-העילית הפעילות הללו. אף כי במקרים רבים היו כל היסודות האלה חלשים מאד ונכנעו להשפעת הקבוצות וקווי-המדיניות השמרניים יותר של העילית השלטת, הנה במקרים אחרים — כמו באירופה — התפתחו כדי מרכזי-כוח עצמאיים-ביחס, שהתנגדותם לשליטים אך הומרצה על-ידי קווי-המדיניות האלה השמרניים יותר.

בסתירות דומות לאלו אפשר להבחין גם בפעולות השליטים בשטח הכלכלי. ראשית-כל הרי המטרות הכלכליות העיקריות של שליטי קיסריות אלו, ז. א. גיוס משאבים להגשמת איוזו מדיניות באיזה רגע נתון וקיום התנאים המגדילים עד קצה הגבול האפשר את משאביהם העצמאיים ה„חפשיים“, העמידו בפני השליטים שורה של דילמות שיכלו להיות חריפות ביותר במשטרים כלכליים בלתי-מפותחים ביחס, ואשר יכלו להצמיח אצל השליטים סתירות חריפות בין מדיניות כלכלית קצרת-טווח לארוכת-טווח. הצורך המתמיד בגיוס משאבים נרחבים יכול היה לעתים קרובות להתיש את המקורות ה„חפשיים“ המצויים-בעין ולהביא את השליטים לידי תלות בכחות המסורתיים יותר. בעלי-האחוזות והסוחרים הגדולים, שהיו מרכזים חשובים של כוח כלכלי, ניסו לעתים קרובות למדי להחריף את הסתירה הזאת על-ידי המצאת הקצבות קצרות-מועד למימשל במחיר ביצור עמדותיהם שלהם ועל חשבון השליטים. השליטים היו צריכים להסתייע בשירותים ובמקורות השונים של קבוצות אלו ולהעניק להן תמורת זאת הנחות שונות, שלעתים קרובות נוטות היו לחתור תחת שפיעתם של המשאבים החפשיים השונים לטווח ארוך ולהחליש את מעמדם של השליטים.

סתירה דומה לזו היתה קיימת בין מדיניות קצרת-טווח לארוכת-טווח באשר לבעיות כוח-האדם המינהלי. במקרים רבים לא היה כוח-אדם מספיק לביצוע משימות מינהליות ומדיניות שונות, או שבגלל אמצעי-קשר ואפשרויות טכניות בלתי-מספיקים קשה היה מאד לפקח ביעילות על סגל מעין זה. או אז נוצר צורך

„להחכיר“ פונקציות ומשרות שונות לאפרתים ולבעלי־אחוזות מקומיים, או לפקידים שמעט־מעט נעשו אף הם אצילים.

הדוגמה הטובה ביותר להתפתחות ניגוד, בין הקבוצות החברתיות שהוקמו על־ידי העילית השלטת ובין מטרותיה והנחות־היסוד המדיניות שלה, היא התפתחות השיטה של ממפר משרות, שבקיסריות אלו היתה קשורה קשר הדוק בכל התהליך של גיוס פקידים לבירוקרטיה.⁸ בראשונה הונהגה שיטה זו ברגיל על־ידי המלכים כאמצעי לפתרון בעיותיהם הכספיות ולהכנסת יסודות חדשים (בלתי־אציליים) לשירותם. אבל בהמשך הזמן החלה הבירוקרטיה ברוב החברות האלו לראות במשרותיה נכסים, למסרן מיד ליד בתוך המשפחה או למכרן בשוק. בדרך כך קיפחו השליטים מעט־מעט, חרף הרבה מאמצים נגדיים, את השליטה על המשרות.

דרך־כלל היה הדבר קשור בנטייתה של הבירוקרטיה גופה — עצם מכשיר־השלטון של השליטים — „להאציל“ את עצמה, לרכוש לה סמלים של סטאטוס אצילי ולבוא בברית עם כוחות אציליים. במקרים שכאלה המירה הבירוקרטיה תכופות מאד את מטרות השירות לשליטים במטרות של התגדלות־עצמית — כשהפקידים מנצלים את עמדותיהם על־מנת להעשיר את עצמם ואת משפחותיהם, הופכים בכך להיות נטל גובר והולך על המשק ומקפחים את יעילותם.

דבר זה השפיע בהכרח על טבעה והקפה של הפעילות המדינית ועל שיעור גיוסה של המנהיגות המדינית. ככל שגברו תהליכי ה„התאצלות“ שהותוו למעלה, מדלדלים היו ברגיל את אספקת המנהיגים המדיניים למוסדות המדיניים המרכזיים. היסודות הפעילים יותר התנפרו למשטר — „נכנעו“ לכוחות האציליים ולאפאתיה פוליטית גמורה, או שנעשו מרכזי תהפוכה ותמורה חברתית ומדינית.

ט

סתירות דומות לאלו נטו להתפתח גם בעמדות ובפעולות המדיניות של השכבות הראשיות בחברות אלו. אפשר להבחין בארבע עמדות של שכבות וקבוצות שונות כלפי הנחות־היסוד של המשטרים המדיניים בקיסריות אלו וכלפי מטרות־היסוד של השליטים:

העמדה הראשונה (שאותה גילתה בעיקר האצולה) היתה זו של התנגדות להנחות אלו, והיא באה על ביטוייה בעיקר בנסיונות להפחית את הקף המקורות החפשיים בחברה המדינית ולהגביל את האוטונומיה המדינית של השליטים.

העמדה השניה היתה סבילות כלפי ההנחות האלו, הסתגלות „אמפירית“ לדרישות המינהל והשלטונות המרכזיים. עמדה זו נתגלתה בעיקר מצד האיכרות, ולפעמים גם מצד קבוצות אחרות שמעוניינות היו רק בקיום האוטונומיה המקומית המצומצמת שלהן ובאינטרסים הכלכליים המידיים שלהן.

העמדה השלישית, שאותה היה למצוא בעיקר בתוך הבירוקרטיה וחלקים מן הקבוצות העירוניות והעיליות המקצועיות והתרבותיות, התבטאה בהזדהות יסודית עם הנחות המשטר המדיני של קיסריות אלו, בנכונות להילחם על האינ-

טרסים שלהם בתוך המסגרת המדינית ולתעל את האינטרסים שלהם עצמם בתוך מסגרת המוסדות המדיניים הקיימים והחברות המדיניות שהוקמו על-ידי השליטים העמדה הרביעית, שפותחה בעיקר על-ידי הקבוצות העירוניות יותר והעיליתות המקצועיות והרוחניות, צידדה בהרחבת הקפה של ההשתתפות המדינית אל מעבר להנחות של המשטרים המדיניים הקיימים. עמדה זו, שנתגלתה בכירור רב ביותר על-ידי קבוצות המעמד הבינוני והמשכילים באירופה בסוף המאה הי"ח, באה על ביטוייה בנסיונות שונים לשנות את הנחות-היסוד וערכי-היסוד של המשטר המדיני, להרחיב את מסגרות ההשתתפות המדינית ו/או למצוא נקודות-התייחסות של פעילות מדינית החורגות מגדר המשטר המדיני הנתון.

במקרים ממשיים היו עמדות אלו משתזרות לעתים קרובות, והעמדות הממשיות של כל קבוצה ושכבה היו משתנות בחברות ובתקופות שונות. יתר על כן, עמדותיה של שום קבוצה מסוימת מעולם לא היו אחידות ויציבות, ונתונות היו לשינויים גדולים בהתאם לתנאים, לדרישות השליטים או לאפשרויות. הקונסטלציות הממשיות של העמדות המדיניות השונות האלו מצד הקבוצות החברתיות הראשיות הן שהשפיעו במידה מרובה על הקף השתתפותן המדינית ועל שיעורה וטיבה של המנהיגות המדינית שהיתה נוטה להתפתח מתוך קבוצות אלו. כאן שוב היתה הנטייה המשמעותית ביותר, מבחינת רציפותם של משטרים אלה, נטייתה הפוטנציאלית של הביורוקרטיה, "להתאצל" ולחתור בכך תחת עצם התנאים לרציפות אשר כזאת.

י

משחק-הגומלים בין קווי-המדיניות של השליטים למגמות ולפעולות המדיניות של הקבוצות החברתיות העיקריות הוא שמיצה את תהליכי-התמורה המדיניים בתוך החברות האלו. והוא שגם יכול היה להבשיל את התנאים שיקלו על נפילתן של קיסריות אלו. בלשון מוחשית יותר, היו הגורמים העיקריים שחוללו תהליכי תמורה בקיסריות אלו: (א) הצטרכותם המתמדת של השליטים לטיפוסים שונים של מקורות, ובמיוחד תלותם המרובה במקורות חפשיים שונים; (ב) נסיונותיהם של השליטים להחזיק בעמדות-הפיקוח שלהם, הן מצד הלגיטימציה המסורתית הן מצד הפיקוח המדיני היעיל על הכוחות הגמישים יותר שבחברה; (ג) אפשרות התפתחותן של מה-שנקרא "הפרימאט של מדיניות-החוץ"⁹ ברוב החברות האלו, ובעקב זאת — הרגישות המרובה והמתמדת של המבנה הפנימי בחברות אלו לגבי סוגים שונים של לחץ מבחוץ ולגבי מאורעות מדיניים וכלכליים בשטח הבינלאומי; (ד) כתוצאה מכך, צרכיהם של השליטים בהגברת גיוסם של מקורות שונים כדי לטפל בבעיות הנובעות מן התמורות במצבים צבאיים, דיפלומטיים וכלכליים בינלאומיים; (ה) התפתחות מגמות ומטרות אוטונומיות שונות בקרב השכבות העיקריות והדרישות שהעמידו אלו מצדן כלפי השליטים. במידה שהתפתחו מתיחויות וסתירות חזקות בין הגורמים השונים האלה, ובפרט במידה שהדגישו השליטים מטרות

„בזבוגיות“ מאד שהתישו את המשאבים הקיימים במשק ובכוח־האדם, או במקרה שהתפתחו מגמות מדיניות אוטונומיות תקיפות בקרב שכבות שונות. נתפסו השליטים לעתים קרובות בקרני הדילמות היסודיות שהיו גלומות בעצם המגמות, המטרות וקווי־המדיניות שלהם.

במצבים מעין אלה יכלה להכריע את הכף נטייתם של השליטים לקיים פקוח פעיל מדיניים אלה, וכך נולדו כוחות שהיה בהם כדי לערער את שיווי־המשקל העדין בין פעילות מדינית לאפאתיה מדינית, שיווי־משקל שבו היתה תלויה רציפותם של משטרים אלה.

במצבים מעין אלה יכלה להכריע את הכף נטייתם של השליטים לקיים פיקוח פעיל על שכבות שונות, להגביר בכך את תקפם של כוחות מסורתיים, להחריף את הסיכר סוכים בינם לבין השכבות הגמישות, הפתוחות יותר, ולהחריב את הקבוצות והשכבות ה„חפשיות“ יותר או להרחיקן מעל השליטים.

התביעות המופרזות שהיו השליטים מפתחים במצבים שכאלה, ההוצאות הגוברות של כספי־ציבור, וכתוצאה מכך — הכבדת עול המסים והגברת האינפלציה, אם לא נבלמו הרי לעתים קרובות מאד היו מכבידות אכפן ביותר על אותן קבוצות שבניינן הכלכלי מיוסד על מקורות גמישים יותר, אף נוטות היו לדלדל את המקורות האלה.

דילדול זה עשוי היה ללבוש צורות שונות ומשתנות: „אפאתיה“ דמוגרפית מפורשת ובעקבותיה הצטמקות כוח־האדם, החלשת היסודות הכלכליים העצמאיים יותר וכפיפתם ליסודות שמרניים יותר, אציליים־מורשתיים (או פיאודליים), ודילדולו או בריחתו של הון נייד.

ברגיל היו תהליכים אלה קשורים קשר הדוק ב„התאצלות“ או התאבנות של הבירוקרטיה ובניצול הטפילי המוגבר שהיתה מנצלת את המשק, כמו גם בדילדול המנהיגות המדינית הפעילה המזוהה עם המשטר.

בצמוד לדילדול מעין זה התפתח לעתים קרובות זרם מתמיד של יסודות נכריים אל מרכזי הממלכות. בראשונה היו קבוצות צבאיות נכריות אלו סתם שכירים ועוזרים אישיים של השליטים. ואולם בהדרגה, עם הידלדלות השכבות הילידות והצרכים הגוברים מחוץ ומבית, הצליחו הללו לחדור אל כמה מן העמדות המדיניות החשובות ביותר (כסריסים, מפקדי־צבא ווזירים) ובסופו של דבר — לחמוס כליל את השלטון המדיני העליון.

התפתחות דומה לזו יכלה לחול ביחס לסוחרים נכרים שלפעמים, כמו בביונץ או בקיסרות העותומאנית, הצליחו לתפוס להם בהדרגה מונופול על כל עמדות המסחר ש„נעזבו“ על־ידי הסוחרים המקומיים המדולדלים.

באותם מקרים, כמו באירופה, שבהם לא נידלדלו השכבות האלה, הפעילות יותר מבחינה כלכלית וחברתית, הרי התרחקו מעל השליטים, מעל קווי־מדיניותם ומעל המוסדות המדיניים של החברה, והפכו להיות בתי־גידול למרי ותמורה.

התפתחות מעין זו מגבירה היתה דרך־כלל את רגישותם המרובה של השליטים

החברה לתמורות כלכליות חיצוניות שונות (בנתיבי הסחר או בתנודות המחירים הבינלאומיים) ולתמורות מדיניות (פלישות, חדירת יסודות נכריים), וברגיל היתה מפחיתה את יכולתם וכשרם לטפל בהן ביעילות ובאורח מדינאי. במקרים שכאלה נוטים היו השליטים לעתים קרובות לפתח אותם קווי-מדיניות קצרי-ראות, המבוססים ברובם על נסיון העבר ועל הבנת-המצב שלהם, המוגבלת וההפכפכת — קווי-מדיניות שחתרו ברובם להגביר את פיקוחם שלהם, כשהם רואים בהחמרת הסייגים על הקבוצות החברתיות העיקריות את האמצעי העיקרי לטפל בצרכיהם הפנימיים והחיצוניים; קווי-מדיניות אלה אף לא היו הולמים את מצבן המשתנה של חברות אלו.

יא

הנה כי כן, הסיבות וההנמקות לירידתן של קיסריות אלה, כפי שנמנו על-ידי ההיסטוריונים, כגון דילדול המקורות הכלכליים, הנטל הגובר של ביורוקרטיה טפילית „מאוצלת“-למחצה, שקיעת הרוח האזרחית ולחץ מבחוץ, ניטיב להבינן אם נראה שרשיהן נעוצים בתכונות-היסוד של המשטרים המדיניים של קיסריות אלו ואין הן בגדר תירוצים כלליים לירידתן של כל משטר מדיני, או תאונות היסטוריות סתם.

אף שפל המשטרים המדיניים נתונים בהכרח להשפעת תביעות ולחץ מבחוץ, הרי רגישותן המיוחדת של קיסריות אלו לתביעות ולחצים מעין אלה ולתנודות כלכליות בינלאומיות נעוצה היתה, ראשית, בהטעמה המרובה שהטעימו שליטיהן את המטרות הצבאיות והאקספנסיוניסטיות; ושנית, בתלותם של שליטים אלה במקורות שונים, ששפיעתם היתה תלויה במצבים כלכליים בינלאומיים מעין אלה. הסכנות שנשקפו למשטרים מדיניים אלה מנטל מסים ואינפלציה מופרזים, אף אלו שרשיהן היו נעוצים במחיר הגבוה של הגשמת מטרותיהם של השליטים ובמידת חשיבותם הגדולה של מקורות גמישים שונים לגבי הגשמתן של מטרות אלו ולגבי מעמדם המדיני הכללי של שליטי הקיסריות האלו.

בדומה לכך, הרי אף שפל המשטרים המדיניים נתונים להשפעת יעילותו ונאמנותו המדינית של הסגל המינהלי הקיים בתוכם ותלויים בו, הנה רגישותן המיוחדת של קיסריות אלו לפעולתה של הביורוקרטיה ולאפשרות „התאצלותה“, התנפחותה היתירה ו„טפילותה“, מושרשת היתה, קודם-כל, בעובדה שהביורוקרטיה היתה בידי השליטים המכשיר העיקרי להגשמת מטרותיהם ולמאבקם עם יריביהם המדיניים; ושנית, בסכנה המתמדת של דילדול המשאבים החפשיים עקב הסגות-גבול מצד קבוצות אציליות ומסורתיות שונות. ולבסוף, הרי רגישותם של משטרים מדיניים אלה לגבי סבילות-יתר מדינית, או עמדה „שלא מן העולם הזה“, או היעדר מה שכמה מן ההיסטוריונים קראו לו „רוח אזרחית“, נבעה מכך שתלויים היו בקיום מידה ידועה של השתתפות מדינית פעילה — ולא רק בהזדהות כללית עם המשטר או עם השליטים.

יב

הניתוח שהגיענו עד כאן עשוי גם לסייע לנו בהערכה השיטתית של התנאים והכוחות שאולי השפיעו על ההבדל במידת התפתחותם של תהליכי התמורה והתפוררות האלה בקיסרויות השונות.

אמת נכון, הבעיות הפלליות שהותו למעלה נעוצות היו בתכונות היסוד של המבנים החברתיים והמדיניים של כל הקיסרויות האלו, ומשותפות היו, ואם גם במידות משתנות, לכולן.

ואולם, עצם דרכי התפתחותן של בעיות אלו, ועצם התהליכים שחוללן, שונים היו בקיסרויות השונות בהתאם לקונסטלציה המיוחדת של התכונות המבניות שהוטעמו למעלה, של תהליכים חיצוניים שונים שהשפיעו עליהן, ושל מסיבות היסטוריות יחידות בסוגן.

על הגילויים הפנימיים של המבנים החברתיים בקיסרויות אלו, שהשפיעו על תהליכי התמורה שהתחוללו בתוכן ועל תהליכי התפוררותן, יש למנות, ראשית־כל, את טבע מטרותיהם של השליטים — אם היו בעיקרן צבאיות, אקספנסיוניסטיות או מכוונות יותר לקיומו של סדר תרבותי או לקידום כלכלי, וכן את הדרישות שהעמידה הגשמתן של מטרות אלו לגבי סוגי המשאבים השונים המצויים בעין באותה חברה.

שנית, תהליכים אלה של תמורה והתפוררות הושפעו במידה מרובה על־ידי (א) קווי־המדיניות העיקריים שפיתחו השליטים להגשמת מטרות אלו ופעולתם של קווי־מדיניות אלה על כוחן היחסי של שכבות שונות; (ב) שינויים בכוחן היחסי של שכבות מעין אלו כתוצאה מהתפתחות פנימית, כלכלית, דתית או מדינית; (ג) התפתחותם של צרכים פנימיים וחיצוניים וצורות התפתחותם של קווי־המדיניות והשפעתם על כוחן של קבוצות שונות.

במקום השלישי באה הדרגה התחילית של הדיפרנציאציה החברתית והכלכלית בכל חברה נתונה, ובמקום הרביעי — ההרכב החברתי התחילי של חברות אלו, ז. א. הכוח היחסי של קבוצות חברתיות שונות — האצולה, הקבוצות העירוניות השונות והאיפרות, והמידה שבה יכלו השליטים למצוא בתוכן די תומכים להם ולקווייהם המדיניים.

בתוך הקשר זה חשובה היתה גם במיוחד השאלה באיזו מידה היו בנמצא קשרים משותפים, תרבותיים ומדיניים, המאגדים את הקבוצות החברתיות הראשיות האלו ואת השליטים (כמו, למשל, בסדר הקונפוציאני בסין), או באיזו מידה היו קבוצות חברתיות ותרבותיות שונות נושאות ערכים ומגמות תרבותיים וחברתיים עצמאיים ולא הזדהו עִדְגְמִירָה עם השליטים והחברה המדינית.

בתוך הטעמים ה„מקריים“ או ה„חיצוניים“ יותר עלינו לציין שיעורים שונים של לחצים חיצוניים, תנועות־אוכלוסים גדולות, כיבושי נוודים, או תנודות כלכליות בינלאומיות, או המידה שבה קיימת היתה מלכתחילה מידת הטרוגניות אֶתְנִית בחברה נתונה.

בדומה לכך נודעה חשיבות מכרעת לגורמים הגיאופוליטיים האפייניים, למצב הגיאופוליטי של כל חברה מדינית — כמו, למשל, מצבה הגיאופוליטי המיוחד של ביונץ על פרשת-הדרכים בין אירופה ואסיה, בין מזרח ומערב, מצב שהשפיע במידה רבה הן על פגיעותה לפלישות הן על גיבושה העצמי והמדיני. דרך-כלל הרי איזה צירוף של לחצים וצרכים חיצוניים ופנימיים הוא שהיה מחיש את שינוי המשטרים המדיניים של קיסריות אלו. מתוך כך הרי ככל שהחריפו הסתירות הפנימיות האלו ולחץ הצרכים החיצוניים, שאי-אפשר היה לטפל בו על-ידי כוחותיה הפנימיים של החברה, כך דרך-כלל מוחש ומוגבר היה הצבר תהליכי התמורה בחברות אלו.

יג

אין אלו אלא דוגמות מועטות, שהנקל הוא להוסיף עליהן.¹⁰ כל אחד מן הגורמים שבהם נגענו צוין בצורה זו או אחרת על-ידי ההיסטוריונים של חברות אלו, אבל רק במסגרת ניתוח משווה, המתבסס על גישה שיטתית-סוציולוגית, אפשר היה להעריך במלוא המידה את חשיבותם היחסית ואת השפעתם על מצב ספציפי.

במסגרת תכונות-אופי ובעיות אלו אפשר היה להבין ולהעריך אל-נכון את הסיבות ההיסטוריות הכלליות והספציפיות כאחת שעיצבו את התפתחותה הספציפית של כל חברה נתונה. בתוך מסגרות אלו נצטיירו אל-נכון גם אותן סיבות שההיסטוריונים קוראים להן „מקורות” יותר — פעולת האישיות, המסיבות המשתנות, או צירופי הכוחות השונים והמשתנים.

אלו נבדלו בהכרח ממקום למקום, ובמידה ידועה אכן היו מקריות בתכלית. ואולם השפעתן ופעולתן אין להבינה במלוא המידה אלא במסגרת המשטרים המדיניים של קיסריות אלו, של רקעיהן, בעיותיהן הספציפיות ואלו שאנו יכולים לקראן „הרגישויות השיטתיות” שלהן.

אין פירוש הדבר שניתוח משווה מעין זה יכול להמציא הסבר מלא, או תיאור מלא, להתפתחותה של קונסטלציה יחידה-במינה מעין זו, של כל המאורעות ההיסטוריים השונים המתלכדים ברגע מסוים בזמן ובמרחב בתוך חברה נתונה — או מעליה. בעוד שהרבה מאורעות כאלה עשויים להיות פרי התפתחות שיטתית בטיפוסים אחרים של משטרים מדיניים או חברתיים, שהשפיעו על משטרה של איזו קיסרות שבה אנחנו מעוניינים, הרי קונסטלציה זו עצמה היא בהכרח בבחינת מאורע יחיד-במינו שאין להסבירו ביחידותו במונחים של חוקים או תקנות שיטתיים. כן גם אין בניתוח שיטתי או משווה מעין זה כדי להסביר או לתאר התפתחות היסטורית נתונה במובן של מאורע יחיד-במינו או במובן התפתחותה היחידה-במינה של מדינה בתקופה של זמן.

עם זאת ניסינו להראות בדינונו כי ניתוח היסטורי מעין זה, המחפש הסברים סיבתיים להתפתחותן והתפוררותן של שיטות מדיניות, יכול להפיק תועלת מרובה

ומשנה־תוקף מן ההסבר המלא של הנחותיו־הוא במושגים של ניתוח סוציולוגי שיטתי ועליידי ניתוח משווה הנגזר מהסבר שיטתי מעין זה.

הערות

- ¹ הדיון מבוסס על ניתוח סוציולוגי משווה של שיטה מדינית־היסטורית, שבה עוסק המחבר מזה שנים אחדות ואשר ייצא לאור עוד השנה ב־ Glencoe Press, Ill. לענין כמה ניסוחים מוקדמים, ר' S. N. Eisenstadt: Political Struggle in Bureaucratic Societes, World Politics, Vol. IX, S. N. Eisenstadt: 1956, מס' 1, ע"ע 37—15; וכן S. N. Eisenstadt: Internal Contradictions in Bureaucratic Politics, Comparative Studies in Society and History, כרך L, מס' 1, אוקטובר 1958, ע"ע 76—50.
- ² A. H. M. Jones: The Decline and Fall of the Roman Empire, History, vol. XL, אוקטובר 1955, מס' 140, ע"ע 277—109.
- ³ N. H. Baynes: The Decline of the Roman Power in Western Empire, ר' reprinted in Byzantine Studies & other Essays, לונדון, 1955, ע"ע 97—33.
- ⁴ A. E. R. Boak: The Role of Policy in the Fall of the Roman Empire, ר' ברבעון Michigan Alumnus, LUI, 1950, ע"ע 281/4.
- ⁵ B. Lewin: Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire, ר' Studia Islamica, IX, 1958, ע"ע 127—112.
- ⁶ G. Ostrogorsky: History of the Byzantine State, אוקטובר, 1956, במקוצר יותר ייצא ניהוח המגמות העיקריות בהתפתחות המבנה החברתי והכלכלי של ביוזן מטר־יעטו ב־ Die Wirtschaftlichen u. Sozialen Entwicklungen des Byzantinischen Reiches. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgechichte XXII (1929), pp. 129—43; Die Perioden der Byzantinischen Geschichte. Historische Zeitschrift, Vol. 163, 1941, pp. 238—254.
- ⁷ Cl. Cahen: L'histoire Economique et Sociale de L'Orient Musulman Médiéval, Studia Islamica, Vol. 1, p. 55, pp. 3—116; Cl. Cahen: Les Facteurs Economiques et Sociaux dans L'Ankylose Culturelle de L'Islam — dans R. Brunsvick & G. E. von Grunebaum — Classicisme et Déclin Culturel dans L'Histoire de L'Islam, Paris, 1958, pp. 159—217; Cl. Cahen: Leçons d'Histoire Musulmane — Cours de la Sorbonne (mim.), Paris, 1958, Vol. 1—3.
- ⁸ K. W. Swart: Sales of Offices in the 17th Century, Nykoff, The Hague, 1949. הסקר הטוב ביותר על השיטה של מימכר משרות הוא אצל
- ⁹ במונה זה השתמש תכופות פ. אלטהיים, בספרו Studies of Roman and Sassanid History, ר' למשל, F. Altheim: Gesicht von Abend and Morgen, 1955.
- ¹⁰ ניתוח שלם וממצה הרבה יותר יינתן בניתוח הבא של המבנה החברתי של הקיסרויות האלו.

נסים רזואן : בעקבות המודרניזם באסלאם

א. אבות האומיות המצרית

על פי מצוות האלוהים וברכתו הקימה פעם החברה המוסלמית תרבות גדולה; אך עתה רואים אנו והנה כוח חדש, שאינו מבוסס לא על מצוות האלוהים ולא על שום הרשאה אלוהית, תוקף אותה מבית ומחוץ כאומר להכריעה... נחשלותו של האסלאם פירושה הוא כביכול שלקה משהו לא רק בהתפתחותו של המוסלמי עצמו אלא בניהול דרכיו של היקום... הבעיה היא תיאולוגית לא במובן דוגמאתי אלא משום שבאמונה המוסלמית השלטון נובע מן האלוהים, ואף-על-פי-כן הנה הקיסרות הבריטית, הקיסרות ההולנדית, הקיסרות הצרפתית מתחזקות והולכות מיום ליום יותר מן ההכרה המוסלמית...

וילפרד קאנטוול סמית, „האסלאם בהיסטוריה החדשה“, ע' 112

אמנם כי לא ישנה האלוהים מצב עם אם לא ישנו הם את מצבם.

הקוראן

לפני כשמונים שנה נתן ג'מאל אל-דין אל-אפגאני הגדרה קלאסית לבעייתו של האסלאם המודרני. העמים המוסלמיים, כך טען, יש להם דת טראנסצנדנטאלית גדולה ומאחריהם עבר קיסרי מפואר; עם זאת, כיום הם מושפלים ומדופאים. דבר זה אפשר לתלותו בשתי סיבות עיקריות. האחת חמרית והשנייה רוחנית. מצד אחד, שלטון הבערות, העניות ואמונות-ההבל, המונע את המוסלמים מלהגיב על קריאת-התגר של ההתקדמות הטכנית המערבית ומלגרש את המערביים מן הארצות המוסלמיות. מצד שני, נחשלות רוחנית ופיגור בקיום החוק האלוהי, דבר המונע את המוסלמים מלקום מתוך עמק-הבכא המוסרי שבו הם שרויים. במישור החמרי והרוחני כאחד, אפוא, האויב הוא האגרציה והשמרנות בת-הדורות.

ואולם בבואו לפתור את בעיית האסלאם המודרני, לא יכול אל-אפגאני להיות עקיב ומסקני. מצד אחד, כשהוא דורש להחיות אותה תקופה באסלאם שבה ניתן התר לשיפוט ולבקרתו של היחיד כדי להמתיק ולהגדיר את הדוגמה שעל פיה תוצרך העדה המוסלמית לחיות, נמצא מסייע לדבר שהחלו לקרוא לו הליברליזם המוסלמי: רביזיה בתורת האסלאם לאור התנאים המודרניים. מצד שני, מתוך ה„אקטיביזם“ שלו ותעמולתו לרעיון השיחורר מעול זרים כמטרה בפני עצמה, נעשה חלוץ הקיצוניות اللاומנית המודרנית. צירוף מופלא זה של תפקידי המורה הדתי התם והתעמלן הפוליטי המסוכן עורר את הלורד קרומר, ידידו ומגיננו של בחיר תלמידיו של אפגאני, מוחמד עבדו, לפקפק ביותר במשקל רעיונותיו של זה. לפי המסופר היה קרומר אוהב לצטט את הערתו של ליינ-פול, שמוסלמי מן המעמד הגבוה חייב להיות „פ'נטיקן או כופר מוסתר“. פרשן בן-זמננו מוסיף כאן ואומר:

ודאי שנושהו משני אלה היה בו באל־אפגאני. אדם המשלים עם היומרות התיאוקראטיות המדהימות של האסלאם, ומשווה אותן אחר־יכן עם המציאות המדינית העלובה, ודאי שהוא נעשה פ־נאטי במידה ידועה. מי שקובע, כמו שקבע אל־אפגאני, כי האסלאם הוא דת התבונה, ומתוך כך אין הוא מנוגד בשום פנים לידע המדעי המערבי, הרי הוא כמתעלם מן ההיסטוריה הארוכה של הראצינגולזים היווני בתרבות המוסלמית של ימי־הביניים ומפלתו הסופית מידי האורתודוקסיה המוסלמית. כמה וכמה נסיונות נעשו להחדיר את הפילוסופיה האינטלקטואלית היוונית לתוך בניינו של האסלאם, ממש כדרך שהחדירו אבות־הפנסיה בנצרות הקתולית. אך הכל עלה בתוהו, ואם ביקש אפגאני לחזור על הנסיון, הרי שבכך היה חוזר ופותח פולמוס שנחתם מזה תשע־מאות שנה לפחות. (פארטנר, ע"ע 1—100).

טבעי הוא למדי שאפגאני ראה לנכון „לנסות מחדש“. אם יתברר שהאסלאם אינו יכול להגיע לעמק־השווה עם המסורת המערבית, הרי מפלתו מובטחת ודינו נחרץ. ממשיכו של אפגאני, ובראשם מוחמד עבדו (1849—1905) ורשיד רידא (1865—1935), המשיכו בפעולותיו, אף כי עיסוקם היה בעיקר בקורת והערכה־מחדשת של מקורות האסלאם והחוק המוסלמי יותר מאשר תעמולה נגד הזר. החשובות בכל פעולותיו של עבדו, לדעתו שלו, היו מכוונות להשגת ניסוח מחודש של האמונה המוסלמית, שיהלום הן את אמונותיהם של המוסלמים הראשונים הן את לקח המחשבה המודרנית.

„עמלתי ללמוד וללמד את האמונה האמיתית של האסלאם ואת מוסרו מן המקורות הנאמנים. ניסיתי להראות כי הדת ניתנה לאדם כאור מִנחה נגד משוגותיה של התבונה. התבונה, למחויקיה, היא אבן־בוהן נאותה לאמיתות הדת. לאמיתו של דבר זו תעודתה, אך בהכרח מגיעים אנו בתוך כך לנקודה שבה חייבת התבונה לקבל את הנחותיה של הדת. בשימושה זה ממלאה התבונה את רצון האלוהים בשמרה על הסדר בעולם, אף גם נוכל לראות בה בעלת־ברית לדת, המלמדת בני־אדם לכבד את האמת, שהיא הבסיס לפעולה נעלה וטובה“.

(רידא, תאריך אל־אוסתאד' אל־אמאם, מובא אצל אחמד, ע"ע 2—41).

אכן, מחשבתו של עבדו — בדומה לזו של מורהו אל־אפגאני — היו בה שתי גימנים מרכזיות שהטעימן באותה מידה. הראשונה היתה הצורך להחזיק בכל שהוא קבוע ובלתי־משתנה באסלאם, השנייה שמה את הדגש בצורך לשנות מה שניתן לשינוי באסלאם. ואולם תלמידיו של עבדו פיתחו את שתי הנימים האלו בשני כיוונים שונים: הכיוון התיאולוגי הטהור, והכיוון החילוני־הלאומי. בקבוצה הזאת השנייה יעסקו שני חלקיו של מאמר זה: בעוד שחלק זה יטפל בעיקר ב„אבות המיסדים“ של התנועה הלאומית החדשה במצרים, יעסוק החלק השני ב„מערביים“ — המתקנים החברתיים, המחנכים ומנהיגי התחיה התרבותית המודרנית.

ב

אפשר בהחלט לומר כי מנהיגי התנועה המודרניסטית באסלאם, שהופיעו במסגד אל־אזהר הגדול בקאהיר בעשרות השנים האחרונות למאה הי"ט ובעשורים

הראשונים למאה הנוכחית, היו אבותיה האמיתיים של הלאומיות המצרית המודרנית. אל-אפגאני קבע כי יש לחדש את האסלאם ובתוך כך גם לשים קץ לשליטת הזרים בארצות מוסלמיות. אף כי מדיניותם של המודרניסטים המוסלמים המצריים לטווח קצר אולי היתה לכאורה מדיניות של פשרה ומתינות, הנה המטרות הסופיות לטווח ארוך זהות היו למעשה עם אלו שהעמידו העסקנים המדיניים והתעמלנים הלאומיים. „הגדול בכל הפוליטיקאים של הוופד ומיסדה של מפלגת התנגדות לאומית לבריטיב במצרים, סעד זג'ול (1859—1927), היה תלמיד של מוחמד עבדו”. (פארטר, ע' 103).

ואולם אין זאת אומרת שהמעבר מתנועה רפורמיסטית מוסלמית לתנועה לאומנית פוליטית קל היה או נוח. עם שפנתחו שני הצדדים של תורת אל-אפגאני — הדתי והחילוני — על-ידי תלמידיו השונים, נבעה פרץ בין אותם ששמו את הדגש בצד המוסלמי הטהור של הבעיה לבין אלה שלהוטים היו קודם-כל לשחרר את הארץ מעול זרים ומתוך כך נזקקו לתורה המודרנית של הלאומיות. חיפוך גובר זה אכן בולט הוא יותר בחייו ובפעלו של מוחמד רשיד רידא, מיסדו ועורכו של „אל-מנאר” („המגדלור”) והביוגרף של עבדו.

רידא, סורי במוצאו, היה בן למשפחה המתיחסת על משפחת הנביא מוחמד. הוא התוודע אל יצירתם של אפגאני ועבדו וביקש להצטרף אל הראשון, אך דבר זה נבצר ממנו לפי שאפגאני הוסיף להתגורר בקושטא עד מותו. אך הוא הצליח לחבור עם עבדו בקאהיר ב־1897, ובשנה שלאחר-כך החל בפעלו העתונאי הממושך עם הופעת הגליון הראשון של „אל-מנאר”. והרי כמה מן המטרות שנכללו במגמה הכללית של הרפורמה אשר לשמה הוקם כתב-העת (ר' אצל אדאמס, ע' 181):

לקדם רפורמות חברתיות, דתיות וכלכליות ;
להוכיח עד כמה האסלאם יאה לשמש שיטה דתית בתנאי ההווה ועד כמה החוק האלוהי מועיל כמכשיר של מימשל ;
להרחיק אמונות תפלות וסברות שאינן שייכות לאסלאם, ולהפריך תורות שווא ופירושים מוטעים לאמונות האסלאם, כגון הרעיונות המקובלים בדבר הגזירה המוקדמת, קנאותן של האסכולות השונות. בחוק הדתי, הקלקלות הקשורות בפולחן-הקדושים ובמנהגי המסדרים הצופיים ;
לעודד סובלנות ואחדות בין הכיתות השונות ;
לקדם את החינוך הכללי, בדבבד עם תיקון ספרי-הלימוד ושיטות החינוך, ולעודד את הקידמה במדעים ובאמנויות ;
לעורר את האומות המוסלמיות להתחרות עם שאר אומות בכל העניינים החיוניים להתקדמות הלאומית.

בהטפתם לאחווה מוסלמית כוללת, המתעלמת מחילוקים לאומיים, בהכרח הגיעו „אל-מנאר” ועורכו לידי התנגשות עם ההשפעות שאותה שעה היו בסימן עליה במצרים. כך, למשל, בשנים הראשונות למאה זו נפחה רוח-עלומים חדשה במפלגה הלאומית („אל-חוב אל-וטני”) בהנהגתו של מוצטפא כאמל פחה. מפלגה זו לא

היה לה ענין בדת אף לא ברפורמה דתית, אך היא דגלה בלאומיות יחדנית המיוסדת על הבחנות גזעיות — רעיון ש„אל־מנאר“ לא ראהו בעין יפה, חרף העובדה שהלאומיות של כאמל הוציאה מן הכלל את כל המצרים שאינם מוסלמים, ולפרקים אף אימצה לה אידיאלים פן־מוסלמיים. בשנים שלאחר־כך ריכז רידא את אש מלחמתו כנגד קבוצת „אל־סיאסה“, משום שהיתה מטיפה ללאומיות שבה לא הדת והלשון הן הגורמים הקובעים — „וכך יכולים הם להגדיר מוסלמי וערבי (אשר מקום־בכורה לו בעולם האסלאם) כנכרי, אם אין הוא בן לאותה ארץ כמותם. הנה כך אין יתרון בעיניהם לשריף של חג'אז או של סוריה על איזה עובד־כוכבים מסין“ (ר' למעלה, ע' 184). הואיל והדת לא היתה יסוד לרעיונות הלאומיות שלהם, הוקיע „אל־מנאר“ את הלאומנים של מצרים ושל תורכיה כאחת ככופרים וחסרי־דת.

ג

עכשיו יכולים אנו לחזור אל הצדדים הפוליטיים של התנועה המודרניסטית באסלאם. המהפכה המדינית היתה אחד מעיקרי תורתו של אפגאני, והוא הכשיר רצח פוליטי אם דרוש הוא להשגת מטרותיו. מוחמד עבדו, אף כי לא יכול היה להסתגל לטבעו הנלהב יותר של מורהו בימי־חיו של הלז, סופו שהחל להתיחס בחשדנות מופלגת לפעולה הפוליטית. עם זאת כללה ההכשרה שנתן לתלמידיו משהו מן הפוליטיקה, „שפן האמין כי אין אדם יכול להיות מושלם בלי שיידע משהו בענין שבו עצמאות ארצו וחירותה קשורות קשר כה הדוק“. (רידא, כמצוטט אצל אדאמס, ע"ע 220—219).

בדברו על תלמידיו וידידיו של עבדו, על רקע התנועות המדיניות והחברתיות במצרים בשנים הראשונות למאה העשרים, רגיל הביוגרף שלו, רשיד־רידא, להזכיר את „חזב אל־אמאם“ — מפלגת האמאם. כמובן לא היתה שום מפלגה כזאת בנמצא, במובנה המקובל של המלה, אבל הדברים מכוונים לאותה אסכולת־מחשבה באסלאם שהלורד קרומר קרא לה „הז'ירונדיסטים של התנועה הלאומית המצרית“. מתוך בעלי ההלכה המדינית בקבוצתו של עבדו תואר אחמד פ'תחי זגלול כמי שהיה „אולי החשוב ביותר“ (אחמד, ע' 44). פ'תחי, אחיו של סעד זגלול — שהוא עצמו היה מתלמידיו של עבדו — היה המתרגם הפורה ביותר לערבית בתקופה שבה היה התרגום מלשונות אירופה המשימה הספרותית הראשונה־במעלה. הוא תירגם מספר ספרים היסטוריים ופוליטיים שהיתה להם השפעה עמוקה על רוחה של מצרים: „האמנה החברתית“ של רוֹסו, „עקרונות החקיקה“ של בנתם, „מניין עליונותם של האנגלו־סקסים“ מאת א. ר. דמולן, „רעיונות ורשמים מן האסלאם“ מאת הרוזן דה־קאסטרי, „רוח החברה וסוד התפתחותן של אומות“ מאת גוסטב לה־בון. „את היצירות שתירגם בחר לו בכוונת־מכוון, לתת למצרים כמה רעיונות שידריכום במבוך של הרגשות פוליטיות ומטרות מעורפלות. כשתירגם את רוֹסו, למשל, היתה כוונתו לתת לקוראיו מושג על מקומו של היחיד בחברה וזיקתו לטיפוסים השונים של קבוצות חברתיות... הוא קיווה לעורר אותם [את המצרים]

להרגיש בחשיבותם ולהתנהג בגאווה ובהכרת־ערך עצמית" (אחמד, ע' 45). הקדמותיו לתרגומים שימשו לו לפתחי זגלול כלים להבעת רעיונותיו ולהשמעת קריאות אל המצרים ואל המוסלמים בכלל שייעזרו להכיר את המציאות שסביבם. בהקדמה לספרו של דה־קאסטרי, למשל, הוא מצטט מתוך הסכמה את הקטע הבא מן ה"תאריך" של רידא:

אצל המוסלמים קנה לו הדטרמיניזם שביתה של קבע ומעט־מעט דחק את רגלי הפעולה. האמונה התנוונה ונעשתה שלילתה של התבונה. לעצלות הם קוראים בטחון באלוהים, ולחיפוש האמת — כפירה. בעיניהם זאת היא הדת, וכל המחויק בדעות אחרות יבוזה וישוקץ. קבלה ללא־עירעור של כל ישן ונושן היא עצם־עצמה של החכמה.

ושוב, בהקדמה לספרו של דמולן על האנגלו־סקסים, מנסה הוא לעורר את רגשות קוראיו:

חלשים אנו בהשוואה לאומות־המערב: חלשים בחקלאות, בתעשייה, במסחר ובמדע; בכוח־הרצון ובעוז־ההחלטה. אפילו יחסינו האישיים חסרים חום וקירבה. שוב אין עוד אבירות בתוכנו. הערבות הדתית איננה עוד, וכמוה כן גם קשרי הגזע. רגלינו רפות מכדי שנעמוד על זכויותינו או נעשה את חובתנו. אין בידנו לשמור על שלנו ומסוגלים אנו פחות לקנות לנו כל חדש. כה חלשים אנו עד ששוב איננו עושים מאומה בעצמנו; תחת זאת אנו מבקשים את הממשלה שתעשה. (מצוטט אצל אחמד, ע' 45).

לפי סיפומו של אחמד, אלו היו טענותיו העיקריות של פתחי זגלול כנגד החברה המצרית: שהיא אפאתית מכדי לפעול ונבערת מדעת את התפיסה החדשה של הלאומיות, שהביאה באירופה לידי יצירתן של מדינות מודרניות חזקות. שוב אין המצרים מאמינים בעצמם, ולפיכך אין בהם הכרת זכויותיהם כיחידים וכאומה — ואין הם עושים כל מאמץ לשפר את עצמם. החינוך האישי וההשכלמה־העצמית הם סוד התקדמותה של אנגליה, ומן הדין הוא שיחנכו המצרים את עצמם על פי הדוגמה האנגלית. (אחמד, ע"ע 45-6).

ד

התסיסה הרעיונית ששרדה במצרים בשנים האחרונות למהא הי"ט ובשנים הראשונות במאה הנוכחית הביאה לידי גאות הרגש הלאומי, שמצא לו את ביטויו בעיקר בתעמולה אנטי־בריטית נמרצת. ראש מנהיגיה ומטפחיה של דעת־הקהל האנטי־בריטית הקיצונית בזמן הזה היה מנהיגה הצעיר של המפלגה הלאומית, מוצטפא כאמל (1874—1908), שתקוותיו הקרובות לעצמאותה של מצרים מיוסדות היו על התערבותה האפשרית של איוו ארץ אירופית, בפרט צרפת, שתשים קץ לכיבוש הבריטי. במאמציו אלה נסתייע בכדיב עבאס ב' ובכספו, וכיון שלא נראתה שום התערבות אירופית באופן פנה אל תורכיה, מתוך שתלה תקוות מרובות בהתגדלותה של הכליפות העותומאנית ובחיווק הקשרים הפן־מוסלמיים. רגשותיו האנטי־

בריטיים העזים של כאמל נבעו בחלקם מחינוכו הצרפתי, אך היה בהם גם יותר מקורטוב מהשפעתו של אפגאני. „המפלגה הלאומית“, שאותה יסד ב־1908, ראתה עצמה ממשיכה ויורשת בלתי־אמצעית ל„מפלגה הלאומית“ הישנה, השם שבו נתפנתה במרוצת הזמן קבוצתו של אפגאני. כאן מעניין לציין כי קשר זה אל דעותיו ומטרותיו של אפגאני לא בא באמצעות עבדו וקבוצתו, שכן אנשי „חזב אל־אמאם“ מצדם התיחסו בחשדנות למניעיו של כאמל וסבורים היו כי נמכר לכדיב. כאמל לא האמין בהקמה רשמית של מפלגה, מתוך שסבור היה כי הקמת מפלגות פירושה פיצול האומה. אך הוא נאלץ להכריז על המפלגה הלאומית עקב הקמתן של קבוצות אחרות, קיצוניות פחות, וכן מתוך שרצה „שיוגד לעולם כולו כי יש במצרים מפלגה הדורשת פינוי מידי“. ב־22 באוקטובר 1908 נאם לפני אסיפה גדולה באלקסנדריה, וזו פעם ראשונה הודה בגלוי כי מצרים לא תוכל לצפות לישועה לא מתורכיה ולא מצרפת:

בזמן האחרון בודדנו ורוח חדשה נולדה בקרבנו. יותר מתמיד אנו מבינים כיום שאין אומות יכולות לקום מבלי שתיאבקנה הן עצמן על עניינן. אין אנו יכולים לזכות לעצמאות בעזרת אחרים. אנו חייבים לעמול לכך בעצמנו. כיחיד כך גם האומה צריכה להיות חזקה וחמושה כהלכה כדי להגן על כבודה, על חייה ורכושה. אלה הסומכים על אחרים שישגו להם את העצמאות משלים את נפשם בשווא. (הנוסח ר' עבד אל־רחמן אל־ראפעי, „מוצטפא כאמל“, 1950. מובא אצל אחמד, ע' 77).

הנקודה העיקרית במצעה של המפלגה הלאומית היתה השלמת עצמאותן של מצרים וסודאן והקמת שלטון פרלמנטרי אחראי. בדצמבר 1908 נדרה הנהגתה של המפלגה, שהתכנסה כדי לקבל תכנית מפורטת לארגון החדש, לכבד את דברה והתחייבויותיה הכספיות של מצרים, לעשות את החינוך נחלת הכלל, לשקוד על האינטרסים הכלכליים של הארץ ולשמור על עצמאותה המדינית, תוך כדי מאמצים ליצור יחסים לבביים בין אירופה ומצרים וכן גם בין הזרים היושבים במצרים לבין המצרים. המצע קרא להידוק הקשר בין בני־העם לפעולתה של הממשלה כמו גם בין המוסלמים לקופטים.

מוצטפא כאמל, שמת חדשים לאחר שעובד מצע זה ובכך נטל מן המפלגה את מנהיגיה ואת הרוח המנחה אותה, הטביע בכל־זאת חותם של קיים בזירה הפוליטית של ארצו, שעדיין אפשר להבחין בו עד היום הזה. לגביו, כמו גם לגבי שליטיה של מצרים כיום, לא היתה הקיצוניות דחף חולף אלא תכנית מחושבת שיסודה בהכרה והיא מנהלת במרץ רב. הוא טען כי באומה כבושה המתינות היא פועל־יוצא מפחד או מצביעות. הוא גרס כי הרפורמיסטים והמתקדמים עקב־בצד־אגודל מיסדים את מדיניותם על רעיון־רוח, שיוכלו להערים כביכול על הבריטים. „אני דוחה זאת עקרונית, ואינני מאמין שהדבר מעשי. על אף לשון־החלקות של ידידיהם, יודעים הבריטים כי פעלו המכוּבד ביותר של פטריוט לאמיתו מתבטא ביצירת אמונה חדשה בלב. האמונה עוקרת הרים.“ (מובא אצל אחמד, ע' 78).

ליצירתה של אמונה זו העוקרת הרים הקדיש כאמל את חייו. אחדד, שספרו החדש. „המקורות האינטלקטואליים של הלאומיות המצרית“ (1960), נוסך אור רב על רקעם של המאורעות המדיניים והרוחניים האחרונים במצרים, מצטט את דבריו של הכדיב על כאמל: „הציבור האמין בו יותר מאשר בהשקפותיו“, והוא מוסיף (ע"ע 78—9):

האומץ והישרות אשר גילה באווירה הממאיר של מצרים שהובסה לא־מכבר היו חשובים יותר מכל השג חיובי שהשיג. כל האוהב את מצרים אהבה מתונה, כך היתה טענתו, משחק את משחקו של האויב. חייב אדם לאהבה בכל לבו. תהילת מצרים היתה בכל אחד מנאומיו וממאמריו. בשבילו היתה מצרים „פרח האסלאם“, „גן־עדן האלוהים עלי־אדמות“, „כוכבו המאיר של המזרח“, „ארץ הפרעונים“, „ערש התרבות“. במוחו לא היה איש יכול לומר כי עשה כזאת וכזאת למען מצרים; אבל מותו הרעיש את לבה של הארץ יותר ממות כל איש זולתו בעת החדשה... ב־1914, אף שפבר התפוררה המפלגה שייסד, עדיין היתה דמותו של מוצטפא כאמל מסמלת את העתיד בעיני רוב המצרים הפטריוטים.

ה

שבח הוא לכוחם של הרעיונות שהפיצו אפגאני ועבדו שחסידיהם הלכו בדרכים שונות של פעולה מדינית. בזמן שהיו הטובים והמוכשרים שבצעירי מצרים נמשכים אל האסכולה הלאומנית הקיצונית של מוצטפא כאמל, או אל האופוזיציה המאופקת יותר של הכדיב, נקטו הרבה מתלמידיו של עבדו קו אחר. „מתוך שפיקפקו בכנותה של משפחת המלוכה, ראו כי הפיבוש הבריטי מאפשר להם לעורר בהדרגה את ארצם ולהעמידה על תפיסת־הלאומיות שלהם. השלטון הבריטי, אף כי עקרונית אי־אפשר היה להשלים עמו, קל היה יותר להיפטר ממנו מאשר מן האוטוקראטיה הכדיבית, שביבללה את מושגי הלאומיות של האנשים הפשוטים בגלל היסוד הדתי שהיה מעורב בדבר...“ הדגול בכל אלה שניסו להפוך את העקרון הזה לכלל של התנהגות מדינית היה סעד זגלול, אשר בשנים שלאחר מלחמת־העולם הראשונה עשה לו שם בינלאומי כדובר השאיפות הלאומיות של מצרים.

סעד זגלול נולד ב־1857 זלמד באל־אזוהר, מקום שנעשה תלמידם וחסידם של אפגאני ועבדו; לאחר שעבד עם עבדו ב„עתון הרשמי“ החל לעסוק בפרקליטות, וב־1906 נחמנה מיניסטר־ההדרכה הציבורית, להשביח את רוח המרי ששררה בקרב הסטודנטים (כתוצאה מהסתתו של מוצטפא כאמל) ואשר הפכה את קערת המשמעת בבתי־הספר על פיה. ב־1910 קיבל את תיק המשפטים, וכל הזמן היה מטרה להתקפות לאומניות נזעמות.

צד אחד בקריירה של זגלול העשוי לנסוך אור על טכסיסיהן של תנועות לאומניות בדרך־כלל היה, כמובן, המעבר החותך — והפתאומי לכאורה — בעמדתו כלפי הכיבוש הבריטי, שבעקבותיו היה התומך הזה המוכשר והנאמן כביכול בבריטניה לאויבה המושבע. ההסבר המתקבל ביותר על הדעת טמון בדבריו של עבאס חממוד אל־עקאד, איש־סודו והביוגרף שלו: — שבמחשבת־חיללה היה זגלול נוקט מדיניות

כפולה. „מצד אחד השתדל לחיות את הרגש הפטרייטי, אבל מצד שני ביקש לעשות ככל יכלתו לקידום החינוך והמשפט“. לפי סברה זו לא היה מקום לאיש מנוסה ומוכשר כמוהו בתנועה הלאומנית של זמנו, שהאורינטציה שלה היא על השלטון העותומאני ותמיכתה באה לה מן הצרפתים...

„זגלול ראה בכשולן תנועתו של ערבי ובעקבותיה ישב בבית-הסוהר, והוא תפס עד-מה נמצאה צרפת הססנית ברגעים של משבר, ועד-מה חדלת-ישע היא תורכיה מול כוח אירופי. הוא הסיק את המסקנה שלא תצמח כל ברכה מלוחמנות או מתלות בתמיכה מן החוץ. הוא עמל להכשיר את ארצו לעצמאות בדרכים אחרות. כל הקריירה הרשמית שלו היתה מוקדשת לתכלית זו“. (מתומצת אצל אחמד, ע"ע 3—52).

הסבר נוסף לשינוי עמדתו של זגלול הוא שבנכונותו לשתף פעולה עם הנציב-העליון הבריטי נוהג היה על פי התקדים שהעמיד עבדו, שכן שיתוף-פעולה זה נעשה עקרון למפלגתו של עבדו. אכן, עד לשנת 1913, כשהתפטר סופית מכהונתו בממשלה, נשארה מטרותו הראשית של זגלול להחיש את הרפורמה ולשים סייג לשלטונו של הכדיב על-ידי תמיכה בכל קו מתקדם שיזמו הבריטים. רק בשעה שדומה היה כאילו הלורד קיצ'נר מוכן לתמוך בכדיב בכספים ממינהל הוופד, החליט זגלול לפרוש ממנו. „מאותה שעה והלאה החל לגלות התנגדות גוברת והולכת למגמות (המוטעות בעיניו) של השלטון הבריטי, ועם תום המלחמה היה הוא הראשון שראה את האפשרויות הגלומות בהצהרתו של הנשיא וילסון ובעוזר-ההחלטה שהיה מתקבץ והולך בארץ“. (אחמד, ע' 55).

סעד זגלול, שהיה גידול נאמן של שנות התסיסה הרוחנית והמדינית הקודמת, עשה אפוא את דרכו הרגילה של הלאומני. על אף שירותו הנאמן והפך תחת השלטון הבריטי, הרי זמן קצר אחרי בחירתו להנהגתה של מפלגת הוופד בשלהי 1918 החל לצרף את השקפתו של הלאומני המרדן מוצטפא פאמל עם זו של עבדו, נושא-דגלה של חירות מצרים. שום דבר לא ייטיב להדגים את התמורה יותר מן הנאום שנשא כשאמר הנציב העליון הבריטי בנובמבר 1918, לו ולשניים מעמיתיו* שאין הם מיצגים באמת את האומה המצרית ולפיכך אין לתת להם רשות להביא את תביעתה של מצרים לעצמאות לפני ועידת-השלום בפאריז:

האם צריכים אנו לשאול אומה אם הפצה היא בעצמאות? תרבותנו היא העתיקה בתרבויות. אבותינו הקדמונים הורישו לנו מידות חברתיות תרומיות שאין עוררים עליהן. הרגש האזרחי שלנו גלוי לעיני כל. הוא ניכר בכבוד שאנו נוהגים בשלטון החוק, במזגנו השקט ובוהות השקפותינו. מי ששואל אומה כזאת אם יש בתוכה הסכמה על העצמאות הריהו מעליב אותה.

לכאורה הרי זה רחוק מאד מן ההדרגיות של המודרניסטים המוסלמיים הראשונים ומתכניתם החינוכית לזמן ארוך. התפקיד הגדול שהעמידו לעצמם הרפורמיסטים

האלה היה לשבור את המסורתיות העקשנית של חכמי החוק הדתי המוסלמי: להרגיל את האוכלוסייה המוסלמית המשכילה לרביזיה מודרגת בחוק המוסלמי לאור הקידמה המודרנית; להחזיר למוסלמי המשכיל בן־זמננו את כבודו־העצמי אף גם לטעת בו את ההכרה שיכול הוא לעמוד בפני העולם המודרני מבלי להיפגע כניעה גמורה לערכיו של המערב ולארחות מחשבתו. כיון שכך, אפשר לומר כי מטרותיהם של החכמים המצרים המודרניסטיים השונים לטווח קצר היו מטרות של פשרה ומתינות, אף כי המטרות הסופיות זהות היו עם אלו של הפעילים הפוליטיים. אם גם אין לומר עדיין כי תמה דרך חיפשיהם הגדולה והקשה, אפשר אולי לומר בשלב זה כי בעוד שאפגאני היה המודרניסט הראשון והגדול ביותר, שבתורתו נתגלמו המצעים החינוכי־המודרג והמדיני־המהפכני, הרי סעד־זגלול היה המנהיג המצרי הראשון שמצאה ידו לתרום תרומה שווה לשתי המטרות האלו. העובדה שבהכרח היתה תרומה זו מוגבלת ולא מכרעת מתחוורת לנו ביותר מתוך העובדה שבדיוק רבע מאת־שנים אחרי מותו (1927) מצאו „הקצינים החפשיים“, שמיגרו את המלוכה המצרית, צורך לעורר מחדש את המאבקים והתהפוכות של תקופה שבה תפסו מוצטפא כאמל וסעד זגלול מקום בולט כל־כך.

(סוף יבוא)

אריה לויא : כאן קאהיר

מרגע שהצליח מארקוני לשדר שידור ראדיו ראשון מאחוזת אביו בבלוניה ב־1896 ועד היום עבר הראדיו דרך רבה כמכשיר לתעמולה ולאינדוקטרינציה של המונים. למעשה הראדיו חשוב כיום עד כדי כך שהשתלטות על תחנות־שידור היא אחת המטרות הראשונות של כל הפיכה; ושליטה על תחנות־שידור של ארצות נבוסות במלחמה היא שלל ראשון־במעלה למנצחים. הגרמנים, שהציפו את צרפת והנחילוה מפלה ב־1940, הרשו לה להחזיק בצי המלחמתי שלה אך לא בראדיו שלה. סעיף 14 של הסכם שביתת־הנשק, שנחתם ב־22 ביוני של אותה שנה, גזר על צרפת להפסיק את שידורי הראדיו שלה — החזקת משדר ראדיו נחשבה אפוא עוון פלילי שענשו מוות מיד.

אם לשבחם הוא הדבר ואם לא, מכל־מקום היו אלה הרוסים שהבינו ראשונים את אפשרויותיו של מדיום זה ופתחו ראשונים בשידור אל מעבר לגבולותיהם הלאומיים. עוד בנובמבר 1917 הודיע טרוצקי „לכל העולם” שהממשלה הסובייטית מוכנה לעשות שלום; וכאשר הגיעו שיחות ברסט־ליטובסק למבוי סתום קלטו טכנאי־ראדיו גרמניים שעבדו בתחנת־קניגסברג, שנחשבה אז הגדולה שבעולם. שידורים שבאו מצארסקויה־סילו שברוסיה, להסית את החיילים הגרמנים למרוד, להרוג את הקייזר הגרמני ואת קציני־מטהו ולחתום מיד על חוזה־שלום נפרד.

טרום־היסטוריה

משך עוד זמן רב־ביחס, עד 1930, עתידה היתה ה.ס.ס.ר. לשמור על בכורתה בשדה השידורים הבינלאומיים.¹ יתר מעצמות אירופה פיגרו אחריה, אך עד־מהרה נעזרו, במידה של אירצון, לעמוד על הצורך בחיזוק קשריהן למושבות שמעבר־לים, ובראדיו מצאו להן אמצעי מתאים לכך;² אבל בשעה שנכנסה גרמניה הנאצית לשדה־המערכה ופתחה במלוא התנופה במלחמתה בלתי־המוצהרת על העולם בשנים 9—1933, היה הראדיו אחד מכלי־הנשק העיקריים. מאז והלאה התבסס הראדיו כגורם בולט וחיוני בסבכי החיים הפוליטיים, עצם־מעצמה של משפחת כלי־הנשק של מלחמה ושלום.

בינתיים מילאו הארצות דוברות־הערבית רק תפקיד סביל של מאזינות. הארץ הלא־ערבית הראשונה ששידרה אל הערבים בלשונם היתה איטליה. המלחמה שאסרה ארץ זו על חבש, מדרום למצרים, עוררה בה את הסברה שאולי תוכל להרחיב את השפעתה על הארצות הערביות. אמונה זו נתבססה במיוחד על נסיונם המוצלח של

¹ לפי מספרים רשמיים שידרה רוסיה ב־1930 בחמישים „שפות וניבים שונים”.
² צרפת נכנסה לתחום השידור הבינלאומי ב־1931, עם „התערוכה הקולוניאלית” שנערכה אותה שנה בפאריז. שנה לאחר־כן, ב־1932, חנך הבי.בי.סי. את „השירות הקיסרי” שלו.

האיטלקים ביישובה של לוב. כאן מעניין לציין כי אף שהקריינים בראדיו-בארי היו תוניסאים שניבם הערבי אינו ערב לאזניים ערביות מן המזרח התיכון, היו ערבים ששאבו סיפוק מן התעמולה האיטלקית נגד שלטון הבריטים והצרפתים על ארצות דוברות-ערבית. משהחלו המאורעות בארץ-ישראל (1936) הגביר ראדיו-בארי את התקפותיו על הבריטים ועל מדיניותם בארץ-הקודש. דבר גרר דבר וממשלת בריטניה פנתה אל הבי.בי.סי. בבקשה שיתחיל לשרר בערבית מלונדון, וזאת כדי „להפריך ידיעות בלתי-מדויקות המשודרות בראדיו בארי“. כדרך הבריטים, עברו שנתיים עד שהחל הבי.בי.סי. בשידוריו הערביים מלונדון. כעבור חודשי-מספר הלכו הגרמנים בעקבות הבריטים. פתחה רק ב-1945 בשידוריה הערביים. כיום אין מעצמה ראויה-לשמה שאין לה שידורים ערביים. בקרב הערבים עצמם לא היתה תעמולת-ראדיו במלוא מובן המלה קיימת למעשה לפני ההפיכה הצבאית במצרים, ביולי 1952. למדינות הערביות היו תחנות-ראדיו מקומיות קטנות, שעצמתן כמעט מעולם לא עלתה על 30 קילוואט, אשר משך שעות אחדות ביום (6 לכל היותר) היו משדרות שירים, תסכיתים, ידיעות ספורט, קריאות בקוראן, וכמובן — חדשות. השליטים הצבאיים של מצרים הם שעמדו ראשונים על האפשרויות העצומות הגנוזות בראדיו בעולם הערבי והחלו לנקוט את העקרונות המדעיים החדשים ביותר של מלחמה פסיכולוגית. כסף, מאמצים וכשרונות הושקעו ברוחב-יד בחיזוקם, שיפורם והרחבתם של שידורי-הראדיו המצריים למזרח התיכון, ועתה אפשר לומר בלי הגזמה שמפל מכשירי התעמולה, הראדיו הוא הממלא את התפקיד הבולט ביותר בחיים המדיניים והחברתיים של הארצות דוברות-הערבית.

כוחו של ראדיו ערבי

מהן הסיבות לעליונותו של הראדיו בתחום התעמולה הערבית? המלה המדוברת — המשודרת — היא הדרך היעילה ביותר להגיע ולהבקיע לא רק אל המיעוט הקטן-ביחס של ערבים יודעי-קורא ומשכילים אלא גם אל הרוב המכריע של הנבערים, שאין להגיע אליהם בהמונם בשום אמצעי אחר. ראוי אולי לציין שפיוס קשה למצוא ערבי שאינו קונה מקלט-ראדיו ברגע שידו משגת. בכפרים הערביים, למשל, דין קדימה למקלט-ראדיו על רהיטים, שרבוֹבת, אספקת-מים וכיוצא בזה. במצרים העליונה, למשל, מקום שעדיין אין חשמל ברוב הכפרים, מספרים שפלחים המתגוררים עם בהמתם בחושות של חמר בכפרים קטנים ונידחים מעמיסים מקלטי ראדיו קטנים מופעלים בסוללות על גב חמוריהם בלכתם לעבודה. הופעתו של הטראנסיסטור החישה את התהליך במידה רבה, וחזון נפרץ הוא כיום מראהו של בדווי רוכב על גמל המקשיב דומם לטראנסיסטור שלו. גורם נוסף, מיוחד לערבים, הוא דריכותם הרגשית המופלגת, שהודות לה קל לעוררם ולהשפיע עליהם בנאומים, שהלשון הערבית, במליצת-ניביה, דומה שהיא מתאימה להם להפליא. עוד גורם חשוב הוא המבנה החברתי השורר בארצות דוברות-הערבית בכללותן: הבידול הפיזי והנפשי של שני המינים, מיעוטם של

מוסדות חברתיים כגון מועדונים, תיאטרונים, אולמות-ריקודים, אגודות-יוכחים וכו'. על רקע זה האזנה לראדיו היא התחליף הנוח ביותר. דיבור, ושמיעה לדיבורם של אחרים, היו מאז ומעולם בילוי-הזמן החביבים ביותר על דוברי-ערבית. לילות הרבה היה הערבי מבלה סביב האש העוממת במדאפה של השייך, בעוד ספלוני הקפה המסורתיים עוברים סביב-סביב, בעוד השייך, או איזה נכבד אחד, מדבר וכל היתר מקשיבים כשהם מניעים בראשיהם לאות-הסכמה ופולטים אי-אלו קריאות כפעם-בפעם, אך בלא שיעסקו כלל במה שקרוי במערב "שיחה". דוגמת המדאפה של השייך היא טיפוסית כמעט לכל יתר הצורות של התכנסות, בין אצל בדווים בין אצל יושבי-עיר.

עוד גורם, ולא הפחות שבהם, הוא אהבתם העמוקה של הערבים לשירים. ושוב, הרי זו אהבה למלים: שכן כמעט אי-אפשר להפריד בין המוזיקה למלים המושרות, והרי זו אפוא אהבה מעודנת למלים המחזקת בכוחה של מנגינה. ואכן, עוד לפני כ־30 שנה היתה לשירים ערביים מנגינה אחידה שלא נשתנתה כמעט; שיר חדש היה נבדל מקודמו רק במלים ואילו המנגינה נשארה קבועה או דומה מאד לישנה. מוזיקה טהורה אינה תופסת מקום נכבד בקומפוזיציה הערבית, שאינה מכירה צורות כגון סימפוניה או קונצ'רטו. כאן מעניין לציין כי יצירות מוזיקליות טהורות, דרך-כלל קצרות מאד ונטולות מלים, קרויות, באורח רב-משמעות, "מוזיקה דוממת".

כל הגורמים האלה כאחד, ונטייתו המסורתית של הערבי הממוצע, כבור כמשפיל, לפוליטיקה, הם שהפכו את הראדיו כיום בארצות דוברות-הערבית לעמוד-התווך של האינדוקטרינציה ולכלי-נשק פוליטי יעיל ביותר.

בידי שליטיה החדשים של מצרים לבש ראדיו-קאהיר כמעט בן-לילה ממדים חדשים. הוא נעשה דוברם החשוב ביותר אל המוני ארצם שלהם ואל הערבים סביב, שהריעו למהפיכה המצרית ועקבו אחר צעדיה הראשונים בהתפעלות מתמוגגת. שכן בעיני יתר הערבים היתה זו מהפכה מן הסוג שבו היו חפצים בארצם שלהם אלא שלא העזו או לא יכלו לחוללה, מהפכה שתוכל לפטור אותם מבת-המלוכה השנואים שלהם.

גאולת מצרים, אחדות הנילוס

תעמולתה של מצרים החדשה אפשר להבדיל בה שני שלבים: הראשון, שנמשך שנתיים, מתחילת המהפכה ביולי 1952 עד נובמבר 1954, כשהודח הגנרל מוחמד נגיב, נשיאה הראשון של מצרים, והושם במאסר-בית ועל מקומו קם נאצר, שהכריז עצמו גיבורה הפומבי החדש של המהפכה; השלב השני נמשך מנובמבר 1954 ועד עכשיו, באין כל מפנה חדש נראה לעין.

בשלב הראשון ריכזו שליטיה החדשים של מצרים את מאמציהם בארצם שלהם. זה היה השלב שבלשון צבאית הוא קרוי "התחפרות", שכל מהפכה חדשה זקוקה לו כדי לגבר חיילים וליצב את שליטתה מבית. בעיותיה העתיקות של מצרים, שהוגדרו כ"עוני, בערות וחוליי", שימשו מטרה מובנת-מאליה. למעשה (ונאצר

הודה בכך בקונטרסו, „הפילוסופיה של המהפכה“, סבורים היו מנהיגיה של המהפכה כי עם הצלחתם במיגור משטרו הרקוב של המלך פֶּאֶרוֹק עתידים הם כביכול לרפא ממילא את מפותיה אלו עתיקות-הימים של ארץ־מצרים. „משטרו של פֶּאֶרוֹק“, אמר נאצר, „משול היה כחומותיו של סכר ענק, ומשעה שייהרס הסכר הזה יפרצו כל המים האגורים בזרם אשר ישטוף את כל הגגעים שבהם נוגענו“. כת הקצינים במצרים לא היתה לה תכנית קבועה, בעלת מטרות ואמצעים מוגדרים. היו להם תקוות לזהות, התלהבות, רצון עז לעשות טוב (אף כי האמצעים היו מעורפלים עד מאד), ועל הכל היה להם קהל נוח לקלוט ורב־תקוות. כל הדברים האלה נשתקפו בתעמולתם. יומם וליילה עסוקים היו בהפרחת סיסמות ובהחדרתן. חשיבותה של האחדות הפנימית הודגשה בד־בבד עם חשיבות הסדר והעבודה; „אחדות, סדר ועבודה“ נעשתה הסיסמה הרשמית שנכתבה על כל כרוז בכל עצרת־המונים. אבל יותר מכל הרביצוה בראדיו: בשירים,³ בנעימות עממיות, בתספיתים; סיסמה שבעלי־פה המפורסמת בין קטעי התכניות הרגילות. זה היה כל צד החיוב בתעמולה המצרית בתחום המדיניות הפנימית. היה, כמובן, הצד השלילי שב„התבצרות“ המשטר הנוכחי, שהתבטא בהשמצה שיטתית של המשטר הישן. פֶּאֶרוֹק המלך לשעבר תואר כשליט בזוי, מושחת, מופקר ועריץ (ואמנם כך היה). „גילויים“ סנסאציוניים נופחו, ואפילו הומצאו, ונוספו על שערוריות המלוכה הידועות או שאינן ידועות כל־כך. גל זה של שימצה ניתך גם על כל משפחת־המלוכה של בית מוחמד־עלי, כדי להרוס את מיתוס הקדושה שאָפֶּף את שושלת־המלוכה הזאת. כל מה שעשו בני המשפחה הנכריה הזאת (מוחמד עלי, אבי השושלת, היה ממוצא אלבני) וכל מה שאמרו היה ביש ורקוב עד היסוד בו;⁴ הם היו מושחתים, בני־בליעל, חבורה של בוגדים זרים, הקצרה — חלאת הארץ ומפתי־מצרים לאמיתה. המהפכה הצבאית הצילה את העם המצרי מן המכה הזאת, ובכוח האחדות, הסדר והעבודה תצמיד אותו לקראת רווחה, כבוד וגדולה. הוכרזה רפורמה קרקעית, המגבילה את הקנין הקרקעי הפרטי לשטח של 200 פֶּדֶאן, והוטעם הצדק החברתי שבמשטר החדש, ובכך נתוספה מידה של ממשות לעירפולן של סיסמות מילוליות. אם נוסף לכך את הוקעתן של כל המפלגות המדיניות הקודמות במצרים, או — ליתר דיוק — של כל צורות הפעילות המפלגתית במצרים, יחד עם סימניה הרא־שונים של קסנופוביה, הרי מיצינו את היסודות העיקריים במערכת־התעמולה של המשטר המהפכני במצרים בשטח מדיניותו הפנימית בתקופת השנתיים הראשונות לקיומו.

³ זמר גדול לא פחות ממוחמד עבד אל־האב חיבר את הנעימה ושר את השיר של „אחדות, סדר ועבודה“, שנעימתו נעשתה אות־הזמן לחדשות בעת ההיא, על מקום המארש של אאידה לוורדי.

⁴ יש דרישמעות מעניינת בעמדתה של התעמולה המצרית בזמן ההוא ביחס למשפחת המלוכה ולהשגיה בתקופה שבה משלה במצרים. כל הכשלונות נזקפו לחובתה, ואילו כל ההשגים — אף כי אין כל ספק שרק בזכותה באו — יוחסו בהדגשה „לנו, העם המצרי“.

עדיין עלינו לגעת, כמובן, בקו התעמולתי שלו כלפי העולם החיצון, ובפרט כלפי העולם הערבי. וכאן יש להדגיש כי אחת התכונות הבולטות ביותר של מדיניות החוץ ותעמולת-החוץ בשלב זה התבטאה בכך שלא דובר כלל וכלל על פן-ערביות אף לא על אחדות ערבית. אם היתה איוו מחשבה על אחדות, היתה זו אחדות מצרים וסודאן, שזה ימים רבים נקראה „אחדות עמק-הנילוס“. זו היתה סיסמה לקוחה מן המשטר הקודם, ששום מפלגה מדינית במצרים לא העזה להתעלם ממנה מאז הוכרזה מצרים מדינה עצמאית. המשטר החדש הוסיף משנה-להט לסיסמה זו (הגנרל נגיב, מנהיגה הרשמי של המהפכה ונשיאה הראשון של מצרים, הוא עצמו היה סודאני-למחצה). בחדשות הובלטו המאורעות הסודאניים, ובהרחבה הוסברה הקירבה ההדוקה בין שני העמים של עמק-הנילוס. גם כאן מילאו שירים תפקיד חשוב. „מצרים לסודאן וסודאן למצרים“ היה הפסוק שעליו חזרה מקהלה עזת-רושם (מעין חידוש שהכניס הזרם המערבי במוזיקה הערבית) בשיר הנחמד, שהושר וחובר על-ידי עבד אל-והאב, הוא פראנק סינאטרה של העולם הערבי. „עד מתי נישאר מפולגים?“ נאמר בשיר אחר, וכן הלאה. אין צורך לומר כי על השירים האלה חזרו לעתים קרובות ככל שהטעם מתיר זאת, והטעם הערבי במוסיקה סובל חזרות הרבה. הנה כי כן, בעוד היא מושיטה ידידות לכל, ובפרט לערבים, ראתה עצמה מצרים בחינת ארץ אפריקאית ונכונה היתה להסתפק בגבולותיו של עמק-הנילוס. כך אפשר, כמדומה, לסכם את מדיניות-החוץ ותעמולת-החוץ של שתי השנים הראשונות למימשל המהפכני של שליטי מצרים הצבאיים.

אחר, כמעט לפתע, בא השינוי. מפנה חדש חל במדיניות המצרית ובתעמולתה. החל השלב השני.

תמורה ומניעה

כאן עלינו לשהות ולעיין בגורמים שחוללו את השינוי הפתאומי הזה בתעמולה המצרית, שפן מפלי לנתח כהלכה את המניעים הפנימיים שגרמוה לא ייתכן כמעט להבין אותו, ובעצם גם לא את מדיניותו של נאצר מזמן שנטל לידיו את מלוא הסמכויות בנובמבר 1954 ועד עכשיו. נוכל אפילו לומר שמניעים אלה הם המפתח לא רק למה שקרה משך תקופה זו אלא גם למדיניות העתידה של נאצר וקבוצתו. מה הביא אפוא לידי שינוי זה? „מצרים היא מתנת הנילוס“, אמר הרודוטוס היווני לפני למעלה מ-2,300 שנה, וכך היא עדיין. הנילוס הוא האוצר הטבעי העיקרי שלה, ובלעדיו לא היתה אלא רצועה של חולות צחיחים. מחוץ לדלות זו באוצרות טבעיים, נתקלה מצרים בילודה שהיא מן הגבוהות ביותר בעולם כולו. עודף הילודה מגיע בה עתה ליותר מחצי-מיליון נפש בשנה, המתוספים לארץ שממילא היא סובלת כבר מעודף-אוכלוסים. התפתחות של הארץ אינה מדביקה את שיעור הילודה. תוספת אוכלוסים של חצי-מיליון בשנה פירושה חצי מיליון פיות חדשים לפרנסם, והיא מחייבת להמציא מקומות-עבודה חדשים לפחות ל-200,000 איש נוספים מדי שנה. בשים לב לאמצעייה המצומצמים של מצרים, דומה היה שפמעט לא ייתכן

הדבר. תחילה ביקשו למצוא את הפתרון בפיקוח על הילודה: הוחל במסע-הסברה נרחב בקרב הפלחים הנבערים, הפ'טליסטיים והמחזיקים באמונת-הבל. הודפסו והופצו עלונים המסבירים את ברכתיו של פיקוח על הילודה. אפילו המופתי של מצרים ונגיד אוניברסיטת אל-אזהר הובאו אל הרמקול בראדיו-קאהיר ואמרו למאזיניהם המוסלמים כי האטלאם לא די שאינו מתנגד לפיקוח על הילודה אלא שלמעשה הוא מצווה עליו. היה זה צורך לאומי, ואולם כל אלה היו אמצעי-נפל. סוף-סוף אין להנהיג פיקוח על הילודה במקום שרמת-החיים ירודה, שהרי בחברה שבה רמת-החיים ירודה תוספת ילדים פירושה תוספת ידיים עובדות. אם הילד מת רואים בכך את רצונו של אלה הכל-יכול, ואם יחיה הרי יהיה עוד מי שיעזור בעבודה בשדות כמעט משעה שיוכל להלך על רגליו. הדרך הנאותה והיעילה ביותר להביא לידי פיקוח על הילודה היא, כמובן, להעלות את רמת-החיים.

כיון שעלו מאמצים אלה בתוהו, עמדו השליטים המצריים בפני העובדות החמורות שאפילו מפעל כגון הסכר העילי של אסואן לא יוכל להדביק את ריבוי האוכלוסים הרה-השואה.⁵ מצד שני היו שליטיה החדשים של מצרים זקוקים להשגים מהירים וסנסאציוניים, ובהם אי-אפשר היה לזכות בשיטות סבלניות וארוכות-נשימה של העלאת רמת-החיים, על-ידי תיעוש ורפורמות פנימיות. ואז לפתע מצא מישהו את התשובה. היה זה נאצר, והתשובה היתה אחדות ערבית.

ע ר ב י ם ח ד ש י ם

מניין כמיהה פתאומית זו מצד מצרים לפן-ערביות? שהרי, כפי שהיטיב לומר מי-שהיה מפקד הלגיון הערבי בממלכת-הירדן, הגנרל גלאב פחה, „המצרים לא נחשבו בעצם ערבים, אף גם לא היו ערבים בעיניהם. רובם הגדול של המצרים שנתנו בכלל דעתם על נושא זה ראו במצרים אומה נפרדת, יורשת לפרעונים ולאחת התרבויות העתיקות ביותר שבעולם. הם ראו בערבים גזע נחשל ונבער“.⁶ הערבים שיעבדו את הארץ במחצית הראשונה למאה השביעית והעניקו לה את לשונם, את דתם, ובמידה מסוימת את תרבותם, אך ודאי הוא שלא שינו הרבה במכנה האתני שלה. ודאי שאין זה מקנה למצרים בסיס מוצק ביותר להתימר שהם „חלוצי הערבאות“ ומנהיגי הערבים.

אכן, הערבאות היתה הסוס הטרויאני. כי אחדות ערבית, או הקמתה של קיסרות ערבית שתשתרע „מן המפרץ הערבי“⁷ עד האוקינוס האטלנטי, בראשותה של מצרים ותחת דגלו של הנשיא נאצר, יש בה כדי לפתור את הדילמה במצרים,

⁵ לפי האומדן תוגשם כל התכנית של סכר-אסואן בתוך עשר שנים. לפי הערכה גסה עתיד המפעל לספק פרנסה ל-4 מיליוני נפשות בקירוב. אך תוך כדי ביצוע המפעל תתרבה האוכלוסיה בעוד 6 מיליונים בקירוב, ועדיין יישאר עודף אוכלוסים „גטו“ של 2 מיליונים.

⁶ בספרו, „חייל עם הערבים“.

⁷ בלשון עיניו של נאצר נסיכויות-המפרץ מייצרות הנפט, הסב נאצר את שמו של המפרץ הפרסי למפרץ הערבי, לרזוגם של הפרסים.

שלכאורה אין לה פתרון. אם ערב הסעודית יש לה נפט באדמתה והכנסות מן הנפט הזה, הרי תהיינה הכנסות אלו שייכות לא לערב הסעודית לבדה. שהרי לא תהיה זו אלא חלק מן הקיסרות הערבית כולה. וכן אם יש לעיראק אדמות ומים יותר מכפי צרכם של 7 מיליוני תושביה, ונוסף על כך יש לה גם נפט, הרי כל זה שייך ל כל הערבים. נאצר יוכל לחלק מחדש את עשרה של הממלכה הזאת רחבת-הידיים ועל-ידי כך יפתור את בעיות ארצו שלו. כאן יש לציין כי הערבים חלמו תמיד על אחדות ערבית, ובכך אפוא לא חידש נאצר מאומה. החידוש היה בכך שמצרים, הפחות ערבית במדינות הליגה הערבית, תקום להנהיגה ולעשות בעושר הערבי כטוב בעיניה.

זה היה המעבר, והיה זה מעבר גמרץ. המצרים השקיעו בו את כל מאמציהם ואת כל כשרון המליצה שלהם. ובנסותם לשכנע את יתר הערבים בצורך להקים את הקיסרות הערבית בהנהגתה של מצרים, פתחו באחת המערכות המופלאות ביותר של מלחמה פסיכולוגית, שבה מילא הראדיו את התפקיד הבולט והחיוני ביותר.

ה ת ק פ ה ש י ט ת י ת

מלחמה פסיכולוגית מעיקרה היא מתבטאת בשימוש מתוכנן בכל צורה של קומז'ניקאציה המונית המכוונת להשפיע על שכלו ורגשותיו של א ו י ב נתון על-מנת להשיג מטרה אסטרטגית או טכסית. הא ו י ב לגבי המצרים היה יתר הארצות הערביות. תכליתה האסטרטגית והמוצהרת של מצרים בניהול ה"מלחמה" הזאת הייתה להקים קיסרות המשתרעת מן המפרץ עד לאוקינוס, בהתאם לגבולות שהתווה הנשיא נאצר עצמו. "אנו המצרים מבינים שהננו חלק בלתי-נפרד מחטיבה ערבית גדולה יותר, ואנו מכירים באחריותנו ובחובותינו כלפי המאבק הערבי המאוחד למען גדולתה וכבודה של האומה הערבית", כך קובעת התחוקה המצרית שעליה הכריז נאצר ב-1954, ובכך ניתנה כביכול גושפנקה משפטית למנהיגותה של מצרים. וכמו על א ו י ב הסתער נאצר על הארצות הערביות בכל סוללות המלחמה הפסיכולוגית.

יש לומר מיד כי עקרונות המלחמה הפסיכולוגית שלפיהם נהגה התעמולה המצרית — והדגש הוא במכשירה העיקרי, הראדיו — אף שהם נמנים על העקרונות הכלליים של מלחמה פסיכולוגית, בכל-זאת מזכירים הם מאד את אלה שהיו נקוטים בידי גרמניה הנאצית: הישענות מרובה יותר על המלה המדוברת מאשר על הכתובה. "רק המלה המדוברת יכולה להניע את הבריות למעשים גדולים", אמר היטלר ב"מלחמת". הוא האמין כי לא הוגי-דעות גדולים או סופרים גדולים אלא נואמים גדולים הם המחוללים מהפכות גדולות. עוד צד של דמיון הוא הזילזול הגמור באמת. למעשה, ככל שהשקר גדול יותר וככל שמרבים לחזור עליו, כך רבים סיכויי שיאמינו בו. העקרון השלישי המשותף הוא זה של הפנייה להמונים. ד"ר גבלס, מיניסטר-התעמולה של המשטר ההיטלראי, כתב פעם שהציבור הוא כעדר המוכן להאמין בכל מה שייאמר לו מפני שהוא מטופש ועצל מפדי לחשוב בעצמו.

לשבחם של התעמלנים המצריים יש להוסיף שהם לא הסתפקו בהעתקה עיוורת של העקרונות והשיטות הנאציים למלחמה פסיכולוגית אלא רק התבססו עליהם וסיגלום בחכמה לצרכי קהל-השומעים שלהם, הרגשני ביותר. האמצעיה היא המפתח לכל תעמולתם המשודרת.

בשלב השני הזה החלה התעמולה המצרית מיד לעורר את גאוותם ויוהרתם של הערבים בהזכירה להם את עברם הקיסרי המפואר. הוסבר שאם הגיעו הערבים לכל אותה גדולה הרי זה משום שמאוחדים היו. עתה שוב עליהם להתאחד, בהנהגתו הגדולה של נאצר, ובכך יחדשו את תפארת העבר; אומה אחת, מאוחדת ובלתי-מפולגת, מנהיג אחד, גדול ובלתי-מנוצח, גרעין אחד, לב אחד — קאהיר.

אין צריך לומר שזאת היתה הנעימה העיקרית, ובדומה לנעימות אחרות הועברה בכל הצינורות האפשריים, בגינוני-טעם מספיקים, כמובן, בהתאם למדיום ולקהל כאחד. כחוט-השני עברה בחדשות,⁸ בדברי הפרשנות, בתספיתים, בשיחות, בקומדיות וטראגדיות, בתכניות קלות וכבדות, בערבית הקלאסית כמו גם במדוברת.

עד-מהרה פותחה עוד נעימה: שנאה — שנאה לכל מתנגדי תכניותיו של נאצר, „האימפריאליסטים וסוכני האימפריאליזם“ (נוסחה מעורפלת אך קולעת מאד, שבה התעמולה המצרית מכלילה כל מיני יריבים פוליטיים).⁹ שנאה לזרים (הללו משתנים כפי הצרכים המדיניים של הזמן והמקום), שנאה ליהודים, שנאה אפילו לאותם אידיאליים שנאצר מתימר להילחם להם משעה שמנהיגים ערביים מתחרים נאחזים בהם.

הנה כך היו אהבה ושנאה, תהילה ותוכחות עמודי-יכינ'ובועזו של מסע-התעמולה הרגשי הנאצרי, שבא לטפח איבה ל„אויב“ ומסירות לנאצר וחבורתו. כשלא היתה האמת מצויה, נזקקו גם לבדיות: בראשונה היו מסלפים במחשבת-תחילה את ידיעותיהן ופירושיהן של סוכנויות-ידיעות (רויטר, יו.פי., א.פ.פ., אי.פי. וכו'), עתונים, עורכים וכתבים מפורסמים.¹⁰ ייחסו להם בשקר דברים בזכותו של נאצר ומדיניותו. אבל אחרי-כך, משנסתאבה שיטה זו ובא שפע של הכחשות או תלונות, עבר הראדיו המצרי לבדיות סתם. נמסרו שמות של עתונים וכתבים, או אפילו של

⁸ יצוין שבכל השנים מאז 1954 ועד עתה לא החלה שום מהדורת-חדשות בלי לפתוח בנאצר. מצד שני, מעולם לא נאמר בשום מהדורת-חדשות דבר על שום מעשה חיובי של איזה ממנהיגיהן של מדינות ערביות אחרות. כל החיוב בשטח הערבי הוא לזכותו של נאצר, או פשוט לזכותם של המצרים.

⁹ המונח „אימפריאליסטים“ חל תמיד על המערב, ובפרט על ארה"ב, ולפעמים, כשהיתה לנאצר מחלוקת עם הרושצ'וב, היה פירושו ס.ס.ס.ר., אך זה היה רק משך זמן קצר. המונח „משרתי האימפריאליזם“ מכוון לכל מנהיג ערבי המתנגש עם נאצר, וכך הוסב המונח חליפות על המלך חוסיין, הגנרל קאסם, שמעון נשיא לבנון, המלך סעוד וכו'.

¹⁰ כך, למשל, היו מוסרים רק שמות של עתונאים מבלי לציין את התאריך, או שהיו נוקבים רק בשמותיהם של כתבים מבלי לציין את העתון או את התאריך.

סוכנויות־ידיעות, שלא היו ולא נבראו. שום דבר לא נפסל כל עוד שימש את מטרתו של נאצר: גניבת לבותיהם של העמים הערביים כשלב בדרך לגניבת ארצותיהם.

פיצול, שיתוק, אימה

אחת מדרכיו העיקריות של מנגון־התעמולה המצרי היא מה שקרוי „אסטרטגיה של פיצול“. דרך זו של מלחמה פסיכולוגית מכוונת לפצל את ארץ־המטרה ליסודות מנוגדים שונים ועלידי כך לכרסם את גרעינה ולהכשירה ליפול כפרי בשל לידי ה„מתקיף“. הראדיו המצרי כיון צורה זו של תעמולה חתרנית נגד כל יתר המדינות הערביות, בלי יוצאת מן הכלל. לדוגמה נביא את ה„טיפול“ בממלכה הירדנית ההאשמית.

תעמולה תוקעת־טריזים כוונה ללגיון הערבי כשעדיין עמד בראשו הגנרל סיר ג'ון גלאב פחה, איש־הצבא הבריטי הידוע שנשבע אמונים למלך עבדאללה המנוח. בימי פיקודו היו הרבה מן הקצינים הגבוהים של הלגיון בריטיים. אז היה הראדיו המצרי משדר בלי הרף את הסיסמות הבאות: „הקצינים הבריטיים הם מוכשרים פחות, מסורים פחות ואמיצים פחות מן הקצינים הירדניים, ואף־על־פי־כן הם מפקדים על הקצינים הירדניים ועולים עליהם בדרגה; שכרם טוב יותר ומוזנותיהם טובים יותר; הקצינים הבריטיים ילחמו עד החייל הירדני האחרון; הקצינים הבריטיים לבם נתון רק לאינטרסים של בריטניה האימפריאליסטית; הקצינים הבריטיים בלגיון הערבי הם האחראים לנצחונה של ישראל ברמלה ובלוד ב־1948“, וכן הלאה.

לא היה זה הכל. תקיעת־טריזים נוספת כוונה אל הקצינים הירדניים עצמם. לאחר שסופחה הגדה המערבית ב־1950 לממלכת עבדאללה נעשו כחצי מיליון ערבים־פלשטינאים אזרחים ירדניים. רבים מהם התגייסו ללגיון הערבי ועלו לדרגת קצינים. התעמולה המצרית החלה להסביר שקציני הלגיון ממוצא פלשטינאי הם משכילים יותר, מוכשרים יותר ו„לאומיים יותר“ מאחיהם הקצינים שרובם ממוצא בדווי; הראדיו המצרי הוסיף ואמר כי השלטונות הצבאיים והאזרחיים של הממלכה הירדנית מפלים את הפלשטינאים לרעה ומדכאים אותם.

בהמרצתו של הגנרל גלאב הקימה הממלכה הירדנית את מה שקרוי „המשמר הלאומי“. אנשי ה„משמר“ היו ברובם פלשטינאים מיושבי כפרי־הגבול מול ישראל. הראדיו המצרי טען כי אנשי „המשמר הלאומי“ נועדו לשמש בשר־תותחים במקרה של התנגשות עם ישראל, ואילו אנשי הלגיון הערבי — הצבא הסדיר הירדני — חונים בערים כדי לעשות הרג בערבים לאומיים למען האינטרסים הנפשעים של בריטניה. האסטרטגיה של הפיצול היתה אפוא יסודית, ועברה את הצבא הירדני אפקית ואנכית כאחת.

אכן, תעמולה חתרנית זו לא הצטמצמה בגדר הצבא הירדני בלבד. מכוונת היתה להסית את הירדנים בממשלתם, את הדור החדש בדור הישן, בניים באבותיהם, כפריים בעירונניים, פלשטינאים בירדנים „אמיתיים“; הקצרה, כל האמצעים יפים

היו על-מנת לשכנע כל אדם שהמנהיגות הנוכחית מוליכתו שולל, מרמה אותו ומועלת באמונו, למען יחדל מהאמין בה ולמען ייקל על האופוזיציה לחבל בכל צעד שתנקוט הממשלה לייצוב המצב. דבר זה היה מכוער, כמובן, לפירוקה של הממלכה הירדנית על-מנת שתפול לידי מצרים.

עוד צורה של מלחמה פסיכולוגית אשר לה נזקק מנגנון התעמולה המצרי היא זו הקרויה „אסטרטגיה של שיתוק“. בעיקרה היא מתבטאת בהחדרת רפיון-אונים שתוקי ב„בתקה“. ראדיו קאהיר נזקק לאסטרטגיה זו בשתי צורות שונות ומעניינות: (א) תבוסות, (ב) פִּטְלִיזִים.

הנוסחה ה„תבוסנית“ טענה כי נאצר הוא בלתי-מנוצח, מחוסן בפני משגה וכלי-כול, נאצר מנצח תמיד; הוא ניצח במערכה על גירוש הבריטים מאדמת מצרים; הוא ניצח בקרב-הסואץ, שבו נגף מעצמות גדולות כבריטניה וצרפת; הוא הצליח במהפכתו — למעשה הצליח בכל המערכות שניהל נגד מזימות האימפריאליזם. אין איש שקם כנגד נאצר ונשאר עומד על רגליו: גורי סעיד התנגד לו ונשחט על-ידי העם העיראקי הנועם, והוא הדין במלך פייצל ובעוצר עבדול-איללה; גם סיר אנתוני אידן וגי מולה נפלו בנופלים. כל זה היה מכוער לומר: „נאצר סופו שינצח, ובכך מה טעם להילחם בו?“

הנוסחה ה„פִּטְלִיסִית“ הדגישה שהאחדות הערבית היא כורח היסטורי שאין להשיבו. אין איש יכול להחזיר את שעון ההיסטוריה אחורנית. „בחייהן של אומות יש דורות שהגורל בחר בהם וציוה עליהם להיות עדים לנקודת-מפנה מכריעות בהיסטוריה של המין האנושי“¹¹ נקודת-מפנה מכרעת כזאת היא האחדות הערבית. אללה הכלי-כול חפץ באיחוד הזה ואין איש יכול לשנות את רצון האלוהים (חוץ מזה, יש בכך גם משום גיאופן). הפור הוטל, ורצון האלוהים גור שיהיה נאצר מנהיגה של האחדות הזאת.

עוד צורה אחת היא „האסטרטגיה של אימה“. צורה זו משמשת בתכלית היעילות בזמנים של מתיחות ומשבר חריף, כשהרגשות גואים לבלתי-חוק והפחד מושל בכיפה. למשל, אחרי הפיכתו של הגנרל קאסם בעיראק החל הראדיו המצרי (שבזמן ההוא האמין כי הצלחת ההפיכה בעיראק היא הצלחתו של הנשיא נאצר) לשדר סיפורים מסמרי-שער על מה שנעשה למלך פייסל הצעיר, לעבדול-איללה ולגורי סעיד. גלי האתר מלאו שיפעת מלים מעוררות-חלחלה: דם, גוויות תלויות, ייסורי-גסיסה, צווחות, פחד, רצה, גופות מרוסקות הנגררות בחוצות בגדאד. שידורים מיוחדים כוונו אישית אל המלך חוסיין, להזכירו מה הגורל שיבוא עליו לבטח אם לא יתפטר ממלכותו. בדרך-כלל משדרים תעמולת-אימים מסוג זה אחרי שקיעת-החמה, ומוטב ביותר — בשעות הערב המאוחרות, למרבה הרושם על המאזינים.

¹¹ נאצר, 1 בפברואר 1958.

משהו יידבק...

ודאי, בכל ה"אסטרטגיות" האלו של המלחמה הפסיכולוגית לא תמיד היתה האמת מבוקשת, ושקרים היו מופיעים כלאימת שצריך היה להדגיש איזו נקודה שאין לה שום יסוד עובדתי. מנהג זה הביא עמו שתי תופעות מעניינות. הראשונה היא עקיבות והתמדה בחזרה על שקר בדוי. לדוגמה נביא כאן מעשה ב"תקרית-גבול ישראלית-ירדנית": ראדיו קאהיר מסר בכל רשתותיו¹² במרס 1958 שקבוצה של חיילים ישראלים עברה את הגבול הירדני והתפתחה תגרה. ישראל וירדן כאחת הכחישו למחרת היום. דבר זה לא הפריע למנגנון התעמולה המצרי, שלמחרת היום הוסיף על סיפור-המעשה את הידיעה ששלושה ישראלים נהרגו, אחד מהם קצין. כעבור שלושה ימים הודיע ראדיו קאהיר כי השלטונות הירדניים החליטו להחזיר לשלטונות הישראלים את גופות "החיילים הישראלים שחצו את הגבול" וכו'. כעבור עוד יומיים נמסר כי גופותיהם של "החיילים הישראלים שחצו את הגבול ונהרגו" וכו' נמסרו לשלטונות ישראל בשער-מנדלבאום. כעבור עוד כמה ימים נמסר כי ברחובות הפגינו הוריהם הנזעמים והאבלים של החיילים שנהרגו. בינתיים נתלו ידיעות אלו בשיחות ודבריי-פרשנות על תוקפנותה ובוגדנותה של ישראל וכו'. לגבי הערכים המאוזנים לקולה של קאהיר נעשה דבר זה עובדה מפות חזרה עקשנית בלבד, ועל-כל-פנים עוררו אותה לחשוב כי מן-הסתם "אין עשן בלי אש". למותר הוא לומר שלא היתה כל תקרית כזאת בזמן ההוא.

התופעה השנייה נוגעת בשינויים פתאומיים בקו ובעמדה. מאחר שהמטרות מצדיקות תמיד את האמצעים, ככל שהדברים אמורים בתעמולה המצרית, הרי גישה כזאת והלך-מחשבה כזה מביאים בהכרח לידי שינויי-קו תכופים, שאחדים מהם נמהרים ולא קל הוא לעפלם. למשל, התעמולה המצרית נהגה לתאר את סעוד מלך ערב כאח לנאצר, כאריה גדול מן המדבר, מגן המקומות הקדושים של האסלאם, איש מכובד וקדוש. אחר, פתאומית כלשהו, החלה התעמולה המצרית לומר שהמלך סעוד הוא שליט מושחת, פיאודל, ידידם של האימפריאליסטים אנטי-הנפט האמריקאים ואנטי-לאומי, קיצורו של דבר — אדם נטול-עקרונות, זקן, חלוש, חולה ומנוון. או הנה, למשל, עמדתו של נאצר כלפי רוסיה הסובייטית: משך שנים תוארה זו ככוח המתקדם ביותר והחזק ביותר שבעולם; ברית-המועצות היתה ידידתם הנאמנה ביותר של הערבים ושוחרת-השלום הנעלה ביותר. אבל משהחל ניקיטה כרושצ'וב לראות בעין רעה את שאפותיו של נאצר וגילה עמדה נוחה יותר לגנרל קאסם (בתחילת 1959), שהיה אויבו המובהק של הנשיא נאצר, החל ראדיו קאהיר להתקיף פתאום את רוסיה ולומר עליה שהיא אימפריאליסטית, בלתי-דמוקרטית ואויבת ללאומיות הערבית. מעברים פתאומיים כאלה בלטו יותר ביחס לאישים בתוך מצרים או בתוך קע"ם — ודי להזכיר כאן את המקרים של הגנרל נגיב, צלאח סאלם, עפיף אל-בזרי, צברי אל-עסלי, אפרם אל-חוראני וכו'.

¹² ראדיו קאהיר, "קול הערבים", ראדיו דמשק.

כך, אפוא, שעה שהגוש הסובייטי או הדמוקרטיה המערבית, המלך סעוד, המלך חוסיין או הגנרל קאסם, הם אויביו של הנשיא נאצר היום, הרי הגוש המדיני הזה או אישיות מסוימת זו הכרח שיהיו האויב מאז ומתמיד — ואם לא כך מעידות העובדות, הרי אויביו לעובדות! כך חוזרים וכותבים מחדש את ההיסטוריה המצרית, ובעצם גם את זו של כל יתר הארצות הערביות, על מנהיגיהן ואישיהן הבולטים, כך חוזרים ועורכים אותה וחוזרים ומגשים אותה לפני העמים הערביים. בשים לב לתנודות התכופות, יובן שעד עצם היום הזה כתיבת ההיסטוריה מחדש היא מלאכה של קבע.

הקוץ באליה

באיזו מידה זכתה תעמולה מצרית זו להצלחה אצל הערבים? — אין ספק שהצלחתה ניכרת, אבל אפילו מכוונת-ענק זו יש לה עקב-אכילס משלה. אין ספק שנטלה הרבה משיטת התעמולה הנאצית, אבל הגרמנים הם אנשים הסוגדים למרות, אם אפשר לומר כך, והם הקשיבו מתוך אמונה, מתוך הערצה כמעט, למה שאמרו להם. עד סמוך לשקיעתו של המשטר הנאצי אף לא רצו לשמוע מה בפי האחרים. הם כיבדו את שלטונותיהם והאמינו בהם.

הערבים אינם כאלה. הם אינם מכבדים את המרות, הם מתיראים מפניה; ומפני שהם מתיראים מפניה, מנסים הם למצוא דרכים למעט את מוראה בתוך נפשם. הנה על כן הם תרים אחר כל אות, כל ידיעה, כל שמועה המכוונת נגד המרות הזאת, כדי להוכיח לעצמם שאחרי הכל אין היא מקודשת ככל שהיא רוצה להיראות. על הכל הערבי הממוצע הוא חשדן מופלג (זהו מנגנון-ההגנה שלו): יכול הוא להסכים בכל עת עם בעלי השררה, עם המרות, אך במעמקי-נפשו הוא חושד בה ומפקפק בכנות דבריה. וכדי להוכיח לעצמו שבן-חורין הוא, אחרי הכל, הוא פונה לתחנות-שידור אחרות לשמוע גרסות אחרות. מטבעו הוא סקרן גדול. בינו-לבינו הוא משווה דברים ורושםם בזכרונו, וגם אם אולי אין הוא טורח הרבה ב"מימצאיו" אף-על-פי-כן הריהם כאן, בתוכו, ובתוך החוג האינטימי שלו.

זהו עקב-אכילס של מנגנון-התעמולה המצרית. אמת, אין הוא מצוי בתוך המנגנון עצמו. הוא נמצא מחוצה לו — בתוך הקהל שאליו הוא מכוון, ואף-על-פי-כן, כאן הוא.

במת קוראים

ה ש פ עו ת

תרגמתי את הסיפור „נקמת האימים” מאת ניקולאי גוגול. באותו סיפור מצוי קטע תיאורי־פיוטי, שבבתי־ספר רוסיים לומדים אותו על־פה. רציתי לבחון את הרושם שקטע זה עושה על קורא עברי ונתתי את תרגומי למקרא לבתי, שבאותם ימים עמדה לסיים את הגימנסיה. „הרי זו הברכה של ביאליק!” קראה בתי בתמיהה. וזה לשון הקטע:

„נפלא הוא הדנייפר ביום צח ובהיר עת יפפה באדוות־דרור בין יערות והרים את שפעת מימיו. לא זיע ולא איושה. מביט אתה ואינך יודע אם נע או לא נע מרחבו השגיאי; ומדמדמ אתה כי כולו יצוק הוא זכוכית ונתיב תכלת כאספקריה המאירה, שאין קץ לארכה ואין תכלה לרחבה, דואה־מתפתל על פני תבל ירוקה. או ינעם גם לחמה לזהטת לפנות כה־זכה במרומיה, להטביל קרניה במי־זכוכית ולשקף בהם את יערות החופים במלוא זיום והדרם. ירוקי תלתלים! מצטופפים הם יחד עם פרחי השדה, נוהים אל המים, נרפנים אליהם ומשקיפים בהם, ועינם בהירת־האישון לא תשבע מראות, לא תלאה מהתענג... מחייכים הם אליו, ברכתם שולחים לו במנת־בדיהם. אך אל לב הדניפר לא ירהיבו עוז להציץ: רק השמש ורקיע התכלת יביטו בו ואין מלבדם. נדיר הוא עוף־הכנף אשר במעופו אל לב הדנייפר יגיע. רחבי־ידיים הוא הדנייפר, עוטה הוד והדר! אין נהר אשר ישווה לו במלוא תבל! נפלא הוא הדנייפר גם בליל קיץ חם עת התנומה שורה בכל — באדם, בחיה, בעוף; רק אלוהים לבדו סוקר בשגב את שמי־השמיים ובשגב הוא מנער את גלימת כהונתו. מן הגלימה ניתזים כוכבים. בוערים הכוכבים, מאירים על הארץ, וכולם כאחד נשקפים בדנייפר. את כולם טומן הדנייפר בחיקו האפל, אחד לא יימלט לבתי אם יכבה בשמיים. יער שחור, נקוד עורבים מנמנמים, והרים שסועי־גו מימים קדמונים נתלים מעליו ומנסים לכסותו ולזא רק בצלם הארוך — לשוא! אין דבר בעולם אשר יכסה את הדנייפר. כחול, כחול מהלך הוא באדוות אשדו בשעות הלילה ובשעות היום; ונגלה הוא ממרחקים ככל אשר תשור עין האדם. בעדנת־פינוקים נצמד הוא אל חופיו מצינת הלילה, וסילון כסף נזלף במימיו; מתלקח הסילון כלהבה של חרב דמשק; והוא, אפחול, שב ונדרם. גם אז נפלא הדנייפר, ואין נהר ישווה לו מלוא תבל. אך עת יכסו מפלשי עבים כחולים את עין השמיים, יער שחור יעורער עד־שורש, יחרקו האלונים והבזק ישתבר בין העננים ויאיר בבת־אחת את העולם כולו — אוראז נורא הוא הדנייפר. רועדות גבעות המים, חובטות בהרים, באנחת ברקים נרתעות לאחור, זועקות ונאנקות.”

נטלתי את „הברכה” של ביאליק וקראתי בה שורות כגון אלו:

„בבוקר, ברחוץ השמש מחלפות גאון היער וים של זוהר על תלתלי תשפוך... הברכה בשעה זו... תתעלף לה בצל מגינה רבי־הפארות, מיניקה חרש את שרשין ומימיה ישלו; כאילו שמחה היא בחלקה דומם שזכתה להיות ראי לחסין היער...”

ובליל־ירח — ברבוץ תעלומה כבדה על החורש ואור גנוז חרישי זולף בין עפאיו, התגנב ועבור על גזעיו ורקום שם בכסף ובתכלת את רקמות פלאיו — והס כל סבך והס כל אילן... ועומד לו החורש רב־מזימה, כולו טעון סוד־מלכות נאדר אחד, גדל־יקר וקדמון...

הבריכה בשעה זו, אם תזכה ואם לא תזכה בקרן כסף קלושה מגבוה — תתכנס לה בצל מגינה רב־הפארות, ומשנה־דממה תדום, כאילו דמי החורש והדרת סודו נכפלים שם בראי מימיה הנרדמים.

וביום הסערה — על ראש היער נצברה כבר חשרת עבים וקרב בלבכם... ופתאם — זיק! ברק־גור! היער חוור, העולם הבהב, ה־ה־ה־! התפוצץ רעם, זע היער... וירתח!... ובא מתוך הסערה קול המון היער, רחב המולה, כבד תשואות, כשאון משברים רחוקים כבדי מים... וכו' וכו'.

ביאליק נולד עשרים שנה אחרי מותו של גוגול וכדאי שחוקרי הספרות יעמדו על הדמיון והשוני שבין שני הקטעים שהובאו למעלה.

פושקין חי כמאתיים שנה אחרי שקספיר. בהשפעתו של זה כתב את הטרגדיה „בוריס גודונוב“. קריאתו של בוריס גודונוב: „הוי, מה כבד אתה, כובעו של מונזמאך!“ (כובעו של מונזמאך — פירושו הכתר המסורתי של מלכי רוסיה) הפכה פתגם ברוסית. מעין קריאת־יאוש לכל מנהיג נושא באחריות. כידוע אין זה אלא תרגום הפסוק המסיים מונולוג של הנרי הרביעי: *Uneasy lies the head that wears the crown!*

לא הייתי מעלה דברים אלה על הכתב לולא אותם מבקרים המנקרים את עיניהם של משוררינו הצעירים, על שהללו מחקים את השירה האנגלית והצרפתית, ושופכים קיתוני ריר רגשני על הזמנים הטובים „שבהם היתה ספרותנו מקורית“. כשלעצמי סבור אני כי אין בעולם ספרות מקורית באותו מובן שהמבקרים הנוס־טלגיים גורסים אותה. החיקוי הוא עצם מעצמיה של התרבות האנושית. השאלה היא רק איך הוא נעשה.

י. אורן

ספרים

הנרדלס

אומרים על ג'וזפה תומאזי, דוכס פאלמה ונסיך למפדוזה, שהגה בספרו „הברדלס“ בעשרים וחמש שנותיו האחרונות ורק כאשר ידע שקרבו ימיו למות בגלל מחלה המקנת בגופו ניגש לכתיבת ספרו, השלימו בזמן קצר יחסית, ומת בשנתו הששים לערך, בלא שיספיק לראות את הספר יוצא לאור וזוכה לתפוצה עולמית.

רושמי רשומות הסטאטיסטיקה יודעים לספר שעשרים וחמש השנים שבין שנת השלושים וחמש לשנת הששים בחייו של פרנואיקן הן שנות היצירה הפוריות ביותר. לאמפדוזה יצר בשנים אלו ספר אחד בלבד, הוא הספר המוגש לנו עתה בתרגום עברי מעולה ביותר; אבל ספר יחיד זה עומד בסימן של בגרות יצרית עליונה ובשלות מובהקת, בשלות של יצירה, של סגנון, של תפיסה היסטורית ופרספקטיבה היסטורית, וכוח פיוטי גדול יצוק בו. דומה עליך המתחבר ידע על ספרו הכל בטרם יגש לכתיבתו, שעטו לא הכתיב לו דבר ולא הפתיעו תוך כדי כתיבה. לאחר קריאת הפרק הראשון, למשל, דומה שאתה כבר יודע הכל על גיבור הספר, הנסיך פבריציו סאלינה, לאחר שהצליח המחבר במיזער האמצעים להעמידו על המטען הנפשי החווייתי שהוא נושא מעברו ומורשתו הביולוגית והתרבותית, על הלך־רוחו בהווה ועל חששותיו ותקוותיו לעתיד; והוא הדין ברקע החברתי וההיסטורי, שכבר בפרק הראשון טמונים כל גלעיניו, ותוך כדי התפרשות היצירה אין הם אלא מגבטים וצומחים באורח הגיוני מבחינת האמת ההיסטורית ובאורח מהימן מבחינת הבדיה האמיתית. גם שאר הגיבורים רובם־ככולם יצאו ברורים ומוזקקים לאחר תקופת האינקובציה הממושכת שלהם בנפש היוצר, והם מיצגים

לא רק את עצמם אלא חוגים שלמים באוכ' לוסיה הסיצילית.

שכן זהו הרומן של סיציליה, אי ים־תיכוני, שבתוקף מסיבות היסטוריות עלה בגורלו, כאילו על־כרחו, להסתפח בסופו של דבר אל ממלכת איטליה המאוחדת. במגולוג הארוך של דון פבריציו מנסה למפדוזה לשים בפי גיבורו את הדיאגנוזה של האי הזה. דון פבריציו הוא סיצילי, אך הדם הצפוני שבעורקיו מספיק לו לעמוד ולעשות את חשבון־הנפש העגום של בני־הדרום, לכשתרצה— של יושבי רצועת־הים־התיכון כולה. יושבי־הדרום הם ערב־רב של צאצאי מהגרים ופולשים בני עמים ותרבויות שונות, שיצרו מזיגה משונה של תרבות שלא נקלטה ברקע שעליו נכפתה, ועל חרבות התרבויות העתיקות והחדשות שרדה אוכלוסיה מנוונת, עצלה ואדישה משום שמעולם לא ניתן לה לקבוע בעצמה את גורלה. מתוך שתימדי משלו בה זרים, הריחי מפתחת מין עור־פיל כלפי זרים ותרבות זרה; אוכלוסיה עייפה משום שהיתה מושבה לא־ריבונית תמיד, עד שכאשר ניתנה לה שעת־הכושר, בתקופת גאריבאלדי ואיחוד איטליה, להתנער ולהתאושש, לא היה בה כוח לכך וגוזה היה לה להישאר בתנומת החידלון והמוות שנשתקעה בה מאות־בשנים. מכאן סוגלת האגמון שבה, להיפוף אך לא להישבר, ומכאן האשליה של בני האי, שהם אלים שאיש לא יצליח ללמדם גימוסים. הנוף והאקלים החם והאכזרי, המ־תוארים בכוח פיוטי רב, אף הם תורמים את שלהם להתאבנות זו, לשביעות־רצון־עצמית זו, להצטנפות־פנימית שכל עצמה התאב־דוּת.

על רקע זה מתחוללות התמורות החברתיות של תקופת הריסורג'ימנטו באיטליה. על אירופה כבר עברה תקופת המהפכה הבורגנית, ואילו בסיציליה היא מופיעה באיחור, כדרך שכל הגילויים הרוחניים והחברתיים מופיעים בה באיחור. מעמד האצולה, שדון פבריציו הוא נציגו ברומן, גווע והולך, מפנה מקומו לפלביים זריזים נוסח דון קלוג'ירו סידארה, הלובשים פראק שחור

מכאן חיבתו של דון פבריציו לאחינו הצעיר טנקרידו, שראיתו האירונית בדברים, זו הדנה, כביכול, למוות כל גילוי של פאתוס ומחייה בהומור כל גילוי של מוות, מושכת את לבו.

אך המוג הסיצילי עומד גם בסימן של חוש-ניות-יתר, שהאקלים והבטלה מגבירים אותה. ההבלחות העיקריות בתהליך ממושך ואטי זה של חיי-מוות הם גילויי האהבה ופרשיות האהבים. בשביל האהבה מוכן אפילו הסיצילי לטרוח, והיא משמשת אחד מכלי-ההנשק העיקריים גם בשטח החברתי והפוליטי, עד שדומה שהחיים מקבלים משמעות לאור האהבה לא פחות משהם מקבלים משמעות לאור המוות. אלא שגם האהבה היא בת-חלוף, "אש ולהבות לשנה אחת, אפר לשלש-שים שנה" (54). גם היא עומדת בצל המוות. יש למצוא אפוא דבר בן-קיים יותר, דבר שיש בו מאשליית הנצח, דבר שהוא ביטוי סובלימאטיבי של כוחות האהבה והיצירה. ברומן זה מיצגת האסטרונומיה, חובתו של דון פבריציו, את המירשם המורפיסטי שעל-ידיו ניתן לשכוח את הנצח (קרי: מוות). באמצעות הנצח, נצח ממלכות-הכוכבים הקרות, נצח ממלכתה של וינוס הכוכב, זו הקיימת והנצחית, בניגוד לווינוס הבשרודם שהמוות מקנן בגופה. ברעעי גסיסתו האחרונים של דון פבריציו, בסוף הפרק הנפלא "מות הנסיך", מזדהות לרגע וינוס האשה ווינוס הכוכב, אלא שאז בא המוות, כי אין זהות לבשר ולנצח אלא במוות.

גם חולשות יש בספר. המחבר מכריז על דון פבריציו כעל אינטלקטואל מזהיר בעל כושר-ניתוח, אך הוא מצליח להעמידו יותר כאדם בעל חושים ערים וכושר פיוטי, זה הכושר שבו למפדווה עצמו מצטיין יותר. אך בסך-הכל אין פגמים כגון אלה גורעים מן העובדה שלפנינו רומן-מופת, כתוב בצורה שמרנית-מדעת המזכירה את יצירת המאה התשע-עשרה, מתוך ראייה ממולחת של איש המאה העשרים, היודע שבינתיים באו ג'ויס וקאפקא לעולם והסתלקו ממנו — ואין הדבר מפריע לו כלל.

י. מ.

על תחתונים כפריים ונעלי-איכרים גסות. מעמד שלם, על אורח-חיו, אחוותו ואר-מנותו, עומד בסימן המוות, תווי הגסיסה כבר טבועים בפניו.

אחת ההגדרות לאדם אומרת שהאדם הוא בן-תמותה היודע זאת. למפדווה כתב את ספרו מתוך ידיעה שהמוות כבר אוכל בגופו, דבר המשווה גון של אותנטיות טראגית לתודעת-המוות העוברת כחוט-השני בספר כולו. תודעת-המוות נותנת מין פרספקטיבה מיוחדת בראיית הגיבורים, ראייה באור אנושי מאד, אור הומורי דווקא. המוות הצפוי לכל מעמיד כל הפלגה, כל סופרלאטיבי באור מגוחך, וממילא מתבלטת האירוניה שבמצב האנושי יש בו ברון פבריציו משהו מן ההמלטי, מן השיתוק שמקורו בסגולה להרחיק ראות עד המוות. מכאן מין הבנה סלחנית והומורית לחולשות בני-אדם, מכאן ההופעה הפאתטית של גילויי סערת-נפש, שאפתנות ואהבה עזה, מכאן האבסורדי שבכל התכונות אל הנצח.

שכן בחיים עצמם אין נצח. גם "נצח האהבה נמשך שנים מועטות ולא יובל" (ע' 208), ואפילו הנצח האנושי-הכללי נמשך "מאה או מאתיים שנה" (142). הנצח האמיתי קיים רק לאחר המוות, ומכאן ש"אין אדם רשאי לשנוא אלא את הנצח בלבד" (173).

אולי מכאן מתחייב שאם אין נצח בחיי אדם חייב אדם להילחם ולמרוד בכל גילויי החיים האומרים מוות, בכל ההססנות, השקיעה על השמרים, האדישות ורפיון-הידיים, ולהפוך את החיים למין אי של אורה בין "שתי החשכות", זו שלפני הלידה וזו שלאחר המוות. אבל כאן מתערבת סיציליה; האופי הסיצילי אומר מוות בחיים, חיזור אחרי המיתה, "לארגן לעצמו מידה רבה ככל האפשר של מוות בעודו ממשך לחיות" (190). ואם באופי הסיצילי בכללו כך, על-אחת-כמה-יזכמה בבן המעמד ההולך למות.

* ג'וזפה תומאזי די למפדווה: הברדלס; תורגם מאיטלקית בידי פנינה בת-שלה, הביא לביה"ד אמציה פורת; "עם עובד" / ספריה לעם, 1961.

של הקולונל שאבר, הקצין הנאפוליאוני שיצא בנס מן המלחמה; בעייתו של האציל הוונציאני הסומא, פאצינו קאני, בעייתו של פרדריק טייפר, גיבור „האכסניה האדר מה“; או בעייתה של הדוכסית מאדאם דה די?

אפשר להכליל את הבעיות הללו, השונות כולן בגילוייהן האינדיבידואליים, במכנה משותף אחד: אבדן הזהות האנושית, העובד דה שהם מופיעים לא בתורת מה שהם, אם מרצון ומבחירה לשם קידום טובת־הם, ואם בעל־כרחם, מאין כוח להתגבר על תהפוכות הגורל.

הנה כי כן שב הקולונל שאבר מן המלחמה לאחר שהיו ניצלו בנס ומוצא שהוא גרשם בין המתים — ולא חלק לו ולא נחלה בקנייני העולם הזה. אשתו נישאה לאחר, גולה את רכושו, מתנפרת לו — והוא אינו מסוגל לשבור את מעמדה על־ידי שיוכיח מיהו — וחיו אובדים בשנית. וכך פאצינו קאני, האציל הוונציאני, התהפכות מלחמה ומהפכה מביאות אותו בסוף ימיו כפליט חסר־כל לבית־המחסה הפאריזאי. והוא מת במחלה, עלום־שם ובאין מודע, כסתם קבצן המנגן בחתונות של עניים. והנה פרדריק טייפר, האיש שעשה את הונו במלחמה, קבלן עשיר מופלג, שסוד הצלחתו טמון במעשה רצח, בשוד ובבגידה בחבר, פרח־קצינים כמוהו, מי שנועד כמוהו להיות רופא־חולים לעת שלום. והנה בעייתו של הפרקליט הצעיר המאוהב בבתו של טייפר, סוד הרצח נגלה לו והוא מהסס להסגיר את הפושע בגין אהבתו לבת — ואישיותו נחצית לשנים.

מר ממנו גורל אל־רודיג, רבי־הטבחים, הא־ציל הספרדי, המציא להורג את כל משפחתו כדי שיינצל הוא ויישאר זכר למשפחתו — כל זאת בקודת הפולש הצרפתי וברצון המשפחה עצמה. והנה הדוכסית דה־די, המת־ראה כרפובליקאית, בעודה מלוכנית — רק למען הצל את הרכוש בשביל בנה, המשרת בצבא. סופה שהיא מתה משבץ־לב, על פי תחושה טלפאטית נעלמת, בדיוק ברגע שבו מוצא הבן להורג במחנה הצבא במרחקים. הטראגיות השלטת בכיפה בסיפורים אלה

סיפורי בלזאק

ששה סיפורים מתוך כמאה סיפורי „הקומדיה האנושית“ לבלזאק ניתנים בספר זה בתרגום של שלושה מתרגמים: יצחק שנהר, חיים אברבאיה וס. א. ז'ק. הראשון תירגם סיפור אחד, השני — שנים, השלישי — שלושה. אף כי הספר עת־זה הופיע, נראה שמלאכת התרגום נעשתה משכבר, כי ניפרים בה אותות יושן לגבי המקובל באחרונה הן מצד מלא וחסר בכתיב הן מצד הסגנון ונוסח ההרצאה. מיושן מכולם נראה תרגומו של ז'ק, אבל בפרקים אחדים נראה דבר זה לשבחו דווקא, בחינת „יין ישן“.

הבדלי הרמה והנוסח של המתרגמים אינם משנים הרבה במקרה זה. שלשתם מניחים את הדעת, פחות או יותר, מה־עוד שכוחו של בלזאק בתיכנון עלילה מגובש ומוצק כד־כך שסגולות סגנונו נראות כענין משני בחשיבות.

האפייני לסיפורים אלה הוא הד המהפכה הצרפתית העולה מהם. סיפורים אלה טבועים כ־כך בחותם התקופה עד שאפשר לראות בהם בבואה נאמנה של צרפת ושל אירופה באותם ימים, בבואה ססגונית ומאלפת שיד ההיסטוריון הטוב ביותר תקצר מתת כמותה או בדומה לה.

תיאור ההווי הוא שבט בידי הסופר, החושף את נגעי החברה בת־זמנו, מוקיע את מומיה, מעורר מחשבה ורצון לריפורמה מבלי ליטול לו עטרת של מטיף בשער ומתקן חברתי. מה מאותו להט, מאותה דרך־ארץ לזכויות האדם בפרט, נשאר בתרבות המערב שלאחר סטאלין והיטלר ומוסוליני — הנה זו השאלה המתעוררת בנו למקרא בקורת חברתית מוחצת זו של קלקלות, הנראות תמימות כעבירות גן־הילדים לעומת זוועות המאה העשרים.

כי אחרי ככלות הכל — מה היא בעייתו

* סיפורי בלזאק, עם רישומים מאת גפתלי בזם; הוצאת „תרשיש“, ירושלים, תש״ך; 179 עמ'.

המורכבת מידה רבה של רדיפת כבוד, הכרח של נחיצות לא מועטה ובעיקר — אהבת הספינה”...

ב„הכושי איש נרקיס” מסופר על קורות נסיעה אחת שיגרתית — מיום ההפלגה עד יום התשלום. נאמנות ובגידה, תככים ואמור, נה, מלחמה בפגעי הים, סיכסוכים בין אדם להברו, מלחמת הקיום ופגישה עם המוות; כל זה על רקע סכנות הים, טילטול הגלים והיי המחסור.

ב„לב המאפליה” מתוארת הרפתקה של ספן נהר בתוך הג'ונגל האפריקאי. תאוות הרכי" שזה והשלטון עם הכרת הייעוד של האדם הלבן מגיעות אצל סוכן „החברה” קורץ עד לקיצוניות ההגיונית של השיגעון. לעומתו מצוינים מנהל „החברה” ואנשיו הביורוקרטיים בשאיפת־התועלת השפויה והקרה של הצבועים. הרקע לפגישת הספן עם שני קצוות אלה של שלטון האדם הלבן באפריקה הוא הג'ונגל הצופן סכנות ושנהב.

„ראי הים” משוחרר, בעצם, מכבליה של עלילה. זוהי שיחה פילוסופית על הים והחיים בו והוא מעין מניפסט ספרותי, סיפוס רעיוני משולב סיפורי־מעשיות שכל אחד מהם הוא פנינה ספרותית.

שלושה מתרגמים העבירו מכלי אל כלי את סגנונו הדחוס והמדויק, הפיוטי והעמוס של קונרד, את דרך סיפורו המיוחדת, על חיוניות מראותיו ודברי ההגות הרבים המשולבים בה, על המצבים הדראמטיים שיש בהם פאתטיות והומור. דרכיהם השונות של המתרגמים יש בהן ענין רב. בשלשתם נמסר לנו משהו מהמיוחד לקונרד. אני כשלעצמי קרוב אלי יותר תרגומו של „הכושי איש נרקיס” בו בחר המתרגם (ש. זנדבק) להשתמש במלים פשוטות ומדויקות ביותר ורק אופן שיבוץ במשפט גותן את הגון ההגיגי־ הפיוטי: „צוות טוב הייתם... צוות טוב מכל צוות אשר מתח אי־פעם בצעקות־פרא

מתעצמת נוכח־העובדה שדווקא הנשים הרפות לכאורה מתגלות אכזריות הרבה יותר מן הגברים ברדיפתן אחר הבצע; רדיפה שלא תדע לא שובע ולא סייג, לא מוסר ולא הכרת־טובה.

מ. ג.

ראי הים

שלושה סיפורים על היי ימאים, אנשים הלוחמים בפגעי הטבע ורגילים במשמעת; עולם של גברים קשוחים הרגילים בעבודה מפרכת, בחיים קשים ובלתי־מוגנים, על הסערות, הסכנות והמלחמות השיגרתיות שלהם. צבעיו הקודרים של עולם זה בולטים יותר בניגודם כשהוא נתקל בעולמן המסול־סל והמיופיף של נשים („לב המאפליה”) או של לבלרי היבשה („הכושי איש־נרקיס”).

שלל טיפוסים של אנשי־ים: המלה, סנטי־מנטלי תמים ושיכור, ה„ארהי־פרחי” שבים, איש־הים המנוסה והשקול, הפטריארך הוקן, ההרפתקן, בעל נפש הפיראטים, המשוגע הדתי, הצבוע ועוד ועוד. טיפוסים ריאליים ביותר. גם המציאות המתוארת כאן היא ריאליה, אלא שמעבר לכל טיפוס ולכל סיפור יש משמעות נוספת... לחשוף את המשמעות הנסתרת, להשתחרר מאשיות ולגלות את הקסם האמיתי בים, בבני־אדם, בחיים ובמציאות; למצוא מה הם המניעים האמיתיים למלחמות, לנצחון ולשברון; לספר את האמת האכזרית והיפה — לכך נכתבו סיפוריו של קונרד. „אמת... הגבר יודע ויכול להביט אליה בלי ניד עפעפיים... עליו להגיב על אותה אמת בסגולת עצמו האמי־תית, בכוח עצמו הניתן בו מבטן ומלידה. עקרונות לא יושעו. דעות שניקנו, מלבושים, סחבות נאות — סחבות הנושרות מעליך בטלטה הראשונה שיטלטלוך”. במקום אחר מדבר קונרד על הים: „הים לא היה מעולם מסביר פנים יפות לאדם”... אהבת הים אינה אלא „אהבת השלל ואהבת התהילה, אהבת ההרפתקה ואהבת הסכנה... האהבה הגדולה לנעלם והחלומות הנאדרים על הממלכה והשל־טון”. „אהבת הים... היא הרגשה מסובכה

* ג'וזף קונרד: ראי הים (שלושה סיפורים); תרגמו ש. זנדבק, מ. אבי־שואל, י. דלמן; ספרית פועלים / לכל, 1961; 338 עמ'.

למען אחידות הרושם מוטב היה אילו תורגמו הדברים ביד אחת, או לו נקבע לפחות מתרגם אחד לכל משורר, כי רק בדרך זו אפשר היה למנוע הבדלים מופלגים.

כך, אפוא, מוצאים אנו כאן לפנינו את קצבו הדראמתי המבהיק והמהוקצע של ז'בוטינסקי ב"שיר סתיו" לוורלין:

בנהי ממרוז / הומה כינור / טבת
פרוע, / ואל הלב/ חודר כאב / וגעגוע.

ובצד זה הרי תרגומה של רחל ל"תכלה השחק" של ורלין:

הח, איך כילית אתה הבוכה / בכי
תמרורים, / הגד, איך כילית אתה
הבוכה / ימי נעורים?

מוזכר כל־כך את השירים הנוגים של המ־שוררת עצמה.

ברק־חיוך של משכיל קפדן מציץ מתרגום "התנועות" לראמבו בידי אברהם רגלסון; הפאתוס הרם שמור "בידי ז'אן מרי", אף הוא לראמבו, בתרגומו של ש. שלום; יצחק שנהר מיוצג ב"אופליה" לרמבו וב"אורים" לבודלר, לאה גולדברג ויהושע טרפי תירגמו שירים רבים, שהדקות הליריות מוחשת בהם היטב, תרגומי אליהו מייטס ועזרא זוסמן מצטיינים בראש־ראשונה בדיוקם, שלעתים הוא פורמליסטי כלשהו. קשה עדיין לומר מה כוחם של יתר המתרגמים, שאנו נתקלים בהם כאן לראשונה בתרגום שיר או שנים בלבד: עידו אבנרי, ראובן צור, יוסף כ"ץ וח. א. פרידלנד.

מ. ג.

בוריס פסטרנק

כרך זה, המחזיק קרוב למאה עמודי שירה ומעוטר כמה מסמכים צילומיים שנבחרו בטוב־טעם, הוא יומרני פחות מכמה מן הפר־סומים שהוציאה הוצאת "עקד", אם גם יש בו כדי לתת לרוכשו יותר סיפוק ו"כיסוי".

ואולם, דווקא משום הענין הנרחב, והמובן, בשירתו של פסטרנק, אי־אפשר שלא להצ־טער על התרגום המחוספס והמסורבל של חלק גדול מן השירים המובאים כאן, פגמים

קנבוס מפרפר של מפרש כבד; או ניטלטל בראש תורן סמוי־מעין בתוך הלילה, משיב בצווחה על כל צווחת סופה ממערב" (ע' 122).

מתרגמיהם של "לב המאפליה" ושל "ראי היס" נוטים יותר להשתמש במלים לא רגילות, משפטיהם נשמעים מהוקצעים פחות ומזכירים את החיספוס המצוי לפעמים במקור האנגלי.

ד. ג.

המקוללים

אמר החכם: קריאת שירה מתורגמת הריהי כנשיקת פיראהובה מבעד לצעיף החוצץ. לעולם אין התרגום עשוי למסור את כל הדקויות המיוחדות שבלשון שירה על גוני טעמיה, מיקצבה וקשרי דימוייה שאין להם שיעור, אף־על־פי־כן: יש הבדל בין נשיקה לנשיקה ובין צעיף לצעיף...

לכאורה אין "המקוללים" כי אם אנתולוגיה משל שלושה מגדולי השירה הצרפתית. לאמתו של דבר הריהי אנתולוגיה של עשרות משוררים עבריים, שניסו להריק מפלי אל כלי משהו מן היינות המשומרים ההם — איש ואיש בסגנונו ובמידת כוחו וטיב כשרונו, עד שלפעמים יקשה לשער כי משורר אחד הוא שכתב צור־שירים מסויים. גם המבחר אך מקרי הוא, שכן תורגמו השירים בפקי־זמן ובמקומות מרוחקים זה מזה, ללא קשר מכוון ובלא ברירה מראש. אכן, מסתבר שברירה זו לא היתה כלל בידי מר דוד, המלקט והמביא־לכית־הדפוס. הוא ליקט כל מה שנמצא בעין, ניסה לקבוע סדר הגיוני כלשהו לדברים שנמצאו לו מן המוכן, הוסיף מבואות וביוגרפיות קצרות, לוח כרונולוגי וביבליוגרפיה, רחבה אך לא מוגזמת. ההוצאה מצדה שקדה ככל שהשיגה ידה על הידור היצוני ופנימי — עיטורים, שערים מצוירים, תצלומים של כתבי־יד, רשמי דיוקניהם של המשוררים.

* המקוללים; משירי שארל בודליר, פול ורלין וארתור ראמבו; הוצאת "עקד", ת"א (אין תאריך).

עוד ב„אבני בוהו“ בשבעים־ושבעה פנים, אל נימת הטראגיות העמוקה של היות־האדם לבדו עם כל היותו שירי מהכרה ומרצון לרקמה חברתית נתונה. קרע זה בין הווית יחיד ומהומת הכלל נשקף אלינו מרובו של מחזור „שירי המרוצה הרעה“, אולם עמוק הוא פ־כמה במחזור הבא אחריו, „שירי השוט והשוטה“.

בעוד הרצון לעצור את „המרוצה הרעה“ הוא רצונו של כל אדם בעל עצמיות, הנה השוט הוא גורל, הנועד לא דווקא לשוטה אלא אף לרועה־הרוח — למשורר בעולם החדש; אף כי ההמשלה לקוחה מתוך „המלך ליר“ לשקספיר: „יש שוט לגו כסילים“. בשירים מופיע המלך ליר בכפל־משמעות: „המלך“ סימל את עולם האידיאלים, שכל ה„בנות“ — הרעיונות הנשגבים בגדו בו, חוץ מן הבת האחת, בת־השיר, שאותה משרת „השוטה“.

„ליל־ציניים־ופחים“ — התיפח השוטה,

והסער חסף את נורו שלמלך.

„ליל צינים ופחים“, — וכשוט השוטה
התשוטט הברק בארצו שלמלך.

אולם שלונסקי אינו מסתפק הפעם בסמלים מסוגגנים, מעודנים, הוא חותר לומר דברים מפורשים בפשטותם. הנה כי כן מעדיף הוא „אבני גוויל“, בלתי־מסותחות כל־עיקר, על אבני־הגזית הנושנות.

אדיר היער בשלכת.

נמחו, נמחו עקבי השביל — —

אל עוד תבנה גזית מליך,

חצוב דברך, מאבן־גוויל.

הדברים עתים הם מרים כלענה ופוצעים כאבן־קלע: „לא יישרת עקוב, לא עקפת / דרכך אל המחוז האחד. גם כי ששת ללכת בצוותא / והלכת יחדיו לבד“.

מיצוי להלך־רוחו של המשורר בימים אלה נמצא בשורה בודדת מתוך „שיר הערב המת“: — „שום כזב לא בגד כבג־י־דת האמת“. ונוכח נפילת „הכוכבים“

ו„מוט הצמרת“ ומשבר האידיאלים הפוקד את עולמו מוצא המשורר רק שתי נחמות. האחת היא בהשג הכללי של דורו, שהוא שב

שאינ לתרצם במורכבותו של המקור. בדומה לכך יש להצטער על שהראשון בשלושת המתרגמים הוא שנטל עליו את רובה של המלאכה ואת עיקרה של האחריות. גם הקדמתו של מר זוסמן, אף שניכרים בה יחס נפשי אמיתי אל המשורר הרוסי וידיעת הענין שלפניו, היא „אקספרסיוניסטית“ קצת יותר מדי וספק אם היא מתקינה לקורא גשר־גישה אל השירים המובאים בקובץ.

הרבה מגרעות התרגום עושות, אבל גם מחוץ לזאת דומה כי למקרא השירים האלה, במרוכז, אי־אפשר להתגבר על ההרגשה שמרחק עשרות שנים של התפתחות רוחנית ואמנותית מפריד בין קורא לא־רוסי בן־ימינו לעולמו הרוחני, והאמנותי, של בוריס פסטרנק. ביטוי לרגש זה אפשר היה לשמוע גם מפי רבים מקוראי „דוקטור זיוואגו“ מחוץ לרוסיה (קשה לדעת מה היתה הרגשתם הפנימית של הקוראים בתוך הו.ס.ס.ר. גופה).

אף אם אין זו אלא הרגש־יחיד של כותב השורות האלו, ראוי אולי גם להעיר שדווקא פקיה־השירה הראשונים — שלכאורה הם „מודרניים“ יותר, עשירי־דימויים ו„מרדניים“ יותר — מעוררים אמון והד פחות משירי „דוקטור זיוואגו“, אף שרוח קלאסית, מוראליסטית לפרקים, מהלכת בין שורותיהם.

י. ע.

אבני גוויל

לא מכבר כל־כך, עם יובלו, הופיעו כל שירי שלונסקי בשני כרכים גדולים והנה לפנינו ספר חדש, שלא נכלל בהוצאה המקור בצת, אף כי ניתן לשער שבחלקו כבר היה מוכן לפני שנים אחדות.

אולי יש בכך לרמוז על חטיבה מיוחדת בשירי שלונסקי, ייחוד שהופעתה בכרך נפרד באה להדגישו; אכן, העיון בשירים מוליך לסברה שכך הדבר באמת.

המשורר עובר כאן מגימת העצבות, הניכרת

* בוריס פסטרנק: מבחר שירים; עברית: עזרא זוסמן, בן־ציון תומר, שמואל שתל; הוצאת „עקד“ (ב. ת.); 96 עמ.

שנות-העשרים למאה בבית-המדרש העברי למורים בוילנה; י. סערוני כתב על פגיי שותיו עמו ב„חבורה הלנינגרדית“ בשנים 1925/6; י. בן-מש, שהוא פסיכודגים של קומוניסט יהודי שעקר ארצה לאחר מלחמת-העולם השניה, מספר שפגש את לנסקי בגירוש בסיביריה בראשית אפריל 1935. המהנדס אלקסנדר זרחין הכיר את לנסקי בשנות-השלושים הראשונות, לפני מאסרו, ופגש בו גם לאחר ששוחרר זמנית ב-1939. המאר-חרת בעדויות על גורלו של לנסקי היא עדותו של המהנדס אלקסנדר רכן, כיום תושב ירושלים, שפגש את המשורר בסיביריה, בגירושו השני, בשנת 1942. לדעת רכן נספה לנסקי ברעב באותו מחנה.

שתי המחברות שהן עיקר הספר שלפנינו הופקדו בידי אלמונים בשנת 1941, והגיעו ארצה, בדרך הגשמרת בסוד, בסוף 1958. במחברות היו 196 שירים, מהם 131 שלא נודעו קודם ר-65 שפורסמו קודם בכתבי-עת בארץ וכן בקובץ „הענף הגדוע“, שיצא ב„מוסד ביאליק“ בשנת 1954. על אלה נוספו בספר שלפנינו עוד 18 שירים מתוך „שירי חיים לנסקי“, שכונסו על-ידי א. קריב ופורסמו בשנת 1939 בהוצאת „דבר“. באותו ספר נכללו גם שלוש הפואמות „ליטא“, „דילטור“ ו„שער הגלבים“, וכן מספר בלדות. הפואמה „מעשה בעגור“, שהיתה מצורפת לשתי המחברות שהגיעו ארצה לאחרונה, לא פורסמה משום-מה.

ללנסקי ביוגרפיה מוזרה, שאין דומה לה בקרב כותבי-עברית ברוסיה. ראשית, וילנאי היה ולרוסיה הגיע בגניבה. מה ביקש שם? מה הגיעו לכן? מתוך העדויות מסתבר ששלושה היו הגורמים: משבר אישי שפקדו בעקבות אהבה נכזבת, שאת הדיה אנו יכולים לשמוע מתוך המחזור „היא אמרה לאו“; משיכתו לארץ-המפכה, שפן נראה שקרוב היה להלכי-רוחה, אם לא נמנה על שורות המפלגה הקומוניסטית; גורם אחר היה כנראה רצונו להיפגש עם אביו, שעשה אז בכאקו. כל אלה דברים רגילים, מסתברים. הוא נעשה פועל בבית-חרושת למסילות-ברזל בלנינגרד, ואפשר שגורלו לא היה שונה מזה של

ומעלה על נס; השניה — רציפות הדורות ואחדותם, בתפיסתו. הנה כי כן אף הוא חווה פה-רושם אל המוטיבים של הסב ו„אמי בזקנותה“ ועוטה עליהם את הילת-הגעגועים. הוא מצליף ב„עדתו“, שרובה צעירים ממנו:

וכבשל העדה הפוכות / את נתחי הבשר בפארוו, / לא שקקת לנעוץ לעת זבח / את מזלג הכוהן הארוו. //
לא אָתנן הסיתך, לא אתנחחא, / ובשביל בין הלאו והפן / מעולם לחברה לא אָרחת / עם בניו של עלי הזקן.

לפיכך יכול הוא לומר לעצמו: „היה אחד עם הזמנים ובני-דורך“, ולהימצא ביחס ל„זקן“, „בשביל שבין הלאו והפן“; אולם ביחס לצעירים האומרים „כן“ בכל המסר-בות יש לו תואר ברור: „בניו של עלי“. בקרע הזה שבין דורו לבין הדור החדש חש שלונסקי כמו במכוה. רבים מן השירים מוקדשים לנושא זה, והטיפול הוא נבון ומפוכח אף יש בו מידת השלמה. מניח הוא לבאות לקבוע מי טוב יותר ומי הגדיל עשות, אולם מכיר הוא בעובדת השוני.

אשר יבוא אינו זכאי ממני
אלא אם כן גם הוא לא רק אחר,
אלא גם טוב יותר.

נהר הליתי

מעטים ספרי השירה שהוצאתם מלווה חיבה גדולה כזו שמלווה את הוצאתו של ספר-שירים זה. נכללו בו, כמובן, שירים שרובם לא פורסמו עדיין וכן הערות-הסבר רבות לסתומות — שמות מקומות ואנשים ופשר ביטויים ספציפיים. נוסף על אלה יש כאן הקדמה מפורטת מאת ש. גרודונסקי ומבוא יסודי של אברהם קריב וארבעה פרקי זכרון-נות — כל מה שאפשר היה להציל מן השיכחה.

משה שמואלי מספר על המשורר בראשית

* א. שלונסקי: אבני גוויל; שירים; הוצאת ספרית-פועלים (אין תאריך); 120 עמ'.

ספרות חדשה, עדיין איננה שסִדְבֵר בעולם, ומעט העבודות המדעיות החשובות הגעשות בארץ נכתבות מלכתחילה בלשונות זרות, או שהן מיתרגמות סמוך לכתיבתן. יצירתו של לנסקי הרי היא פליאה רבה, כמעט חוץ לדרך הטבע. למרות הניתוק מתחומי הלשון החיה בארץ־ישראל, למרות הרדיפות, המאסר, הגירושים והסיכון היומ־יומי, הוא מוסיף לשיר עברית, ואינו עברית! מלבד יוצאי־דופן מועטים של „אידישיזמים“ ועירוב מלעיל במלרע, הרי זו ליריקה צרופה לאמיחה הכתובה בהברה הספרדית, משל כאילו חי האיש בארץ הזאת. כמובן, הנופים הם נופי הארץ שבה חי: האגמים, היערות, ערבות השלג; אבל הניסוח, גופי הטעמים, גינוני החרון, טבעיים הם, בלתי־אמצעיים, אישיים בתכלית, רחוקים תכלית הריחוק מכל פאתוס נבוב של למדנים חובבי „שפת עבר“, השופעים מליצנות „לאומית“. לעצם הדבר לנסקי הוא, כמדומה, המשך הגיוני לגזע ה„קלסיקאים“, שראשיתו בילג וסופו בשינאור: גזע שגדלו שרשיו גם עמק בחלל ללא קרקע. היים לנסקי היה החוטר האחרון לגזע־עץ־עבות זה, שנכרת כנראה לעולמים.

מ. ג.

אגד קט

מדרכי טמקין, שהלך לעולמו לפני שנה, בן 69, איש תמים־שיר היה ובגדולות לא הלך. „אגד קט“ זה, שנערך בידי המשורר סמוך לפטירתו והותקן לדפוס בידי י. עוגן, לא יפתיע את מי שהיה קורא את שיריו בהופיעם בעתונים ובכתבי־העת בימי חייו, אבל יש בו כדי להשלים את ציור דמותה של שירת אדם שעם כל היותו בודד ויחיד־לעצמו, כרובם של באי־עולם־יוצאיו, גם טיפוסו הוא לרבים זולתו.

מצטייר לפנינו, אפוא, איש יהודי מאד בתו־דעתו ובזכר־תודעתו, לא „מסורתי“ דווקא אבל ירא־אלוהים וחומד־צלו, דבק בציונות, בערכיה כמו גם במליצתה, אישיות „אנאכ־רונסיסטית“ ממש בהגיגיה כמו גם בדרכי ביטוייה, ועם זאת נקיית־דעת עד מאד, ניג־

מיליוני פועלים יהודים באותה ארץ; אלא שדבקותו בלשון העברית, ואולי גם עצם עובדת היותו משורר, הוליכוהו ממאסר למאסר, מגלות לעבודת־פרך, שבהם כנראה לא עמד גופו החלוש, הגנוע בשחפת עוד משחר־נעוריו.

הוא ביקש להיחלץ, להגר, לבוא ארצה, אולם אחר „את כל הרפכות“. סערוני מעיר: „בגירוש קיבלתי מלנסקי מכתב מלא אכטור־אירוניה. בארץ המטיר עלי מכתבים. התחנן: הוציאוני מכאן! אל תפחדו. אם שירי אינם שווים כלום — ידי יפרנסוני. הרי פסי־ברזל דרושים גם לרפכת הארצי־שר־אלית?!

„ולא נמצא עקשן שיתמכר להצלחו. ביאליק התחיל להתעניין בגורלו, ובינתיים נאסר משוררנו“.

אַרְחֹת התפשטותה של הלשון העברית כל־שון יצירה וחיים שונים מאלה של כל לשון עולמית בזמננו. צרפתית שגורה עד היום כלשון הדיפלומטיה. כיבושיה באו לה בעק־בות התפשטותה של צרפת המהפכנית מת־קופת נאפוליון. האנגלית הלכה צעד־צעד עם כיבושיה של האימפריה הבריטית. הספ־רדית היכתה שורש בצמוד למפעלי ההת־ישבות באמריקה הדרומית מימי קולומבוס והלאה.

הלשון העברית עוברת כמדומה תהליך הפוך. בבחינת לשון חיה, לשון יום־יום, הריה נמצאת בתהליך של תחיה מתמדת רק בארץ הזאת. תחת תהליך של התפשטות יש כאן תהליך של ריכוז. מעט גילויי הצמיחה העברית בארצות המצוקה היהודית שמלפני המלחמה נמחקו בימי ה„מבול“ הנאצי. קדם לכך איסור העברית בברית־המועצות. ובמ־דינות המערב אין לעברית קרקע שממנו תצמח, אף לימוד הלשון העברית איננו צורך חיוני שם. לשון חדשה אין המוני־אדם לומדים אלא כהכנה לעקירה מארץ לארץ. גורמים אלה אינם פועלים לטובתה של העברית במערב. ספרות עברית, בייחוד

*חיים לנסקי: מעבר נהר הליתי, שירים חדשים; הוצאת „עם עובד“, 1960; 260 עמ.

מה, בן זה שלכאורה עצם הוויתו היא גישומה של תוחלת ועתיקה ועם זאת הריחה גם ניגוד קטבי, מסופן, לאותה תוחלת:

הרחקת ללכת ממני, בני,
בדרך מעקשים אל העתיד,
מנוף-חלומי הרחקת במרי,
ושחוק פיד רע ומבעית.

על נפשך, בני, בתפילה וברייב
לפי, הלום-אימיו, נאלם: —
מה ארחמך, בני, אך מה אועם
על אַבְדָּנְךָ כעל מרייך העו!

י. ע.

רעם

האמת ניתנת להיאמר: שירתו של אבות ישורון יכולה לשמש כר-מרעה, לשובע ולאורך-ימים, לסיעה שלמה של מבקרים, נתחנים, מעלי-סתומות ומכרסמי-סמלים — וזאת בעיקר משום שהוא מיוסר ייסורים גדולים ונאמנים של היעדר, קומוניקציה, בין שבחר בהם מאהבה ומרצון ובין שנגזרו עליו שלא בטובתו. כנגד זאת הרי הקורא, ובכלל זה אף קורא למוד-שירה וחובב-שיר, ודאי ייתפס בתחילה לתמהון-לבב, ואפילו לרוגזה, עם מקרא הקובץ הזה, שעצם השם הקרוי עליו («רעם», בעיץ צרויה דווקא) יחייב אימוץ-מוח שבפיענוח-נעלמים.

ודאי, אין שירה חייבת להיות קלה, פשוטה, בהירה, מובנת וכל כיוצא בכך. אמת הוא שרוב הפייטנים שהשתבחה יצירתם בתכונות אלו אין בהם ענין מיוחד, וכן גם אמת הבר-טה ונדושה היא ש"סתומים" ו"חדשים" על היום למחר הריהם נעשים "קלאסיים". אף על-פי-כן יש כמה תביעות ראשוניות — מילוניות, תחביריות, אף "הגיוניות" — שאין להשתמש מהן בשום תירוץ שהוא ואי-מילוין אין להצדיקו בשום קשירת-כתרים של "הרמטיות", "אוטוריות" וכן הלאה. תביעות אלו אין אבות ישורון יכול — או שאינו רוצה — להתחשב בהן. מתוך כך הוא נמצא מגרה סקננות, במידה ידועה, אבל בכך נמצא הוא גם מקפח כל הד. דבר זה מן

עתי-אלהב בישרותה, בקוצר-ידיה המוצהר, ברגשנותה המפורשת, בטולת-ההציצות.

לפיכך, אפילו כשאנו מוצאים שיר כגון "קינה" (ע' 102, "לגשמת בן-ציון ישראלי") הפותח בשורות "יה אלי, אלי, / אדברה אתך משפטים / על מות האיש / בן ציון ישראלי!" או שיר נוסף, הנקרא בתכלית-הפשטות "לזכר מנחם פוזננסקי" (....אתה לא תשוב אלינו, / אל ביתנו בירושלים העיר, / אל מי אשיח, אהמה, / ואל מי אדבר שיר?" — ע' 103), לא יתנו לבנו לפטרם בעקימת-שפתיים של היתול סתם. כי האיש הכותב, שוב בתכלית-הפשטות, שיר בשם "לדוד מזמור" ("לנכדי דוד בן השנה"), והמתאר שם את "שיכון זה", בו תחונך, / תחוק ותגדל לתפארה, / עד שתדע לצעוד בסך / ולהשיב מלחמה ש-רה", הוא גם היודע — באותו שיר עצמו — לחזות לפניו את נכדו כשהוא "בשרות של צבא ההגנה לישראל... משתער בעוז בכי" דון" ולבו, לב הסב, לא רק "יעלוז" כי אם גם "יהרד", עד שהוא צועק אל אלוהיו: "הוי, אלוהי הרחמים! / חוסה עלי מעט / והנני! / את חזון מוראות העתיד / אל גא תראני" (ע' 100/1). הוא גם היודע לבטא, באחד השירים הנאים ביותר שבקובץ ("בודדים אני", ע' 72), הרגשת בדידות עמוקה, ואם גם ראשונית מאד: "...בודדים אנו בחול כביום-הג, / כאריה בסופכו וכ-פור על גג / ... נלקחים אנו כשה למכלה, / וככלות בשרנו גם שביינו כלה... / ושב אז לאלוה חלקו המך / כעניגול הנע אל מרכזו הרוגע"...

אחד השירים שבכאן («תפילה על בני», ע' 31) ראוי בהחלט לניתוח פסיכו-חברתי בפני עצמה, ניתוח רחב מכפי שיעורה של רשימה קצרה כזאת. בלשון בוטה, בלב מורתח ובאורה בלתי-אמצעי ביותר, מעלה כאן אב יהודי טוב את יחסו האמביוואלנטי אל בנו, בן-הארץ, יוצא-חלציו הזר לו כל-כך, משום-

* מרדכי טמקין: אגד קט (שירים); הוצאת "דבר", 1961; 103 עמ'.

אין ספק שזוהי היסטוריוסופיה שרירותית, גם אפשר לומר שיותר משתוכל לתרום למח" שבה המדינית ריהי בגדר "דרש" אישי, פרטי, "מעניין" כשלעצמו, אבל גם מוסיף טישטוש על הירהורי-לב, אף-על-פי-כן אין כאן מקום, כמובן, לזיכוח ולעירעור, שהרי זוהי קודם-כל תעודה אישית סובייקטיבית, וכל עיון בזיקתה ל"עובדות" או לחקירות כלשהן יהיה בלתי-רלבנטי עד כדי גיחוך.

תמונת-העולם הזאת, ה"אני מאמין" הזה, באו על ביטויים השלם ביותר בפואמה "פסח על כוכים", שראתה אור בראשונה לפני תשע שנים, עשתה בזמנו רושם מסוים אף זכתה לפרשנות נרחבת. אבל מצטיירים הם ביתר-בילור, אם גם בהדגשה "רעיונית" פחות, עוד בצרור-השירים, "על חכמות דרכים" (1942), שהוכלל אף הוא בקובץ שלפנינו, שהוא "כיגוסה השלם הראשון" של שירת אבות ישראל. שירי "על חכמות דרכים" עדיין הם הפועלים על הקורא את הפעולה החזקה ביותר; אולי מפני ששם עדיין שומר המסור רר על כמה כלים חיוניים של מלאכת-השיר ושיחיושיג אנושי, ואף כי תכופות הוא מגיע עד גבול ה"הרמסיות" הרי אך בנדיר הוא מרחיק הרבה אל מעבר לו. קטעי הפרווה המעטים ששובצו ב"רעם" הם נאות-מדבר משיבינפש. אולי כדאי שיוסיף עליהם ישראל, עם הזמן...

צ. ק.

השושנה הכחולה

משה גיורא מפרסם משיריו זה למעלה מעשרים שנה, ומבחינה זו לפחות אפשר לראות בו אחד מ"קשישי הצעירים". במשך הזמן הזה פירסם, כמדומה, שני קבצים לפחות. "השושנה הכחולה" כוללת משיריו הראשונים והאחרונים כאחד, וכן גם כ־30 עמודי תרגומים, משירי בירון, דהימסה, דירותי פארקר ופטרנק.

כפחינה שאיננה כרונוולוגית בלבד אולי היא בעלת-תק עוד יותר. השירים בכללותם, ראשונים כאחרונים, אף שנוכחים בהם עקב בתיהם של משוררים בניימינו -- וכן בחירת המשוררים הזרים שאליהם נמשך

הסתם יהיה בו כדי להסב לו צער במיוחד, מפני שניכר כי באמת-ובתמים מבקש הוא להשמיע באזנינו איזה לקח, איזה דבר-מוסר, איזה בשורה בעלת משמעות ציבורית-מדינית דוחקת ביותר -- להשמיע עלינו איזה השפעה רעיונית. מבעד לחומה עבה, אך שקופה, של זכוכית אנו רואים אותו אל-נכון: שפתיו נעות והוא עושה לנו סימנים של דחיפות וקוצר-רוח, אבל קולו לא יישמע ודבריו לא יגיעונו; רק אם נתאמץ מאד נוכל להבין, על פי תנועות השפתיים, ועל דרך ההשערה בלבד, אייאלה הגאים והברות, ועירפה זעיר-שם...

בעצם, אולי הגזמנו מעט. רעיון-אב אחד או שנים אפשר בכל-זאת לתפוס, בבהירות יח-סית, לפחות לאחר עיון משווה במספר שירים, ובתוך הערפלים הכבדים שמפל עבר אפשר לנחש את קיומם כמעט בכל יתר השירים. אלו הן אבני-שתייה של כל הגותו, הרגשת-לבו ובשורתו הציבורית, ביטוי-מפתח לאישיותו הפיוטית -- שעצם קיומה איננו כלל בחוקת ספק. זהו רעיון מקורי, אישי מאוד, חריף, מיוחד-במינו למדי, אם גם לא מורכב ביותר; השורות שכתב המלביה"ד על גב הספר יש בהן כדי למצותו מיצוי מספיק לצורך ענייננו, ואין לנו אלא להביאן פה לפני הקורא:

"...וזכרונות העיירה בפולין ומראה נוף ארצנו ותושביו הערביים לא נשאר בלב המשורר שתי רשויות נפרדות. אם באב ובאם מן העיירה מתגלה היהדות בניצ-נוצה האחרון, זה שבו הובאה אל המש-רפות, הרי שבפדוי ובפדוית מתגלה היהדות הקדומה של אברהם. יצחק ויעקב. בעיירה של היהנדס' ובמאהל מגלה ישראל תוכן רוחני אחד וזו מוסיף אחד של תרבות ארוכה ורצופה. שואת יהדות אירופה והאיבה הגדולה שבין בני עבר' לבני ערב' הם בעיניו שני פנים של אסון לאומי אחד".

* אבות ישראל; רעם (שירים); הוצאת אגודת הסופרים העבריים ליד דביר, תשכ"א; 222 עמ'.

„השושנה הכחולה“, וביתר-ייחוד בשיר שהוא אולי מיטב יצירתו ממש, „חנום“ (ע"ע 56/7). שכך פתחתו:

הליל מט לגווע בין הרים :
הסחר יט עצב כנעורים :
הערפל רוחש בהרהורים :
גולל מזרח שוליו הפוערים.

ה. פ.

נחושתיים והללויות

זה ספרו החמישי של מ. בסוק ב-27 השנים האחרונות. לפיכך מאכזבת העובדה שעדיין כשר בעיניו לכינוס בספר כל שיר וספקי שיר רק משום שיצא מתחת ידו. הנה, לדוגמה, שורה של „קושיות“ אפייניות למדי לקובץ שבידנו:

למה מרעות עיניים נורתני? / למה מן היין ציערתני? / לראות האין חיברתני?

ועוד שלש שאלות והשיר תם:

למה קשב יחולים בגוף קטלת, / למה כשף של עולים מן החצוף החדלת, / זרע אבדון למה בו שתלת!

קשה מעט להבין, כמובן, מה שואל המשורר, את מי הוא שואל, ולמי זה איכפת. שום חוויה אינה גרמזת מן השאלה המשולשת, המסתיימת בסימן-קריאה דווקא, לא כל שכן משלש הראשונות המסתיימות בסימן-שאלה כדין, יבשות ופורמליות כפרטיכל של ישרי-בת-מוכירות.

עם זאת עושה בסוק וגם מצליח בבואו לתאר מציאות חיה, ללא סימולת שהיא למעלה מכוחה, ובלי סבר פני פילוסוף, שאיננו מטבעו.

עושות-רושם ואמיתיות הן השורות הרחבות, הפשוטות, המתרווננות לענין — וכענין:

„פתח היום:

אני השער הנפתח. העיניים הנפקחות בחלון.

הדרכים העוקרות מבתן. התפילות היוצות אות מן הלב.

ומהם ראה לתרגם, אף כי גם בתוכם יש מן ה„מודרניים“ — מפיקים מין רומנטיות צרופה, שרק במאמץ מסוים אפשר להאמין שהיא נחלתו של בן הדור הזה. האמנם היה בין השמות ה„נודעים“ בשירתנו החדשה מי שכתבתו רומנטית כל-כך? — אולי זו שניאור לבדו. אולי טשרניכובסקי, בכמה משיריו הראשונים, הראשונים.

יש כאן רומנטיות נסערת ורומנטיות מאורפקת: פאתטית ופסטוראלית, תקיפה וענוגה, מאוורית ומינורית, „לאומית“ ו„אישית“. אפייני הדבר: חולשה מיוחדת יש למשורר לכלילי-סונטות. גם מקפיד הוא היטב על מלאכת השיר ונקיחותה, כמסורת, אינו נזקק לניסויים, להידושים, לשבירת-כלים ופריצת-גדרות. הודות לשמרנות זו, לאיזון פנימי זה, לנאמנות-עצמית זו, יכול הוא להוליכנו גם עתה על „במתי חלד“ (ע' 121) ולשיר בלשון —

לעורים את נפשם כפינור ובקשת לאורג חלופו עם העד שבנוי, אין מהבל מסגד למכורה ולגוי כי בכל הניבים — שירתו הלוחשת.

כדרך ששר לפנים, בכליל „הבוסתן“:

לדשן בדמו התוסס דור נכרי — זה חלקו של גנור מגזעים וצמרת, אם ינק באבן טל-חיים ועוז-מרד או לעג כשועל למעוף הנשרי.

(„העיט“, ע' 78)

ובדומה לדרך שירתו באביב-ראשיתו, בשנת תרצ"ח („פעמי גורל“, ע"ע 20/1):

אנו עולים על גרדום לפנות-בוקר בגלוי, לעיני העולם! — אנו נקטלים ודמנו ניגר באופל-מחתרת.

הציוריות והמלודיות, שהם עמודי-ידין-ובועז של שירת גיורא, יש להן בכל-זאת גילויים מרעננים יותר — בפרט במחזור-השירים

* משה גיורא: השושנה הכחולה (שירים); הוצאת „עדית“, תש"ך; 159 עמ'.

אחר לגבי ספר מקורי, ומהגם ספר מקורי שמקפל בתוכו תמונות ממלחמת-השרור, מנדודי ניצולי-השואה, מן המדינה הנבנית ומצפת העתיקה והחדשה. איך מטפל המחבר בנושאים אלה — הרי זה ענין שנייבמעלה. ומה אפשר לדרוש? כלום יש לנו ספרים רבים בשטח זה שנוכל לבזר מהם? ספרות מקורית יש לעודד ולא לקטול. וכך, מתוך גישה סלחנית זו, מגיעים לכלל אבסורד כעין זה שלפנינו.

כדי לתת „מוטו“ לחיבורו גייס סערוני פסוקים מ„הזוהר“ ומלאו־טסה. בהקדמה שצירף לו הוא מביע את הבטחון שהקוראים יודוהו עם יצירתו כדייכך שיראו בה מציאות — אמנם כזו ה„עולה על כל דמיון“. ובסופו של החיבור מסופרים חיי המחבר וכמה דברים בשבחה של יצירתו. מתוך דברי שבח אלה למדתי שזהו „רומן סאטי־רי“. מצוידת בידיעה זו קראתי בו שוב. לא הבינתי. נדמה לי שהמלה „פארודיה“ היתה מתאימה כאן יותר. שהרי זו פארודיה על מלאכת הכתיבה.

יש פה קטעים משעשעים — אלה הם הקטעים הארוטיים המגלים את תפיסת-עולמו של סערוני — תפיסה דומה לזו של נערה מתבגרת שאומנתה הפחידתה בגברים חסרי־הלב האורכים בכל סימטה השוכה כדי לאנוס כל אשה תמה הנפגשת להם. יש קטעים משעשעים פחות — אלה הם הסיפורים המשעממים, הגרוטסקיים־כביכול, על אמניה ועסקניה של צפת המודרנית. לעומתם יש קטעים המעוררים סלידה ואי־אפשר להתחסס אליהם בהומור: אלה הם הפרקים על מלחמת־1948. פרקים אלה, שנכתבו מתוך רצון לפאר ולרומם ולקלס, דומים לקריקטורה גסה שנעשתה ללא השראה וללא כשרון ויש בהם כדי להעליב את כל שיש להם נגיעה כלשהי לענין. גם הפרקים על גילגוליהם של ילדי־טהרן זכו לטיפול דומה.

שפתו של המחבר גדושה הברקות מילוליות וחידודים לשוניים: „מתפלגשת“, „פירט־זנתי“, „משולפחת“, „מיוששים“, „נתגאן“ — הרי זה רק קומץ שהעליתי בקצה המזלג. מן האוצר הסגנוני הזה; וזוהי הדגמה בולטת

זמור צפורי בית־רבן המלא, אוכלוסין אוכלוסין, הללה של שחרית.

ואני הכביש הנמהר, המוליך מעשים ורציות ותשוקות.

השדה האטי, השומר על עיתוי ומקפיד על הימב הנצחי: יורה ומלקוש.

והלילה אמר:

אני הפית הנסגר על פנימו, ואני ההלך בדרך אובדת.

אני הפוכב הגבוה, האור הבודד הרכון על הספר.

ואני בית היין. הפוס החומרת. הבודת השבירה.

הליריות נעשית עמוקה ושקופה יותר, כש־מצטרף אל יסוד זה של ציור ריאליסטי כמעט יסוד של הלך־רוח, נוגה על הרוב, ועתים יש גם שהציור הנפשי־הפנימי מתמזג עם תמונה ססגונית מבחויץ:

„יא חביבתי, איפה את?”

„יא רוחי, איפה את?”

בפתח של לילה קשוח וישבת אשה

מן הכפר, ממר,

וקולה מהלך.

ודי בשורות מעטות אלו להעטות משהו מצביון מקום וזמן על האשה הקוראת „יא חביבתי“, ועל העיניים התבושות שאינן רואות בגין המדווה, אף לעורר את ההד המבוקש...

מ. ג.

נסים וצפת

מוזר מאד. מה ראתה הוצאת עם־עובד שעמ־דה ובחירה וערכה והגיהה והתקינה לדפוס והוציאה לשוק את „נסים בצפת“ לי. סער־ני? קשה לי להאמין שחיבור זה הוא לטעמם של אלה שהוציאו לאור את „זורבה היווני“ ואת „ד־ר זיווגו“. קרוב לוודאי שפעל כאן הגורם של איפה־ואיפה; קיים קנה־מידה

* משה בסוק: נחושתיים והללויות; שירים; הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ״א; 90 עמ׳.

אזרח זר לחלוק אתם בדירתם ומוסרים לו מזמנם וממרחם.

זוהי אמריקה הקונה ומוכרת, זועקת ומסנוורת פרסומת — ואמריקה של טילים ופיקניקים ומזטלים.

זוהי אמריקה הקונה ומוכרת, הזועקת ומנוורת גים בפני החוק ובדרומה שולטים חוקי האפליה הגזעית, והכופשים שריונים שם בעוני ועזובה ונחשבים פחות מבני־אדם.

זוהי גם אמריקה של יהודים, הבונים מרכזי תרבות יהודית ושוקדים על חינוך יהודי לבניהם — כדי שיהיו אמריקאים טובים יותר; אמריקה של תרבות יהודית שיצורו תיה הספרותיות הן „מרג'ורי מורנינגסטאר” ו„אקסודוס”; אמריקה של ציונים טובים, התורמים למען ישראל ו„עולים” אליה — לשנה.

זוהי גם אמריקה של ישראלים שבאו לכאן לשעה, זקנו ובנו בית ועדיין הם חיים באמונת־שווא ש„עוד נחזור”.

וזוהי גם אמריקה המכה על תודעתם של ישראלים, כובשתם עד לידי התבטלות ומשנה את פרצופם — בין אם יישארו בה בין אם יחזרו הביתה.

הספר מיוחד־במינו הן בנקיטת הכתיבה, בחוסר־האמצעות, בהומור ובפיוט השזורים בו, והן בראייה המיוחדת, המבוגרת והכנה של הדברים.

אפשר לומר שהמחבר עבר כאן מעין שלושה שלבים (אין הם באים בזה אחר זה אלא בבת־אחת, ואם נתתי בהם מספרים אין זה אלא לשם נוחות):

- א. שיחרור מוחלט מראייה שבמוסכמות;
- ב. פקחת־עיניים מחדש וצילום נאמן של כל הנראה לעין הסופר גם אם יסתרו המראות זה את זה וגם אם יקרה מה שקרה לצלם לרגלי הסקוויה: „אתה מבקש להכיל את האילן כולו — נעשה האדם פסיק מחוק בתחתית הגזע. אתה מתקרב עד שנעשה האדם ברהיכר — אין מגלה האילן אלא שמץ מנהו”. אין הוא מניח לחומר. אין הוא מנסה להקטין מידות. אין הוא גרוע מלומר:

תיקו;

ג. נסיון לגבש מסקנות מתוך מה שראו

לכך שעקמומיות ולהטטים עדיין אין בהם כדי סגנון.

מענין לענין מזכה אותנו הסופר גם בהבעת רעיונות נועזים; מגדה, היא אשת־החלומות, נושאת נאום נאה על הספרות.

„מדוע קאפקה? מדוע נכנעים אנו למזמי האימתניים של גאון? דוסטויבסקי נתגאן בחסד התקפות־הנפילה והכריח אותנו להת־ענות בייסוריהם הבדויים של הרסכולניקובים והקרמזובים נגועי מצפון חולה. פרוסט נחנק בקצרת, נסתגר בחדר אפל, מפוקק, והרעיל את הלבבות בפת־בגו השטני המנוון. אדגר פו הסכים הפריש ריר של זועות, קאפקה שגא את אביו והתנקם באנושות כולה ופצעה באבורי פחדיו והפך את האדם למפלצת רומשת הנדרסת תמיד”...

לאחר משפט חרוץ זה, מי נשאר לנו אם לא — סערוני?

4 ישראלים ובל אמריקה

זהו גילוי אמריקה. ברטוב ממחיש לקורא אמריקה אחרת, שונה לגמרי מזו ששמענו עליה מפי אנשים ששהו בה ולא ניהנו בראייה מקורית. שונה לגמרי מזו המוגשת לנו בדפוסים מקובלים של סרטים ועתונים.

זוהי אמריקה של יערות־עד ומדבריות־ענק, של קאניונים אדירים, פארקים עצומים ואיי לגות־בראשית. אמריקה של כבישים, אוטו־סטראדות ומגרשי־חניה. אמריקה של גיור יורק הצפופה, המחניקה, הרועשת ומסנוורת, גורדת־שחקים ומסחרת־ראש. אמריקה של לוס־אנג'לוס שכולה רווחים, בתי משפחות ללא מרכו עירוני; 60 פרוורים המחפשים עיר. אמריקה של בתים סגורים וחלונות אטומים. אמריקה שהמכונית, הטלפון וה־טלביזיה מחקו בה במידה רבה את המגע הסופנטאני בין בני־אדם.

וזוהי אמריקה של עיירות עם חיי־רחוב הומים ומרפסות פתוחות, שהרכילות והידידות מושלות בהן בכיפה ובה פשוטי־עם מזמינים

* י. סערוני: נסים בצפת; עם עובד / ספריה לעם, 1961; 264 עמ'.

עניו. מסקנות משלו; השקפה עצמאית ככל האפשר, נשענת על מראה-עניינים, בלי להתעלם מעובדות הסותרות אותה. וסוף-סוף כל פירושים מאשר את המסקנה העומדת מאחורי כל המסקנות האחרות: הרי זו ארץ של פרויקטים. הכל ייתכן בה — וגם להפך.

ד. ג.

ציירים בקיבוץ

תשעה-עשר ציירים מאנשי הקיבוצים של "השומר הצעיר" (בהם שלושה שאינם עוד בחיים) מיוצגים באלבום מפואר זה בעשרים-חמישה דפים מודפסים בהדפסת-אופסט (חל"ק) עם הגדול צבעוניים). העתקות של ציורי-שמן, רישומי עט ועפרון, מונוטיפ, חיתוכי עץ וסריאוגראף.

ודאי לא יחסרו "צרי-עין" שיטענו כי אסופה זו של יצירות-אמנות אינה מצדיקה בשום פנים את הגדר שבה הקיפוח, גדר הקיבוץ — או, ליתר-צדק, גדר הקיבוץ ה"ארצי". ובאמת, נראה הדבר כי נימוק להתגדרות מיוחדת זו יש לחפש בכיתתיות המופלגת שעליה נתגדל הציבור הישראלי, כיתתיות המוטעמת כפלי-כפליים בתחומי שליטתם וקרינתם של הזרמים האמונים יותר על דוקטרינאריות אדוקה. עצם הציורים שבאלבום זה אין בהם בשום-פנים כדי להעמידנו על ייחוד עושיהם מפלל ציירי הארץ, קל-וחומר מפלל ציירי הקיבוצים, או מפלל הציירים שבישובים החקלאיים. (וזאת על אף ה"ניואנס" הדק שדיקדק בו מי שקרא שם לאלבום זה שלפנינו, שדייק ואמר "ציירים בקיבוץ" ולא "ציירי הקיבוץ"). אין ייחוד זה נראה לא בטכניקה, לא בחיפוש-דרך, אף לא ב"נושאים". ראוי לנו רק

שנודרו ונוסיף כי ייחוד זה אין כלל צורך שייראה, לפי עניות-דעתנו — לא בטכניקה, לא בחיפוש-דרך, אף לא ב"נושאים".

אכן, כל אלה אולי הם דיקדוקי-עניות סתם. אפשר מאד שהעיקר הוא ה"יש" שמקנה לנו האלבום הזה. והרי זה "יש" שההוצאה יכולה להתכבד בו ולהתפאר בו: מצד טוב-הטעם, הבינה הגראפית ונקיטת-הביצוע מסת-מנת התקדמות מבורכת מאד לעומת נסיונות קודמים שלה בתחום האלבומים האמנותיים (למשל: הכרך הבינוני-האפרורי, "הגראפיקה הישראלית"). הטקסטים המלווים כמעט שאי-גם מקלקלים את השורה, וסימני יד טובה ועין בוחנת ניכרים אף בפרטים קטנים ביותר.

העבודות אין בהן להפתיע במיוחד, לא את מי שלא ידע את "הציירים בקיבוץ" ובודאי לא את מי שנודמן לו כבר לעקוב אחריהם. עם זאת מידת ההגינות מחייבת לציין לטובה במיוחד את חיתוך-העץ הצבעוני של יוסף וייס (מס. 19), את ה"קיקיון" הפרוע והמאור-גן-להפליא של רודא רייטלינגר (מס. 15), את "העצים העתיקים" עזי-ההבעה של חיים ברגל (7) ואת ה"קונסטרוקציה" המופשטת של יחזקאל קמחי (9).

מ. ב.

נופי צרפת

יכול היה צורך הרשימות שמחזיק ספר זה להיות דוגמה נאה לכתיבתה של גיאוגרפיה "הומניסטית", המעמידה את האדם לדורותיו במרכז התיאור הגיאוגרפי ו"מאנשת" אפילו את נוף-הטבע עצמו. אם לא עלה הדבר בידי המחבר, אף שוודאי דווקא לכך התכוון, הרי זה אולי משום שלא גמר בנפשו מה ה"טון" הנכון, או ה"זאנר" הנכון, אשר יבחר לו. הגה על כן נמצא, כביכול, נופל פעם בפעם בין כמה וכמה כסאות: בין נוסח מתב אינטימי לנוסח פיליטון לנוסח כתבה עתון נאית לנוסח רשמית-דרך סתם, כמו גם בין השתפכות-הנפש לקונטמפלציה פילוסופית ולציור-מראות ענייני. על אף ליקויים עקרוניים אלה, מצטיינת

* חנוך ברטוב: ארבעה ישראלים וכל אמריקה; ספרית פועלים / "דעת זמננו", 1961; עמ' 208.

** ציירים בקיבוץ; עריכה: פסל פרידברג, אבא קובנר; ספרית פועלים בשיחוף עם ארגון הציירים והפסלים של הקיבוץ הארצי, 1961; 25 דפי תמונות + טקסטים.

אכן, דומה כי אף שורות אלו דבק מהן משהו מאותה התרוננות־שבהבה הנסוכה על רשי־מותיו של דב גיר...

י. ע.

ספר־היובל ליצחק בער

לשורת ספר־היובל, שיצאו לאור בארץ ל־כ־בּוּדִם של חוקרים בענפי המדע השונים, נצטרף לאחרונה ספר־היובל לכבודו של המלומד הירושלמי, חוקר תולדות־ישראל בימי הבית השני ובימי־הביניים, פרופ' יצחק בער, שהוא אחד מאותם חוקרים שמאמריהם וספריהם נעשים אבני־שתיית לכל חקר הענף בו עסקו.

החברה ההיסטורית הישראלית ריכזה בספר־היובל לא פחות משלושים־ושנים מאמרים, פרי־עטם של חוקרים במדעי־היהדות, על נושאים שונים במקרא (מתוך האספקט ההיסטורי) ובתולדות ישראל.

ד"ר א. מלמט סוקר במאמרו, "חצור ראש כל הממלכות האלה לאור התגליות האפיקרא־פיות והארכיאולוגיות", את מעמדה של חצור בתקופת כיבוש הארץ ע"י יהושע ולפני־כן. נקודת־המוצא לדיינו הוא הפסוק "כי חצור לפנים היא ראש כל הממלכות האלה" (יהושע יא, 10). הערה צדדית זו של ההיסטוריוגרף המקראי נותנת מקום לסברה כי אכן לא היתה חצור "ראש ממלכות" בתקופת הכיבוש עצמו אלא בימים קדומים יותר; כיוצא בזה אנו מוצאים הערות־לזואי על עברם של מקומות שונים במקרא: "ושם חברון לפנים קריית־ארבע" (יהושע יד, 15; שופטים א, 10). במאמר זה סוקר מלמט שורה של תעודות המצביעות על מקומה של חצור במערך הכללי של היחסים הבינלאומיים במזרח העתיק, ומגיע למסקנה שדברי ההיסטוריוגרף בהערת־הלואי שלו, "אינם אמורים, או לפחות אינם מכוונים בראש־ובראשונה, כנגד מצבה של חצור ערב הכיבוש הישראלי, אלא עדות הם לגדולת קדומים של המקום, שראשיתה בתקופת הברונזה התיכונה ב'... מסתבר שמעמד הכבודה שנועד לחצור בימי הכיבוש היש־

הרצאת־הדברים בכוח מעולה של המחשה, ואין בה מאומה מן היובש של איש־המקצוע (והמחבר היהו גיאוגרף מקצועי) שירתיע את הקורא הרגיל — או ינסוך עליו תרדמה. מקור השראתן הראשי של רשימות אלו הוא האהבה — אהבה בלי מצרים למה שרואות העיניים, העיניים הפקוחות לרווחה בלי הרף, אהבה לצרפת הארץ והאומה, אהבה היוצאת מן הלב. מלבו של הכותב היא יוצאת ואל לבו של הקורא היא נכנסת. מי שאינו מכיר את צרפת ייפסס לחיבתה עם מקרא הספר, מי שהכירה יתמלא זכרי־דברים וגעועים.

צרפת היא ארץ שקשה לא להתאהב בה; אם לא ממבט ראשון הרי ממבט שלישי ורביעי. זוהי ארץ שאפילו בניה ויושביה אוהבים אותה אהבת־נפש, דבר שאינו שכיח ביותר ברוב ארצות המערב בימינו. ואין לך ארץ שפה רבים הנכרים שדבקה בה נפשם במרוצת הדורות.

קשה לתלות את סיבת הדבר בקולר אחד מסוים. היטב אנו יודעים שאין זו ארץ גדושה אידיאליזם ואהבת־הבריות, שהלחם אינו נקטף בה מן האילנות והחסידות אינה נוטפת בה מן הגנות. יושביה אפשר למנות בהם, כמובן, מאז ומעולם, כל מיני מידות של קשיות־לב וצרות־מות, אנוכיות ואהבת־בצע, התנשאות והפכפכות. אף על פי כן יש בה הרבה והרבה סגולות־חמדה, שאם רק השכלת לעמוד עליהן בעל־כרח אתה הולך שבי אחריהן, בצירופן. קצת עושים היינות והגבניות, חכמת־החיים ואהבת־החיים, מ־ש־מני־הארץ ומגד־השמיים, סגנונותו של הנוף הטבעי והאנושי, כשרון־המעשה והנאת־הבטלה, בינת הזיקנה ושקיקת הנעורים, כובד־הראש וקלות־הדעת, חיותו של ההווה ונכחותו הגאה והמורגשת של העבר והתר־כותו הבוטחת של העתיד, וקצת עושה אותה תחושה מופלאה של רציפות, המשכיות, שלמות כוללת של ציביליזציה איתנה, עמך קת־שרשים, למודת נסיון, חדרות חוש־מידה, שקיפת תרבות של יום־יום.

* דב גיר: נופי צרפת (מסות ומסעות); הוצאת "מסדה", 1960; 121 עמ'.

דבר זה איננו בבחינת מושכל ראשון, ויש הסבורים כי על הנצרות השפיעה היוונות דווקא. אולם ד"ר פלוסר סבור כי אין למצוא בברית החדשה השפעות יווניות, והקונסט טרוקציות המלאכותיות של החוקרים, שביקשו להקים גשר מן היוונות אל הנצרות, הולכות ומתבטלות, הן מצד חקר החומר היווני והן מצד חקר החומר היהודי והנוצרי (עמ' 75). הוכחה ניצחת לדעה זו מצויה, לדעת המחבר, במגילות מדבר-יהודה, שהורו כיחיו כי מושגים דתיים רבים, שקודם-לכן נחשבו יווניים, מקורם אינו אלא ביהדות. פלוסר סוקר במאמר זה כמה מן הבעיות הדתיות של היהדות ויחסם של הנוצרים אליהן; הוא מצביע על חומר מתוך המגילות, שיש בו כדי לבסס את דעתו, ומסכם: „נראה לי אפוא כי התסיסה הרוחנית שביהדות בית שני, על תופעותיה הפנאומטיות ועל חשיבותה המיתית, היא שהולידה מתוכה את הנצרות. ואם נמצא בנצרות תופעות שאין מקורן ביהדות זו, הרי נוצרו מתוך בריאה חדשה בנצרות גופה: שהרי הנצרות כשלעצמה היא הכוח השלישי בצד היהדות והאלימות" (עמ' 98).

אחד הסוגים הספרותיים הנפוצים בימי הביניים היה „מקאמות", כלומר — סיפורים מחורזים, עלי-הרוב בעלי סגנון מסולסל ונעדר די מגמה מוסרית או דתית. תכליתם היחידה הייתה לשעשע את הקורא. סוג ספרותי זה היה מקובל גם בקרב הסופרים היהודיים בני אותה תקופה, שעשו בו חיל רב.

בספר שלפנינו דן פרופ' חיים שירמן, חוקר שירת ימי-הביניים, בקובץ השירים והמליצות של אברהם בן יצחק הברדשי, שחי במחצית השנייה של המאה ה-13. זהו אחד המאמרים היחידים בספר זה שנושא ספרותי טהור. כדרכו, דן פרופ' שירמן ברקע היצירה, ומטפל בצדדיה הספרותיים. תשומת-לב מיוחדת מוקדשת לדימויים ולהשאלות של סופר זה, שיש בהם ענין מיוחד, שכן היה לו כשרון לחיקוי קולות שונים, ולעתים דימויו מפתיעים ביותר. שירמן עומד על כמה חידושים בשירי הברדשי, ומצביע על קשרים

ראלי היה בבחינת שריד אחרון לעצמתה של הממלכה מאות-שנים קודם-לכן". (ע"ע 6-7).

ניתוח מעניין ביותר של מזמור קל"ט בספר תהלים מגיש פרופ' בן-ציון דינור במאמרו „תהלים קל"ט ומשמעותו ההיסטורית". גישתו של דינור למזמור היא ביסודה גישת היסטוריון, החותר להגיע לזמן חיבורו ולמסיבות המשתקפות מבין שורותיו. הוא מנתח את המזמור לפרטיו ומעלה כמה הערות פרשניות; אולם עיקר הענין שבמאמר הזה מצוי בחלקו האחרון, שעה שהמחבר מוצא הקבלה בין מהלך הרעיונות במזמור לרעיונות ספר יונה. בדיון קצר מעלה דינור מעין „חמש מערכות" בסיפור של שליחותו של יונה בן-אמיתי, ואותו מבנה מוצא הוא גם במזמור הנדון: „בבית הראשון מסופר על ייעודו של הנביא, שאין הוא רוצה ו(אין הוא) יכול להסתלק ממנו. בבית השני מדבר המשורר על הכרתו שאין לברוח מה, ולא היה, אפוא, כל צורך להיווכח בכך על-ידי נסיון אישי. בבית השלישי מסופר שהנבואה היא בעצם הווייתו, וכי לא היה כל צורך, להחדש את נבואתו שהוא נאמן לה, נתון כולו להשפעתה המתמדת. בבית הרביעי כופר המשורר גם בקיום יסוד כלשהו לקובלנות על הסתלקותו של הנביא מקרא את הרשעים לתשובה, משום שאין הוא נתון בעצם ערך לתשובה זו. ובתפילה הסיום הרי הוא מבקש את האלהים, לבחון את לבו — ולראות אם אמנם יש בו, דרך עצב, וזקוק הוא לאותו לקח אלהי, ומתפלל לאלהים שינחה אותו בדרך העולם". (ע"ע 26-27).

בעקבות זאת רומז דינור לאפשרות שמזמור זה מהווה תשובה לספר יונה, או לאלה המסתמכים עליו.

במאמר ארוך ומפורט דן ד"ר דוד פלוסר בשאלת מוצא הנצרות מן היהדות. כידוע,

* ספר-היובל ליצחק בער; העורכים: ש. אטינגר, ש. ברון, ב. דינור, י. הלפרין; הוצאת החברה ההיסטורית הישראלית, 1961; 500 עמ'.

השליטים — לא גוה היה לו להגית הערכה זו כמו שהיא.

ואולם בעיקר נראה שהדחיפה לדרוש מחדש את אישיותו של הורדוס ולהרוץ משפט עמוק יותר על מפעלו היא פרי התלבטויותיה של התקופה בה אנו חיים. דחיפה זו היא פרי ההכרה שדברי-הימים של האנושות מיטלטלים בין שני קטבים מנוגדים — קוטב החירות מזה וקוטב הגאולה מזה.

יש כאן מעין צד-השווה למעשיהם של מחזאים ומחברי רומנים בדרגו: מה הם קיבלו עליהם להסביר את הגיבורים ההיסטוריים ולהעמידם באור חדש, מתוך שימוש רחב בחידושי הפסיכולוגיה והפסיכואנליזה, אף כותבי דברי-הימים גוטלים עכשיו זכות זו לעצמם ומעבירים תחת שבת בקורת חיובית, מחודשת, אותם גיבורים עצמם, כשזכות-הבכורה ניתנת לאלה מתוכם שהתפרסמו כשליטים חזקים ורודניים, "פראקט סלאנס".

אפשר נובע הדבר מן הכורח למצוא צידוק לפעולתם של הללו, כורח שנעשה דוחק ביותר בימינו. לא דווקא משום שקיומם של "גיבורים חזקים" הוא כאילו מחידושיה של התקופה אלא משום שתפקידם על רקע המשטרים המפותחים של ימינו נעשה פרוב" למתי ומחייב הסבר. אולי משום כך יש גם בדיון האקדמי בדבר הורדוס המלך משום לוית-טעם של אקטואליות.

הדמוקרטיה והטוטאליטריות זכו בימינו למידה שווה של לימוד-זכות. מבחינה זו יכלה הבחינה-מחדש שמציע פרופ' שליט להסתכם בנסיון לשבץ את הורדוס בשדה שבין שני הקטבים הללו — כלומר, על-ידי שקילת החיוב שבהשגיו תוך כדי שלילת האמצעים שאיפשרו אותם. אבל המחבר לא הסתפק בדרך זו; אולי משום שהרגיש כי השטחיות אורבת לה, אולי משום שבעייתו של הורדוס מסובכת הרבה יותר.

תגר ראשון בו נתקל מי שמבקש להתמודד עם דמות-דיוקנו של המלך הוא הצד הגודע-לשימצה שבאפיו, אותו צד שתואר בהרחבה אצל יוספוס. המדרשים התלמודיים ובעלי הברית-החדשה, אלא שדווקא על תגר זה

ביניהם ובין שירת הטרובאדורים הפרובנסיאליים.

מאמרים נוספים בספר נוגעים לבעיות היסטוריות של העולם היהודי הישן. ד"ר חיים הלל בן-ששון דן בגלות וגאולה בעיניו של דור גולי ספרד. הוא מבסס את עינו על מקורות מן התקופה הנדונה. ד"ר שמואל אטינגר כותב על "ההשפעה היהודית על התסיסה הדתית במזרחה של אירופה בסוף המאה הט"ו"; שלמה סימונסון דן בגיטו באיטליה ומשטר; פרופ' יעקב כ"ץ עוסק בהשוואה בין "גזירות תנ"ך" לגזירות ת"ת ות"ת"; פרופ' ישעיהו תשבי מצביע על "התסיסה המשיחית בחוגו של רמח"ל לאורם של כתובה ושרים משיחיים"; וא. ביין כותב על תולדותיו של המונח "ציונות", ובכך נוגע הספר גם בבעיות של תולדות היהודים בזמן החדש.

גם מתוך המעט שנסקר ברשימה זו אפשר לעמוד על התרומה הנכבדה שספר-היובל הזה תורם לחקר ההיסטוריה היהודית. אין זה, כמובן, ספר השווה לכל נפש; גישתם של רוב המאמרים היא מדעית, מחקרית. אולם גם הקורא המשיכל שאינו חוקר, המעוניין להרחיב את ידיעותיו בכמה אספקטים של ההיסטוריה היהודית, יוכל להיעזר הרבה בכרך בר-רושם זה.

ז. ס.

הורדוס המלך

קרה לפרופ' שליט מה שקרה לא אחת למחברים רבים לפניו: ביקש לכתוב חיבור מצומצם, שיסכם את כל הפרטים הידועים מכבר על הורדוס המלך מתוך כתביו של יוספוס, והוציא מתחת ידו מחקר היסטורי המחזיק למעלה מחמש-מאות עמודים. אף באשר להערכת דמותו של הורדוס לא ביקש המחבר לפסוק כל הלכה חדשה, אבל גם כאן לא נסתייעה כוונתו בידו. אולי משום שהממדים החדשים של החיבור חייבו הערכה כוללת, פחות או יותר, ואולי משום שהמחקר ההיסטורי, שהסתעף הרבה בשנים האחרונות — בעיקר הודות להתעמקות בחקר ההשקפות ששמשו צידוק לפעולותיהם של

נשאת תקועה במקום שהניח אותה קלויזנר בשעתו. קלויזנר ראה בהורדוס גוף זר העומד כנגד „העם” ולא בתוכו. מתוך ניתוח רצונו של „העם” העלה כביכול ש„העם” לא רצה בהורדוס אבל רצה בבית־חשמונאי. סמך לכך משמשת לקלויזנר העובדה שתמיד נמצאו לטוענים־לכתר מביתי חשמונאי די אמצעים וכוח־אדם לניהול מל־חמותיהם על תפיסת השלטון.

אולם רק ניתוח השקפת־עולמו של הורדוס יש בה ללמד עד כמה לא היה הורדוס עומד מהוץ לזרמים הרעיוניים של היהדות בזמן ההוא אלא נתון בתוכם.

בעיקרו של דבר ראה הורדוס עצמו מגשים שליחותו של אוגוסטוס בגאולת ה„אי־קומני” (העולם הנושב). הקיסר נחשב אותה שעה בעיני המוני האימפריה כמביא גאולה לעולם, והורדוס ראה עצמו מביא גאולה ליהודה, בקנה־מידה קטן, על סמך כל אותם יתרונות שמנינו למעלה ושאותם העניק הורדוס לאר־צו. הורדוס היה אפוא האיש שזיפה את ארצו בקצת מן האושר שירד לעולם עם הופעת אוגוסטוס „הגואל”. ומכאן שראה אף את עצמו כגואל, לשון אחרת: מלך המ־שית.

כבר קלויזנר, ולפניו רוויל, הבחינו שהיו לו להורדוס נטיות משיחיות. הורדוס הרג את סריסו בגוהי מפני שנתפתה להאמין לנבואה שניבאו לו הפרושים כי הוא עתיד להיקרא אביר־מיטיבו של המלך המשיח. הורדוס ראה בכך הוכחה שלא הוא היה בעיני המשיח אלא עדיין היה מצפה למשיח עתיד אחר. אצל אחד מאבות־הפנסיה, אפי־פניוס, שנתמר רמו מפורש יותר לפיו מסתבר כי ה„הרודיאניים” שבפרית־החדשה הם אלה המכירים בהורדוס כבמשיח, אבל בעוד שקלויזנר ראה בזה רק זרות תולנית, ההור למת יפה את נשמתו של עריץ, שהוא מצד אחד מדינאי מפוכח ואילו מצד שני הוא שוגה בהיות ובאמונות תפלות, זכותו של שליט היא שראה כאן שיטה. הורדוס ביקש לשלב את רעיון השלום הרומאי, שהקיף את עמי האימפריה אחרי קרב־אקטיום, עם הרע־יון המשיחי היהודי.

מצליח המחבר להתגבר בקלות יחסית, שעה שהוא מוכיח כי אמנם לא היה הורדוס בוחל בשום אמצעים לקידום מטרותיו אבל גם רוצח סתם לא היה וכל מעשי־הזוועה שעשה היו להם מניעים מדיניים או שושלתיים. על רקע ההווי המדיני של הימים ההם יש בכך צידוק מעט, מהגם שרציחות מדיניות, מלחמות־אחים, שוד וגזל וכיוצא בהם אפי־נים היו אף לשלטונם של מלכי־בית־חשמונאי בכלל, עד כדי כך שהמסורת התלמודית מדדה להם כשם שמדדה להורדוס וכמה וכמה מעשים (כגון הפקודה לרצוח אנשים מחשבי האומה ביום מותו כדי שלא ישמחו בו), המיוחסים במקום אחד להורדוס, מיו־חסים במקום אחר לינאי המלך.

גם מעשים אחרים בעלי אופי פוליטי טהור, שהבקורת בדורות הבאים ראתה אותם בעין רעה, אפשר להסבירם היטב על רקע מעשיהם של בית־חשמונאי. הורדוס הלך אמנם בדרך באכזריות ובקור־זוג אלא שדרך זו עוד קודמו החלו בה, ולא הוא בלבד הייב לתת עליה את הדין. העובדה שדווקא שמו של הורדוס יצא לגנאי, בעוד ששמו של החשמו־נאים יצא לשבח, מעידה על טבעם של ההיסטוריונים האחרונים יותר מאשר על טיבם של המלכים הנוגעים בדבר.

בצד החיוב שבשלטונו של הורדוס מונה שליט שורה ארוכה של השגים. הורדוס הוסיב על הקרקע איכרים חסרי־אדמה, פיתח את החקלאות, טיפח את המסחר, השליט בטחון בתחומי המדינה, „בנה שווקים, הת־קין מרחצאות” וכיוצא בזה מעשים שאף בימים ההם היו נוהגים לוקפם לזכותו של שלטון רומי בכלל. אף־על־פי־כן הרי, כאמור, כל ההשגים הללו אין בהם אלא כדי ללמד זכות שטחית בלבד על משטר.

התוקף להערכה מחודשת של שלטון הורדוס נובע אצל שליט דווקא מתוך הדיון במניעיו הרעיוניים של הורדוס, וכאן גם עיקר חידו־שיו של המחבר.

לולא דיון רעיוני זה היתה דמותו של הורדוס

* שליט: הורדוס המלך; מוסד ביאליק, ירושלים, תשכ״א.

מלך שנתעלה לדרגת אל. הצורך במציאת תחליף יהודי לזכותם האלור־הית של המלכים, שהתבטאה במתן כבוד־אלים למלכים ההלניסטיים או לקיסרים הרר־מיים, גוהג שהיה רווח אצל עמי המזרח, התעדן כמדומה אצל היהודים ע"י העלאת המלכים לדרגה של „מלכים־משיחים” בלבד. וגילגולו המאוחר של זה הוא המושג של „מלכים בחסד־עליון”, משעה שגם האפשרות לטעון לכתר־משיח ניטלה מן המלכים מסיבות דתיות.

מבחינה זו לא היתה המשיחיות תופעה חד־פעמית, כפי שנתפסה אולי בהתפתחותו העליונה והמוקקת של רעיון זה, אלא תופעה חוזרת כשפל מלך הוא „משיח” בפני עצמו. מעניין לציין כי הנחה זו מוצאת את אישורה בכך שאף המלכים החשמונאים מימיו של הורקנוס והלאה התעטרו לא רק בכתר־מלכות ובכתר־כהונה אלא אף תבעו לעצמם כתר משיחים. אף בענין זה היה הורדוס, אפוא, ממשיך דרכם של קודמיו.

ח. ב.

ספק אם בענין זה ביקש הורדוס להיות רק נושא־כליה של רומי בתחום המשיחיות היהודית. דומה שהענין מורכב יותר. הרעיון המשיחי ווהותם של המשיחים השונים היו באותה תקופה הצייר שעליו סבבו האידיא־לוגיות והפילוגתות הכיתתיות השונות בתוך היהדות. שעה שכל כת וכת יש לה משיח משלה, ספק אם יכול היה דווקא המלך להישאר ככלי ריק שאין גם לו משיח משלו — כלומר: הוא עצמו.

מצד אחר נראה שיכול ענין זה להכניס שינוי אף בכל הידוע לנו על מהלך התפת־חותו של הרעיון המשיחי. במהלך התפתחות זה נתפסה לפעמים המשיחיות בצורה המוגינת וגסה. מבחינה מדינית שימשה המשיחיות מעין תחליף למתן כבוד־אלים למלכים, דבר שלא היה אפשרי כלל ביהודה. אולי משום כך שיגשג רעיון המשיחיות אצל היהודים דווקא, שהרי בני עמים אחרים לא היו זקוקים למתווך אנושי שיתווך בינם לבין האל אלא ה„גאולה” היתה יכולה לבוא לעולם ישר מידי האל עצמו — ובמקרה זה,

נ ז ל

אכשלוּם פיינברג, האיש שמרחוק של זמן הוא נראה לנו ה"צירי" והרומנטי שבחבורה, האיש הצעיר שהיה אביה הרעיוני של החבורה — בעלי־הספר מגדירים אותו כמי שהיה, אולי, "הצבר" הראשון". לאמיתו של דבר, כל אותו גרעין פנימי, כל אותם צעירים וצעירות שנקבנו בשמותיהם, בני זכרון וראשון וחדרה ומטולה, היו בבחינת "צברים ראשונים". זה הצדהשווה הכולט ביותר שבהם, זו סגולתם המשותפת האפיינית ביותר. ראשונות זו היא שיחדה אותם והיא המשווה להם חן וקסם שובי־לב; ראשונות זו היא גם, מטבע הדברים, עילת אותו היעד־גיבוש הניכרת בהוויתם, במחשבתם, בעשייתם; היא המשווה משנה־הוד ל"העזה המדינית" שלהם, לגבורתם, להקרבתם, והיא גם המתרצת את מידת התמימות שהיתה בהם, את כשלונותיהם, את אולת־ידם הציבורית.

נסיונות ההתארגנות הציבורית העצמאית שיזמו אחדים מאנשי החבורה, אם בימי השלטון העותומאני ("הנוטר", "הגדעונים") ואם בימי השלטון הבריטי ("בני בנימין"), קצרי־ימים היו, ובעצם נדונו מראש לכשלון נוכח עדיפותם הארגונית והאינטלקטואלית, המוסדית והרעיונית של "האחרים" — הציר־נים הרשמיים ואנשי הסתדרויות־הפועלים, בני העליה ה"שניה" וה"שלישית", על קנ־אותם הלוהטת, על הדחפים הקיבוציים, הפסי־כולוגיים וההיסטוריים שהניעום, על הכרת השליחות שפיעמתם, על זיקתם הקיצונית לקולקטיביות, לכיתתיות, להתארגנות ולאי־טריגה. כנגד כל אלה לא היה לכאורה בידם של אותם "צברים ראשונים" להעמיד אלא סגולות־אופי, אישיות, אמונות, "משוחררות" יותר, פטריוטיות בלתי־אמצ־עית, הרגשת־עליונות של בני מיעוט "מע־רבי" נאור על רקעה של סביבה גיאוגרפית וחברתית רקובה ונהשלת, עם נופך של אצילות פיאורלית ("בוֹעִית") ו"שטארה" מזרחית ועם ליטוש של חינוך צרפתי — "חיצוני" אולי פחות ממה שנוטים הבריות לשער...

אף־על־פיי־כן, מקום שאתה מוצא את חולשתם

אין לקבוע אל־נכון מה היה טיבה של נילי, או מה היה מספר הנמנים עליה בפרק־זמן אחד מסוים, ברור שלא היתה זו מפלגה אף לא "תנועה", כשם שלא היתה גוף המוציא ספרות תעמולתית ועוסק בהסברה, ולא קיימה ועידות וקונגרסים, לא ב"טריטוריה" ולא ב"אמיגרציה" — כלשון־המונחים של ה"ש־מאל" הרוסי מימי ראשית־המאה, כולל של־חתו הפלשתינאית־ה"ציוניסטית". אבל היא גם לא היתה רשת־ריגול, במוכן המקובל על שירותי־מודיעין בני־זמננו, ואין צריך לומר שלא היתה גוף צבאי, צכאי־למחצה או טרוריסטי — היא לא היתה "שורה" בשום הוראה מן ההוראות שניתנו בה במלה זו בארץ־ישראל המנדטורית.

ניל"י היתה תופעה, תופעה בלתי־מגובשת, חמקמקה, קשה מאד להגדרה — בלתי־ניתנת להגדרה על פי המושגים שגשגו בהכרתנו הציבורית. במידת־מה אמנם נבע חוסר־גיבוש זה מקוצר תופת בישולה ופעולתה של ניל"י ומטבעה של הפעילות שאותה הטילה על עצמה ולה התמסרה, כמו גם ממיעוט מספר אנשיה. אבל מנקודת־מבט מעמיקה קצת יותר, דומה שהדבר נובע מעצם קרקע־גידולה החברתית, הנפשית, האנושית.

לפי ההערכה המופלגת ביותר שנוקב הספר שלפנינו הקיפה ניל"י לא יותר מ־250 איש, כולל שכירים, מודיעים־לעת־מצוא ומסייעים חלקיים, אם בארץ־ישראל ואם במצרים. הגרעין הממשי לא מנה, כפי הנראה, יותר מששים־שלושה הריסרים, אף אם נכלול במספר זה את כל בני משפחת אהרנסון — החל באב הזקן וכלה בצעיר הבנים. הדמויות הכולטות שבחבורה, אלו שאותן אנו רואים לפנינו בעיני רוחנו מדי נזכור את השם "ניל"י, אפשר למנותן, כמדומה, באצבעות שתי הידיים: אהרן ואבשלום, שרה ורבקה, יוסף ונעמן, אלקסנדר ורפאל, רוני וראובן — ואף בתוך אלה יש אחדים שבכורח המסיבות לא מילאו תפקיד פעיל ביותר משך רוב תקופת קיומה של החבורה.

בחברה ה"ישובית", המשפחתית-האינטימית, של זמנם ודאי נראו אנשי ניל"י מוזרים ויוצאי־דופן למדי, אף כי היו גידולים אותנטיים ביותר של מקומם ושל זמנם. ממרחק השנים נראים הם לנו קרובים יותר ויותר, אף כי בהווי של ימינו־אנו ודאי היו מתבלטים בזרותם פייכמה. אכן, היטוב הקלסתר האישי של כל אחד מהם, וההוד הקדמוני הנסוך על קריאת־התגר שלהם, על הקרבתם־העצמית ועל אחריתם, הם העתידיים, בחשבון אחרון, להפכם לאבות־דמות־וסמל בעולמה החוויתי של האומה, יחד עם גיבור־ריה־אשר־מעולם.

א. א.

שם אתה מוצא גם את גדולתם. כפי שמוכיחה ניל"י — הן כפרשה של העזה מדינית הן כחוויה הירוואית — ידעו האנשים הללו, או לפחות נציגיהם ה"טיפוסיים" ביותר, למלא בחוש מדיני־היסטורי את שחסר היה להם בפלאטפורמות, דיסקוסיות ורזולוציות, למלא בהרגשת־הלב את שחסר היה להם באידיאולוגיה מנוסחת, למלא במופת חייהם ומותם את שהחסירו במשנה סדורה.

* ניל"י — תולדותיה של העזה מדינית; העורך הראשי אליעזר ליבנה, חברי המערך — ד"ר יוסף נדבה, יורם אפרתי; הוצאת שוקן, תשכ"א; 408 עמ'.

ילדים

מודה הוא, מדעת או שלא מדעת, שה"אלמנט" הזה הוא הסחורה הטובה ביותר שיש לו להציע לקוראיו.

כאמור, תמהים היינו לדעת מה יש לו, לגלאי, להציע לילדים ואיך יביא את מרכולתו לפניהם. לאחר קריאה ב"עטלפי עכו" התברר לנו כי אמנם רב עמו להציע (דבר שלא פיקפקנו בו כלל), ושמעטים הם הוותורים שהוא מוכן לעשות, אפילו למען ילדים. מבחינת הלשון יש כאן אולי פחות להטוטים, חצאיי־רמזים ודרמשמעויות, אך על מקומם משתלט הגודש, שיעור מרופזן מדי בעברית על־בסיסית. והוא הדין בקרן־השפע האחרת של מר גלאי: הידיעת המרובות, שתמיד מקדמים אותן בברכה בספרי־ילדים, אינן הסרות גם כן. סומכים אנו בהחלט על מידת אחריותו של מר גלאי באשר למהימנותן של הידיעות, אולם ספק הוא אם העושר, במקרה זה, אינו שמור לרעת הקורא; יש כאן ידיעות שהן בגדר אינפורמציה וידיעות שהן בגדר מחקרים, בקשת מגוונת ביותר: היסטוריה, גיאוגרפיה, ארכיאולוגיה, דת, בלשנות, טופוגרפיה, בוטניקה, זואולוגיה, חקלאות, מדעים, ועוד, ועוד...

ניסף על כל אלה, יש גם סיפור. סיפור עלילה ארוך, או — נכון יותר — שתי עלילות, שהקשר ביניהן רופף כלשהו. העלילה הראשונה עוסקת בריגול, וכמו כל סיפורי־הריגול היא בנויה על מיתח. אילו אפשר היה לבודד את העלילה מכל מוסרי־ההשכל המתלווים אליה, היינו אומרים שזוהי, למעשה, העלילה הקלאסית של תום סויר, המערה והאוצר; אלא שאי־אפשר להתעלם כאן מגילויים ישראליים מיוחדים ולקחהם בלתי־הנמנעים: —

חבורת הילדים של מר גלאי היא חבורה של בני־טובים, מאצולת הרי־הכרמל, המוכרת כנראה יפה למחבר, וכנראה גם לא מקרה הוא שאין ביניהם "סעדיה", "רחמים" או "מזל". אין אנו חושדים במר גלאי שהוא מנסה להשתמש מבעיות שהיו עשויות להתעורר בחבורה, "מעורבת" יותר; ההפך הוא הנכון. יש ויש כאן "שחורים ולבנים", אלא

עטלפי עכו

עלינו להודות כי מיום ששמענו לראשונה שבנימין גלאי כותב ספר לילדים נדרכה ציפייתנו, שהיה בה יותר מסקרנות בלבד.

גלאי מוכר לנו כמושר־בעט־גובע ששיריו, מחזותיו ורשימותיו משופעים בעושר לשוני ואסוציאטיבי כמו גם בגודש ידיעות־של־אנציקלופדיה, מקשת רחבה של תחומים ועניינים. שתי קרני־שפע אלו רבה ברכותן כשהן משמשות לסופר אמצעי או חומר־גלם, ואילו אצל ב. ג. אין מנוס, לעתים, מן ההרגשה שברכת השפע היתה למטרה בפני עצמה, מין סוס שרוכבים עליו רכיבת־ראווה לפני קהל צופים מתפעל־תמיד.

מבחינת הלשון וסגנון־הכתיבה נראה לנו גלאי לא כיוצא־דופן אלא דווקא כנציג מובהק של בני דורו הספרותי. אפשר שהשגיו המזדקרים לעין הם יוצאים־מן־הכלל, אך עם זאת גם מאשרים הם את הכלל: השפה העברית עדיין היא בגדר "בעיה" לכותביה אלה. אף אם אין הם מודים בכך בגלוי, מוכיחים הם זאת כפעם בפעם, משעה שהם רותמים לעגלתם סוסים חדשים. אחדים מהם נוטים לפגוש את השפה עם כל ספר חדש שהם כותבים, ואחרים — ל"הע־שיר" אותה בדרכים שונות; על־כל־פנים, מבלי להכנס כאן לניתוח הגורמים ולהערכת התוצאות, עובדת ה"התפתחות" הזאת ניתנת לקביעה.

כמור־ן יש ברוב המקרים קו מבדיל ברור, מבחינת הלשון, בין סוגים שונים של כתיבה. משה שמיר, למשל, גוקק לשון אחרת ב"מלך בשר ודם" מאשר במאמריו הפובליציסטיים, וסגנון־הדיבור של נפשות, הוא הלך "בדורת" שונה משל נפשות סיפורי־הילדים "כולם ביחד". והוא הדין גם באחרים. דומה שרק גלאי לבדו דבק בכל מחיר ובכל עת, בכל ספר ובכל כתב־עת, בחצי לשונו המיוחדים ובסגנונו המלומד, ובכך כאילו

שילדי הכרמל עולים לגליל, לעזור לחקלאים, והוא מסתיים בפעולת-הבלה גועזת שמבצעים ילדים אלה מעבר לגבולות המדינה. שתי העלילות כאחת מרובבות כתמים בצבעי „קפה הפוך“ ו„דינון“. קטעים שלמים נר-אים לנו מעופלים-למחצה, כמו מעשיות אוכשין ועין-הוד, או משתה השיכורים המוכר לנו מן הקובץ „סדום-סיטי“ ומשידוריהם ב„קול ישראל“.

דמות אחת בולטת לטובה בספר. זהו סבא מיכאל, בדאי וגוזמאי בנוסח מובהק. המעניין הוא שדווקא זקן זה מוצא לנחוץ להתנצל (פעם אחת בלבד) על שפתו הנמלצת, בעוד שלמעשה הוא היחיד בכל הספר ששפה זו הולמת אותו ואת אפיו (ומכל-מקום, אין היא נמלצת יותר משל האחרים). הספר מנוקד בקפידה ומעוטר בהידור בידי בצלאל שץ.

ד. ל.

אגרות אחד-העם

מהדורה

חדשה

מורחבת

6 כרכים במחיר מוזל

2300 עמ' — 22 ל"י

(במקום 31.50 ל"י)

בכל חנויות הספרים

הוצאת דביר

שהחלוקה היא ברורה הרבה יותר: השחורים הם ערבים, הלבנים הם יהודים.

פרק-הפתיחה, המתאר בית-קפה „מעורב“ שבו באים שני הצדדים לידי התנגשות, מעמיד את הבעיה כקריאת-תגר גלויה, ואנו מחכים להמשך, להתמודדות. אך מסתבר שאין אחרי זה שום נסיון לפתור את הבעיה, או לפחות להעמיק בה מעבר לביטוייה החיצוניים. אין כל התמודדות. מה שנשאר מכל הבעיה של „המיעוט הערבי בישראל“ הוא העובדה הנקבעת-מראש שזהו האויב היושב בתוכנו. מכאן מסתבר ההמשך: הערבים המיוצגים בסיפור הם ערמומיים, אכזריים, מעשני-סמים, מבריחים או מרגלים. האחד הנראה יוצא מכלל זה הוא הספר הערבי, המודה שאין לו דבר נגד היהודים מפני שהוא מתפרנס גם מהם; אך גם ערבי זה מתגלה לבסוף כחנף וכמתווך-לדבר-עבירה. היהודים הם, כמובן, אמיצים וישרי-לב, כקטנים כגדולים. וכשם שהערבים אינם מתקבלים על הדעת בצבעי השחור שלהם, כך צורמים האחרים בטליהם שכולה תכלת (טפשי במיוחד, אגב, נראה אלוף-המשנה ארן, המדבר בשפה ספרותית ונמלצת).

יש נסיון אחד (עמ' 112/3) להסביר מדוע פרצה מלחמת-1948, והתשובה לשאלה „מדוע ניצחנו“ היא: „על שום שאסור היה לנו להפסיד“. ואילו הערבים „יכלו להרשות לעצמם“ מכיון שיש להם לאן ללכת.

גם בשטחים אחרים „אין בעיות“ למר גלאי. אין שום מיתח בין ילדים וילדות או בין ילדים להורים. היחסים הם תמיד אידיאליים. אך יש גם דברים תמוהים יותר, אפילו חמורים, לדעתנו. ילדים אלה אין להם כל סלידה ממעשי-אלימות. מקרה רצח אחד, הקורה בנוכחותו של ילד (עמ' 61), אינו זוכה אפילו לתגובה מצדו.

החלק השני של הסיפור הוא מין „חסמבה“ של „ציונות אקטיביסטית“. הוא פותח בכך

* בנימין גלאי: עטלפי עכו; ציורים: בצלאל שץ; הוצאת מחברות לספרות, 1961; עמ' 275.

אלף-בית של צפרים

מספרן של צפרי הארץ הזאת, למטותיהן ולמשפחותיהן, הוא 360, על פי קביעתו של עזריה אלון. ולמה בחר דווקא ב־24 מתוכן לצרכיו של ספר זה? על כך עונה המחבר עצמו, בהקדמה לספרו, תשובה "כמותית" אך לא עניינית: "רצינו ציפור לכל אות, היו לנו רק 24 אותיות". אין להאשים אותו על שהוסיף 2 אותיות לא"ב העברי (פ"א לא דגושה ושי"ן שמאלית) משום שבכך "הרוויח" שתי צפרים — וכל המרבה הרי זה משובח, במקרה זה. ומאחר שכל מבחר שסיבתו היחידה היא ההכרח בצמיצום יהיה בהכרח מבחר שרירותי, הרי שגם אותיות הא"ב הן הנמקה מתקבלת-על־הדעת למבחר כזה.

ההכרח לצמצם את היריעה פגע, מן־הסתם, בראש וראשונה במחבר עצמו, שהוא חובב־טבע נלהב הרוצה, יכול ויודע איך להבב את הטבע על אחרים. רשימותיו בעתונים ושיחותיו בראדיו הן דוגמה נאה לכשרון ה"מסירה" שלו, מזיגה של הסכון במלים עם גופך של עממיות, המוסיפה על הענין ואינה גורעת מן העיקר.

הפעם מכוננים דבריו לילדים, וגם כאן עומד לו כשרונו למסור את העיקר במלים מעטות וברורות ובשפה נקיה. במיוחד מצליח הוא למסור את "המיוחד" שבכל אחת מן הצפ"רים, פרט פיקנטי שאינו בא לקישוט בלבד, ושבוכותו תיחרת הצפור בזכרונו של הילד יותר מאשר בזכותם של ספרי־לימוד גדושי־ידע למיניהם. אין הספר מתימר להיות ספרי־לימוד, אך ודאי נכוון למשאלתו של כל ילד אם נאמר שראוי שיהיו ספרי־הלימוד כדוגמת ספר זה.

* עזריה אלון: אלף-בית של צפרים; צילור־מים מאת המחבר; הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"א; 50 עמ'.

** חנה שילוני־סלונים: אוקלי מלך החמור־רים; ציורים: שושנה הימן; ספרית פועלים, מרחביה, 1961; 115 עמ'.

הצילומים נעשו כולם (חוץ משלושה) בטבע או בפנית־החי, בידי האמונות של המחבר, מבלי שיודקק לפוחלצים. ואולי לא נגזים אם נאמר שגם הקוראים הצעירים לא יודקקו לפוחלצים לאחר שיקראו בספר זה, שיש בו כדי לגרות את נטיית הלב לצאת אל השדה. מסכימים אנו בלי היסוס עם דבריו של עזריה אלון: "אחרי שתכירו את הצפרים שבספר הזה, יהיה לכם יותר קל ויותר מעניין להכיר את שאר צפרי הארץ".

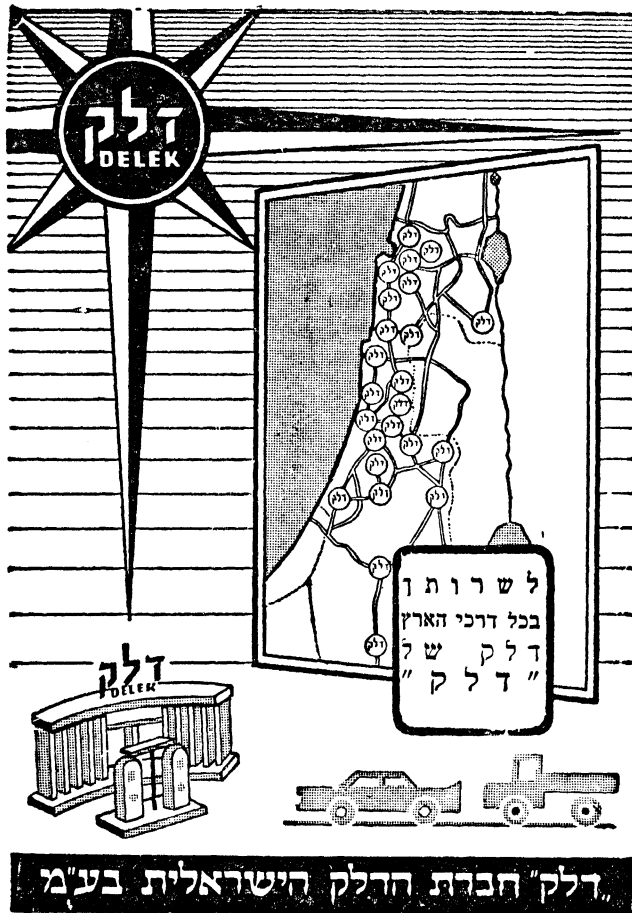
בהידור ובמתכנתו מזכיר הספר סדרה של ספרי־חיות מצולמים, מתוצרת צרפת, שעדיין לא ראינו דומה לה בטיב ובטעם, כמו גם בהתלהבותם של הילדים ממנה. ועוד מעלה אחת הראויה לציון: ספר זה אין לו כמעט מגבלות של גיל, מבחינת השפה, שהיא קלה וברורה, יוכל לקרא כל ילד בגיל הקריאה, והורים יוכלו לקרא באזני ילדיהם שעדיין לא הגיעו לגיל זה ולהינות ממנו בעצמם, אגב כך; ומבחינת עניינו והידורו לא ידחוהו גם בני־הגעורים, שלפם גם, בדרך־כלל, בספריים שנועדו לילדים.

אוקלי מלך החמורים

זהו קובץ סיפורים מחיי כפר, שבמרכזם עומדות חיות ובהמות־הבית, מסופרים כפרקי־זכרונות של ילד; סיפורים ללא יומרות שפשטותם שובת־לב, תענוג הוא להיכוח, מפעם לפעם, שאין כל צורך "להמר ציא" עלילות מסובכות כדי שהסיפור יהיה מעניין, או "להרחיק את העדות" כדי למצוא כר נרחב לדמיון. חיי ילדים במושב, אפילו במסגרת המצומצמת כביכול של משק הר־ריהם, יש בהם ענין ומתח, קונפליקטים ורגשות מכל סולם־הגונים האפשרי. צריך רק לדעת איך לספר אותם. והנה, חנה שילוני־סלונים יודעת כיצד מספרים סיפור. היא מתארת את היומיום ודרך התיאור שלה תואמת את דרך החיים הללו, הטבועים בחותם של פשטות ומעשיות. אין כאן התחמקות מבעיות ואין פתרונות קלים ונור־חיים. הבעיות מוצגות בגילוי־לב והתשובות

באמת רמאי, וההורים אינם מתחמקים מתשובה בלתי־נעימה. אולם הילדים אינם מסתפקים בתשובה זו. לפי תפיסת הטוב־והרע שלהם אין הדבר מתקבל על הדעת, משום שידוע להם שאיש זה עצמו עזר לאלמנה אחת קשת־יום שלא על־מנת לקבל פרס. הפעם אין ההורים יכולים להסתפק בתשובה שתהיה כנה סתם; הפעם לא ההעוזה לומר את האמת היא המבחן להורים אלא הידיעה כיצד לומר דברים שעולמם המוסרי

גיתנות בגילוי־לב, עם כל החומרה המשתמעת ממנו. הילדים פונים באופן הטבעי ביותר להוריהם, שואלים שאלות ומקבלים תשובות שלא תמיד הן נעימות וודאי שאינן מוכת־בות בהשראת רגש־אחריות „חינוכי“, מן הסוג המקובל בספרות הגננות והמורים. כך, למשל, נזכר בספר שכן אחד, המציע עז למכירה, וילדי המשפחה שומעים רמזים שהיה בעיסקה מסחרית זו מעשה אונאה. הם באים לשאול את ההורים אם האיש הוא

מכתבים הם מעין גשר של נייר המקצר את המרחק בין המכתובים, ובדרך־הטבע מביא המכתב עמו משהו מן העבר השני של המרחק הזה. בדין היה אפוא להניח כי המכתב בים יביאו לגינוסר משהו מאמריקה, מהגם שאמריקה זו מסמלת לא רק מרחק גיאוגרפי אלא גם מושג, או סבך של מושגים. והנה ראה זה פלא: מסתבר שלגבי עודד בורלא המרחק שבין גייריורק לגינוסר זהה בדיוק עם המרחק שבין גינוסר לגייריורק, אילו היתה ליאורה בנייריורק ועודד היה כותב אליה מגינוסר, לא היה צריך לשנות דבר במכתבים אלה. לכל היותר היה עליו להשיט משפטים אחדים המדברים בשלג או בסנאים, שאינם שכיחים, כידוע, על גדות הכינרת, כל יתר הנושאים, הנפשות והמצבים שהמכתבים מספרים בהם אין להם, כמדומה, כל גבולות של מקום ושל זמן. כל מקום וכל שעה היפים לילדים יפים גם להם, וזו מעלתם.

בחן רב, בשפע דמיון ודימויים, בהומור חביב ולך פשטני, מספר בורלא על חיות ועופות, ורצעים ורמשים. כל אחד מהם הוא טיפוס בפני עצמו, ואחדים אף מיצגים טיפוסים אנושיים שבעיותיהם והולשותיהם מוכרות היטב ועם זאת אינן גולשות לבאנאליות. וזאת בזכות הטיפול המיוחד שהמחבר מעניק לכל אחד מגיבוריו: לכל אחד מהם אופי משלו, סגנון משלו ושפה משלו. הצפרדע מדברת בחרוזים; השבלול בשפת „כתב־יד“; העכבר מזכיר לנו, משום־מה, את אורח דיבורו הפעלתני של עסקן ציבורי מן ה„ע“ ליה השלישית“; הארינמל, ששמו חנמאל בן־שלום והוא עורך־דין, מדבר כעורך־דין, ופרת־משה־רבנו מדברת כנגנת.

לא כל הפרקים עומדים על רמה אחידה, אך החלשים הם באמת מיעוט ואינם מקלקלים את השורה. הבריחות הפרטיות (או אולי המשפחתיות?) שהסופר לא מצא לנכון להשיטן כשערך את המכתבים בספר, אינן מעלות ואינן מורידות דבר לגבי הקוראים־הילדים, אך אנו, כמבוגרים, נהגינו מאד, בייחוד מאלו המרמזות על התיאטרון העברי. וכאן המקום לציין עוד תכונה אחת שהספר

ה„שחור־לבן“ של הילדים יוכל לקלטם מבלי שיתערער כתוצאה מגילוי ה„פער“ שבין תפיסתם לתפיסת המבוגרים. עניינים כאלה שזורים בפרקי הספר לא אחת, ותמיד הם מוצגים באותה מידה של ישר־לב, טעם טוב והתאפקות נבונה, והוא הדין ביחסים שבין ההורים לילדים ובין הילדים לבין עצמם. יש בספר גם אפיזודה אחת שאולי „העזה“ היא להעלות אותה כמו שהיא. ביקור של מורה של זקנה אחת, שהילדים מטיחים בפניה מתוך תמימות מה ששמעו מפי אביהם: שהיא שיכת למאה הקודמת ושהיא רומנטית ללא תקנה ובכל הזדמנות היא מדקלמת שירים סנטימנטליים (הם עושים זאת לאחר שבאמת דיקלמה באזניהם שיר שכוה). המורה נפגעת עד עמקי נשמתה, הילדים מספרים על המקרה להורים, האב יודע שהוא האשם בכל הענין, והסבך נראה ללא מוצא כמעט. גם מקרה זה מסתיים בכי־טוב, תודות לישרם וכנותם של כל הנוגעים בדבר והאמון שהם רוחשים איש לרעהו.

הספר עוסק בימים שלפני מלחמת־העצמאות. והילדים של היום ימצאו בו הרבה ענין „היסטורי“, נקי מציונות לשמה. הציורים, הנאים כשלעצמם, אינם הולמים את פשטותו הריאלית של הספר, מצד אחד, ואינם מגיימים עים לכלל „נייטראליות“ מסוגנת, מצד שני.

מכתבים לליאורה

ליאורה שבגינוסר קיבלה מכתבים מן הדוד שבאמריקה. אם היתה קוראת מכתבים אלה לפני חבריה, ואם התקנאו בה חבריה שלא היה להם דוד כזה משלהם — אין אנו יודעים. אך יודעים גם יודעים אנו שהיתה להם סיבה להתקנא. מכל מקום, ענין זה מצא את תיקונו על הצד הטוב ביותר. הדוד של ליאורה קיפץ את המכתבים בספר נאה, וכך יצאו מרשות־היחיד אל רשות־הרבים. עתה, משניתן לנו להציץ בהם בזכות ולא בחסד, מצהירים אנו כי עוול היה זה לולא זיכה אותנו עודד בורלא בספר־חמד זה.

אף כי אין כאן עלייה של מחזה, הרי הספר עשיר ביסודות של פעילות ותנועה המגרים ממש להמחזה. אין ספק שבימאי (או כוריי אוגרף) בעל-מעוף יוכל להעשיר בהם את בימת-הילדים.

הספר מצויר בידי המחבר, וטוב שאין בורלא המצייר מנסה להתחרות בבורלא המספר. רישומיו נחמדים ולא-יומרניים.

ד. ל.

מצטיין בה והיא — התיאטרליות, במובן החיובי ביותר של מושג זה. הגיוון בלשונם של הטיפוסים השונים, עושר דרכי הביטוי וההבעה כמו גם המצבים הקומיים, כאילו נלקחו מבימת-התיאטרון או נכתבו למענה.

* עודד בורלא: מכתבים לליאורה; רישומים מאת המחבר; ספרית פועלים, מרחביה, 1961; 135 עמ'.

יופיעו בעונה הקרובה ב"עם הספר"

פרופ' ל. שפירא / היסטוריה של המפלגה הקומוניסטית
הסובייטית

חיבור מקיף ויחיד בסוגו, מתחילותיה הצנועות של „המפלגה“ ועד 1959. מבוסס על כל מה שאפשר לדעת בנושא זה במערב. המחבר הוא מרצה למימשל-ולמדיניות-של-ברית-המועצות באוניברסיטה-של-לונדון.

פרופ' ג'. מ. גילברט / יומן נירנברג

תעודה היסטורית-פסיכולוגית ממדרגה ראשונה, רישום יומימי של שיחות עם ראשי המשטר הנאצי — ובינם לבין עצמם — בימי משפט-נירנברג, מאת מי שהיה פסיכולוג מטעם בית-הדין ולימים — מן העדים המרכזיים במשפט-אייכמן.

או-נו / קולה של בורמה

לקט אפייני מחוך משנת מנהיגה וראש-ממשלתה של בורמה החדשה. מסות ודברי-הגות על סוציאליזם, בודיזם ונייטראליזם, וכן ניתוח מקיף של תקופת השלטון היפאני בבורמה.

עם הספר, מולים ומפיצים בע"מ, רח' ביאליק 9, טל. 67244, ת"א

המשתתפים בחוברת

על גדולי השירה האיטלקית נמנה ג'וזפה אונגארטי (נולד 1888), שיצירתו בגרה בעיצומה של מלחמת-העולם הראשונה, בתקופת שירותו בחזית. שמואל ג. אייזנשטדט הוא פרופסור לסוציולוגיה וראש המחלקה לסוציולוגיה באוניברסיטה העברית. פירסם שורה של עבודות (רובן באנגלית) בסוגיות סוציולוגיות שונות, החל ב"קליטת מהגרים" (1954) וכלה ב"אספקטים סוציולוגיים של פיתוח מדיני וכלכלי" (1961). בקרוב עומד להופיע ספרו המקיף העוסק בניתוח תהליכי ההתפוררות של הקיסריות ההיסטוריות הגדולות, שפרק-מפתח ממנו הוא המובא בחוברתנו זו. "אליעז" מוכר לקוראי "קשת" ממספר אמרים קודמים. כיוצא איתליה וחניכה יש לו זיקה מיוחדת, אישית, לנושא שבו הוא עוסק הפעם. יוסף בריוסף הוציא לפני שלש שנים את הרומן "היו ומותו של יונתן ארגמן". הוא כותב עתה, לאחר הפסקה, שורה של סיפורים קצרים. פנינה בת-שלה פירסמה ב"קשת" ה תרגומי כמה סוגים של "הברדלס" לרון לאמפדווה (הוצ' "עם עובד"). הפעם הבאה היא תירגמה באחרונה את "הברדלס" לרון לאמפדווה (הוצ' "עם עובד"). הפעם הבאה הוא פירסם בכורה למחברו, תלמי גבעון בן ה-26, יליד אחד ממשקי השומר-הצעיר, המסיים עתה תקופת השתלמות במדעי-החקלאות בארצות-הברית. גם שירה של ורדה דואר הוא לה פירסום בכורה. היא בת 19, אם יורשה לה להודות בכך. שיר אחד של שלמה לאופר נדפס ב"קשת". י. קוראי ה"יומן" של עליזה לבנברג אולי יתמהו מעט לשמוע שהיא פעילה ותיקה למדי במפא"י, משתתפת קבועה בפירסומים שונים של מפלגה זו. היא ילידת גרמניה וחניכתה בארץ משנת 1934. בשנה האחרונה יצאה להורות בבית-ספר תיכון בקרית-שמונה. אריה לויא מלווה את השידורים הערביים של "קול ישראל" מאז 1949. תחילה כעורך-חדשות ואחר כמנהל מדור התכניות הפולטיות. כיום הוא עובד מחלקת המוזיקה במשרד-החוץ. הוא בן 35, יליד בגדאד, בוגר האוניברסיטה העברית, צנחן, ולשעבר חבר ועדת-שביתת-הנשק הישראלית-הירדנית. פנחס לפיד, שזכורה עוד מסתו המקיפה על בראזיל ב"קשת", מעזרה היטב בבעיותיה של איתליה, בה שירת כחייל בבריגאדה וכעבור שנים — כשליח משרד-החוץ הישראלי. רוזה זילבר לקונט הוא מן המשוררים הצרפתיים היותר "הרמטיים", ביסטיים ואוטוריים ומן הפחות נודעים במאה הזאת. הוא מת — אלמוני, רעב וחסר-כל — בתום מלחמת-העולם השנייה, בדומה מעט לאנטונין ארטו (ר' "קשת" ז), והגיה אחריו כמה שירים נפלאים, נוסכייקסם. חברת קיבוץ ברעם, עליזה עמיר, בת 28, היא פנים חדשות ב"קשת". עד כה פירסמה מפרי-עטה ב"על המשמר" וב"הדים" של הקיבוץ הארצי. סיפור של אבי עתניאל נדפס כבר ב"קשת". הוא פתח-תקוואי בן 24, המסיים עתה את לימודיו בסורבון, בפאריז. זולימלה פאל היא אשה סגנאלית מדאקאר, רעיה ואם ועקרת-בית, בעלת חינוך צרפתי, שבימי עזותה בקורס לנשים אפריקאיות בישראל נייעור בה גירוי לעשות את חשבון-עולמה. תוצאת הגירוי הזה — תעודה אנושית וספרותית מעניינת — היא המובאת כאן, בחלקה, תחת הכותרת "פרשת דרכים", סלואטורה קואזימודו, המשורר האיטלקי-הסיצילי בן ה-60, היה, כזכור, חתן פרס-נובל לספרות (1959). דינקמפאנה (1932—1885), מבני-דורו של ד'אנונציו, אף הוא מן הבולטים בשירת-המאה באיתליה. נסים רוזאן חוזר לעסוק, מבחינות חדשות, במודרניזם באסלאם (ר' מאמרו ב"קשת" ג, ד). אשר רייך, תלמיד האוניברסיטה העברית, פירסם משיריו ב"קשת". הוא מן הזוכים השנה בפרס לשירה ע"ש אנה פראנק, מטעם "הקרן האמריקאית למפעלי-תרבות בישראל".

התצלומים המובאים בחוברת זו מיצירותיהם של י. זריצקי, ל. ניגל וי. דנציגר הם מעשה-ידי י. צפריד. שיריהם של אונגארטי, קואזימודו וקמפאנה תורגמו מאיטלקית בידי א. אמיר.

מפתח-העניינים ל"קשת" כרך ג (חוברות ט—יב) יצורף, מטעמים טכניים, לחוברת הבאה, שתהיה ראשונה לשנת הופעתו הרביעית של הרבעון.

רדיו של 5 מנורות

כפולות-תפקיד

רק - 199 ל"י

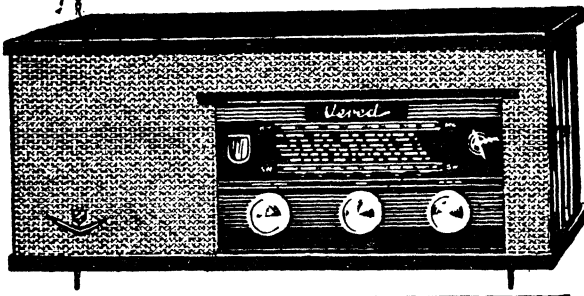
התקדמות הייצור מאפשרת
לנו להגיש את

ורד

מכשיר משוכלל במחיר עמ'
מי - גלים בינוניים וקצ'
רים - חיבור-פטיפון -
צליל נעים וצורה אלגנטית
תוצרת

אמרון

המפיצים: א מ פ א ת"א, חיפה, ירושלים

עירית תל-אביב-יפו

המוזיאונים

של תל-אביב-יפו

מוזיאון תל-אביב

מיסודו של מ. דינגוף — שד' רוטשילד 14

מרוכזים בו מוצגים בציור ובפיסול: ממיטב האמנות העולמית והישראלית.

פתוח לקהל בימים א'—ה' בשעות 10.00—13.00.

ו'—7.00—4.00 אחה"צ. ביום ו' ובשבת מ'—13.00—10.00.

מוזיאון תל-אביב

ביתן ע"ש הלנה רובינשטיין — שד' תרס"ט

מיועד לאמנות מודרנית בציור ובפיסול.

פתוח לקהל בימים א'—ה' בשעות 10.00—13.00.

ו'—7.00—4.00 אחה"צ. ביום ו' 10.00—13.00.

במוצאי שבת בין 18.00—22.00.

מוזיאון הארץ

ביתן הזכוכית — רמת אביב, ליד תל-קסילה

מכיל אוסף זכוכית עתיקה שהוא האוסף העשיר ביותר

במזרח התיכון. פתוח לקהל כל ימות השבוע מ'—17.00—10.00.

וביום רביעי גם מ'—22.00—13.00. ביום ששי עד 13.00.

המוזיאון לעתיקות תל-אביב-יפו (מוזיאון יפו)

רחוב מפרץ שלמה 10 (ליד ככר השעון)

מכיל מוצגים ארכיאולוגיים שנחשפו בחפירות בעיר

פתוח לקהל כל ימות השבוע מ'—17.00—10.00

וביום רביעי גם מ'—20.00—13.00. ביום ששי עד שעה 13.00.

המוזיאון ההיסטורי של תל-אביב

רחוב ביאליק 26

מכיל מסמכים וצלומים מראשיתה של העיר.

פתוח לקהל יום יום משעה 9.00—13.00.

בהוצאת עם עובד הופיעו

רינה שני: עיר זרה

קובץ־שירים ראשון למשוררת, מן הכשרונות הבולטים בשירה
העברית הצעירה

ב"ספריה לעם":

י. סערוני: נסים בצפת

רומן סטירי תוסס שבו משתקפת צפת החדשה ככראי עקום וכמין
בבואה של מדינת ישראל

ג'וזפה תומאזי די למפדוזה: הברדלס

רומן־המופת של ימינו, שהביקורת העולמית גמרה עליו את
ההלל, מוגש לקורא העברי בתרגום מעולה ביותר

חתום על ה"ספריה לעם" המגישה לך מבחר מן הספרות העברית
והעולמית — ספר לחודש — במחיר השווה לכל נפש

הופיע
בהוצאת
מסדה

במה נבדלת היהדות

מאת הרב ד"ר אבא הלל סילבר

הספר מכיל עיקרי היהדות בניגוד לעיקרי דתות אחרות.

המחבר עוסק במהות של דת ישראל שיצירתה מבפנים, מתוך קרקע העם, בניגוד
לדהות אחרות, כמו הרומאים, שקיבלו דת הנוצרים מבחוץ.

בספר זה מובאות מסקנות המחבר לאור מחקרו.

מכון לצינוקוגרפיה

גלופות קו ורשת באיכות מעולה

רח' לה גרדיה 5, תל-אביב

ת.ד. 1333

טל. 31631

האם האלף מבוטח?

כן, בעלי מבוטח, גם אני מבוטחת.
על כן אצטר עם ילדי בבטחה ובנחת;
למחר איני חוששת, דאגות שוכחת.
בשקט זורמים להם החיים
של בעלי, שלי ושל ילדי גם יחד.

השנה

חברה ישראלית לביטוח בע"מ

המשרד הראשי: תל-אביב, רח' מונטיפיורי 27
סניפים וסוכנויות בכל הארץ

טל. 04-27

הוצאת הקיבוץ המאוחד

תל-אביב, רח' סוטין 27, טל. 51271

גוסטאב פלובר
החינוך הסנטימנטאלי
מצרפתית: מנשה לוין

קורות פרובינציאל אחד השואף לגדולות, אך
הגלים העולים ויורדים של חייו מוליכים
אותו בהכרח לקראת "חוף מבטחים" של הווי
זעיר בורגני. 416 עמ'.

האנה מורטקוביטש-אולצ'אקובה
חיי יאנוש קורצ'אק
מפולנית: צבי ארד

ספר על חייו ומותו של המחנך והסופר הדגול,
ההומאניסט ואבי-היתומים, בצירוף דברי הער-
כה וכן תצלומים מחיי קורצ'אק. 224 עמ'.

משה ברסלבסקי
פועלים וארגוניהם בעליה הראשונה
פרשות העליה הראשונה והגילויים הפועליים,
החלוציים והשיתופיים בתוכה בהארה היסטורית
חדשה. 244 עמ'.

משה בסוק
נחושתיים והללויות
שירים חדשים בניגונם ובתכניהם, רבי ציוריות
והגות. 96 עמ'.

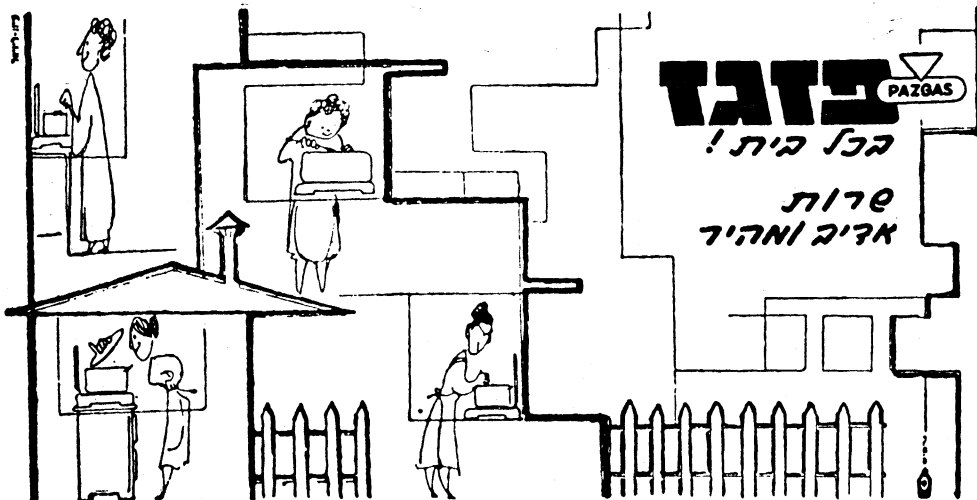
כריכת

אמן בע"מ

בית הכריכה המצויד בכל הציוד
החדש

עבודות אמנותיות
בכריכות בד ועור

דרך פ"ת 25, טל. 66684, תל-אביב

פז כימיקלים בע"מ

בשרות המדע והמחקר

. לתברואה ציבורית

. לחקלאות

. למשק הבית

. לתעשייה

יבוא ופתוח חמרי הדברה חקלאיים

לשוק המקומי וליצוא

כל השרותים הבנקאיים
בארץ ובחול

בנק לסחר חוץ בע"מ

THE FOREIGN TRADE BANK LTD.

סניפים בכל מרכזי הארץ

החברה הישראלית המרכזית למסחר ולהשקעות בע"מ

הון מניות נפרע וקרנות
מעל ל-11.000.000 ל"י

*

המשרד הראשי:

רח' לילינבלום 39, ת"א, טל. 67803

סניף:

בחיפה, רחוב אלנבי 12, טל. 2299

חברות בת:

ב ע " מ
ס ח ר
צידוניה חברה להשקעות בע"מ
חברה ישראלית מרכזית
למימון ולאחסנה בע"מ
אורדן מפעלי מתכת בע"מ
תובל חברה להובלה כללית בע"מ
מרכז לשווק בע"מ
מבצע קונסורציום להשקעות בע"מ

בעלות חלקית במפעלים:

מפעלי מלט פורטלנד איי "גשר" בע"מ
שמשון לצמיגים ולגומי בע"מ
כיתון בע"מ
דימונה מפעלי טקסטיל בע"מ
בנק ארצי בע"מ

אריה - חברה לצטוח בע"מ

י.ת. טוקטלי וונין
בע"מ

בטוח · מימון · השקטות
30 שנות נסיון לשדותך

- THE HOME INSURANCE CO. - NEW YORK
- Cies D'ASSURANCES GENERALES,
CONTRE L'INCENDIE ET EXPLOSIONS & SUR LA VIE-
PARIS
- LA MARITIME, Cie D'ASSURANCES-
PARIS

71

לך ביום וגם לילה

בריתניה מסריא אחרי צונת בוקר

בואיך לך מסריא בבוקר צונת אחרי

אל על סיסות-שירות לניו יורק